

Джон Шаллер

КНИГА КНИГ

Короткий вступ до Біблії

(Переглянуте видання)

З англійської мови переклав В'ячеслав Гортинчук

Київ — 2007

The translation and publishing of this book has been made by the Lutheran Heritage Foundation.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the Lutheran Heritage Foundation.

*Lutheran Heritage Foundation
Macomb, MI
www.lhfmissions.org
+++++*

*Переклад і видавництво цієї книги здійснено
Фундацією «Лютеранська Спадщина».*

Всі права застережено. Жодна частина цієї книги не може відтворюватися, зберігатися у відновлювальних системах, або передаватися будь-якою формою або засобом, електронно, механічно, фотокопіювально, записами або будь-яким іншим чином без попереднього письмового дозволу Фундації «Лютеранська Спадщина».

*Lutheran Heritage Foundation
Macomb, MI
www.lhfmissions.org*

+++++

Book of Books © 1984 Northwestern Publishing House, Wauwatosa, Wisconsin. Translated and distributed with the permission. All domestic and international rights reserved.

Книга книг © 1984 Northwestern Publishing House, Wauwatosa, Wisconsin, США. Перекладено та поширюється з відповідного дозволу. Всі вітчизняні та міжнародні права застережено.

Зміст

Передмова редактора	5
Переднє слово	7
Передмова автора	9
ЧАСТИНА I. СТАРИЙ ЗАПОВІТ	13
Розділ 1. Свята Книга	14
Розділ 2. Старий Заповіт	20
Розділ 3. Історичні книги	24
Розділ 4. Поетичні книги	63
Розділ 5. Книги пророків	78
Додаток до Старого Заповіту	122
ЧАСТИНА II. НОВИЙ ЗАПОВІТ	197
Розділ 1. Новий Заповіт у цілому	198
Розділ 2. Історичні книги Нового Заповіту	210
Розділ 3. Доктринальні книги Нового Заповіту ..	236
Розділ 4. Пророцька книга Об'явлення	305
Додаток до Нового Заповіту	313
Додаток 1. Сувої Мертвого моря і Біблія	369
Додаток 2. Перший переклад Книги Книг українською мовою..	374

Передмова редактора

Народна Біблія є саме тим, що має на увазі ця назва – Біблія для народу. Вона включає повний текст Священних Писань у популярній Новій міжнародній версії (в українському виданні – переклад доктора Івана Огієнка. – *Прим. перекладача*). Коментар, який іде одразу після частин Писання, вміщує застосування до життя, як також історичне тло та пояснення тексту.

Автори Народної Біблії є мужами, які мають бачення вчених і практиків, здобуте за роки досвіду у викладацькому та проповідницькому служінні. Вони намагалися уникати технічного жаргону, який обмежує так багато коментарів Біблії винятково до кола професійних учених, які досліджують Біблію.

Найважливішою рисою цих книг є те, що вони є Христокентричні. Говорячи про Старозаповітні Писання, Ісус Сам проголосив: «Писання... ж свідчать про Мене!» (Івана 5:39). Кожен том Народної Біблії звертає нашу увагу до Ісуса Христа. Він є центром цілої Біблії. Він є нашим єдиним Спасителем.

Коли це потрібно, то коментарі також мають карти, ілюстрації та археологічну інформацію. Всі книги включають відповідні заголовки на кожній сторінці, щоб легко привернути увагу читача до місця, яке він шукає.

Ця серія коментарів була ініційована Комісією з християнської літератури Вісконсинського Євангельсько-Лютеранського Синоду.

Ми молимося про те, щоб ця спроба продовжувалася так, як і почалася. Ми присвячуємо ці томи на славу Божу і на добро Його народу.

Передне слово

Оскільки Боже Слово не має часових меж, то й те, що написано вірно про Боже Слово, має ту ж властивість. Тримаючись такої думки, Північно-західний видавничий дім вирішив видати цю переглянута версію *Книги Книг* пастиря Джона Шаллера.

Від того часу, коли його англomовне видання було видано вперше 1924 року, аж донині правда, висловлена в книзі, не змінилася. Вона все ще є «фундаментальною правдою про те, що все Писання дано божественним натхненням і святі мужі Божі правдиво та вірно записали слова, яких їх навчив Святий Дух». Усе ще корисно є читати вступ Джона Шаллера до натхнених Писань.

Готуючи цю цінну книгу для сьогоdnішнього читача, редактори уважно зберегли його думку без додаткових коментарів, водночас осучаснюючи його стиль та деяку інформацію. Наприклад, передмова, яка слідує далі, відтворена так, як її написав пастир Шаллер, але в решті тексту слова, які вийшли з ужитку, замінені на сучасні. Також вирішено було підвести датування пророків так, щоб воно якомога ближче збігалось з найсвіжішою хронологією єврейських царів, розробленою Едвіном Р. Тіле. Врешті-решт було також випущено деякі надзвичайно технічні сторінки про текстуальний критицизм і деякі матеріали про датування церковного року.

Відповідно, перша редакторська рука, яка прийшла на поміч у створенні цього перегляду, належала пастиреві Лоренові А. Шаллерові, внукові автора. Після дальших переглядів, ми раді запропонувати Книгу Книг, як належний супутний том для Народної Біблії і як том, що цікавий для всіх, хто цінує *Книгу Книг*, Біблію.

Видавець

Передмова автора

Близько 20 років тому я мав привілей представити свою *Kurze Bibelkunde* тим, чие особливе покликання або особисте бажання вимагало певної інформації про Писання у їхньому історичному аспекті. Книга, видана німецькою мовою, розійшлася десь за дванадцять місяців, тож постало питання, чи нове видання знайде доволі прибутковий ринок. Огляд сьогоденного стану в лютеранських церквах нашої країни, особливо коли взяти до уваги стрімке зростання англомовної праці серед лютеран німецького походження, викликав доцільність перевидання *Bibelkunde* американською мовою, для того щоб можна було, як очікується, задовольнити потреби більшої кількості людей. Тому було вирішено не друкувати другого видання німецької книги, але видати том, який, таким чином, пропонується християнському читачеві.

Жодна людина, яка визнає нагальну потребу в більшому та кращому Біблійному дослідженні серед нашого народу, не заперечуватиме того, що ті люди, які мають бути лідерами в цій бажаній спробі, повинні мати під рукою, в компактній формі, те, що кожен читач Біблії повинен знати про її історію, як книги. Хто написав ці різні частини Писання; за яких обставин було написано кожен книгу; що нам відомо про особливу ціль кожної книги; як різноманітні книги були зібрані в один том, який ми нині називаємо Святим Письмом; як цей том було передано нам – на ці питання та на питання, подібні до них, мають часто даватися відповіді не лише нашими пастирями, але й також тими, хто покликаний допомогти у християнській освіті наших дітей і молоді. Особливою надією автора є те, що його зусилля може виявитися цінним для постійно

зростаючої армії молодих чоловіків і жінок, які відповідають за парафіяльні школи та за класи в наших недільних школах. Водночас інформація, яка тут надана, повинна бути цікавою і такою, що спонукає думати, у цілому для тих християнських чоловіків і жінок, які насолоджуються читанням і дослідженням Біблії для особистої настанови.

Я не мав наміру запропонувати трактат, який би вважався вичерпним у будь-якому аспекті. Численні питання, які тут пропонуються для обговорення, дебатовалися впродовж століть і друзями, і ворогами Священної Книги. Сотні ручок продукували багатотомну літературу, у якій записувалися результати багатьох наполегливих і докладних досліджень. Додайте до цього те, що ми в час нашого руху, зустрічаємося з усіма галузями богословського дослідження, і тому чітким буде те, що наш короткий нарис, є не більше як підсумком результатів. Проте треба одразу зазначити, що ми маємо безнадійну розбіжність з усіма нібито результатами сучасного Біблійного критицизму, які почивають на фальшивих передумовах раціоналізму у будь-яких його проявах. Якби хіби не знаходилися для того, щоб знівечити цю книгу, я твердо заявляю про те, що кожне твердження, яке вона вміщує, писалося у щирій вірі у фундаментальну правду про те, що все Писання дано божественним натхненням і святі мужі Божі правдиво та вірно записали слова, яких їх навчив Святий Дух. З цієї позиції можуть насміхатися, як із старомодної та непрогресивної, але досвід багатьох років довів те, що це єдина безпечна і здорова позиція для християн, яку вони повинні займати, оскільки вона спочиває на свідченні Писання про себе.

Не пропонується ніякого захисту щодо підбірки матеріалів, які обговорюються в цій книзі. Оскільки не чинилося жодної спроби, щоб обговорити всі сторони кожного питання, то вибір пунктів для детального

розгляду, був лише зумовлений особистою думкою автора про потреби читачів, яких він мав на увазі. Оскільки ті, що користувалися його німецькою книгою, рясно засвідчили про її корисність, то виглядає, що немає причин, чому англійський том має відрізнятися від нього матеріально і об'ємом, і змістом. Разом із тим, хоча загальна схема розташування була також збереженою, кожен параграф було перероблено так, що, як ми сподіваємося, його стало приємніше і легше читати. Постійна нумерація параграфів по всій книзі є меншою зміною, запровадженою для розміщення покажчиків.

Якщо це угодно Господу дати читачам цієї книги бодай частину духовної насолоди, яка супроводжувала її написання, то головне бажання письменника буде сповненим.

*Ваватоза, штат Вісконсин
Д. Шаллер*

Частина I

СТАРИЙ ЗАПОВІТ

Розділ 1. Свята Книга

1. Назва

Найчудовіша книга в світі називається Біблія. Назва її походить від грецького слова βιβλια, що означає «книги». Отже, ця назва Біблії припускає, що те, на що ми дивимося як на *одну* книгу, насправді складається з досить великої кількості окремих книг, написаних багатьма людськими письменниками. Черга письменників, які склали Біблію, починається з Мойсея за 1500 років до втілення Христа і завершується Апостолом Іваном, 100 років по втіленні Христа.

Хоча так багато різних мужів упродовж стількох багатьох віків стали письменниками Біблійних книг, все-таки зміст Біблії є таким однорідним по всій книзі, так що кожен уважний читач виявить, що її вчення в цілому є однаковим від початку до кінця. Ця риса, з-посеред інших, робить Біблію унікальною книгою і вказує на її надприродні витоки.

Іншою назвою Біблії є Писання від слова «писати».

2. Походження

Хоча вона і написана людьми та людською мовою, Біблія має божественне походження, тому що вона була написана натхненням Божим. Відповідно до свідчення святих письменників, Бог їм сказав не тільки *що* написати, але їм були дані *саме ті слова*, які вони мали це записати. Таким чином Мойсей проголошує сотню разів «І сказав Господь до Мойсея». Кожен читач Біблії бачив подібні твердження, учинені пророками. Така претензія мається на увазі і в багатьох заявах Апостолів; читайте, наприклад, 1 Коринтян 11:23; 15:3; і Галатів 1:11, 12.

Християнська Церква ніколи не піддавала сумніву і не може піддавати сумніву цю заяву святих мужів. Власне кажучи, Церква завжди розуміла, що людські письменники Біблійних книг проголошували те, що вони одержали від Бога не лише думки для висловлення, але й самі слова, які треба вживати для їх вираження. Це називається словесним натхненням Писань, доктрина, яка є непомильно сформульованою у таких текстах, як Івана 14:26; 2 Петра 1:20, 21 і 1 Коринтян 2:13 («порівнюючи духовне до духовного»).

Ця правда не змінює того факту, що кожен людський письменник таким чином був натхненням написати божественне об'явлення своїм особливим стилем. Святий Дух використав розум Своїх людських інструментів такими, як вони були, і, все ж таки, Він промовляв через них Свої слова. Знову ж таки, на реальність натхнення не впливає те, що деякі зі святих письменників використовували попередні записи або людську традицію. Коли Святий Дух спрямовував їхню увагу до таких джерел інформації і провадив їх у виборі матеріалу та слів, то все, що вони написали, стало частиною натхненного Слова Божого.

На цій правді Павло ґрунтував своє твердження, що Євангеліє є силою Божою на спасіння (Римлян 1:16). Якби не божественне натхнення, то неможливо було б, щоб написане Слово могло впливати на тотальну зміну людської природи (2 Тимофія 3:16, 17). Лише це пояснює так званий цивілізуєчий вплив Біблії.

І далі, словесне натхнення гарантує непомильність Писань. Через те що кожне слово Біблії дане натхненням Божим, то Свята Книга в цілому є непомильною, навіть якщо в ній є твердження про незначні факти історії або фізики. Якщо твердження можуть видаватися суперечливими одне до одного чи відрізнятися від фактів, які вже нам відомі, то причини цих суперечливостей треба шукати

не в Писаннях, так наче вони мають хибу, але в нашій особистій недосконалої, в нашому схильному до помилок знанні і розумінні. Таким чином, словесне натхнення підтверджує автентичність Писань, яка залежить від божественного походження.

Проте словесне натхнення є статтею віри. Її не можна збагнути або продемонструвати розумом. Невірство всіх віків, а особливо те невірство, яке визначає характер «сучасного богослов'я», погоджується у запереченні того, що Писання були дані Богом. Визнаючи те, що Біблія містить помилкові твердження, «богословська наука» наших днів позбувається твердої основи віри та широко відчиняє двері для всіх видів фальшивої доктрини.

3. *Зміст*

Підсумовуючи свідчення самої Біблії щодо її змісту, ми проголошуємо, що вона є Словом Божим. Було би небезпечно казати, що Біблія *вміщує* Слово Боже. Ця фраза вільно вживається тими, хто проголошують, що хоча Біблія подає божественну правду, вона представляє правду в заплутаній суміші помилкових людських тверджень. Якби це було правдою, то Біблія, очевидно, перестала би бути Словом Божим.

Все багатство інформації, вміщене в Біблії, зосереджується у двох відмінних і цілковито різних доктринах, Законі і Євангелії. Кожна божественна заповідь, яка вимагає певних дій людьми, та кожна погроза, яка спрямована проти гріха та грішників, є Законом. Кожне твердження, яке проголошує грішникам безоплатну благодать Богу в Христі, є Євангелієм. Яке би твердження не відповідало одному із цих двох описів, воно завжди служитиме добрим провідником до кращого розуміння та цінування або Закону, або Євангелія.

Хоча і Закон, і Євангеліє походять від Бога і є об'явленими в Біблії, все-таки треба пам'ятати, що Євангеліє, а

не Закон, є найважливішою доктриною Біблії. Свята Книга була написана через Євангеліє, а не через Закон. Якби не було Євангелія для проголошення, то не потрібно було би більше об'явлення Закону поза природним знанням людини. Хоча і необхідне з іншої причини, проповідування Закону в Біблії є завжди випадковим і підпорядковується вченню Євангелія. Таким чином, буває, що Євангеліє часто позначається як Слово Боже, особливо в Новому Заповіті (Луки 8:11; 11:28; Івана 17:14, 18).

Пам'ятайте важливе правило тлумачення: кожне твердження Біблії має лише одне значення, яке малося на увазі Святим Духом. Водночас і Закон, і Євангеліє можуть так тісно бути поєднаними в одному і тому самому тексті, так що Біблія навчає і тому, і другому, якщо це вірно розуміти та застосовувати. Розповідь про Христові страждання, які Він перетерпів заради нас, є найсолодшим Євангелієм, і водночас ніщо не виявляє так гостро гніву Божого проти гріха, як саме це оповідання. Родоводи Старого Заповіту є насправді частиною Євангелія, оскільки вони вказують на прихід Спасителя, і все-таки в кожній частині Буття, розділу 5, додавання слів «і помер» є різким нагадуванням про прокляття, проголошене Богом після гріхопадіння людини.

4. Більші поділи

Хоча Біблія є поділеною на Старий і Новий Заповіти, доктрини у цих двох поділах не відрізняються за суттю. Поділ стався через те, що цих дві частини Святої Книги були написані в два різні періоди. Всі книги, написані натхненням Божим перед народженням Христа, належать до Старого Заповіту, а ті, що написані від того часу, складають Новий Заповіт.

Слово *заповіт* часто використовується у Писаннях для того, щоб позначити заповіт, який Бог уклав зі Своім

народом на землі, як написано в Римлян 11:27; 1 Коринтян 11:25; і Євреїв 8:9, 10. Тож часто ми говоримо про книги Старого і Нового Заповітів. Проте це не означає, що якась група Біблійних книг проголошує один із більших заповітів Божих, виключаючи інший. Старий Заповіт, заповіт Закону, був установлений при створенні людини, в той час, як Новий Заповіт, заповіт Євангелія, був укладений одразу по гріхопадінні людини. Внаслідок цього, обидва цих божественних заповіти проповідуються разом у книгах, які ми називаємо Старим Заповітом, так само як вони викладаються у книгах, які ми називаємо Новим Заповітом. Тому ми використовуємо слово *заповіт* у ширшому смислі, коли ми вживаємо його для позначення двох великих поділів Біблії. Тому ми повинні уникати серйозної помилки про те, що доктрина, яка переважала серед народу Божого до Христа, мала іншу природу від доктрини, проповідованої по Христі. Обидві частини Біблії проповідують той самий Закон і те саме Євангеліє, і ці основні доктрини Писань чинять той само результат у серцях людей усіх часів.

Але існує відмінність у способі представлення божественної правди у двох великих частинах Біблії. Історичні книги Старого Заповіту описують народ Божий, коли вони жили під вихователем, Законом Мойсеевим, а Новий Заповіт зображує Божий народ, який насолоджується свободою Євангелія. Знову, в Старому Заповіті, Євангеліє Христове, є природно сформульованим термінами пророцтва, а Новий Заповіт проголошує сповнення, у Христі, всіх обітниць Божих. Нарешті, в Старому Заповіті, проповідування Закону переважає у тому смислі, що кількість текстів, які містять Закон є чисельнішою від тих, які містять Євангеліє, водночас протилежне є правдою щодо Нового Заповіту.

Цілий масив Біблії часто називається каноном Писання. Він складається з канонічних книг Старого і Нового

Заповітів. Грецьке слово *канон* означає «стандарт» або «провідник», і тут його використано належним чином, тому що Біблія є єдиним правдивим стандартом і провідником віри та життя. Той факт, що канонічні книги Біблії були дані натхненням Божим, відрізняє їх від Апокрифів (апокрифічних книг), які завдячують своїм походженням лише людському авторству.

Розділ 2. Старий Заповіт

5. *Книги та загальний характер*

Старий Заповіт налічує 39 канонічних книг. У них записано історію Божого народу та вчення Божих пророків у час віку пророцтв, який передував приходу Спасителя. Первісно дві книги Самуїла, дві книги Царів, і дві книги Хронік були неподільними томами, так що в Єврейській Біблії і нині нараховується лише 36 книг. Проте найперші перекладачі Старого Заповіту розділили кожен із цих книг на дві частини для того, щоб було легше знайти відповідні посилання. Цей приклад було повторено всіма пізнішими перекладачами.

6. *Мова*

Усі канонічні книги Старого Заповіту були написані єврейською мовою, а в кількох малих частинках вживалася арамейська мова. Як і арабська, сирійська, і халдейська (арамейська) мови, єврейська мова належить до великої семітської сім'ї, але нею користувалися лише нащадки Авраама. Таким чином, ця особливість, відповідно до плану Божого, служила для утримування Ізраїлю відмінним і окремим народом серед ідолопоклонницьких націй, які його оточували. Тому також священні книги стали скарбом, довіреним винятково євреям (Римлян 3:2).

7. *Групи книг*

У нашій Біблії книги Старого Заповіту складені у три великі групи: перша містить історичні книги; друга – поетичні книги; а третя – пророцькі книги.

Єврейська Біблія виявляє інше узгодження, яке було по-іншому зафіксованим до часу Христа. До цього дня євреї ділять Старий Заповіт на частини, названі Ісусом: Закон, Пророки і Псалми (Луки 24:44). Закон охоплює книги Мойсея. Розділ, який називається Пророки, включає всі історичні та пророцькі писання, окрім Плачу Єремії, Рут, Хронік, Ездри, Неемії та Даниїла. Третя частина називається Псалмами, тому що книга Псалмів стоїть там на першому місці. Вона вміщує всі поетичні книги разом з історичними та пророцькими книгами, виключеними із другої частини. Ця остання частина також відома під грецькою назвою *ἱερά γραφήματα*, що означає «священні писання».

Поетичні книги у сьогоднішньому визначенні часом позначаються як доктринальні книги, але ця назва є дещо невідповідною з огляду на Павлове твердження про те, що «все, що давніше написано, написано нам на науку» (Римлян 15:4). Писання Мойсея та інших пророків є доктринальними книгами в найповнішому смислі слова і завжди використовувалися такими ізраїльтянами. З іншого боку, ми мусимо визнати, що поділи, які пропонуються в нашій Біблії, також не є цілковито адекватними, оскільки пророки часто говорять високопоетичною мовою, а писання Мойсея містять багато частин, які є виразно пророчими. І все-таки, ці терміни служать, можливо, краще від інших для загального опису цих кількох груп. Ці три групи такі:

А. Історичні книги

П'ять книг Мойсея – П'ятикнижжя

1. Буття	4. Числа
2. Вихід	5. Повторення Закону
3. Левит	

(Решта історичних книг)

6. Єгошуї	12. 2 Царів
7. Суддів	13. 1 Хронік
8. Рут	14. 2 Хронік
9. 1 Самуїлова	15. Ездри
10. 2 Самуїлова	16. Неемії
11. 1 Царів	17. Естер

Б. Поетичні книги

18. Йова	21. Еклезіяста
19. Псалми	22. Пісня над піснями
20. Приповістей	

В. Пророцькі книги

23. Ісаї	32. Йони
24. Єремії	33. Михея
25. Плач Єремії	34. Наума
26. Єзекіїля	35. Авакума
27. Даниїла	36. Софонії
28. Осії	37. Огія
29. Йоїла	38. Захарія
30. Амоса	39. Малахії
31. Овдія	

8. Час упорядкування

Писання природно не містять жодної інформації про те, коли натхненні книги Старого Заповіту були зібраними для того, щоб сформувавши канон. Хоча нам і сказано, що Мойсей записав Закон і передав його левитам (Повторення Закону 31:9, 26) і що Ісус Навин повторив цей приклад (Єгошуї 24:26), та нам не сказано, коли було зібрано інші книги. Але в євреїв є давній переказ про те, що Ездра та деякі інші пророки установили канон після повернення з вавилонської неволі. Незважаючи на те, ми

впевнені, що Старий Заповіт, який ми маємо нині, з того періоду був євреями збережений. Різноманітні зауваги в книгах Пророків вказують на те, що примірники священних книг були широко розповсюдженими серед євреїв. Інакше народ не міг би зрозуміти та оцінити багатьох згадок про старіші історичні та поетичні писання, на які постійно посилаються пророки. Через те що Псалми постійно вживалися у Храмовому Богослужінні, їх, безперечно, часто копіювали.

Єврейська оповідка про запровадження Ездрую канону вміщує стільки неймовірних тверджень, що в читача виникає спокуса відкинути її, як просту легенду, що не має жодної історичної вартості. Однак вона може бути основана на тому факті, що вже не так аж зовсім неможливо, щоби Ездра розумів крайню потребу зібрання священних книг свого народу для того, щоб уберегти їх. У будь-якому випадку, пророцтва припинилися за днів Неемії, коли помер Малахія, і правдоподібно, що в Ізраїля на той час вже були зібраними всі натхненні писання.

Євреї навіть зовнішньо дотримувалися того, що канон Старого Заповіту є священним, і їхнє ревне піклування про нього лише зростало в міру того, коли їхня релігія поступово виродилася у систему зовнішніх правил. Рукописні примірники священних книг, які мали використовуватися у привселюдних поклоніннях у синагогах, переписувалися за суворих правил, щоб забезпечити досконалу точність. З цієї причини є порівняно лише декілька різночитань у єврейському тексті. Спочатку рядки писалися без жодного поділу між словами та без розділових знаків, і треба було мати спеціальних читців, які були навченими читати уроки, призначені на кожну суботу. Перше ніж утворився звичай відділяти кожне слово і кожне речення або вірші у манускриптах промайнули століття.

Розділ 3. Історичні книги

А. П'ятикнижжя

9. Назва та ціль

П'ять книг Мойсеевих розповідають нам про те, як серед народу Ізраїлю були впроваджені теократія та її кодекс Закону. *Теократія* означає «Боже правління» і вона позначає таку форму управління, у якій Бог контролює всю суспільну діяльність Своїми Законами та закладами. Для того щоб запровадити теократію в Ізраїлі, Бог не лише відновив об'явлення морального закону на горі Сінай і дав Своему народові повну систему релігійних форм, але Він також додав усі необхідні постанови, які є необхідними для їхніх суспільних і соціальних взаємин. Ця чиста теократія закінчилася тоді, коли пізніше народ Ізраїлю домагався і одержав царя, як видимого голову та правителя їхньої держави.

Назва П'ятикнижжя позначає те, що писання Мойсея складаються з п'яти томів. У Писаннях на П'ятикнижжя часто посилаються як на книгу Закону (як у Повторенні Закону 31:26) або, коротко, як на Закон (*Тора*, як у Неемії 8:2, 7; Луки 24:44). Побіжно зазначимо, що євреї користувалися традицією найдавніших народів, називаючи, як правило, окремі книги П'ятикнижжя, виходячи з перших слів книги. Наприклад, Буття (у єврейській назві. – *Прим. перекладача*) – «На початку» і Вихід «Оце ймення».

10. Автентичність

Автентичність Біблійної книги стосується того, чи автор, чие ім'я вона носить, є насправді її автором. Дослідники,

які належать до сучасної школи негативного критицизму, старанно трудилися впродовж багатьох років для того, щоб зруйнувати всю віру в історичну надійність Біблії, але мали досить успіхів лише у поширенні сумнівів та невірства. Зокрема, вони спрямовували надзвичайно зосереджені зусилля проти П'ятикнижжя і намагалися довести, що ця велична праця не була написана Мойсеєм, але складається із великої кількості фрагментів, зібраних різноманітними невмілими редакторами, та що їм було надано теперішнього вигляду в час періоду пророків.

Для того щоб зрозуміти всю серйозність того, наскільки руйнівними є такі намагання, ми повинні пам'ятати, що християнська віра стала би безпідставною забавкою, якби можна було довести, що праці Мойсея не є правдивими. На щастя, лише ті, що бажають бути обманутими, не можуть бачити за допомогою яких марнославних та довірливих процесів ці «критики» приходять до своїх висновків. Те, що їхнє резонування є чисто довірливим, можна побачити з того, що рідко коли двоє з відомих «критиків» погоджуються щодо розміру та кількості фрагментів, з яких ніби-то було скомпоновано П'ятикнижжя. Оскільки їхні свідчення не погоджуються ні в чому, окрім спільної для них ворожості проти Божого об'явлення, то ці критики, таким чином, виявляються фальшивими свідками проти Бога.

Гідне віри свідчення пророків Старого Заповіту, так само як свідчення Ісуса та Його Апостолів у Новому Заповіті, є одностайними в проголошенні того, що Мойсей поправді написав п'ять книг, які носять його ім'я. Для християнського віруючого автентичність П'ятикнижжя є однозначно визначена такими твердженнями, як в Луки 2:22; 24:44; Івана 5:46, 47; Дії 13:39; 15:5 і 1 Коринтян 9:9.

Б. Буття

11. Назва

Буття позначає «походження» або «початок» і є доброю назвою для цієї книги. Вона вміщує не лише надійне оповідання про створення усього, але також описує початок гріха, перше проповідання Євангелія, перший суд Божий над грішним світом і початки вибраного народу Божого. Її можна поділити на дві головні частини: перша розповідає про початки всієї історії, а друга виявляє те, як Бог проклав дорогу до запровадження теократії.

12. Період

Перший період людської історії, який розпочався від часу створення людини і закінчився потопом, тривав приблизно 1700 років. Хоча в нас немає причини припускати, що мистецтво письма ще не було розвинутим тогочасними людьми, у них не було нагальної потреби записувати Слово Боже, тому що люди тоді доживали до дуже довгого віку та могли передавати з покоління в покоління словом вуст те, що був об'явив Бог. Записи, наприклад, показують, що Адам жив ще 56 років після того, як народився Ламех, батько Ноя. Таке узгодження відповідно до Божого Промислу тривало ще певний час після потопу, тому що Авраам народився за 150 років до смерті Сима, і, можливо, мав користувався Симовою наукою.

Період патріархів починається від визволення Ноя з ковчегу та закінчується смертю Йосипа, що покриває часдесь упродовж шестисот років. При його завершенні вибрана сім'я Авраама розмножилася і стала численним народом.

13. Пророцтво

Окрім визначного пророцтва Ноя (Буття 9:25-27), яке об'явило чіткий план Божий, що покриває майбутнє усього

людства, Буття містить декілька виразних месіанських обітниць Божих. Перша, висловлена дуже загальними термінами, визначає Спасителя, як насіння жінки і майбутнього переможця над змієм (3:15). Це вірно названо *Протоєвангелієм*. Наскільки нам відомо, цієї однієї обітници було достатньо для того, щоб жити та утримувати Божий народ у спасенній вірі впродовж довгого періоду, який передував потопові.

Патріархам обітницю було зроблено чіткіше. Бог проголосив, що Спаситель вийде із нащадків Авраама, Ісаака і Якова. У такій формі, яку Бог неодноразово повторював (Авраамові, 12:3; 18:18; 22:18; Ісаакові, 26:4; Якову, 28:14), Євангеліє утішало цих святих людей, допоки Якову не було дано більше знання про те, що *Обіцяний* вийде з племені Юди (49:10-12, у перекладі доктора Івана Огієнка *Примиритель*).

Підсумок змісту

- I. Початок історії, розділи 1-11.
  - A. Творіння; гріхопадіння людини; перша обітниця Спасителя; вигнання з Раю; народження Каїна та Авеля; злочин Каїна, розділи 1-4.
  - B. Родовід патріархів перед потопом, розділ 5.
  - V. Ной і потоп, розділи 6-9.
  - Г. Патріархи від Ноя до Авраама, розділи 10, 11.

- II. Історія патріархів, розділи 12-50.
  - A. Авраам, розділи 12:1-25:10. Покликання та вихід із Халдею до Ханаану; перебування в Єгипті; відділення від Лота; перемога над п'ятьма царями і благословення Мелхиседека; Аврамова віра; народження Ізмаїла; печатка обітници таїнством обрі-

зання; даліше підтвердження через Сина Божого особисто; зруйнування Содому; Авімелех; народження Ісаака та вигнання Ізмаїла; принесення Ісаака в жертву та відновлення обітницї; смерть Сарри; одруження Ісаака; друге одруження Авраама; його смерть у віці 175 років.

Б. Ісаак, розділи 24-35. Одруження з Ревекою; народження Ісава та Якова; відновлення обітницї; мандри Ханааном і біди в ньому; благословення Якова та Ісава; посилення Якова в Месопотамію; після повернення Якова, Ісаакова смерть у віці 180 років.

В. Яків і його сини, розділи 25-50. Брат – двійня Ісава; благословення; втеча і видіння Бога; служіння та одруження в Месопотамії; його сім'я і багатство; втеча від Лавана; молитва та боротьба; примирення з Ісавом; різанина в Сихемі; смерть Рахілі; Йосипа продано; гріх Юди; Йосипові спокуса, страждання і підвищення; Йосипа відвідують його брати, він їм об'являється; Яків переходить до Єгипту; добра домівка; благословення своїх синів; пророцтва про Христа; смерть Якова у віці 147 років; поховання в Ханаані; смерть Йосипа у віці 110 років після того, як він добився обіцянки, що його кості буде перенесено до Ханаану в той день, коли його народ буде введено в Обіцяний Край.

В. Вихід

14. Ціль книги

Вихід – підходяща назва для книги, яка починається з історії виходу народу Ізраїлю із краю неволі і початок їхніх мандрів до Обіцяного Краю. Ця значна подія була передвіщена Богом багато разів як обітниця. (Буття 15:13-16; 35:11, 12), сповнення якої Божі діти чекали у твердій вірі (Буття 48:21, 22; 50:25).

Але головною ціллю книги є передати те, як було запроваджено теократію серед народу Ізраїлю урочистим поданням Закону на горі Сінай. Таким чином було учинено та підтверджено той заповіт, який Бог благодатно запланував для Свого народу.

15. Закон Мойсея

Для того, щоб зрозуміти ціль Божу, з якою Він дав Свій Закон через Мойсея, треба звернути увагу на такі важливі факти: а) цей Закон не призначався для всіх народів у всі віки світу, а лише для народу Ізраїлю і лише на період очікування Месії; б) він не мав навчати людей того, як заслужити спасіння через свої діла, як це в останні дні було, на жаль, невірно витлумачено євреями, але він ґрунтувався на обітницях, які були дані отцям (Галатів 3:16-18), і він передбачав, що Бог був вибрав Ізраїль для того, щоб він був Його вибраним народом (Буття 19:5, 6); в) цей Закон починається з проголошення Євангелія (Вихід 20:2). Єврейське слово для позначення Господа – *Єгова* (або *Ягве*), ім'я, яке описує Бога, як Бога обітниці та спасіння. І навіть більше від цього, весь Закон насичений тривалими посиленнями на обітницю спасіння через Христа.

Мойсеїв кодекс містить три відмінних види закону. Він починається із формального проголошення морального закону, але включає детальні інструкції про божественне поклоніння (обрядовий закон) і також дуже розширений кодекс громадянського закону.

Моральний закон, коротким підсумком якого є Десять Заповідей, також називається природним законом, тому що він є частково відомим усім людям за природою без особливого об'явлення, і він є обов'язковим для всіх їх, без винятку. Саме про цей закон зокрема сказав Ісус, що Він прийшов не зруйнувати його (Матвія 5:17).

Обрядовий закон, який також називається Левитським законом, визначив та призначив усі форми божественного поклоніння, які мали дотримуватися народом Божим впродовж століть перед приходом Христа. Він включає всі постанови про суботу та інші свята, визначені місця для поклоніння, священство та жертвоприношення. Цей закон скасовано Христом і він більше не є обов'язковим для народу Божого (Колосян 2:16, 17).

Громадянський закон був даний народові Ізраїлю як виокремленому народові посеред націй землі. Він став недійсним після того, як Бог зрештою зруйнував єврейську державність і розсіяв їх по цій землі.

16. Месіанське пророцтво

Вихід не містить прямих обітниць про Христа і Його спасіння, хіба що під цей заголовок поставити слова з 19:6 і 34:6, 7. Але все-таки книга насичена месіанським пророцтвом у тому, що вона описує багатьма прототипами те, що знайшло сповнення у Христі. Павло називає ці прототипи «тінь майбутнього» (Колосян 2:17), тінь, яка зникла, коли прийшло тіло.

Ці прототипи визначені та описані письменниками Нового Заповіту. Так, Євреїв 8:5, 6 пояснює прототипові характеристики скинії, яку збудував Мойсей у пустині, як місце для поклоніння його народу. Збудована відповідно до плану, об'явленого Богом, вона згодом стала зразком для Соломонового храму. Вона складалася з трьох основних частин: подвір'я, Святеє і Святеє Святих. Люди допускалися лише на подвір'я; священники входили в Святеє; і лише первосвященнику дозволялося входити у Святеє Святих і то лише один раз на рік. На подвір'ї стояв великий вівтар цілопалень з постійно палаючим вогнем. У Святому було розміщено стіл із показними хлібами, вівтар для кадіння і семисвічник. Таємнича темрява

Святого Святих приховувала ковчег заповіту. Ціла святиня мала приблизно 50 метрів довжини та 25 метрів ширини. Через те що корпус було змайстровано з легкого риштування, обвішаного хутрами та тканими матеріалами, його можна було легко переносити з місця на місце. Інші прототипи, які згадується у Виході та на які існують посилання у Новому Заповіті, покривало ковчега, відоме під назвою престолу благодаті (Римлян 3:25; Євреїв 4:16), суботній відпочинок (Євреїв 4:9, 10), первосвященик (Євреїв 5) та інші.

Підсумок змісту

- I. Підготовка до виходу, розділи 1:1-12:28. Збільшення числа ізраїльтян та зростання їхніх утисків; народження і виховання Мойсея; його втеча і покликання; перемовини з фараоном; десять кар; запровадження Пасхи.
- II. Подорож Ізраїлю із Єгипту до Сінаю, розділи 12:29-19:25. Вихід; прохід через Червоне море; знищення фараона; пісні Мойсея і Маріям; гіркі води Мари; перепілки; манна; вода зі скелі; битва з Амаліком; порада Їтра; підготовка до давання Закону.
- III. Урочисте законодавство, розділи 19-40. Десять Заповідей і основні постанови народові; наказано будівництво скинії; Аарон і народ грішать, але відновлені до благодаті через заступництво Мойсея; збудовано скинію.

Г. Левит

17. Назва і ціль книги

Книга отримала назву Левит через те, що вона містить детальні постанови, які описують Левитські поклоніння так, як вони мали дотримуватися у скинії, а потім у храмі.

Певні доповнення до цього Левитського закону були додані у книзі Чисел. Хоча ця книга не містить жодної прямої месіанської обітниці, вона, поправді та за наміром Божим, є однією тривалою проповіддю про спасіння в Ісусі Христі. Як переконливо показує Новий Заповіт, уся велична система жертв була нічим іншим, як прототипом замісницької жертви Ісуса Христа, тінню якої була кожна кривава жертва на священних вівтарях.

18. Огляд єврейських свят

Субота, сьомий день кожного тижня, мала дотримуватися як день відпочинку на пам'ять про суботу Господню, яка була після діла творіння.

Пасха мала зберігати пам'ять про божественне визволення із Єгипту і символізувати замісницьку смерть Ягняти Божого через вбивання Пасхального ягняти. Її дотримувалося на 14-ий день першого місяця, який називався авів або нісан (що відповідає останній половині нашого місяця березня або першій половині квітня). Свято Пасхи запровадило свято Опрісноків, яке тривало сім днів.

Свято Колихання (Урожаю) святкувалося на 50-ий день після Пасхи; тому вона називалася П'ятидесятницею, тобто 50-им днем. З цієї okazji першоплоди врожаю підносилися Господу.

Новий рік (*рош га-шана* єврейською мовою) для євреїв був першим днем сьомого місяця, тізрі або етаніма (наш місяць жовтень).

День Викуплення (Очищення) дотримувався на десятий місяць тізрі. Це був день покаяння, на який люди мали умертвлювати свої тіла постом.

Свято Кучок починалося на 15-ий день тізрі та тривало сім днів. Воно мало нагадувати євреям про те, що їхні отці мешкали в наметах в той час, коли Господь визволив їх із Єгипту. «Плоду гарного дерева, пальмові віття, і галузку

многолистоного дерева та припоточних тополь» мали використовувати для прикрас (Левит 23:40).

Окрім цих свят, які мали дотримуватися з жертвами і релігійним поклонінням, Господь також постановив, що земля не повинна була засіватися кожного сьомого року (суботнього року) і що кожен 50-ий рік мав бути роком Ювілейним (Левит 25:8-55). Початок Ювілею проголошувався голосом сурем на перший день тізрі. В цей рік земля спочивала, як під час суботнього року. Кожен єврейський слуга був звільнений, а кожна ділянка землі, яка була продана, поверталася попередньому власнику так, що кожна сім'я могла зберігати свою спадщину.

Свято Пурим (Естер 9:32) і свято Посвячення (1 Маккавеїв 4:53; Івана 10:22) не були божественно призначеними, але були пізніше запровадженими людьми.

19. Левитські жертви

Найважливішими жертвами були ті, у яких життя деяких тварин приносилося на вівтарі. Всі ці криваві жертви мали особливе значення, настільки наскільки вони призначалися та розумілися як тінь жертви Христового життя задля змилювання над нами. Покладанням своєї руки на жертовну тварину, священник приймав і позначав її як жертву Господу. Всі тварини, які приносилися в жертву таким чином мали бути без вади або хиби; у багатьох випадках також визначався вік. Велика рогата худоба, вівці та козли разом із горлицями та голубенятами формували список жертовних тварин.

Було чотири класи кривавих жертв.

Жертви цілопалення здійснювалися щоранку і щовечора на великому вівтарі у дворі святині. У визначений час від кожного ізраїльтянина вимагалось, щоб він приносив жертву цілопалення. Тварини різалися і

спалювалися; кров або кропилася, або проливалася на вівтар.

Жертва вдячна приносилася на знак подяки Богові за особливі ласки. Кров тварин кропилася на вівтар, а лій спалювався. М'ясо треба було з'їсти за два дні.

Жертва за гріх мала приноситися тими, хто переступив божественну заповідь через незнання або слабкість. Гріх цілого народу також повинен був бути примирений у такий спосіб. Кров жертви частково кропилася на вівтар, а частково проливалася перед ним. Усі частини такого приношення треба було спалити перед табором, товщ на вівтарі, а інші частини тіла назовні.

На день Викуплення (Очищення) жертва складалася з молодого вола, якого первосвященик приносив за себе, і з козла, якого жертвували за народ. Другий козел, на якого в урочистій церемонії клалися гріхи народу, виводився у пустелю. Лише з кров'ю вола та козла вбитого у цей день року, входив первосвященик у Святеє Святих для того, щоб покропити кров на покриття ковчегу заповіту.

Жертви за особливі провини приписувалися за менші образи. Обряди цих жертв були подібними до описаних вище, окрім того, що м'ясо вбитих тварин належало священикам, як частина їхнього утримання.

Безкровних жертв було два види, хлібні та ливні. Дари тут склалися з пшеничного борошна, печива, зерна, оливи, солі або вина, залежно від обставин. Частина жертв палилася; те, що залишалось, належало священикам.

Підсумок змісту

- I. Різноманітні жертви, розділи 1-7.
- II. Священство Аарона та його синів, розділи 8-10. Впровадження Аарона та його синів; Ааронова перша

жертва; чужий вогонь спричиняє смерті Надава та Авігу.

- III. Левитські чистота, розділи 11-22. Чисті та нечисті тварини; очищення матерів; загальне очищення цілого народу через велику жертву викуплення; заборонені шлюби; різні постанови.
- IV. Великі свята, розділи 23-27. Постанови про свята; вкаменування богозневажника; обітниця благословення і погроза прокляття; обітниця; десятина.

Г. Числа

20. Книга

Числа одержали свою назву через те, що перший розділ говорить про перелічення народу. Відповідно до 26 розділу перелічення пізніше повторилося.

Оповідь книги підсумовує досвід народу Ізраїлю в пустині впродовж 39 років від часу їхнього відходу від гори Сінай. Це просто нарис, який згадує лише ті події, які мають життєво важливе значення для народу. Вони залишалися біля підніжжя гори Сінай на крайньому півдні Сінайського півострова цілий рік. Дорогою до Обіцяного Краю, вони таборилися на невідомий час у різних місцях, які ми більше визначити не можемо.

На другий рік своїх блукань вони дійшли до Кадеш-Барнеа, що мало бути близько до меж Палестини. З того місця було відряджено 12 розвідників піти до Обіцяного Краю та доповісти про його характер і характер його населення. Те, що вони розказали по своєму поверненні, налякало ізраїльтян і спричинило їхнє повстання проти проводу Господнього. Він покарав їх, засудивши на всі 40 років блукання в пустелі. Тоді частина народу спробувала силою увійти в Обіцяний Край, але їхня спроба катастрофічно провалилася, і народ покірно схилився перед Божою постановою.

Відвернувшись від бажаної мети своєї мандрівки, вони сумно розпочали багаторічні блукання. Писання майже нічого не кажуть про їхні пригоди впродовж 38 років; нам відомо хіба що про назви їхніх головних таборів, місця, які залишаються непевними. Книга завершується оповіданням про друге прибуття ізраїльтян до Кадеш-Барнеа.

Розсіяним по різних частинах оповідання, ми знаходимо додаткове законодавство, більшість постанов якого стосуються громадянського життя народу, разом із деякими дальшими інструкціями про релігійні церемонії.

Визначне месіанське пророцтво, дане через уста Валаама, записано в 24:17 (зоря від Якова). Зауважте також євангельське значення Ааранового благословення у 6:24-26.

Підсумок змісту

- I. Підготовка до відходу від Сінаю, розділи 1-10. Перелічення та перегляд племен; порядок таборування; постанови про забезпечення чистоти в таборі; Пасха та постанови про її дотримання; сурми для повідомлень.
- II. Подорож людей до початку 40-го року, розділи 10-19. Відхід від Сінаю; другий рік подорожі; вогонь від Бога; перепілки від Бога; Божий гнів проти Маріям та проти Аарона; 12 розвідників; повстання та осуд народу; закони про жертви; порушник суботи; Кореї і його громада; закони про очищення після доторкання до трупа.
- III. Перші десять місяців 40-го року, розділи 20-36. Вода зі скелі; послання Едомові; смерть Аарона; перемога над царем Араду; огнисті змії; від Гор-гори до Пісі; поразка Сигона та Ога; Валаам та його пророцтва; ідолопоклонство та його покарання; друге перелічен-

ня; постанови про спадщину; запровадження Ісуса Навина; закони про святкові жертви; перемога над мідіянами; два племені з половиною поселилися в землях на схід від Йордану; перелічення таборів; постанови про вигнання ханаанейян, межі та розподіл завойованого краю, міста левитів, вільні міста і одруження дочок, що успадковують землю.

Д. Повторення Закону

21. Ціль

Повторення Закону можна також подати як «повторне давання Закону». Ця назва описує сутність перегляду всіх заповідей і постанов, які Господь дав Своему народові.

Книга містить останню промову Мойсееву, мужа Божого, з якою він звернувся до народу Ізраїлю. Перед тим як покинути цю землю, Мойсей ще раз нагадує народові про все милосердя, постанови та обітниці Божі. Це відбувається 11-го місяця 40-го року після виходу з Єгипту. Місце – табір Ізраїлю на схід від Йордану навпроти Єрихону у моавському краї. Три останніх частини книги, які містять проголошення про смерть Мойсея, його останнє благословення і оповідання про його смерть, могли бути доданими до Повторення Закону натхненним автором книги Єгошуї.

Серед цих останніх проголошень Мойсеевих ми знаходимо велике месіанське передвіщення про пророцьке служіння Христове (18:15, 18, 19).

22. Автентичність

Сучасні критики наполягають на тому, що Повторення Закону не було написаним раніше від періоду єврейських царів. Вони відкидають Мойсееве авторство. Їхні аргу-

менти та нібито докази ґрунтуються цілковито на гіпотезах та припущеннях, які не варті серйозної уваги з боку тих, що вірують у натхненність Біблії, оскільки Мойсея непомилково визначено як письменника Повторення Закону в 31:24-26.

Щодо додатку, який говорить про відхід та смерть Мойсея, то ми можемо визнати, що він міг бути написаним деякими іншими людьми за умови, що авторство належить одному із натхнених пророків. І все-таки не треба вважати за неможливе, що Мойсей сам міг записати те, що сказав Йому Господь про його скорий відхід і про те, як він повинен дати своє останнє благословення народові. Це є правдою навіть про останній розділ, про який Лютер каже: «Мойсей не писав цього розділу, але його писав Ісус Навин або Єлеазар, хіба що ви виберете казати, що Мойсей, знаючи наперед про свою смерть, сам таки описав її в такий спосіб».

Підсумок змісту

- I. Три промови Мойсея, що звернені до Ізраїлю, розділи 1-30. Перша промова є коротким оглядом мандрівки пустинею і застерігає про відступництво. У другій промові закони та постанови Божі підсумовуються з деякими поясненнями та багатьма застереженнями, батьківськими докорами про дотримання Закону. У третій промові Мойсей проголошує найбільш вражаюче благословення та прокляття Закону.
- II. Мойсей дає книгу Закону Левитам і співає пісню хвали, 31:1-32:47.
- III. Три додатки, 32:48-34. Оголошення про смерть Мойсея; Мойсееве благословення народу; оповідання про Мойсееві смерть і похорон.

Е. Автори інших християнських книг

23. Не дано імен

Треба зазначити, що всі історичні книги Старого Заповіту, за винятком книг Мойсея, Ездри та Неемії, є анонімними, імена тих, що їх записали, ніде в Писаннях не згадуються. Також неможливо якимось чином висловити прийнятне припущення про їхню ідентичність. Отці нашої Лютеранської Церкви справді приписують якусь книгу одному з письменників, але це не є більшим від особистого припущення і не ґрунтується на якихось відповідних аргументах. Коли ми обговорюємо лише ці книги, то виявляється, що ми можемо лише виявити те, хто не є письменником.

Проте це не впливає на канонічну цінність цих книг. Говорячи про них, Христос приймав популярну класифікацію книг Старого Заповіту без правок. Відповідно до Його правдивого свідчення, ці книги не належали ні до класу названого Пророками, ані до класу під заголовком Псалмів (прочитайте Луки 24:44 і порівняйте частина 7). Однак ми запевнені про те, що ці книги, без винятку, були написаними натхненними пророчими мужами під час того періоду, коли Бог давав Своему народові пророків.

Також треба зауважити, що пророки загалом вважали частиною своєї роботи записувати поточні події (1 Хронік 29:29; 2 Хронік 12:15; 32:32). Ці окремішні записи не збереглися, можливо, через те, що їхній зміст не був релігійним. Але їх не треба було би згадувати у наведений спосіб, якщо вони не служили як джерела інформації для письменників натхнених книг, які в нас є.

24. Ціль

Ці книги не писалися просто для запису різноманітних доль людей, які походили від Авраама, але для релігійної

цілі показу того, як Бог вірно дотримувався заповіту, укладеного зі Своїм вибраним народом, хоча народ і відвертався часто у невірстві від Нього. Таким чином, кожна біда, яка траплялася з ними, ставалася насправді через їхній гріх, тоді коли їхнє спасіння було завжди ділом Бога, їхнього Спасителя. Ця точка зору зазначена Самим Богом, коли Він промовляє через Осію (13:4, 9).

Тож так буває, що ці записи часто не надають тієї інформації, яка була би цікавою для дослідника світської історії. Радше вони завжди обговорюють таких людей, факти і події, в яких стають цілковито очевидними або благодатний Промисел Божий, або бунтівний дух народу та його лідерів. Знову ж таки, нам рідко сказано про те, яким чином інші люди та зовнішні, політичні зауваги впливали на вибраний народ, але нам багато розказано про те, як Бог контролював розвиток усіх подій у Свій особливий чудесний спосіб. Така єдність цілі пояснює також і те, чому ці книги є настільки подібними по стилю і літературному характеру, хоча вони дійсно писалися багатьма різними людьми у різні часи.

Є. Єгошуї

25. Книга

Історія, представлена в Єгошуї, є продовженням історії, записаної Мойсеєм. Вона була написана, щоб показати, як під проводом Божим було окуповано Ханаан і як земля було поділено посеред племен Ізраїлевих відповідно до божественних доручень.

Письменник також докладно зусиль, щоб прояснити, що Єгошуа аж до дня його смерті не стомлювався у своїх намаганнях зберегти правдиве поклоніння Богові. Натомість, він завжди підбадьорював ізраїльтян залишатися вірними заповітові, який Бог уклав з ними. Таким чином, письменник дає детальний звіт про зустрічі Єгошуї

з тими племенами, що поселилися на схід від Йордану перед тим, як вони повернулися із завоювання Ханаану і звели вівтар на своїй території. В оповіданні про останнє зібрання всіх племен, яке було проведене незадовго до його смерті, Ісус Навин (інший переклад імені Єгошуї українською мовою) з'являється в тому само світлі.

26. Письменник

Певним є те, що ця книга була написана очевидцем подій. У 5:1 ми читаємо слова: «аж поки ми перейшли» та у вірші 6: «Господь запрягнув був їм не показати їм того Краю, що Господь запрягнув був їхнім батькам дати нам». Хоча і може прискіпливий критик наполягати на тому, що останні слова могли бути написаними людиною, що жила пізніше, але слова, наведені у вірші 1, не могли бути написаними кимось іншим, окрім очевидця. З іншого боку, так само чітким є те, що письменником не був Ісус Навин. Для певності цього нам сказано в 24:26, що «написав Ісус ті слова в книзі Божого Закону». Проте це, очевидно, не було чимось більшим від запису подій великого зібрання, яке скликав Єгошуа. З іншого боку, книга Ісуса Навина згадує кілька випадків з періоду, що відбувався впродовж тривалого часу після смерті великого лідера. Так, з 19:47 ми дізнаємося про те, що люди Дана захопили місто Лешем. Але це сталося через чимало років після смерті Єгошуї, про що ми довідуємося з книги Суддів, розділ 18. Знову ж таки, Єгошуї 15:13-19 розповідає про те, як Калев заволодів своєю спадщиною. Але це також відбулося після смерті Ісуса Навина, про що ми довідуємося із Суддів 1:12. Ці та інші паралельні твердження у цих двох книгах досить чітко засвідчили про те, що книга Ісуса Навина була написана очевидцем, але після смерті Єгошуї. Звідси випливає, що історія у 24:29-33 не була додана пізнішою рукою, але є частиною оригіналу.

Підсумок змісту

- I. Завоювання Ханаану, розділи 1-12. Покликання Ісуса Навина; перехід через річку Йордан; обрізання народу і Пасха; Єрихон; Ай; Аханове святотатство; благословення і прокляття на Гарізімі та Евалі; гів'оняни; завоювання Південного Ханаану; список переможених царів.
- II. Розподіл землі, розділ 13-24. Підготування; роздавання; міста притулку і міста левитів; відпуск трьох з половиною племен; останнє зібрання Ісуса Навина; смерть Ісуса Навина та Елеазара.

Для опису Ханаану дивіться додаток.

Ж. Суддів

27. Хронологія

Існує своєрідна непевність щодо тривалості періоду, покритого книгою Суддів. У той час, коли найважливіші справи деяких суддів описано з багатьма цікавими подробицями, все інше лише коротко підсумовується. Проте нам сказано, що коли Євтах став суддею, то вже проминуло триста років, відколи народ окупував приписані частки Ханаану після виходу з Єгипту (11:26). Потім прийшли 40 років, протягом яких Ізраїль стогнав під утиском филистимлян (13:1). Саме від цього утиску почав визволяти свій народ Самсон, а Самуїл завершив це завдання. Таким чином виглядає, що ми можемо безпечно вирахувати, що період суддів тривав близько 350 років.

28. Характер періоду

Полишаючи свій народ, Єгошуа ще раз вимагав від них священної обітниці ніколи не ганятися за чужими богами, але залишатися вірними Богові заповіту. Але вони не зуміли знищити ханаанеян, як їх було навчено, і таким

чином ідолопоклонство стало швидкою пасткою для народу Божого, який почав практикувати гідоти своїх сусідів. Через те що народ не повертав своїх сердець до правдивої мудрості, хоча й Бог картав їх у різні часи, то врешті-решт, Бог постановив, що ті залишки первісних мешканців повинні залишитися на постійне випробування для народу Ізраїля (2:19-23). Але коли народ повертався до свого Бога у бідах і каюся, то Господь посилав їм героїчного лідера, щоби їх визволити. Тому на суддів Неемія (Неемії 9:27) посилається як на спасителів.

З огляду на мінливість народу та їхній довгий сумний досвід під картаючою рукою Божою, неналежним виглядає називати цей період золотим віком єврейської історії. Але таким мав він бути, тому що Бог мав намір, щоб Його народ жив тихо та мирно під Його прямим проводом, дотримуючись тих законів, що дав йому Він. У будь-якому випадку нерозумно і не відповідно до Писання було би казати, що народ заповіту потребував монарха для належного та щасливого розвитку. Безперечно, що у теократичному уряді у такому вигляді, у якому його постановляв Бог, таких бажань не було би. Власне кажучи, Бог Сам стверджує про те, що народ відкинув Його, коли вони вимагали людського лідера (1 Самуїла 8:7).

Через те що коментатори не погоджуються стосовно того, чи Девора та Авімелех повинні тут фігурувати, то списки суддів відрізняються. Треба тут звертати увагу на Отніїла, Егуда, Девору та Барака, Гедсона, Авімелеха, Єфтаха, Івцана, Елона, Авдона і Самсона. Самуїла, як правило, названо останнім із суддів, але його діло в цій книзі не описане.

29. Письменник

Письменник книги Суддів не каже про своє ім'я, як і

не згадується воно ніде в Писаннях. Але сама книга постачає кількома ключами. З 13:1 ми дізнаємося, що книга була написана після того, як Самуїл зламав ярмо филистимлян. Також видавалося би певним те, що письменник дожив до того, що своїми очима побачив початки царства (17:6; 18:1; 19:1; 21:25). І навіть більше від того, коли письменник каже, що евусеяни «сидять тут аж до цього дня» (в Єрусалимі 1:21), то ми знаємо, що він завершив записувати перед тим, як Давид зруйнував евусеян (2 Самуїла 5:6-10). Нам невідомо ні про одну людину, яка жила в той період, обмежений цими обставинами, яка би підходила краще від Самуїла для того, щоб записати книгу Суддів. Можливо, з цих самих причин, юдейський Талмуд прямо називає його письменником.

Підсумок змісту

- I. Вступ, розділи 1, 2. Постають взаємини між Ізраїлем і рештками поганських племен; постійне чергування провини та покарання, каяття та визволення.
- II. Певні події описано досить довго для того, щоб довести загальну думку, висловлену у вступі, розділи 3-16.
- III. Два додатки (ідолопоклонство племені Дана, розділи 17, 18 і святотатство гів'їтів, разом зі зруйнуванням Веніямина, розділи 19-21) стосуються до справ, які відбуваються незабаром після смерті Ісуса Навина і не є прямо пов'язаними з основним текстом книги.

3. Рут

30. Ціль, дата і письменник

Захоплююче оповідання, розказане в цій короткій книзі представляє нам деяких предків Давида і таким чином стає важливим додатком до книг Самуїла, яка не містить

детального родоводу великого царя. Ця інформація набуває ще більшого значення, коли ми згадаємо про те, що родовід Давида є водночас родоводом Ісуса Христа. Тому оповідання показує, як Рут, моавитянка за народженням, ворожа до Ізраїлю, була обраною стати предком Спасителя. Її прийняття у спільноту Ізраїлю також засвідчило те, що навіть за днів до Христа, язичники допускалися в Царство Боже, коли вони приймали обітницю заповіту в правдивій вірі.

Оскільки родовід тут закінчується Давидовим ім'ям, то є неможливим, щоб книга була написаною перед тим, як Давид став впливовою людиною і славетним посеред народу заповіту. На підтвердження цього припущення ми знаходимо іншу причину в 4:7, де письменник пояснює особливий звичай, який вийшов з ужитку за його днів.

Письменник залишається нам невідомим, але є припущення, що Давид сам міг також записати цей визначний епізод його сімейної історії.

И. Самуїлові

31. Назва та ціль

Запис, що міститься у двох книгах Самуїла, є насправді однією тривалою історією, та в єврейському оригіналі він формує одну книгу. Поділ на дві книги був запроваджений письменниками давньої грецької версії (див. частину 142).

Ці книги названо за ім'ям чоловіка, чия могутня особистість була важливим фактором для молоді монархії Ізраїлю. Вплив Самуїла, який покликав і помазав і Саула, і Давида, відчувався в Ізраїлі упродовж правління Саула, і мусив бути вирішальним фактором у підготовці Давида для його майбутнього завдання. Розпочинаючи від біографічного нариса про Самуїлове життя перед тим, як він став останнім суддею Ізраїля, письменник підхоплює нитку історії там, де її опускає книга Суддів, після смерті Самсона, і продовжує її

до завершення Давидового царювання.

Проте ці книги ніколи не були написаними для того, щоб просто бути записами життя трьох великих мужів, яких Бог дав Своему народові, хоча їхні історії представляють великий людський інтерес. Християнський читач зберігатиме належну точку зору про те, що це оповідання виявляє контроль Промислу, який Бог чинить над справами людей, непомильно досягаючи Своїї цілі. Наприклад, зауважте месіанське пророцтво в 2 Самуїла 7:12, 13.

32. Дата написання

Оскільки описані тут події покривають період більший аніж століття, виходячи далеко поза смерть Самуїла, то цей пророк, безперечно, не написав книг, що носять його ім'я. Насправді досить чітко видно те, що письменник написав ці книги після поділу Ізраїлю на два царства. Письменник не лише вважає за потрібне пояснювати слова та звичаї, які відбуваються за днів Самуїла і Давида (як в 1 Самуїла 9:9; 2 Самуїла 13:18), але він також зазначає особливо «царів Юди». Можливо, він був пророком, який жив незабаром по смерті Соломона.

Ми також довідуємося, що він скористався писанням старших пророків, бо 2 Самуїла 1:18 посилається на «книгу Праведного». Більше того, розділи від 8 до 25 2 Самуїла є подібними до розділів від 11 до 20 1 Хронік, чий письменник проголошує, що він вивів свої книги від Самуїла, провидця, Натана, пророка, і Гада, провидця (1 Хронік 29:29). Тому ці джерела мусли бути доступними письменникам книг Самуїлових.

Підсумок змісту

- I. Самуїл, останній суддя над Ізраїлем, 1 Самуїла 1-12. Його народження; покликання; втрата ковчегу заповіді і його віднайдення; перемога над филистим-

- лянами; народ вимагає царя; Саула помазано, вибрано та запроваджено як царя; Самуїл прощається з народом.
- II. Саулове царювання аж до його відкидання, 1 Самуїла 13-15. Саулова перша кампанія проти филистимлян і Йонатанова перемога; інші війни та успіхи Саула; його непослух у війні проти Амаліка; його відкидання.
- III. Історія Саула від його відкидання до його смерті, 1 Самуїла 16-31. Давидове помазання; Давид стає музикантом у Саула; Давидова перемога на Голіафом; Давид утікає від Саула; Давидове перебування і життєвий досвід посеред филистимлян; Саулова остання війна проти филистимлян; ворожка в Ен-Дорі; смерть Саула.
- IV. Давид як цар, 2 Самуїла 1-4. Давидове оплакування Саула та Йонатана; його повернення до Ізраїльського краю; помазання його царем над Юдою; боротьба між Давидом і домом Сауловим; Давид перемагає і його помазано царем над Ізраїлем; його царювання із столицею в Хевроні.
- V. Зростання влади та слави Давида, 2 Самуїла 5-9. Єрусалим став столицею; поразка филистимлян; правила привселюдних Богослужінь; перемога над усіма зовнішніми ворогами; Мефівошет.
- VI. Ворожнеча, яку переживає Давид, 2 Самуїла 10-20. Давидів перелюб із Вірсавією. Амнонове кровозмішення; повстання Авесалома; заколот Шevi.
- VII. Завершення Давидового царювання, 2 Самуїла 21-24. Голод, війни проти филистимлян; Давидова пісня хвали і його останні слова; список героїв; перепис народу; мор.

І. Царів

33. Ціль

Як і книги Самуїлові, книги Царів в оригіналі були єдиним томом, який був поділений на дві частини першими перекладачами (див. частину 142). Ця книга розповідає історію народу Божого під царями від початку Соломонового правління до руйнування царства Юди та вавилонської неволі.

Як усі історичні книги Біблії, вони не мали наміру бути просто джерелом історичної інформації, але були написані головним чином із релігійною метою. Тому вони не дають усіх подробиць правління декількох царів, але посилаються лише на такі дії, якими виявлялася їхня віра або невірство. І навіть більше від цього, письменник показує, що Бог, відповідно до Своїї обітниці, завжди утримував мужа від Давидового насіння на престолі. Він також демонструє, що поділ монархії, зруйнування Ізраїлю, і вавилонська неволя Юди були належним наслідком та покаранням за гріхи народу. Праця пророків викладена дуже детально, а про дії царів завжди судиться відповідно до стандарту божественного Закону. Це називається теократичним характером цих книг, який є спільним для всіх історичних писань Старого Заповіту. Для прикладу цієї особливості прочитайте такі місця, як 1 Царів 11:33, 38; 14:8-10 і 2 Царів 23:3, 21, 24.

34. Джерела

Письменник неодноразово посилається на ті джерела, з яких він вивів свою інформацію і де треба шукати більше подробиць тим людям, які бажають мати більше знання про цей період. Він називає книгу «Соломонові діла» (1 Царів 11:41), книгу «Хроніки Юдиних царів» (14:29) і

книгу «Хроніки Ізраїлевих царів» (14:29).

Деякі коментатори вважають, що ці хроніки були написані службовцями царів як офіційні записи про їхнє правління і вони використовувалися письменником книги Царів. Але така точка зору не витримує критики. Більшість царів Ізраїлю і багато царів Юди були принаймні байдужими, а часто і виразно ворожими по відношенню до Слова Божого і до правдивого поклоніння Богові. Тому не можна припускати, що їхні офіційні літописці були богобійними людьми, які наважувалися вимірювати всі дії тих царів за божественним стандартом. Радше має припускатися, що такі хроніки писалися в школах пророків, які були засновані спочатку Самуїлом і, здається, по тому довго процвітали (1 Самуїла 19:19-24; 2 Царів 2:3, 5). Із таким чином повністю укладених записів, письменник книги Царів, ведений Святим Духом, вибирав такі деталі інформації, що підходили його окремій цілям.

35. Письменник

Стиль, яким написані книги Царів є цілковито однорідним настільки, що не залишає навіть місця для припущення про те, що декілька письменників поєднували свої зусилля для того, щоб учинити цей запис. Це – діло одного письменника.

Від названої останньої дати (в 2 Царів 25:27) впливає, що ця праця була написана після смерті Єгояхіна, у другій половині вавилонського вигнання. І навіть більше, оскільки Евіл-Меродах, чие правління було дуже коротким, згадується без будь-якого посилання на його кончину, то датування цих книг видається досить точним. Вони мусили бути написаними близько 570 р. до Різдва Христового.

У той час Єремія, пророк, усе ще жив у Єгипті, а

юдейські вчителі Талмуду першими припустили, що він міг би бути письменником цих книг. Чимало християнських богословів прийняли цю теорію і мали сміливість доводити, що книга Єремії і книги Царів виявляють вражаючу подібність у манері вираження думок та інших особливостях. Проте їхні аргументи не є переконливими головним чином через те, що виглядає, що твердження, які містяться у 2 Царів 25:27-29 зазначають, що письменник жив посеред вигнаних євреїв у Вавилоні.

Підсумок змісту

- I. Правління Соломона, 1 Царів 1-11. Соломонове сходження на трон; його одруження, двір, багатство і мудрість; будівництво храму і царського палацу; посвячення храму; цариця Шеви; Соломонове багатоженство; ідолопоклонство і його наслідки; Соломонова смерть.
- II. Порівняльна історія двох царств аж до зруйнування Ізраїлю, 1 Царів 12-2 Царів 17. Царство поділене відповідно до пророцтва; ворожнеча між двома царствами за Рехав'ама, Авійяма, Асою з Юди та Єровоамом I, Надавом, Башою, Елі, Зімірі та Омрі з Ізраїлю; Ахав, ізраїльський цар, запроваджує поклоніння Ваалові, прикликаючи могутнє свідчення пророків Іллі та Єлисея; Йосафат із Юди та Ахав із Ізраїлю об'єднуються та стають замішаними у фатальній проблемі з асирійцями; смерть Ахава та Єзавелі; підхоплення на небо Іллі; чудесні діла Єлисея; Єгу вбиває Ахазію з Юдеї та Єгорама з Ізраїлю; поновлена ворожнеча між двома царствами, доки Ізраїль не руйнується Салманасаром під час правління Єзекії в Юді.
- III. Історія царів Юди до вавилонського вигнання, 2 Царів

18-25. Царі Єзекія, Манасія, Амон, Йосія, Єгоахаз, Єгояким, Єгояхін і Седекія; напад Санхеріва і поразка; хвороба Єзекії, одужання, амбіція і покарання; книга Закону знайдена за Йосії; початок вигнання 605 р. до Різдва Христового; Єгояхіна взято до Вавилону; зруйнування Єрусалиму, 586 р. до Різдва Христового.

І. Хроніки

36. Назва

Єврейська Біблія назвала цю важливу працю «Слова днів», назвою, яка припускає переклад словами «щоденник», «журнал» або «літопис». Єроним, редактор давньої латинської версії, запровадив назву «Хроніки», яка природно перейшла в сучасні мови через виняткове використання латинської Біблії у середні віки.

Грецькі переклади називали цю працю «Параліпоменон», позначаючи речі, «що проминулися» (письменниками інших історичних книг), або речі «полишені», пропущені в інших книгах. Проте це не є вдалий вибір для назви цих книг, оскільки ця праця є досить незалежною від інших історичних книг і написана відповідно до визначеного плану, який оглядає в підсумковий спосіб цілу історію народу Божого аж до днів вавилонського вигнання.

Як книги Самуїла та Царів, Хроніки були написані в одному томі, а поділ на дві книги був запроваджений перекладачами на грецьку мову (див. частину 142).

37. Ціль

Хоча Хроніки обговорюють, в основному, той самий період, що і книги Самуїла і Царів, вони розглядають справи предмету у виразно інший спосіб, обираючи

матеріал та розглядаючи його відповідно до цільового плану. Тоді, коли інші книги розповідають свою історію, щоб довести, що Бог використовував на добро і Свої обітниці, і Свої погрози Своєю могутньою рукою у час правління царів, то письменник Хронік розповідає про історію Левитського Богослужіння посеред євреїв. Тому він згадує про багато подій, які не згадані в попередніх працях, і пропускає багато малих оповідань, які були розказані в них дуже детально.

Будь-що із того, що стосується священства та поклоніння у святині, безперечно можна знайти в цьому записі. Таким чином письменник довго розповідає про Давидові постійні зусилля запровадити та установити постійний порядок служб Божих і про його підготовку до зведення храму, але він посилається на інші Давидові досягнення у досить підсумковий спосіб. Соломона, мудрого царя, треба пам'ятати головним чином як будівельника величного храму. В історії царів Юди, письменник наголошує на праці Йосії, який учинив знання Закону громадською власністю народу. Він дає повний звіт про святкування Пасхи, організоване Єзекією і Йосією, і завершує свою історію оповіданням про наказ Кіра, що вповноважував відбудову храму.

Як Псалми показують, що Закон Мойсея справді став живою силою посеред народу Ізраїлю і вихователем до Христа, так і Хроніки, зі свого боку, виставляють перед нашими очима реальну історію форм привселюдного Богослужіння посеред народу. Тут ми можемо довідатися, що при всій гріховній норовистості Ізраїлю і Юди, Єрусалим залишився тим місцем, де дотримувалося поклоніння правдивому Богові, в цілому, відповідно до Мойсеевих постанов. Ця характеристика Хронік пояснює пропуск тих цікавих оповідань, що стосуються Давидового падіння у гріх і покаяння, його багатьох бід, Соломонової величі та гріхів, і навіть цілої історії царства десяти племен.

38. Дата і письменник

Історія Хронік завершується твердженням про те, що перський цар Кір дозволив євреям повернутися до Єрусалиму після того, коли сповнилося 70 років, відповідно до пророцтва (2 Хронік 36:21-23). Це є достатньою причиною для того, щоб припустити, що ця праця була написана після вигнання та в Єрусалимі. Те, що її не треба датувати пізнішим часом, легко доводиться тим фактом, що автор говорить про дарейків (1 Хронік 29:7), які були перськими золотими монетами із зображенням Дарія. Лише під перським пануванням євреї використовували такі монети.

Оскільки Ездра був головною постаттю посеред народу за тих днів і він був наділений духом пророцтва, то можливим є те, що Хроніки написав він. Ця здогадка підсилюється тим спостереженням, що останні два вірші 2 Хронік є майже буквально ідентичними з початковими твердженнями книги Ездри і що в обох книгах на Закон посилаються однаковою усталеною формою (наприклад, 1 Хронік 23:31; Ездри 3:4), і що обидві книги містять схожі та досить незвичні вислови в оригінальному єврейському тексті. Цей аргумент є таким переконливим, що деякі коментатори припускали, що Хроніки та Ездри були написані як одна праця. Проте це – невірно, тому що Хроніки виразно завершуються твердженням, яке точно відповідає характерові цілої праці.

39. Автентичність

Обдарований муж, який написав Хроніки у духові найглибшої пошани до давньої релігії і поклоніння свого народу, певно що мав бути добре ознайомленим із давньою літературою євреїв. Так само є певним те, що він не просто

копіював від інших те, що він написав під натхненням Святого Духа. Не лише він надає багато інформації, якої ніде інде не знайти, але коли він говорить про ті самі події, то його представлення є цілковито незалежним. Він також намагається поінформувати читачів про документи, які були в нього під рукою. Його найчастішими посиланнями, сформульованими різноманітними, але по суті ідентичними термінами, є на книгу Юдиних та Ізраїлевих царів (2 Хронік 16:11). У нього також була біографія царя Уззійї, написана Ісаєю, пророком (2 Хронік 26:22); історія, написана Іддо, пророком (2 Хронік 13:22); книга Єгу (2 Хронік 20:34); видіння Ісаї, записане в книзі Юдиних та Ізраїлевих царів (2 Хронік 32:32), і певні слова пророків (2 Хронік 33:18).

У той час, коли неупереджений читач Хронік не виявить жодної причини сумніватися у надійності письменника або в ранній даті написання його праці, жодна книга Старого Заповіту, поза книгами Мойсея, не зазнала стільки багатьох жорстоких нападів щодо її правдивості та віку.

Так виглядає, що така деструктивна критика починається через те, що Хроніки містять деякі твердження, які ніби-то не погоджуються з історією, яку ми знаємо з інших історичних книг. Але злість та впертість таких нападів мають набагато глибшу причину. Це було визнано Де Віттом, лідером у цьому полі вищого критицизму, який пояснив, що критик позбувається величезної кількості прикрих та неспростовних доказів ранньої дати книг Мойсея, якщо він зможе довести, що Хроніки є підробкою, яка датується часом Маккавеїв або й пізніше. Для того щоб заперечити якимось те, що Мойсей написав свої книги, то треба спочатку відкласти свідчення Хронік.

Читач, який вірить Біблії, який визнає це віросповідання, навряд чи буде розчарований будь-якими підозрілими запереченнями щодо правди Хронік. Це

правда, що деякі цифри та назви в Хроніках не легко узгодити з твердженнями інших історичних книг, що стосуються тих самих справ. Проте складність полягає не в натхненних записах, але в бракові нашої інформації про ті речі. Ті люди, які жили в час Ездри, безперечно, цих розбіжностей не зауважували, бо для них вони не існували. У деяких випадках видимі розбіжності зникають після уважного дослідження, як це покаже один приклад. Відповідно до 1 Хронік 21:25 Давид заплатив Орнанові шістьсот шеклів золотом. Та сама оплата, яка очевидно дається, відповідає лише 50 шеклям сріблом у 2 Самуїла 24:24, але в останньому випадку, ціна виразно описана як оплата за тік і волів, в той час, коли більша сума, яка згадана в Хроніках, була заплачена за ціле місце, яке було горою Морійя. Таким чином, два твердження доповнюють одне одне.

Підсумок змісту

- I. Родовід від Адама до внуків Зоровавеля, разом із деякими історичними нотатками та географічними списками, 1 Хронік 1-10.
- II. Історія Давидового царювання, 1 Хронік 11-30. Детальна інформація про Давидові плани на храми та його пізніші постанови.
- III. Історія Соломона і царів Юди аж до вигнання, 2 Хронік 1-36. Будівництво і посвячення храму; цариця Шеві; діла та життя царів Юди, про багато з яких у книзі Царів не згадано.

Й. Ездри

40. Письменник

Сам Ездра зазначає, що він написав цю книгу, бо він розповідає свою історію від першої особи, починаючи від

восьмого розділу. Тому Християнська Церква завжди вважала його за письменника, як це робила і єврейська традиція. Заперечення, які піднято проти цієї точки зору раціоналістичними критиками, не варті серйозної уваги.

Під проводом Божого Промислу Ездра став лідером другої групи євреїв, які повернулися з країни вигнання. Це та його невтомні зусилля переустановити поклоніння Богові у відповідно призначених нормах, заслужило йому ім'я Другого Мойсея. Єврейські рабини зберегли традицію, що Ездра також зібрав історичні книги Старого Заповіту та що він першим почав запроваджувати синагоги по всій країні, у яких суботнього дня читалося Слово Боже, як про це ми знаємо з історії життя Христа.

Оскільки Ездра, безперечно, не був молодим чоловіком, коли він вперше прийшов до Єрусалиму, і оскільки він працював поряд із Неемією впродовж 12 років (Неемія 8:2), він мусив дожити до поважного віку. Але єврейська легенда, яка каже про те, що він дожив до віку 120 років, є певно що перебільшенням. У нас немає інформації про кінець його життя.

41. Період

Після того як народ Ізраїлю повернувся до їхнього краю з Вавилонської неволі, Ездра написав цю книгу, як розповідь про єврейську історію впродовж перших 80 років після повернення. Він розповідає про те, як перша група вигнанців, що повернулися, ведені Зоровавелем, відбудували за великих складнощів храм і про те, як він сам через 70 років дійшов до Єрусалиму, як голова другої групи, і негайно запровадив таку потрібну реформацію.

Ціле оповідання є хронологічно узгодженим відповідно до правління перських царів. Оскільки зі світської історії нам відомо про те, коли Кір, перський цар, захопив місто Вавилон і, таким чином, став правителем вигнанців-

евреїв, то твердження Ездри у першому розділі ставить 536 рік, як дату повернення із вигнання. Таким чином, вигнання тривало 70 років (606-536 рр. до Р. Х.) на буквальне сповнення пророцтва Єремії (Єремії 25:11). Ездра згадує про чотирьох інших перських правителів, окрім Кіра, але дослідники не погоджуються щодо ідентифікації цих царів із тими, що відомі світській історії.

42. Мова

Хоча основний текст книги Ездри написаний єврейською мовою, священною мовою Старого Заповіту, її перша частина містить досить значну частину, яка написана халдейською або арамейською (4:8-6:18). Ця особливість, звичайно, не виправдовує жодних сумнівів про натхненність книги. Упродовж 70 років свого вигнання, євреї набули доброго знання арамейської мови і, таким чином, могли легко читати те, що цією мовою записав Ездра. Окрім того, та частина, про яку запитують, розповідає про перемовини, що проводилися за посередництва арамейської мови, і Ездра природно ввів оригінали записів у свою книгу без перекладу. З 5:4 виходить, що ціле оповідання було переписано з якогось старішого документа, тому що письменник тут говорить від першої особи, але Ездра очевидцем події не був.

Підсумок змісту

- I. Повернення першої групи вигнанців під керівництвом Зоровавеля, розділи 1-6. Указ Кіра; список тих, хто повернувся; закладено фундамент храму; ворожість самарян; завершення та посвячення храму.
- II. Повернення другої групи під керівництвом Ездри, розділи 7-10. Артаксеркс наділяє повноваженнями Ездру, який збирає групу євреїв; завантажені

багатими дарами для храму, вони прибувають до Єрусалиму; там Ездра виконує потрібну реформацію вигнанням поганських жінок, з якими поодружувалися євреї.

К. Неемії

43. Письменник

Через те, що книга Неемії продовжує оповідання Ездри, який також є дуже важливою людиною у переповіданому там оповіданні, то книгу Неемії чимало людей називають другою книгою Ездри. Ця невірна назва, яка ґрунтується на поверхневому враженні, не вирішує питання про письменництво. Проте цю ідею із захопленням підхопили прибічники деструктивного критицизму, які наполегливо намагалися, щоправда досить безуспішно, довести, що книги Хронік, Ездри та Неемії є підробками і що вони були написані значно пізніше, ледь не перед самим народженням Христа.

У неупередженого читача не знайдеться причини вірити в те, що ця книга коли-небудь належала до книги Ездри. Всі реальні свідчення також виявляють, що Неемія є письменником, тому що перші сім розділів, разом із розділами 12 і 13, написані ним від першої особи. У проміжних розділах, постать Ездри виступає на передньому плані, але це легко пояснюється природою подій, які там переказані, і їх не можна просто наводити, як причину для сумнівів у письменництві Неемії.

44. Важливість

Неемії містить останні натхненні записи про єврейську історію, якими ми володіємо. Книга Естер розповідає про події, що відбулися за царя Артаксеркса у дні Ездри та Неемії. Вона мусила бути написаною перед книгою Неемії.

Книги Маккавеїв, апокрифічні писання, не є натхненними, і ми завдячуємо їхньому існуванню винятково людським зусиллям. Їхню історичну достовірність можна інколи піддавати сумніву без образи християнського сумління.

Таким чином книга Неемії приводить до завершення канонічну історію Божого народу в Старому Заповіті. Всі пізніші документи не піднімаються вище від світських історій. Після Неемії і Малахії всі особливі об'явлення Бога припинилися, а побожні віруючі прагнули сповнення всіх тих великих і прекрасних месіанських обітниць, які були їм дані через пророків (Луки 2:38).

45. Ціль

Неемія був людиною високого рангу при дворі перського царя Артаксеркса, виконуючи обов'язки монаршого чашника з особливим титулом намісника (10:1; 12:26). Неясно чи нотатка в 10:9 означає те, що Неемія був священником.

Хоча він був високошанованим і насолоджувався впевненістю великого правителя, Неемія був охоплений бажанням повернутися до Єрусалиму, міста своїх отців, тому що його глибоко зворушили доповіді про умови тамтешнього існування. Його покірне прохання, викладене перед Артаксерксом належної миті, було з охотою задоволене. Наділений високою владою, він вирушив до Єрусалиму і незабаром добився успіхів у припиненні інтриг самарян. Але найважливішим результатом його труду було повне відновлення призначених Богослужінь, у чому він був підтриманий Ездрую.

Писання нам не кажуть нічого про смерть Неемії.

Підсумок змісту

- I. Зусилля Неемії на користь Єрусалиму, розділи 1-7. Молитва Неемії про Єрусалим; прибуття до міста; будівництво стін і воріт, ворожнеча сусідів та належна відсіч; перелік сімей, що повернулися.
- II. Урочисте відновлення служби Божої, розділи 8-10. Читання книги Закону; покаяння народу; запечатування заповіту.
- III. Різноманітні списки; решта зусиль Неемії, розділи 11-13. Список мешканців Єрусалиму і його околиць; список священиків; посвячення міста; вдосконалення, запроваджені Неемією.

Л. Естер

46. Ціль

Книга Естер, написана жвавим і навіть драматичним стилем, розкаже про визначну історію Естер, єврейської жінки, яка з ласки царя Ксеркса, стала перською царицею. В такій ролі вона стала інструментом Божим для того, щоб запобігти вирізанню полонених євреїв, що нечестиво був запланував Гаман.

Проте чітким є те, що реальною ціллю письменника не було додавати головним чином ще один з багатьох доказів про невпинний Божий Промисел, який наглядав за євреями, але радше, щоб записати для інформації нащадків те, яким чином серед євреїв розпочалося дотримання свята Пурим. Перське слово *пур* (множина *пурим*) позначає «жеребок». Свято мало нагадувати про те, як Гаман кидав жеребок, щоб визначити день різанини (3:7; 9:26).

Варто зазначити, що Ім'я Боже в цій книзі не згадується і що ані Естер, ані Мордехай не виявляють жодного прагнення до батьківського краю. Проте ця особливість відповідає цілі книги і тим обставинам, за яких її було написано. Оскільки вона розповідає історію про царський двір і вона мала виявити історичні причини для свята,

призначеного людьми, то необов'язково було згадувати Ім'я Боже. Безперечно, всі дії Мордехая і Естер є чітко контрольованими правдивим страхом перед Богом Ізраїлю. І навіть більше, письменник, можливо, не вважав за необхідне озвучити ностальгію за батьківщиною, тому що повернення народу вже почалося.

47. Дата оповідання

Для того, щоб вирішити про дату оповідання, треба було би зазначити те, який саме перський цар називається тут Ксерксом (або ж Ахашверошем). Усім дослідженням поки що не вдалося прояснити цей пункт таким чином, щоб задовольнити всіх. Проте найпоширеніша точка зору є та, що Ахашверош є ніхто інший, як цар Ксерокс, який досягнув сумнівної слави в історії своєю могутньою, але безуспішною кампанією помсти проти Греції 480 року до Різдва Христового. За характером Ахашверош нагадує Ксеркса таким чином, як його знали греки. Обидва вони описані як люди примхливого характеру і безсердечної жорстокості, які знаходили задоволення у найчуттєвіших розкошах. До цього треба також додати історичний збіг. Царство Ксеркса, як і Ахашвероша, простягалось від Індії до Ефіопії (1:1). На третій рік правління Ксеркс зібрав усіх достойників свого величезного царства, щоб вони порадили йому щодо плану про напад на Грецію. Ця велика нарада була відомою ласолубною гуляркою, яка тривала 180 днів (1:3, 4). Вибір лише підтверджується твердженням про те, що Естер не була обраною до *сьомого* року Ахашверошового правління (2:16). Дальші чотири роки провелися Ксерксом по його великій кампанії в Грецію.

48. Історична правда

З дати оповідання одразу випливає, що історія книги Естер не є вигадкою, але розповідає про реальну подію.

Це далі підтверджується іншими спостереженнями. Свято Пуриму не лише донині святкується євреями на початку місяця березня кожного року, але воно почало дотримуватися навіть за днів Маккавеїв (2 Маккавеїв 15:37). Було би складно показати, що будь-яке таке популярне свято ніколи не святкувалося без добрих історичних підстав.

І навіть більше від того, нам відомо, що євреї шанували книгу Естер настільки, що їхні поети не могли втриматися від того, щоб прикрасити це оповідання різноманітними додатками. У нас є донині ті з них, які були перекладені Лютером окремо. Хоча ці апокрифічні додатки не мають самі по собі цінності, вони все-таки виявляють, що оповідання книги Естер ґрунтується на чудовій події, яка служила для того, щоб надихнути наступні покоління сильним патріотизмом.

Письменник не є відомий, хоча дехто припустив, що ним міг бути Мордехай. Проте певним є те, що письменник був сучасником Ездри та Неемії, і те, що він видав книгу незабаром після того, як сталася ця історія. Сама книга не дає найменших підстав для гіпотез про те, що її існування іде від часу після Неемії.

Підсумок змісту

- I. Естер стає царицею, розділи 1, 2. Банкет Ксеркса; відкидання Вапті; Естер обрано царицею; Мордехай рятує життя царя.
- II. Зростання Гамана; його план про вбивство євреїв, розділи 3-5. Гаман, ображений Мордехаем, спричиняє, що цар видає кривавий указ проти євреїв; Мордехай розповідає про це Естер; вона винаходить план, щоб запобігти різанині.
- III. Визволення євреїв, розділи 6-10. Ксеркс згадує про службу Мордехая; Естер звинувачує Гамана; падіння Гамана і зростання Мордехая; цар видає інший указ замість першого указу; євреї мстяться над своїми ворогами; запроваджено свято Пуриму.

Розділ 4. Поетичні книги

А. Єврейська поезія

49. Характер

Оскільки життя єврейського народу в усіх його аспектах було насиченим і контрольованим релігійною думкою, то було мало можливостей і натхнення для нерелігійної поезії. Проте видається, що пісні та вірші світського характеру не були цілковито невідомими в дні ранніх пророків. Так, ми читаємо про «Книжку воєн Господніх» (Числа 21:14), про «Книгу Праведного» (Єгошуї 10:13) і про книгу такої самої назви, але пізнішої дати (2 Самуїла 1:18), які, як здається, були збірками пісень. Якщо плач Давида над Саулом, що наводиться в останньому абзаці, є просто зразком, то пісні зазвичай не мали релігійного характеру. Це також може бути причиною того, чому такі зібрання не збереглися. Водночас приклад, на який ми щойно посилалися, свідчить, що серед євреїв навіть світська поезія зазвичай виявляла риси релігійної думки.

Епічна поезія не розвинулася посеред народу Ізраїлю. Їм бракувало міфів про богів та героїв, які постачали матеріал для великих поем посеред давніх язичницьких народів. Побожне вшановування деталей Божого проводу ефективно запобігало будь-яким спробам перетворити їх на поезію.

З подібних причин у давній єврейській літературі нічого не відомо і про драму. Безперечно, у віршах Біблії ми знаходимо певні місця, які виявляють певний драматичний характер, тому що різка зміна народу відбувається в час мовлення (Псалом 2). Але ніде ми не знаходимо ніяких спроб якимось уподібнитися до грецької або римської драми.

Через те що зусилля пророків і поетів посеред євреїв були спрямованими на збереження та зростання духовного життя і сили, то письменники Біблійної поезії, здається, обмежувалися ліричними та дидактичними (навчальними) зусиллями. Де натхненні поети описують емоційні наслідки, учинені в їхніх серцях божественними обітницями, там домінує ліричний характер. Де вони використовують божественні правди як предмет для навчання, там результатом є дидактичний вірш. Але так само як ліричні вірші містять значну частку навчання, так і дидактичні вірші часто є наділеними ліричними струнами. У єврейській мові ці два види поезії різняться іменами; ліричні вірші називаються шір – «пісня», а дидактичний вірш називається машал – «приповідка» або «приказка».

50. Розвиток

Найдавнішим твором єврейської поезії є пісня хвали Мойсея після чудесного визволення народу Ізраїлю з рук єгиптян (Вихід 15). Інша пісня того періоду збереглася як Псалом 90, який називається «Молитва Мойсея, чоловіка Божого».

Від того часу аж до кінця пророцького періоду, укладання релігійної поезії в цілому не припинялося. В історичних і пророцьких книгах знаходимо певну кількість пісень з-під пера натхнених мужів Божих (порівняйте пісню Девори та Барака, Суддів 5; останні слова Давида, 2 Самуїла 23; пророцтво Валаама, Числа 23, 24; і також вдячна пісня Анни, 1 Самуїла 2). У книгах пророків знаходимо не лише численні місця неперевершеної поетичної краси, але також проповіді, зодягнені в правдиву поетичну форму (як Авакума 3).

Проте у цьому зв'язку ми обмежуємо наші замітки тими Біблійними книгами, що були написані цілковито як

поезія, а саме: книга Йова, книга Псалмів, Приповістей, Екклезіяста і Пісня над піснями. Плач Єремії, хоча і є правдиво поетичним за своїм характером, фігурує серед книг пророцьких через порядок, прийнятий у наших Бібліях. З цих поетичних писань всі Псалми, Пісня над піснями і Плач належать до класу *шірїму*, або ж пісень, а Приповісті, Екклезіяста і книга Йова, будучи в основному дидактичними, мусять класифікуватися як *мешалїм*, *приповісті*, або *приказки*.

51. Особливості

Єврейська поезія, як нам відомо з Біблії, не використовує ані рими, ані віршового розміру, хоча сама мова не є неритмічною, і форма слова пропонує чимало можливостей для римування. Ця риса є типовою для багатьох східних мов. Лише після запровадження Біблійного канону єврейські поети почали застосовувати риму та віршовий розмір для своїх творів.

Для досягнення поетичного ефекту єврейський письменник пісень і приповістей вдавався до величності слів та вмiлого використання образів мовлення. Головною зовнішньою характеристикою поетичної форми, яку видно в єврейській літературі, є паралелізм, який просто означає, що кожен вірш складається з двох або більше частин, які перебувають у достатньо визначених відносинах одна з одною. У синонімічному паралелізмі частини вірша висловлюють майже ту саму думку. В антонімічному паралелізмі думки, висловлені в двох частинах, є протилежними одна одній. У синтетичному паралелізмі думка, висловлена в першій частині, розвинена або видозмінена в наступних частинах. Приклади: синонімічні частини в Псалмах 2:1; 17:5; 22:3; автентичні в Псалмі 18:41; і синтетичні в Псалмах 31:5; 16:1; 22:13, 14.

Вірші з лише однією частиною (як у Псалмі 18:1; 25:1; 29:7) є рідкістю. Набагато більша кількість віршів є

двовіршами, які мають дві частини. Далі є трохи тривіршів, що мають три частини (як у Псалмі 7:6), чотиривіршів з чотирьох частин (як у Псалмі 5:9), п'ятивіршів з п'яти частин (як у Псалмі 39:12) і навіть шестивіршів з шести частин (як у Пісні над піснями 4:8). Але зауважте, що частини не є завжди виразними у перекладах, водночас у єврейському тексті знаки пунктуації виділяють їх дуже точно.

Часто певна кількість віршів утворює строфу. Це позначається різними способами. Наприклад, Псалом 62 складається із трьох строф по чотири вірші в кожній; у єврейській мові кожна строфа починається тим самим словом. У Псалмі 39 ми бачимо дві строфи, що завершуються тими самими словами, у віршах 5 і 11. У Псалмі 42 вірші 5 і 11 завершують строфи у формі приспіву.

Дидактичні вірші виявляють часом алфавітну структуру. Кожен вірш або навіть частина починаються з іншої літери в алфавітному порядку для того, щоб число віршів або частин віршів узгоджувалося з числом літер у єврейському алфавіті. Звичайно, цю структуру неможливо впізнати у перекладі. До цього класу належать Псалми 25, 34 і 145, а також Приповіді 31:10-31 і Плач Єремії. У Псалмах 111 і 112 кожна половина кожного вірша розпочинається із відповідної літери. Найвишуканішою структурою такого виду Псалмів є Псалом 119, у якому строфа з восьми віршів належить до кожної літери і кожен вірш строфи починається із літери строфи. В українській Біблії це узгодження зазначено розміщенням назви кожної єврейської літери над відповідною секцією.

Б. Йова

52. Ціль

Книга Йова є імпазантною поетичною оповіддю, у якій письменник обговорює серйозні питання про те, як

примирити страждання праведника зі справедливістю Божою. Йов, праведний і побожний муж, який був полагословенний великим багатством і щастям, утратив всі свої набутки і, врешті-решт, своє здоров'я, через нечестивість сатани, але з дозволу Божого. І все-таки Йов залишився постійним у своєму довір'ї до Бога, допоки його не спровокували троє друзів, що прийшли його втішити та сиділи з ним у цілковитій тиші впродовж семи днів.

У своєму смутку Йов прокляв день свого народження і таким чином кинув виклик справедливості Божого благодатного проводу. Потім свої вуста повідкривали його друзі на захист Божої праведності. Вони доводили, що на питання про людську праведність треба відповідати відповідно до міри добра або зла, яку людина переживає. Коли Йов займався їхніми звинуваченнями, вони поступово розвинули свою точку зору про те, що його теперішні страждання мали би бути покараннями за його гріхи. Хоча вкінці вони були змушені замовкнути під шаленим захистом Йова, сам страдалець не зумів розв'язати серйозної проблеми і навіть сам допустився помилки.

Тоді Елігу, четвертий друг, долучився до дискусії, докорив і друзям, і Йовові, і продемонстрував, що Бог залишається справедливий за всіх обставин і визволяє праведного мужа зі зла. Врешті-решт Сам Бог звернувся до Йова, прославляючи Свою всемогутність, славу та мудрість. Таким чином Йовові було доведено його помилку, і Бог об'явив Свою доброту, наділивши подвійним благословенням вдареного бідкою чоловіка.

53. Исторична цінність

Хоча книга Йова є поемою, історія ця, безперечно, не є художнім твором, але передає реальні події. Немає жодних причин сумніватися в тому, що Йов був відомим чоловіком

свого часу, можливо, перед визволенням Ізраїлю з Єгипту. Можливо, він проживав десь в Аравії та, безперечно, змушений був пережити те, що описує поет. Вільна вигадка такого персонажу і такого сюжету не має жодних паралелей у єврейській літературі та мусить відкидатися через Єзекіїля 14:14, 20 і Якова 5:11, де на Йова посилаються як на історичну особу.

54. Поетична структура

Натхненний письменник сформував матеріали, що мав у своєму розпорядженні, у мистецький твір виняткової краси. Окрім майстерного стилю, поетична форма знаходить своє вираження в узгодженні матеріалу та в ставленні до нього. Читач повинен зауважити вишуканий та драматичний діалог між Йовом і його трьома друзями, гостре мовне змагання у трьох раундах, у яких друзі стають по черзі говорити, і кожному з них одразу відповідає Йов.

Багато сміливих образів мовлення, які улешують вуха людей з Близького Сходу, створюють неймовірні труднощі для європейського перекладача. Лютер стверджував про те, що навіть з допомогою Меланхтона та Аврогаллія йому часом ледь вдавалося перекласти три рядки за чотири дні. У листі до Спалатіна від 23 лютого 1524 року він писав: «Перекладаючи Йова, ми намучилися через величність грандіозного стилю, так що видавалося, що він важче зносив би наш переклад, аніж втіху своїх друзів».

Зауважте, що Йовове сповідання віри у 19:25-27, є висловом месіанської надії.

55. Письменник і дата

Оскільки ім'я письменника тут не записано, то серед учених є широка незгода щодо дати цієї чудесної поеми. Деякі старші коментатори запропонували, що її написав або сам Йов, або Мойсей. Можливо, що Йов жив за днів

Мойсея і цей пророк міг познайомитися із Йовом в час свого мешкання в мідіянському краї, перед виходом. Але не обов'язково, що ця книга мала бути написана такої ранньої пори. Відшліфована мова та вмиле узгодження поеми припускає радше, що її було написано в період Соломона, коли єврейська поезія досягла піку свого розвитку. У Псалмах і в книгах пророків, ми можемо виявити чимало неспростовних посилянь на книгу Йова. Порівняйте Псалом 39:13 і Йова 10:20; Псалом 58:8 і Йова 3:16; Ісаї 19:5 і Йова 14:11; Єремії 20:14-18 і Йова 3:1-26; Амоса 5:8 і Йова 9:9. Зауважте, що місця з пророків посиляються на те, щоб виразно показати, що книга Йова в той час вже існувала та була відома як пророкам, так і їхнім слухачам.

Підсумок змісту

- I. Пролог: Йовів блаженний стан, його біда і його гріховний відчай, розділи 1-3.
- II. Дискусія поміж Йовом і його трьома друзями про причину його біди, розділи 4-31. Перший раунд, розділи 4-14; другий раунд, розділи 15-21; третій раунд, розділи 22-31.
- III. Елігу захищає справедливість Божу, докоряючи і Йовові, і його трьом друзям, розділи 32-37.
- IV. Сам Бог прославляє Свою всемогутність і славу, розділи 38-41.
- V. Епілог: Йов сповідує свою гріховну помилку; одержує подвійне благословення, розділ 42.

В. Псалми

56. Загальний характер

Ця частина Біблії є збіркою 150 духовних пісень, у яких натхненні поети Старого Заповіту проголошували великі

правди Євангелія і висловлювали думки та емоції, які Святий Дух чинив у їхніх душах. Оскільки кожне віруюче серце знаходить тут найкращий вираз своїх духовних переживань, то Церква Божа завжди тримала Псалми у високій пошані і постійно користувалася Псалмами для свого будування. У нас тут немає місця навіть для декількох із багатьох свідчень, написаних про будівничу силу Псалмів. Проте достатньо зазначити, що самі Писання містять свідчення про постійне використання Псалмів побожними мужами та жінками. Так, Марііна пісня хвали, «Величає душа моя Господа», складається майже цілковито з цитат із Псалмів, і так само їх вільно використовує Захарія (Луки 1:46-55, 68-79). Далі — більше, дуже багато наших найкращих церковних гімнів є Псалмами, перекладеними в метричну форму.

57. Дата збірки

Хоча ми не є поінформованими про те, хто зібрав Псалми в одну книгу, проте уважне дослідження покаже, що вони узгоджені відповідно до визначеного плану. Чітким є те, що вони не накопичувалися випадково, але були зібрані однією людиною у їхній кінцевий порядок. Як певним є те, що Псалом 137 був написаним у Вавилоні, і те саме, можливо, є правдою про Псалми 102 і 126, то правдоподібним є те, що книга Псалмів була укладена у теперішню форму Ездрую після повернення з вигнання. Немає взагалі переконливих свідчень про те, що деякі Псалми мають своє коріння в маккавейському періоді, як про це твердять деякі раціоналістичні критики.

58. Упорядкування

Уся збірка ділиться на п'ять частин, або ж книг, кінець кожної з яких позначений славослів'ям таким чином: книга 1, Псалми 1-41 (славослів'я, 41:13); книга 2, Псалми

42-72 (славослів'я, 72:18, 19); книга 3, Псалми 73-89 (славослів'я, 89:52); книга 4, Псалми 90-106 (славослів'я 106:48); книга 5, Псалми 107-150 (славослів'я, Псалом 150). Упорядник, очевидно, імітував число книг Мойсея. Також видно, що славослів'я не належали первісно до Псалмів, але були доданими.

59. Письменники

Більшість інформації про мужів, які написали Псалми, ми здобуваємо із надписів, які є складовою частиною цих священних пісень. Надписи додані письменниками. Цілком відповідає практиці єврейських і арабських письменників, коли письменник ставить своє ім'я над віршем, замість того, щоб поставити його знизу, як це заведено посеред нас. Тож немає причин для того, щоб кидати виклик правді тверджень, що вміщуються у цих надписах.

Є 49 Псалмів, на яких немає імен письменників; два із цих Псалмів приписуються Давидові в інших місцях (Псалом 2 у Діях 4:25; Псалом 95 у Євреїв 4:7), так що в реальності лише 47 Псалмів є анонімними. Іноді дату написання такого Псалма можна приблизно виводити із його змісту (Псалом 57), але, як правило, таке дослідження є безрезультатним. Із названих Псалмів Давид написав 75, Асаф 12, сини Кореєві (один з яких був Геман, Псалом 88), 11, Соломон 2, а Мойсей і Етан по 1 кожен.

60. Класифікація

Псалми, як правило, класифікуються як (1) пісні слави і подяки, (2) пісні суму, покаяння або молитви і (3) навчальні Псалми. Проте не завжди легко визначити, до якого класу належить Псалом, через те що характер пісні часто змінюється. Пісня хвали перетворюється на урочисту молитву, або потенційна молитва завершується гімном

тріумфування. Особливо потрібно згадати про сім покаянних Псалмів (Псалми 6, 32, 38, 51, 102, 130, 143), які є приписаними читаннями з Писання на призначені дні посту у багатьох давніх літургіях.

У всіх цих трьох класах, описаних вище, ми знаходимо месіанські Псалми. Багато з них призначені, як такі, Святим Духом у Новому Заповіті. У інших зміст є непомильно пророцьким — про спасіння, яке має прийти у Христі. У цій важливій групі ми знаходимо такі Псалми: 2 (Дії 4:25); 8 (Євреїв 2:6-9); 16 (Дії 2:25-31); 22 (вірш 1!) – 24; 40 (Євреїв 10:7); 45 (Євреїв 1:8, 9); 47 (вознесіння!); 68 (Ефесян 4:8-10); 69 (Івана 2:17); 72, 89, 93, 97 (Євреїв 1:6); 110 (Матвія 22:44, 45); 118 (Матвія 21:42). Далі треба зауважити, що всі Псалми звеличують Слово Боже або славу Ісуса Христа і її успіх у Новому Заповіті. Тому всі вони є месіанськими пророцтвами. Тут сучасні критики видають своє поверхове невірство та невігластво про Євангеліє, заперечуючи те, що будь-який Псалом первісно призначався для того, щоб бути пророцтвом про Христа.

61. Різноманітні нотатки

Окрім імен письменників, багато надписів містять цікаві фрагменти інформації. Деякі кажуть про дату та ціль вірша (як у Псалмах 18, 30, 38, 51, 52, 54, 56, 57, 59, 63 тощо); інші про головного музиканта, керівника храмових хорів (один із них був Єдунун, 1 Хронік 16:41); а ще інші кажуть про те, які треба використовувати інструменти (як у Псалмах 4, 54, 67 тощо). Певні вислови, що знаходяться у деяких надписах, є винятково заплутаними і розвивали уяву інших коментаторів.

Лютер, який намагався їх перекласти, був схильним до того, щоб вважати їх за символічні посилання на зміст окремих Псалмів. Так, у Псалмі 22:1 він перекладає слова «аджелет га-ша-гар» як «лань досвітня», думаючи про те,

що ці слова можуть вважатися наче посиланням на страждання Христа, які описуються в цьому Псалмі. Його приклад повторювали інші лютеранські коментатори. Проте ця теорія є досить безпідставною, бо видається, що багато зауваг не мають відношення до змісту Псалмів, але всі вони є одного виду, бо всі вони однаково введені.

Українські перекладачі часом просто зберігають єврейські слова (як у Псалмі 46 «Аламот»). Можливо, всі ці вислови стосувалися мелодій або наспівів, відповідно до яких треба було співати Псалми. Це є значенням слів, які вживаються у перекладах як «на спів». Це також стосується і інших слів, як, наприклад, у Псалмі 8 «інструмент гатійський». Лютер вірив, що то був музичний інструмент.

Інша дивна назва «Пісня прочан». Нею позначаються Псалми від 120 по 134. Ця назва ніколи не була добре поясненою. Проте, можливо, цей термін позначає окрему поетичну форму (подібну до наших сонетів). Усі Псалми, які таким чином підписані, здається, є побудованими відповідно до визначених правил, що впливають на упорядкування думок і слів.

Слово «села» також залишається непоясненим донині. Проте можна з певністю зазначити, що це слово раніше не було частиною тексту. Припускають, що це – музичний термін, який, можливо, передає деякі інструкції про використання музичних інструментів, можливо, позначаючи музичну інтерлюдію.

Г. Приповісті Соломонові

62. Письменник

Соломон «проказав три тисячі приказок, а пісень його було тисяча й п'ять» (1 Царів 5:12). У книзі Приповістей ми маємо зібрання деяких із цих приповістей Соломонових, які, як проголошує вступ, служать для того, «щоб

пізнати премудрість і карність, щоб зрозуміти розсудні слова, щоб прийняти напоумлення мудрости, праведности, і права й простоти, щоб мудрости дати простодушним, юнакові пізнання й розважність» (Приповістей 1:2-4).

У тому, що три головні частини цієї книги походять з-під пера Соломона не можна резонно сумніватися, хоча якась інша людина або люди могли їх вибрати та упорядкувати. Це, безперечно, стосується третьої частини, бо ми читаємо в 25:1, що «оце Соломонові приповісті, що зібрали люди Єзекії, Юдиного царя». Безперечно, ці люди мали пророцьку владу, і це твердження дуже уможлиблює той факт, що і дві попередні частини книги були зібрані подібним чином.

Єдиний реальний сумнів щодо Соломонового письменництва викликають два додатки, які розташовані в розділах 30 і 31, надписи яких містять загадкові твердження. У 30:1 ми читаємо: «Слова Агура, сина Яке з Масси; вирок чоловіка до Ітієла, до Ітієла і до Ухала». Загадкові імена, яких нема ніде в інших місцях Писань, привели багатьох дослідників до думки, що розділ 30 не вийшов із-під пера Соломона. Цей вірш також містить певні терміни, які в іншому випадку вживаються тільки як визначення для висловів пророків. Тому коментатори Лютерові Веймарської Біблії кажуть: «Найбезпечнішим є припускати, що Агур був пророком за днів Соломона. Він передав ці слова цим мужам як божественний вислів, і ці мужі Єзекії додали їх до Соломонових приповістей під божественним проводом». І навіть більше від цього, остання частина розділу містить багато дотепних порівнянь, які легко могли бути взятими з-посеред трьох тисяч приповістей Соломонових. Тому не буде порушенням історичної доречності включити цей розділ до тих, які приписуються Соломонові, без спроб розв'язати проблему надписів. Те саме можна сказати про розділ 31,

який описаний як такий, що вміщує «Слова Лемуїла, царя Масси, що ними навчала його його мати» (вірш 1). Тут, як і в розділі 30, ми вважаємо за можливе припускати Соломонове письменництво, хоча ніхто не може на цьому наполягати.

63. Упорядкування і зміст

Перша частина книги (розділи 1-9) містить серію пов'язаних приповістей, які славлять мудрість правдивого страху Божого і виявляють глупоту грішного життя. У двох інших частинах (розділи 10-24 і 25-29), приповіді пов'язані між собою дуже вільно, хоча вони є чітко зібраними відповідно до тем. З двох додатків (розділи 30, 31) другий є найпомітнішим через прекрасну хвалебну мову про чесноти доброї дружини.

Г. Еклезіястова

64. Загальний характер

Грецька назва, під якою подають деякі переклади цю книгу, є «Проповідник». І це належна назва для позначення представленої в ній серйозної розмови. Лютер характеризує цю книгу таким чином: «Підсумком і сутністю цієї книги є слово Христове (Матвія 6:34): «Не журіться про завтрашній день, бо завтра за себе само поклопочеться. Кожний день має досить своєї турботи!»

Проповідник демонструє, що хоча всі земні речі насправді не мають значення і вони минаються, та все-таки благословеннями цього земного життя можна насолоджуватися без шкоди для душі за умови, що правдивий страх Божий є головним і контролюючим впливом. Тому він підсумовує своє вчення на кінці таким чином: «Підсумок усього почутого: Бога бійся, й чини Його заповіді, бо належить це кожній людині! Бо Бог приведе

кожну справу на суд, і все потаємне, чи добре воно, чи лихе!» (12:13, 14).

65. Письменник

Більшість сучасних критиків погоджуються, що з різних причин Соломон не може бути письменником цієї книги. Проте всі їхні аргументи або базуються на змісті книги, або є такими непереконливими, що їм не вдається піддати сумніву твердження назви, яка, безперечно, називає письменником Соломона. Припускалося, що якийсь невідомий письменник, можливо, приписав цей твір великому цареві для того, щоб надати йому ваги звеличеної влади. Проте ця теорія може бути прийнятною лише тими, хто заперечує божественне натхнення. Якщо Еклезіяста є правдиво Божим Словом, то надписові не лише треба довіряти, але його треба сприймати, як буквально вірним.

Письменник дає нам зрозуміти, що він особисто пережив не лише марноту всіх людських задовольень і всіх гріховних радостей зокрема, але також особливі біди пізніх років. Тому мало би видаватися, що Соломон написав цю свою книгу у літньому віці після того, коли він поправді пізнав і правдиво покаявся у своїх серйозних гріхах. Таким чином, ми можемо вважати цю книгу за двійника сповіді, яку записав Давид за подібних обставин у Псалмі 51 для нашого застереження та науки.

Підсумок змісту

- I. Перша бесіда про беззмістовність людської мудрості та земних задовольень, розділи 1, 2.
- II. Друга бесіда про належне використання земного добра та задовольень, розділи 3-5.

- III. Третя бесіда про беззмістовність багатств і досягнень правдивої мудрості, розділи 6-8.
- IV. Четверта бесіда про належні правила поведінки, які ґрунтуються на правдивій мудрості, розділи 9-12.

Д. Пісня над піснями

66. Характер і ціль

Назва Пісні над піснями (1:1) свідчить про Соломонове письменництво і називає цю чудову поему «Соломонова Пісня над піснями». Сама виняткова краса цієї пісні не змогла би виправдати заяви поета про те, що вона прекрасніша за всі інші пісні, якби під цим не малося на увазі щось інше, поза алегорією найбільш вивищених речей. Таким було розуміння Церкви в усі часи. Звичайна пісня про любов, безперечно, не була би гідною місця посеред священних писань Старого Заповіту.

Кожен читач Біблії усвідомлює те, що чудові та близькі взаємини, які існують між Христом і Його Церквою, часто символізувалися порівнянням нареченого та його нареченої. Дуже гарне застосування цієї думки міститься в Осії 2:19, 20. Це також є значенням Пісні над піснями. Її драматичні сцени зображують прагнення Церкви до її небесного Нареченого, як також божественну любов Спасителя до неї. Це розуміння є цілковито підтвердженим словами Івана Хрестителя в Івана 3:29 і Самим Христом у Матвія 9:15. Обидва говорять про Спасителя як про Нареченого, а про Церкву, як про Його Наречену, з упевненістю, що таке порівняння було в цілому знайомим їхнім слухачам зі Старого Заповіту. Вони певно посилалися на Соломонову пісню і таким чином дали нам належний ключ до її правдивого розуміння.

Розділ 5. Книги пророків

А. Пророки і їхні служіння

67. Особлива позиція

Окрім священиків і левитів, які призначалися для навчання народу Божого Заповіті (Левит 10:11; Повторення Закону 17:11; 33:10; Малахії 2:7), Бог піднімав з-посеред народу Ізраїлю численних пророків, як особливих учителів, наділених особливим даром Духа, для здійснення їхніх надзвичайних обов'язків. Відмінність між цими двома класами служителів Божих була такою ж самою, як між Апостолами у Новому Заповіті та служителями Євангелія, які йшли після них. Як і наші служителі, сини Левія здійснювали дане їм діло без особливого наділення духовними дарами, і вони були зобов'язані підпорядковувати своє вчення суворо до написаного Слова Божого. З іншого боку, пророки, як і Апостоли, були благословенними винятковою мірою дарів Духа. Вони не були просто вчителями і коментаторами священних книг, що на той час перебували в руках народу, але вони також були посланцями нових об'явлень, що були дані їм божественним натхненням.

У виняткових випадках божественний дух пророцтва сходив навіть на безбожних людей, чинячи їх правдивими свідками Божої правди з тієї нагоди. Таким чином Валаам, поганський провісник (Числа 22-24), і Каяфа, первосвященик (Івана 11:49-52), були змушені проти своїх намірів засвідчити про спасенне діло Христа.

Часом святі жінки були натхненними промовляти слова пророцтва. Титул пророчиця дається в Біблії Маріям

(Вихід 15:20), Деворі (Суддів 4:4), Хулді (2 Хронік 34:22) та Анні (Луки 2:36).

68. Історія пророцтва

Мойсей є першою людиною в Писаннях, який заявляє претензії про титул пророка. Він також проголосив, що у цій ролі він був прототипом Христа (Повторення 18:15-18).

Щодо періоду суддів, то Біблійні записи не згадують жодної пророцької діяльності. Тому могло би здатися, що, власне кажучи, період пророцтва почався із Самуїла, якого знову зображено пророком (1 Самуїла 9:9, 11, 19). Можливо, він був засновником шкіл, у яких, здається, навчалися та готувалися молоді чоловіки, подібно до практики нашої богословської семінарії. Перший слід існування таких закладів знаходиться в 1 Самуїла 10:5, 10, 11. Водночас здається, що ця історія каже, що «ходи пророків» були часто наповнені духом пророцтва. Такий само факт виявляється у словах, промовлених Єлисеєві «пророчими синами» (2 Царів 2:3, 5).

Часом кількість студентів у цих школах мала бути досить значною, оскільки школа в Єрихоні могла послати 50 чоловіків шукати Іллю (2 Царів 2:16, 17), а Єлисеї зібрав сотню мужів у школі в Гілгалі (4:43). У нас немає можливості довести, скільки саме з цих студентів стали пророками прямим покликанням Божим, але нам відомо, що пророки, відомі нам, не всі навчалися в таких школах.

З пророків, які жили та проповідували за днів Давида та Соломона, ми знаємо імена Натана, Гада, Ахія та Іддо (2 Самуїла 12:1-25; 24:11-19; 2 Хронік 9:29). У царстві десяти племен тяжке та небезпечне завдання було призначене пророкам Іллі та Єлисеєві. Здається, що в ті самі дні, коли юдейський народ став цілковито зіпсованим, пророцькі посланці Божі були найчисленнішими. Наприклад, у 1 Царів 18:4 нам сказано, що Овдій, слуга

Ахава, сховав сто пророків у двох печерах для того, щоб врятувати їх від гніву Єзавелі. Далі вірогіднішим є те, що багато інших пророків загинули у тому переслідуванні.

Короткий нарис слугуватиме для того, щоб показати, що 16 пророцьких книг Старого Заповіту містять лише маленьку частину навчання, яке передане єврейському народові Богом через Його натхненних пророків. Проте треба припускати, що бесіди більшості пророків стосувалися окремих обставин і не мали загальної важливості для Царства Божого. Лише ті з проповідей пророків були збережені, які є корисними для навчання та втіхою для Церкви в усі часи.

69. 16 пророків

Пророками, чії писання збереглися в Біблії, є: Ісаїя, Єремія, Єзекііль, Даниїл, Осія, Йоїл, Амос, Овдій, Йона, Михей, Наум, Авакум, Софонія, Огій, Захарій і Малахія. Перші четверо називаються великими пророками, через те, що їхні книги є значними за обсягом і багатством змісту. Інші 12 називаються малими пророками.

У нас немає жодної інформації про датування деяких з малих пророків, тому неможливо встановити їхній історичний порядок. Проте припускається, що Овдій є найстаршим із 16 пророків і що він проповідував між 853 і 841 роком до Різдва Христового або, може, й раніше. Оскільки Малахія, останній з пророків, виголошував проповіді, які записані в його книзі, в час між 433 і 424 роками до Р. Х., то звідси випливає, що діяльність наших 16 пророків поширилася на період понад чотириста років. Але це не означає, що вони ідуть один за одним у регулярному наступництві. У різні часи двоє або троє з них працювали одночасно.

Лише 2 із 16, Осія та Амос, проповідували в Північному Царстві. Юдея і Єрусалим чули слова Ісаї, Єремії (який

пізніше проповідував в Єгипті посеред єврейських біженців), Йоїла, Овдій, Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія, Захарії та Малахії. Єзекіїль і Даниїл здійснювали своє служіння посеред вигнаних євреїв у Вавилоні. Йону було послано з місією до міста Ніневія.

У Біблії єврейською мовою узгодження єврейських книг відрізняється від того порядку, з яким знайомі ми. Плач Єремії, який розташовано одразу після його пророцтва у нашій Біблії, насправді є піснями плачу, що належать до того ж класу літератури, що і Псалми, з якими вони групуються у Біблії єврейською мовою. Євреї приписали книгу Даниїла до тієї само групи, яка коротко названа Псалмами, тому що книга Псалмів стоїть першою. Але пророцький характер цієї книги є таким непомильним, що найперший переклад грецькою мовою, здійснений приблизно за 150 років до народження Христа, розташував Даниїла посеред пророків, приклад, який повторювали всі версії потому.

70. Хронологічний порядок

Той порядок, у якому узгоджені малі пророки, навряд чи базується на їхній спадкоємності в часі. Може видатися, що подібність змісту допомогла визначити позицію кожної книги. Таким чином, нам нічого не відомо про датування Йоїла, але через те, що Амос розпочинає своє пророцтво (1:2) одним із завершальних тверджень із Йоїла (3:21), то Амоса розміщено після Йоїла. Ми також точно не знаємо, коли виголосили свої промови Овдій, Йона, Наум, Авакум і Малахія, які ми читаємо в Біблії, але зміст їхніх писань (бо Йона додає ремарку в 2 Царів 14:25) дозволяє зробити певні достатньо задовільні висновки щодо їхніх різноманітних дат.

У наступній таблиці, яка показує можливий історичний порядок пророків, сучасники зазначені фігурними дужками.

1. Овдій, за царя Єгороама, між 853 і 841 рр. до Р. Х.
2. Йоїл, за царя Йоаша, між 835 і 800 рр. до Р. Х.
- { 3. Йона, за царя Єровоама II, між 793 і 753 рр. до Р. Х.
- { 4. Амос, за царів Єровоама II та Уззії, між 770 і 750 рр. до Р. Х.
- { 5. Осія, від царя Уззії до Єзекії, між 750 і 686 рр. до Р. Х.
- { 6. Ісая, від царя Уззії до Єзекії, між 740 і 686 рр. до Р. Х.
7. Михей, за царів Йоаама, Ахаза, Єзекії, між 740 і 686 рр. до Р. Х.
8. Наум, за царя Манасії, між 660 і 650 рр. до Р. Х.
- { 9. Авакум, за царя Йосії, між 640 і 609 рр. до Р. Х.
- { 10. Софонія, за царя Йосії, між 640 і 625 рр. до Р. Х.
- { 11. Єремія, від царя Йосії до Седекії, між 627 і 586 рр. до Р. Х.
- { 12. Єзекіїль, у вавилонському вигнанні, між 593 і 571 рр. до Р. Х.
13. Даниїл, у вавилонському вигнанні, між 606 і 530 рр. до Р. Х.
- { 14. Огій, після повернення з вигнання, з 520 р. до Р. Х.
- { 15. Захарія, після повернення з вигнання, з 520 р. до Р. Х.
16. Малахія, після повернення з вигнання, між 433 і 424 рр. до Р. Х.

71. Спосіб навчання

Різноманітні назви, під якими пророки є відомими у Біблії, зазначають про їхні особливі завдання. Їх називали пророками, тобто промовцями, оскільки вони проголошували народові надприродні, божественні об'явлення, які давав їм Бог. І навіть більше, ми можемо безпечно припускати, що вони привселюдно пояснювали священні писання, які в той час були доступні, особливо пророцтва

про грядущого Христа. Їх також називали провидцями через їхній особливий дар передбачення майбутнього і проголошення їхнього видіння народові у формі пророцтв, щоб застерегти невіруючих і втішити вірних.

Вони одержували своє об'явлення частково прямим натхненням і частково у видіннях, під час яких вони перебували в стані захоплення, однак перебуваючи в ясній свідомості. (Читайте Павлове проголошення в 2 Коринтян 12:4). Таким чином Ісаю було покликано у видінні (Ісаї 6); Єзекііль одержав видіння про майбутнє поширення Євангелія (розділ 1) і про майбутню славу Божого Царства (розділи 40-48, найвишуканіше пророцьке видіння, записане в Старому Заповіті!). Вночі, у сні, Даниїл побачив чотири світових монархії, після яких мало іти Царство Христове (розділи 7, 8, 10, 11).

Як правило, пророки проголошували свої об'явлення у привселюдних розмовах. Проте часом їх було навчено, щоб використовувати символічні дії, у яких навіть особа пророка використовувалася за ілюстрацію. Найвизначнішою символічною дією з будь-яких пророків було одруження Осії, сімейне життя якого служило за проповідь для народу (розділ 1). Подібним чином, син Ісаї мав бути живим зразком пророцтва (Ісаї 7:2-4; 8:1-4). Велика кількість символічних дій описані Єремією: льняний пояс (Єремії 13), розбитий глечик (розділ 19), ярмо (розділ 27), куплене поле (розділ 32).

72. Повноваження

Пророки непомилково заявляли, що вони не лише промовляли з божественним повноваженням, але що самі слова їхні були словами Божими. Це єдине резонне та вірне розуміння вислову «Так каже Господь», який пророки зазвичай вживали перед заявою. Наполягаючи таким чином, що вони одержали своє послання через Духа

Господнього, вони надали один із найсильніших доказів доктрини словесного натхнення.

У цьому зв'язку гідним уваги є твердження Валаама. Він, звичайно, виграв би матеріально, якби приховав те, що йому був об'явив Бог, але він опирався найсильніший зі спокус, проголосивши, що він не міг говорити нічого, окрім того, що сказав йому Господь. Так само святі пророки знали, що через них промовляв Дух Божий і Він дав їм слова, які вони повинні були говорити.

Це також є єдиним поясненням того незаперечного факту, що пророки могли передбачити певні обставини, які були повністю поза людськими підрахунками або припущеннями, такі, як дівоцтво Господньої матері (Ісаї 7:14); місце Ісусового народження (Михея 5:2); Його страждання і воскресіння (Ісаї 53); послідовність чотирьох світових імперій (Даніїла 7-11); 70 тижнів (9:24); 70 років вигнання (Єремії 25:11); і навіть ім'я майбутнього визволителя євреїв (Ісаї 45:1).

Ці приголомшливі докази божественного походження Біблії є до такої міри нестерпними для невірних критиків, що вони безсовісно заявляють про те, що такі пророцтва неможливі. Таким чином, підійшовши з упередженням до цілої справи, незважаючи на всі свідчення, вони або заперечують те, що пророки мали намір передбачити майбутнє, або відкидають натхнення, заявляючи, що вказані пророцтва були написані після того, коли відбулися події, таким чином тавруючи святих письменників, як злостивих обманщиків. Опускаючись до таких безглузких і жорстоких підходів, сучасна критика виявляє свій ненауковий та нечестивий характер.

На завершення треба зауважити, що пророки не знали про майбутнє більше від того, що їм було об'явлено. Завіса майбуття ніколи цілковито з їхніх очей піднятою не була. Тому нам сказано, що вони досліджували навіть свої особисті пророцтва для більшого просвітлення (1 Петра

1:10-11) і знаходили багато причин для того, щоб розмірковувати над писаннями інших мужів Божих (Даниїла 9:2).

Б. Ісаї

73. Пророк

Про сімейні зв'язки Ісаї нам невідомо нічого, окрім того, що його батька звали Амос (1:1, не треба плутати з пророком Амосом!) Ісаї каже нам, що його було покликано Богом у славетному видінні за останніх років правління Озії (6:1). Тому його служіння почалося близько 740 р. до Р. Х. Відповідно до розділів 36-39 він усе ще діяв на 15 році правління Єзекії, близько 700 р. до Р. Х. Таким чином, він звершив принаймні 40 років пророцького служіння.

Щодо його смерті, то в нас немає надійно інформації. Равинська легенда переказує, що коли цар Манасія, наступник Єзекії, почав переслідувати віруючих, то він також шукав, як позбавити життя Ісаї. Пророк сховався у стовбурі кедра, який відкрився, щоб прийняти його, але закрився одразу по тому, як Ісаї в нього протиснувся. Манасія наказав перепилати дерево на дві половини, і коли пила дійшла до вуст пророка, то він помер.

74. Ранг

Не лише розмір книги пророка Ісаї ставить її на чолі пророцької групи. Ми можемо легко зауважити, що ті, кого Бог покликав бути Його Апостолами або пророками, дуже відрізнялися один від одного темпераментом і розумовими дарами, і тому, як Святий Дух використовував ті природні дари. У випадку Ісаї, його дари перевершували дари всіх інших пророків, так само як Павло вважається першим посеред Апостолів. Елегантний стиль Ісаї, разом із щедрими свідченнями поетичної уяви, виділяють Ісаї за

найобдарованішу особу, відому в історії. Це визнають навіть ті, що повністю відкидають його послання.

Але треба зауважити і вищу мірку відмінності. Жоден інший пророк не був вибраний Святим Духом для того, щоб проголосити так багато і стільки визначних пророцтв про Христа і про Церкву Нового Заповіту. З цієї причини Ісаю справедливо називають євангелістом Старого Заповіту, за припущення Єронима, одного з отців Церкви, який каже: «Належно було би називати його не стільки пророком, як євангелістом, бо він перед нашими очима розгортає таємниці Христові та Церкви так чітко, що можна подумати, що він пише пророцтва не про майбутнє, а розповідає історію про те, що вже сталося».

Зауважте посилання цього пророка на Христа у 4:2 (Галузка Господня); 7:14 (народжений від діви); 9:6, 7 (народжене дитя є Богом); 11:1 (Галузка від Єссея); 28:16 (наріжний камінь); 40:11 (Добрий Пастир); 42:1-3 (Слуга Господній, у Якому Його уподобання); 49:6 (світло язичникам); 50:6 і 53:1-12 (страждання Христа); 61:1, 2 (пояснено Самим Христом, Луки 4:18, 19); 63:1-6 (Той, Хто топче чавило). Додайте до цього багато місць, у яких Ісая описує славу царства благодаті в Новому Заповіті.

75. Період

Дні Ісаї лежать посередині між днями Мойсея та Христа. Його діло мало сповнитися в час, коли покарання за невірність, як було провіщено Мойсеєм, стрімко наближалось. І хоча Ісая дуже щирий у звинуваченнях юдейського відступництва, все ж таки його найдорогоціннішим завданням було втішати залишок віруючих, правдивий Ізраїль, запевненнями про те, що Божа обітниця про спасіння буде безперечно сповнена.

Хоча Ісая не дожив до того часу, щоб побачити, як його народ виженуть до Вавилону, він був просвітлений Богом,

щоб впізнати у тих нещастях, з якими він зустрічався, предтечі загрозливої катастрофи. Коли Ахаз, відкинувши з презирством вірне застереження пророка, уклав союзницьку угоду із Ассирією проти своїх нахабних сусідів, Реціна та Пекаха, Ісая проголосив, що належного часу його буде понижено, а це потрясло земні сподівання єврейського народу. Коли Єзекія наповнився гріховною гординою після визволення з рук Санхерива і зі смертельної недуги, то Ісая докорив йому, передрікши вавилонське вигнання. Але він завжди додавав слова втіхи для тих, хто продовжував довіряти Господу, проголошуючи певні милосердя Давидові та непорушний заповіт Бога, Який приготував вічне спасіння для Свого народу в Месії, Який мав прийти.

76. Автентичність

Хоча ми не можемо показати, що різноманітні оповіді, які вміщені в книзі Ісаї, були зібрані у тому порядку, в якому були спочатку вимовлені, єдність цілої книги є очевидною для кожного уважного читача.

Проте досить природнім є те, що величним пророцтвам, проголошеним Ісаєю, кидають виклик сучасні раціоналістичні критики, улюблені теорії яких розсипаються, якщо такі прекрасні твердження є правдивими. Тож вони взялися до шматування книги пророка так само, як вони це робили з книгами Мойсея. Вони повністю згоджуються з тим, що розділи від 40 до 66 не могли бути написаними Ісаєю, але були доданими набагато пізніше під ім'ям пророка якимось самозванцем.

Але немає взагалі жодної причини для того, чому відданий віруючий у божественне походження Біблії має непокоїтися зухвалими та безґрунтовними заявами таких ворогів Євангелія. Так сталося, що Святий Дух, промовляючи в Новому Заповіті, цитував різноманітні місця саме

з другої половини книги Ісаї, проголошуючи стількома багатьма словами те, що вони були написані саме цим пророком. Порівняйте Ісаї 61:1, 2 і Луки 4:17-21; Ісаї 53:1 і Римлян 10:16; Ісаї 65:1 і Римлян 10:20; Ісаї 40:3 та Івана 1:23 та багато інших місць. Відвертою богозневагою було би казати, що Святий Дух вибрав говорити навмисну неправду, приписуючи Ісаї документ, який фальшиво носить його ім'я.

Підсумок змісту

- I. Перша група оповідей Ісаї, розділи 1-27 базується на історичному тлі непослуху Ахаза, коли його оточили Пеках і Рецін.
- II. Друга група оповідей, розділи 28-66 на історичному тлі визволення Єзекії та його чудесного одужання від смертельної хвороби.

В. Єремії

77. Пророк

На 13-ий рік царя Йосії (627 р. до Р. Х.) Єремію, тоді ще молодим, було покликано пророком. Він був з родини священика і народився в місті Анатоті, яке розташоване всього за декілька кілометрів від Єрусалиму в землі Веняминовій. Хілкійю, його батька, не треба плутати з первосвящеником, який мав таке саме ім'я і який жив за днів Єремії. Його було покликано ще тоді, коли він вважав себе за «юнака» (Єремії 1:6), через 70 років після того, коли голос Ісаї змовк через смерть останнього.

З розділів 32:8-15 і 37:12 виглядає, що в Єремії був за містом маєток, але він мешкав у Єрусалимі і, можливо, більшість оповідей він виголосив у храмі (7:2). Він дожив до зруйнування Єрусалиму, але його не було вигнано в неволю. Особливою ласкою Навуходоносора йому дозво-

лили залишитися у спустошеному краї для того, щоб служити потребам бідного залишку народу (39:11-14).

Проте незабаром Гедалію, якого вавилонський цар призначив губернатором над Юдеєю, було підступно вбито одним із євреїв. Тоді, побоюючись помсти вавілонян, євреї вирішили втікати до Єгипту. Єремія їх супроводжував і продовжував посеред них навчати впродовж приблизно 41 року пророцької діяльності. Відповідно до переказу, врешті-решт він був вкаменований юдеями в Єгипті – сумна плата вірним працівникам.

78. Період

У бурхливі роки, що безпосередньо передували вигнанню, діло пророка було і трудним, і небезпечним. Хоча за днів Ісаї пророків все ще шанували, лідери народу, до якого проповідував Єремія, втратили всяку пошану до посланців Божих. Охоче слухали фальшивих пророків, і вони обманювали народ. У результаті погрозові проголошення Єремії було сприйнято спочатку зі зневагою, а потім із жорстокою ненавистю.

З п'яти царів, за яких жив і трудився Єремія, лише перший, Йосія, описаний як богобоязний чоловік. За його днів народів читався Закон Мойсеїв, і цей цар не лише відкинув гидоту язичницького ідолопоклоніння, але й відновив правдиве поклоніння Богові. Проте його наступники, Єгоахаз, Єгояким, Єгояхін та Седекія, зневажили всіма застереженнями Єремії та інших правдивих пророків, відвернули свої серця від Бога, поклали свою віру на брехні фальшивих пророків і були зверхніми та тиранічними правителями.

Хто лишень насмілювався проповідувати проти Єрусалиму, тобто, проголошувати гнів Божий проти нечестивого міста, того проголошували зрадником. Таким чином пророк Урійя втратив життя (Єремії 26:20-23). У

тому само розділі Єремія записує, що він сам також перебував у смертельній небезпеці через своє проповідування (26:14, 15, 24). Навіть у місті свого народження, йому загрожувала смертельна ненависть (11:21).

Жоден інший пророк не перебував так часто під постійною загрозою втрати життя, як це було з Єремією. Коли за наказом Божим він записав свої пророцтва у книгу, то нечестивий цар Єгояким, кому цю книгу було зрадливо доставлено, пошматував її та вкинув у полум'я. Після того він прагнув ув'язнити і пророка, і Баруха, його писця, але Господь їх сховав (36:21-26).

За Седекії, Єремія було власне ув'язнено у дворі в'язниці. Тоді боязкий цар передав пророка у руки ворогів, які не насмілюючись вбивати його одразу, вкинули його до порожнього підвалу, сподіваючись, що він там загине від спраги та голоду. Єремія не вийшов на свободу, допоки не було поневолено місто. Проте потім до нього ставилися з дуже великою увагою, оскільки вавілоняни дуже добре знали про те, що він звинуватив Седекію у порушенні віри (розділи 37-40).

У всіх його випробовуваннях, Єремія залишився вірним і правдивим своєму покликанню. Безперечним є те, що в нього були години слабкості та дні смутку, так що він голосно скаржився про свої біди (20:7-18). Але Господь завжди заспокоював його та відновлював його силу відповідно до обітниць, даної Єремії, коли його було покликано: «Бо Я ось сьогодні поставив тебе містом твердинним, і залізним стовпом, і мідяними мурами проти всієї цієї землі, проти царів Юди, проти його князів, проти його священиків та проти народу цієї землі. І будуть вони воювати з тобою, та не переможуть тебе, бо Я із тобою, говорить Господь, щоб тебе рятувати!» (1:18, 19).

Після того, коли його книгу було знищено, Бог наказав Єремії переписати її для віковичного свідчення проти народу, який зробив затверділим своє серце проти Бога.

79. Характер

Хоча промови Єремії не є такими риторичними і поетично вишуканими, як в Ісаї, все одно його свідчення є наймогутнішим осудом єврейського народу. Його послання відображає сумний характер розвитку, який відбувався перед його очима. Плач над гріхами народу чергується із погрозами неминучої катастрофи. Але через те, що в Бога були деякі вибрані навіть посеред твердошийого покоління, то солодкі струнки про обітницю Месії часто лунають посеред громів приречення, що наближається. Ці євангельські послання найчастіше з'являються у формі загальних обітниць духовного спасіння, як у 3:12, 13 і 31:3. Але виразні посилання на Спасителя, які трапляються у 23:6 і впродовж 33-го розділу, мусили бути безцінними словами втіхи для правдивих дітей Божих, як і Християнська Церква сьогодення зараховує їх до своїх скарбів.

Однією з найпомітніших рис об'явлення, що було дане Єремії, є велика кількість передвіщень про особливі дати, кожне з яких славетно підтвердилося. Ми особливо згадуємо проголошення про вавілонське панування, а з ним і вигнання євреїв, яке мало тривати 70 років (25:11, 12; 29:10).

80. Автентичність

Те, що книга Єремії є справжнім творінням пера пророка, навіть важко піддається сумнівам найшаленіших раціоналістів. Будь-які з тих обережних заперечень, які вони намагаються виставити, ми сміливо відкидаємо через ту підтримку, яку дає Єремії Христос та Його Апостоли, котрі цитують її як правдиву (Матвія 2:18; 21:13; Луки 19:46; 1 Коринтян 1:31).

81. Упорядкування

Як зазначає Лютер у передмові до цієї книги, послання Єремії не виглядають упорядкованими відповідно до визначеного плану. І все-таки ми можемо поділити розділи на такі групи:

Підсумок змісту

- I. Покликання пророка і його осуд Юдеї і Єрусалиму, розділи 1-35.
- II. Історичні нотатки про досвід пророка, облога та захоплення Єрусалиму і втеча євреїв, які залишилися, розділ 36-45.
- III. Послання пророка про язичницькі народи, розділи 46-51.
- IV. Додаток: Детальний опис руйнування Єрусалиму і доля царського дому, розділ 52.

Г. Плач Єремії

82. Книга

Оглядаючи жахливу руїну, яка настала на місці колишньої краси та слави Єрусалиму, Єремія сидів, оплакуючи все це посеред розрухи і записав п'ять пісень плачу. Це нагадує нам про єврейський звичай, який походить з давніх часів, піднімати голос плачу біля могили улюбленої або шанованої людини (Буття 50:10; 2 Самуїла 1:17-27; 3:33-35; плач Єремії над Йосією, на який посилається 2 Хронік 35:25, не був збережений). Розташувшись на «могили» міста Сіону, на служіння якому він потратив свої дні та сили, Єремія оплакує його гірку долю. Він виливає глибокий сум свого серця, який, проте, пом'якшується нев'янучою надією майбутнього відновлення (Плач Єремії 3:22-24).

Подібно до деяких Псалмів, деякі з Псалмів, чотири із цих плачів є алфавітними піснями. Кожен із розділів 1, 2 і 4 мають 22 вірші за кількістю букв єврейського алфавіту, і кожен із цих віршів починається із іншої букви. Проте розділ 3 поділений на строфи з трьох віршів кожна, а кожен вірш строфи починається з тієї самої букви. Тому цей розділ має 66 віршів. Розділ 5 має звичайних 22 вірші, але упорядкування не є алфавітним.

Підсумок змісту

- I. Перша пісня: неволя народу та жалісна доля міста.
- II. Друга пісня: жахи руйнування.
- III. Третя пісня: душевні страждання віруючих та їхня надія про визволення.
- IV. Четверта пісня: катастрофа, як об'явлення праведності Божої.
- V. П'ята пісня: молитва про визволення з великої біди.

Г. Єзекіїля

83. Пророк

Посеред десяти тисяч видатних євреїв, кого Навуходоносор привів до Вавилону 597 р. до Р. Х. разом із царем Єгояхіном, був Єзекіїль, син Бузі, священника. П'ятого року цієї неволі Єзекіїля було покликано пророком і він по тому провів у цьому служінні принаймні 22 роки посеред вигнаних євреїв.

Про його особисту історію ми знаємо лише те, що записав сам Єзекіїль. З іншими вигнанцями він мешкав у північній частині Месопотамії, в Тел-Авіві, на ріці Кевар. Там у нього був будинок (8:1) і він був одруженим (24:18). Його певно дуже шанували його супутники в біді, бо їхні старшини часто збиралися в його домі (8:1; 14:1; 20:1). І

все-таки він розділив долю інших правдивих пророків у тому, що його слову не повірили (3:7; 33:32). Коли померла дружина Єзекіїля, Бог вимагав, щоб він придушив своє горе, пояснюючи народові, що ця сумна подія мала бути для них передвісником зруйнування Єрусалиму (24:15-27).

Ми не знаємо, як довго тривало служіння Єзекіїля по зруйнуванні Єрусалиму. Остання дата, про яку він згадує, веде нас лише до 27 року неволі. У євреїв є оповідання, яке зовсім не автентичне, що Єзекііль був убитий відомим чоловіком з-поміж свого народу, якому Єзекііль докорив за практикування ідолопоклонництва.

84. Обставини

Допоки Єрусалим стояв невраженим, євреї у Вавилоні постійно підтримували зв'язок із своєю старою домівкою. Таким чином вони дізналися, що ті, хто залишився там, мирно володіли своїми домівками. Ця інформація спричинила постання фальшивих пророків, які намагалися показати, що Єремія обманював народ, коли він закликав усіх покоритися без опору під контроль Навуходоносора (Єремії 27:11).

На пропозицію Шемаї, одного із фальшивих пророків, євреї Вавилону навіть відправили листа до Єрусалиму, проголошуючи про свої переконання та вимагаючи вбити Єремію (Єремії 29:24-28). Єремія відповів на цей напад могутнім посланням (29:1-23, 29-32) і незабаром було покликано Єзекіїля проголосити осуд фальшивих пророків просто їм у вічі. Першим його завданням було переконати євреїв у Вавилоні невтомним повторенням послання, словами та символами, про те, що Єрусалим буде безперечно зруйнованим, як невідворотна розплата за невірність народу. Він одержав своє останнє об'явлення у такий спосіб в той самий день, коли Навуходоносор почав атаку Єрусалиму (Єзекіїля 24).

Проте для того, щоб показати те, що падіння Єрусалиму було не через могутнішу силу язичницьких народів, а прямо через праведний суд Божий, Єзекіїль часто пророкував проти сімох язичницьких народів, провіщаючи їхнє руйнування. Після падіння Єрусалиму його пророцтво мало зміцнити віру та надію вигнанців. Говорячи про відновлення Святого Міста і цілої країни Юдеї, як про незаперечний факт, Єзекіїль провістив підняття та славетний розвиток Церкви за днів Нового Заповіту.

85. Характер пророцтва

У перших двох частинах книги переважаючим тоном є докір. Проте Єзекіїль знаходить можливість для євангельських послань. Він, безперечно, проповідує Христа у таких місцях, як 17:22-24; 34:11-23; і 37:24. Починаючи від розділу 40, Єзекіїль записує цілу серію величних об'явлень, які треба розуміти як пророцтва про Церкву в Новому Заповіті. Хоча він посилається в образах Єрусалиму та храму і говорить про їхнє відновлення, його опис не терпить буквального тлумачення.

Якби вони мали бути обітницями єврейському народові як такому, то пророцтво не справдилося би, тому що зовнішньо ці обітниці ніколи не були сповненими. Власне кажучи, вони ніколи не могли бути сповненими, тому що всі виміри храму та міста, як вони є описаними в пророцтві, не узгоджуються із фізичними можливостями.

Тому ця частина завжди розумілася Церквою, як величезна алегорія, що провіщала майбутні події. У передмові до книги Єзекіїля, Лютер каже:

«Вівтар описано висотою одинадцять ліктів (1 лікоть — приблизно 45 сантиметрів), чотирнадцять ліктів уперек нагорі, так що священникові, навіть якби він користувався драбиною, треба було би мати руку сім

ліктів довжиною для того, щоб дотягнутися до середини вівтаря для того, щоб принести жертву. Відносно малим священиком був би той, чиї розміри довжиною або висотою були би шістнадцять або сімнадцять ліктів! Тому цю структуру Єзекіїля не треба розуміти як таку, що стосується до якоїсь нової матеріальної будівлі, але як і колісниця в першій частині (розділ 1), чия структура описана на кінці, є нічим іншим, як Царством Христовим, святою Церквою або християнським світом на землі до Останнього Дня».

86. Трудність

Коментатори не виявили жодної пророцької книги такої складної для пояснення, як книга Єзекіїля. Це частково викликано тим, що Єзекііль використовує багато символічних дій для того, щоб передати своє послання, яке стоїть у цьому відношенні одразу за Єремією. Проте найбільш заплутані риси цієї книги знаходяться у величних алегоріях та вражаючих метафорах, якими багаті послання Єзекіїля. Це було визнано навіть ранніми єврейськими коментаторами. Власне кажучи, як зазначає Єроним, жодній людині посеред євреїв не дозволялося читати книгу Єзекіїля до здобуття тридцятирічного віку – це також стосувалося перших розділів Буття та Пісні над піснями.

Лютер, який виявив правдивий євангельський ключ, що веде до розуміння чудесних видінь цього пророка, все одно висловлює думку про те, що їхнє повне розуміння навряд чи може досягнутися будь-ким у цьому житті. Треба було би зауважити, що таємничі описи третьої частини книги сильно постраждали через збитих з пантелику коментаторів, які вчитували у слова пророка значення, яке цілковито розходиться з іншими непомильними вченнями Писань. Деякі з них, хоча й

приймали Лютерове розуміння цілі цього пророцтва, намагалися показати, що Єзекіїль обіцяє майбутній зовнішній, матеріальний добробут і славу Царства Божого на землі (мілленіалізм або ж хіліазм). Оскільки ідея тисячолітнього царства слави на землі розходиться з Писаннями, то треба уникати цієї помилки навіть у її найприхованіших формах.

Підсумок змісту

- I. Пророцтва про зруйнування Єрусалиму, розділи 1-24. Зауважте покликання пророка у чудесному видінні чотирьох тварин, розділ 1, і опис його завдання, розділи 2, 3.
- II. Пророцтва проти поганських народів (проти Моава, Аммона, филистимлян, Тиру, Сидону та Єгипту), всіяні деякими посланнями обітничі про повернення з вигнання, які доводять, що ця частина була написаною після падіння Єрусалиму, розділи 25-39.
- III. Пророцтво про майбутню славу Христового Царства, розділи 40-48.

Д. Даниїла

87. Пророк

На третій рік царя Єгоякіма (606 р. до Р. Х.) Навуходоносор депортував до Вавилону певну кількість молодих чоловіків із визначних єврейських сімей. Посеред них був Даниїл, молодий чоловік, чия віра в Бога була такою сильною, що він чинив опір всій нечистоті гидотних практик поганства. Благодаттю Божою, він знайшов ласку у царя та, будучи навчений всій мудрості халдейській, він став надзвичайно вмілим у знанні. Він вивчив арамейську мову наче рідну. Тому не дивно, що значна частина його книги (2:4-7:28) мала бути написаною цією мовою. Оскільки юдеї без сумніву вивчали цю мову впродовж

довгих років вигнання, вони добре могли читати та розуміти Даниїлову книгу.

Коли Даниїла було покликано витлумачити сон царя, то стало відомо, що в нього був дар пророцтва. Цар вшанував його, поставивши головою управителів над усіма мудрецьми Вавилону, як також правителем над цілою провінцією Вавилону. Його влади над мудрецьми або ж волхвами, можливо, не було достатньо для того, щоб відвернути їх від усіх їхніх помилок забобону, але ми можемо прийти до висновку з відвідин Віфлеєму волхвами та їхнього поклоніння дитині Ісусові, що Євангеліє, яке проповідував Даниїл, принесло духовні плоди посеред його поганських друзів.

За життя Навуходоносора Даниїл залишався впливовою людиною при царському дворі, і саме під його впливом Навуходоносор врешті-решт привселюдно визнав славу Бога Ізраїлю. В час правління наступних царів, Даниїл, здавалося, полишив публічне життя. Через двадцять п'ять років після смерті Навуходоносора треба було об'явити Даниїлів дар пророцтва цареві Валтасарові. Але вже Дарій знову оцінив духовний дар пророка, призначивши його до служіння правителем і наділяючи його ласкою багатьма способами. Його вплив продовжувався при дворі Кіра так, що та рішучість цього царя повернути євреїв до їхньої домівки могла бути запропонованою та підтриманою Даниїлом.

Останнє пророцьке послання Даниїла датується 534 р. до Р. Х. на третій рік правління Кіра. Таким чином, виявляється, що його служіння простягнулося принаймні на 73 річний період, від того часу, коли йому було 16 або 17 років і він прийшов до Вавилону, і до того часу, коли йому виповнилося 90 років. Нам нічого не відомо про кінець його життя, окрім того, що він відійшов із блаженною надією воскресіння (12:13).

88. Характер

З усіх інших пророків, ми точно знаємо, що вони ходили та проповідували посеред свого рідного народу. Але нічого такого не записано про Даниїла. Таким чином, видається, що царський двір був його призначеною сферою діяльності. Хоча його сучасник Єзекіїль трудився посеред євреїв, Даниїл проповідував Ім'я Бога подоланого народу перед тронем переможного монарха. Світська шана, яку він приймав, безсумнівно, служила тому, щоб зробити його послання більш вражаючим його поганській аудиторії.

Проте так сталося, що пророцтва Даниїла, які були дані за таких незвичних обставин, набули стилю іншого від писань інших пророків. Це було зазначено тими, хто збирав книги Старого Заповіту і хто вважали за потрібне помістити книгу Даниїла не серед пророків, а серед агіографів (див. секцію 7) у третій частині канону.

Але цей факт не означає, що євреї думали не так високо про Даниїла, ніж про інших пророків. Вони віддавали ту саму пошану всім книгам Старого Заповіту однаково, як таким, що були без винятку дані Богом. Власне кажучи, вони мали тримати Даниїла в особливій пошані, тому що нам відомо про те, що деякі письменники вважали за потрібне прикрасити твердження Даниїла апокрифічними додатками. Лютер переклав ці фантазії у німецьку Біблію і ми будемо на них посилалися, коли будемо говорити про апокрифи.

89. Головні риси

Об'явлення, які були дані Даниїлові мають такий піднесений характер, а його представлення носять печать божественного натхнення так виразно, що його книга справедливо належить до пророцьких книг разом із книгами інших великих пророків.

У перших шести розділах Даниїл надає історичну інформацію, яка має намір показати, як Господь, Бог Ізраїлю, виявив Свою правду в царському дворі вавілонського правителя через служіння Даниїла та його друзів. У результаті цього не лише Навуходоносор, але й Дарій і Кір після нього визнавали силу Бога Ізраїлю. Навуходоносор у різні часи проголошував те, що він був глибоко зворушений словами Даниїла (2:47; 3:29; 4:33, 34), і Дарій говорив подібним чином (6:26, 27). У Ездри 1:2-11 нам сказано про те, як послання пророка вплинуло на Кіра.

Проте це не передбачає того, що ті великі монархи стали правдивими віруючими Євангелія. Історія показує, що вони не пережили реальної зміни в серці. Коли Даниїл витлумачував перший сон Навуходоносора, він виклав могутнє та чітке пророцтво про чотири великі світові сили, які мали іти одна за одною. Остання була призначена для того, щоб надати дорогу Царству Христовому.

Друга частина книги є записом величних видінь, у яких пророк одержав дальші об'явлення про чотири монархії, про прихід Месії за 70 тижнів, про антихриста і про воскресіння мертвих Останнього Дня. Зауважте месіанські пророцтва у розділах 2:44; 7:13-28 (з цього місяця Христос прийняв титул Сина Людського); і 9:24-27 (яка передбачає прихід Помазанця; Христос посилається на це місце в Матвія 24:15). Твердження ці, які вміщено в 11:36-45 розумілися деякими коментаторами як такі, що посилалися на Антіоха Епіфанія, сирійського правителя, але Лютер і лютеранські коментатори були впевнені про те, що Даниїл тут передвіщає антихриста, про якого Святий Дух також пророкує в Новому Заповіті.

90. Автентичність

Оскільки ця книга містить так багато визначених передбачень про майбутні події, то вона не змогла уникнути шалених нападів невіруючих критиків. Треба визнати, що різноманітні твердження Даниїла представляють християнському вченому незвичні труднощі. Але це трапляється через те, що вавилонське вигнання належить до того періоду в історії, про який нам дуже мало відомо, окрім інформації з Писання. Тому ця трудність виникає не через якусь ваду пророка, але через неповноту нашої інформації.

З іншого боку, всі обговорювані пункти допускають деякі задовільні пояснення, які ґрунтуються на можливих припущеннях, як це часто демонстрували християнські коментатори. Також правдою є те, що вся точна інформація, нещодавно виявлена історичними дослідженнями, надає свідчення про надійність Даниїлових тверджень. Якби суперечливі пункти не залишалися, письменництво Даниїла є виразно засвідченим нашим Господом, Який цитує цю книгу та проголошує, що це було написано пророком, ім'я якого ця книга носить (Матвія 24:15).

Підсумок змісту

- I. Історична частина, розділи 1-6. Освіта та вірність Даниїла; тлумачення сну про чотири монархії; трое мужів у напаленій печі; другий сон Навуходносора та його сповнення; Валтасарів банкет та зруйнування; Даниїл у лев'ячій ямі.
- II. Видіння про майбутні монархії і про вічне Царство Христове, розділи 7-12.

Е. Осії

91. Пророк

Служіння Осії, Беєрового сина, збігається у часі зі служінням Ісаї. Але якщо Ісая проповідував у Єрусалимі, то Осія був пророком у Північному Царстві. Очевидно, він був уродженцем того царства, бо всюди вважалося незвичайною подією, коли уродженець Юдеї посилався для того, щоб бути пророком у Ізраїлі (1 Царів 13:1; Амоса 7:10-17).

Нам більше нічого не відомо ані про Беєра, ані про особисту історію Осії. Його було покликано до служіння за днів Єровоама II ізраїльського (близько 750 р. до Р. Х.) і він нас повідомляє, що він трудився до днів царя Єзекії юдейського (1:1). Відповідно, він мусив був носити тягар свого служіння близько 65 років (до 686 р. до Р. Х.)

Оскільки його книга звертається винятково до народу Північного Царства, то мало би здатися, що він мешкав і проповідував у тій частині країни впродовж тих довгих років, хоча періодично він спрямовує свої слова застереження або втіхи народові Юдеї (1:7; 4:15; 5:5, 10, 14 тощо). Варто зауважити, що Осія називає всіх царів Юдеї, які правили за його часу, але згадує лише Єровоама II серед правителів свого народу. Це, можливо, сталося через те, що після смерті Єровоама II, правителі Ізраїлю ішли один за одним з такими короткими інтервалами, що було тяжко зафіксувати дату їхнього управління. В усякому випадку, книга мала стати частиною запису того об'явлення, яке Бог довірив Юдеї після того, коли зникли десять племен.

92. Книга

Хоча в багатьох пророцьких книгах різні частини відрізняються не лише за змістом, але також за датами, книга Осії не має виразних частин або чогось іншого. Якби не

можна було помітити, що перші три розділи є прозовим твором, а решта книги написана досить поетичним стилем, то було би тяжко вирішити, як поділити зміст. Так видається, що така форма книги припускає, що пророк склав її під кінець свого життя як підсумок, так би мовити, усіх послань, представляючи сутність свого окремішнього послання.

Очевидна єдність книги також завадила будь-якій серйозній спробі продемонструвати те, що вона не є автентичною. У перших трьох розділах, пророк осуджує духовний перелюб північних племен, які покинули свого Бога для того, щоб піти за всіма видами фальшивих богів. Пророк, за наказом Божим, наголошує на цьому докорі, здійснюючи дуже особливу символічну дію, а саме: одружуючись з перелюбною жінкою Гомер. Решта розділів книги є пов'язаними із цим посланням, яке спочатку проповідує гнів Божий, а потім Його милосердну благодать.

Хоча ми не знаходимо прямих месіанських послань в Осії, він всеодно записав декілька дорогоцінних євангельських висловів, які цінуються Церквою Божою. Таким чином він чітко говорить про неспроможність грішного чоловіка хоч щось учинити для свого спасіння (2:19, 20; 13:9). Павло, очевидно, писав 1 Коринтян 15:54, 55 із думкою про розділ 13:14; і в Римлян 9:25, 26 Апостол цитує прямо з Осії 1:10 і 2:23.

Підсумок змісту

- I. Докір про духовний перелюб, розділи 1-3. Шлюб Осії, який символізує взаємини, що існують між Богом і народом; порівняйте також змістовні імена дітей Осії.
- II. Докір Ізраїлеві, доповнений обітницями про благодать для тих, хто навернеться до Господа, розділи 4-14.

Є. Йоїла

93. Пророк

Через те що Йоїл ніколи не згадує про царство Ізраїля, але таки згадує Юдею і Єрусалим, то вважається за певне, що його місія була до Південного Царства.

Проте щодо дат його пророцької діяльності, то ми про них перебуваємо в цілковитому невіданні. Може бути, що упорядкування пророцьких книжок є зазначенням того, що давні книжники вірили в те, що Йоїл жив десь між часом Осії і Амоса. Але інші дослідники наводять добрі підстави для того, щоб казати про те, що він жив значно раніше. Вони зауважують, що Йоїл не згадує сирійців і асирійців як ворогів євреїв, а згадує такими лише филистимлян, єгиптян і едомлян (3:4, 19). Оскільки перший записаний напад сирійців під проводом Хазаїла коштував цареві Йоашеві життя (2 Царів 12:17-21), то припускається, що Йоїл проповідував не пізніше від останніх років, що передували цій події (між 835 і 800 роками до Р. Х.).

94. Книга

На відміну від Осії, Йоїл не починає свого послання докором за гріхи народу, але з опису суду Божого, під яким у той час стогнала Юдея. Проте поразка, про яку він говорить, є передвісницею майбутнього та більших бід, які безперечно прийдуть, якщо народ не покається. Нарешті він дає втіху, передвіщаючи, що не лише теперішні докори мали завершитися, але що після цих бід мав настати блаженний час спасіння у Новому Заповіті.

Це розуміння пророцтва Йоїла підтверджується проповіддю, яку виголосив Апостол Петро на день П'ятидесятниці, коли Святого Духа було вилито на Апостолів (Дії 2:16-21). Він проголошує, що ця чудова подія

була передвіщена Йоїлом і таким чином веде нас до розуміння того, що все, про що говорить Йоїл у тому відношенні, стосується Нового Заповіту. Павло також цитує з Йоїла, але не називаючи його (Римлян 10:13; Йоїла 2:32).

Підсумок змісту

- I. Плач над бідами народу; заклик до покаяння, розділи 1:1-2:14.
- II. Обітниця божественного милосердя тим, хто розкається, розділи 2:15-3:21.

Ж. Амоса

95. Пророк

Дата пророка Амоса зазначена у надписі над книгою. Він проповідував за днів царя Узійї, що правив у Юдеї та царя Єровоама II, що правив у Ізраїлі, незадовго до часу Осії. Через те що він починає своє послання цитатою з пророцтва Йоїла, використовуючи його як текст, то все виглядало, так би мовити, так, наче в нього був перед очима текст Йоїла (1:2; Йоїла 3:16).

Амос проголошує, що він не готувався до служіння в одній зі шкіл пророків і тому не належав до загально відомого класу пророків. Він був пастухом до того часу, доки Бог не покликав його від отари, давши йому послання для народу (1:1; 7:14, 15). У цьому відношенні Амос нагадує Єлисея (1 Царів 19:19), якого він також нагадує природними дарами розуму, які були посилені додатковими дарами пророцького духу. Його послання багаті на приємні та живі метафори, взяті з природи та з життя пастухів.

Текою, Амосове місце народження, було твердинним містом (Єремії 6:1), яке лежало на межі пустелі менш як

за 20 кілометрів на південь від Єрусалиму, в місцині, яка повністю була виділена на пасовиська отар. Амос був посланий Богом проповідувати у царстві десяти племен, але його зусилля були безуспішними (Амоса 7:12, 13). Єврейський переказ повідомляє, що до Амоса було дуже погане ставлення, що одного разу йому повибивали зуби, і що врешті-решт цар наказав забити у скроню Амосові цвяха і його привезли додому смертельно пораненого.

96. Книга

Чітким є те, що Амос, як і Осія, не записав усіх своїх послань у той час, коли він їх виголощував. Його книга, очевидно, була написана, як підсумок його послання. Отже, вона, можливо, була укладена під кінець його життя.

Його послання написане різко та погрозово. Єдине слово євангельського додатку є в 9:11, глибоке значення якого розкривається Апостолом Яковом (Дії 15:16). Лютер каже про цього пророка: «Він – жорстокий, докоряючи народові Ізраїлю впродовж цілої книги аж до кінця, де він передвіщає Христа і Його Царство і таким чином завершує свою книгу».

Підсумок змісту

- I. Вступ; застереження, звернені до деяких сусідів євреїв і до Юдеї та Ізраїлю, розділи 1, 2.
- II. Три заклики до покаяння, звернені до Ізраїлю, кожен із яких починається словами «Послухайте слова того», розділи 3-6.
- III. Три послання про видіння, розділи 7-9.

3. Овдія

97. Книга

Книга Овдія є найкоротшою із усіх пророцьких книг. Про її письменника нам не відомо нічого, окрім того, що можна вивести з його власних тверджень. Хоча Писання згадують про кількох богобійних мужів, які носили ім'я Овдій (1 Царів 18:3; 2 Хронік 17:7; 34:12), але жоден з них не може бути ідентифікованим із пророком.

Очевидно, Єремія цитує з книги Овдія (Єремії 49:17-22; Овдія, вірші 2-4), тож останній мав би передувати Єремії. Це припущення зміцнене тим спостереженням, що Овдієві нема чого казати про нависле падіння Єрусалиму, а саме воно є постійним тягарем послання Єремії. Посилання на невдачу, що сталася Єрусалимові (вірші 11, 12) можуть стосуватися захоплення міста за днів Єгорама (2 Хронік 21:16, 17). Єгорам, як припускається, був царем, за часів якого жив Овдій.

Пророцтво Овдія спрямоване проти Едому. Воно передвіщає зруйнування цього народу і збереження народу Ізраїлю.

Підсумок змісту

- I. Певність зруйнування Едому, вірш 1-9.
- II. Доля Едому відповідно до його ворожнечі проти Божого вибраного народу, вірші 10-16.
- III. Повне визволення народу Ізраїлю, вірші 17-21.

И. Йони

98. Пророк

Надзвичайне покликання Боже послало Йону, сина Аміттаєвого, до великого поганського міста Ніневії з посланням, яке спонукало до негайного покаяння. Немає

жодних серйозних причин для того, щоб ми не ідентифікували цього пророка з пророком, що має таке ж саме ім'я з 2 Царів 14:25. Відповідно, Йона був уродженцем Гат-Гахеферу, з племені Завулону. Місто це розташоване на півдорозі між Галілейським і Середземним морями. Йона жив за днів Єровоама II Ізраїльського (між 793 і 753 роками до Р. Х.), і він одержав об'явлення, значення якого просто пропонується у місці, на яке ми вище посилаємося. Ця точка зору про датування Йони далі зміцнюється, тому що певні грецькі історики описують Ніневію того часу майже тими самими термінами, що їх використовує пророк. Єврейський переказ про те, що Йона був сином вдови сарептської, якого Ілля воскресив із мертвих, не може бути правдивим, оскільки Сарепта було містом, розташованим у Фінікії.

99. Історичний характер

Унікальні переживання та труднощі, які супроводжували втечу Йони та його перебування в Ніневії, завжди віталися невірними та богозневажниками. Вони зосереджували свої напади на цих подіях у житті Йони, сподіваючись викликати сумніви про правду цілої історії та підняти жакливі насмішки. Їхні аргументи не можуть вплинути на тих, хто вірує в те, що для Бога можливо все, і Богові було угодно підтвердити послання Своїх пророків та Апостолів різноманітними чудесами.

У випадку з Йоною, ми виводимо додаткове запевнення зі слів нашого Господа, Який цитує Йону, вживає його ім'я та титул, посилається на його оповідання як на правдиву історію, використовує її для важливого навчання і навіть визначає пророка, як Свого прототипа (Матвія 12:40; 16:4). Це божественне свідчення також відкидає наполегливі аргументи критиків, які стараються принаймні показати, що Йона не писав книги, яка носить його ім'я.

Але більше того, історична правда послання самим своїм характером справляє враження на читача. Жоден автор художнього твору не зображав би свого героя, приписуючи йому такі моральні вади, які впливають на поверхню у втечі Йони та у невинуватій поведінці, яка слідувала за визначним результатом його послання.

100. Мета

Історія Йони розповідається євреям для того, щоб зафіксувати в їхньому розумі євангельський факт про те, що Бог спасе всіх людей, з язичниками включно, і що всіх їх приведе до пізнання правди. У цьому смислі книга є пророцькою про дні Нового Заповіту. І звичайно ж, Йона, навіть не усвідомлюючи цього, був вибраний для того, щоб бути прототипом майбутнього Месії, як про це проголошує Сам Спаситель.

Підсумок змісту

- I. Місія, втеча і докір Йоні, розділ 1.
- II. Молитва Йони про покаєння, розділ 2.
- III. Послання Йони Ніневії та результат цього послання, розділ 3.
- IV. Заздрісне нетерпіння Йони та Божий докір, розділ 4.

I. Михея

101. Пророк

Михей здійснивав діло свого пророцького служіння за Йотама, Ахаза та Єзекії, царів Юди (між 740 і 686 роками до Р. Х.). Таким чином, він був сучасником Ісаї і, можливо, співпрацівником того великого пророка в місті Єрусалимі (1:9). Оскільки єврейський текст Єремії 26:18 позначає ім'я пророка як Микаяг, то ім'я Михей виглядає зменшеною

формою того імені. Михей називає Морешет-Гат своїм рідним селом, чітко відокремлюючи його від Мареші (1:14, 15). Це показує те, що його не треба ідентифікувати з пророком Михеем, сином Їмлиним (1 Царів 22:8, 9). З розділу 1:14 ми довідуємося про те, що Морешет був розташований поблизу міста Гат, у племені Юди, на південний захід від Єрусалиму. Тісні взаємини Михея з Ісаєю видні з того факту, що Ісаї 2:2-4 і Михея 4:1-4 читаються однаково, майже буква в букву, так що було би неможливо сказати, кому першому було дано об'явлення, якби про це нічого не сказав би Ісаїя. Таким чином, об'єднане свідчення цих двох мужів стало могутнім свідком проти впертого та бунтівного народу.

102. Книга

Михея є ще одним випадком, у якому порядок книги видає те, що вона була написана як зв'язаний та підсумковий огляд цілого життєвого діла пророка. Вона складається із трьох частин, кожна з яких починається зверненням: «Почуйте» або «Послухайте» (1:2; 3:1; 6:1).

Михей спрямовує свій щирий докір Юдеї та Ізраїлеві, називаючи їхні столиці. Докоряючи за переважаючий гріх ідолопоклонства, він передвіщає зруйнування і Самарії, і Єрусалиму та вигнання народу, а також визволення правдивого Ізраїлю. Оскільки він так жорстко засуджує ідолопоклонницькі практики і водночас говорить про зруйнування Самарії як про майбутню подію (1:6, 7), то очевидним є те, що він написав цю книгу до реформації, запровадженої Єзекією (2 Хронік 30, 31), і до падіння Північного Царства (між 728 і 722 роками до Р. Х.).

Пророцтва Михея мають багато чого спільного з пророцтвами Ісаї, не лише у красі вислову, але особливо у чіткому видінні Месіанського майбутнього. Цінним додатком до проголошення Ісаї про народження Сина від

дів, Михей передвіщає народження Спасителя у Віфлеємі (5:2). Ми пам'ятаємо, що це євангельське послання служило для мудреців зі Сходу проводом до Христових ясел.

Підсумок змісту

- I. Заклик до покаяння, звернений до Юдеї та Ізраїлю, розділи 1, 2.
- II. Докір тиранам та обманщикам народу разом із обітницею про Месію, розділи 3-5.
- III. Навчання про правдиве благочестя і кінцеве блаженство праведних, розділи 6, 7.

І. Наума

103. Пророк

Про особисту історію життя Наума нам не відомо нічого, окрім того, що він був уродженцем Елкошею, малого села в Галілеї. Про це місце немає ніякої інформації у сучасників, але Єроним, який мандрував Святою Землею перед написанням своїх коментарів на Біблію (на початку п'ятого століття по народженні Христа), заявляє про те, що він знайшов село, яке називалося Гелкосей. Його припущення про те, що то міг бути давній Елкошей є загально прийнятим.

Наум описує асирійську монархію як могутню силу над народами, виводить урок із долі Ізраїлю (2:2) і непомилно посилається на поразку Санхеріва (3:2, 3). Відповідно, ми датуємо його одразу після Ісаї (між 660 і 650 роками до Р. Х.).

Те, що Наум описує досить довго велич і блиск Ніневії, не гарантує припущень деяких коментаторів про те, що він проповідував у тому великому місті, оскільки знання, на якому він ґрунтує свій опис було дуже поширеним по тодішній Західній Азії.

104. Книга

Наумове пророцтво називається «Пророцтво на Ніневію» (1:1). Він передвіщає тотальне руйнування гордої асирійської монархії, яка в той час досягнула піку своєї сили. Його ціллю було втішити народ Юди, який був не лише свідком плачевної долі царства Ізраїлю, але й сам страждав від глибокого приниження від рук зарозумілих переможців.

Підсумок змісту

- I. Божественне проголошення про зруйнування Ніневії, розділ 1.
- II. Відповідне послання народіві Божому, розділ 2.
- III. Плач над падінням Ніневії, розділ 3.

Й. Авакума

105. Пророк

Авакум називає себе пророком, але не дає ніякої іншої інформації для того, щоб ідентифікувати себе або свій час. Проте із загального смислу його послання ми можемо прийти до висновку, що він трудився за днів царя Йосії, між 640 і 609 роками до Р. Х., бо в 1:5, 6 він провіщає людям свого покоління про те, що вони доживуть до вторгнення вавілонян (халдеїв), хоча політична ситуація в ті часи давала всі підстави вважати таку подію неймовірною. Єремія вказує на той само час в 4:13 і 5:6, коли він влітає певні слова Авакума у своє послання, відповідно до свого звичаю.

Проте навряд чи можливо довести з 3:19, що Авакум був левитом або навіть священиком, хоча ця ідея і виношувалася, як достовірна, раніше. Апокрифічні оповідання про Вела та змія у Вавилоні, як ми ми знаходимо їх у грецькій версії, все ще носять назву «З

пророцтва Авакума, сина Єгошуї, з племені Левія». Ці оповідання показують, що єврейський переказ дуже займався цим пророком, але не відчував потреби ґрунтувати свої оповідання на фактах.

106. Книга

Авакум проповідує про суд Божий, який мав здійснитися над єврейським народом через вавілонян. Потім він іде далі і показує, що ця поганська нація також впаде через свою гріховність. Він завершує книгу молитовним Псалмом, висловлюючи емоції, властиві віруючому серцю.

Треба пам'ятати про те, що Павло наводить із Авакума важливе твердження про те, що «праведний житиме вірою» (Римлян 1:17), саме те слово Боже, над яким Лютер розмірковував у час його відомої подорожі до Риму. Воно послужило для того, щоб розкрити його очі на негідність його спроб самовиправдання навіть тоді, коли він виходжував по святинях у Римі.

Підсумок змісту

- I. Пророцтво про вавілонське вторгнення, розділ 1.
- II. Їдкий осуд зарозумілим переможцям, розділ 2.
- III. Псалом прославлення цих доказів непідкупної справедливості Божої, розділ 3.

К. Софонії

107. Пророк

За правління царя Йосії, коли Єремія і Хулда, пророчиця, трудилися посеред народу Юди та Єрусалиму (2 Царів 22:14), Софонія, більш за все, був покликаний служити останнім із пророків перед вавілонським вигнанням. Він дає детальний опис свого походження,

повідомляючи своїх читачів про те, що він є сином Куші, сином Гедалії, сином Амарії, сином Єзекії. Незвичайна повнота цього родоводу, безперечно, означає, що остання названа в нім людина має особливу важливість. Оскільки це ім'я є ідентичним з іменем царя Єзекії, то здається, що Софонія мав царську кров, хоча нам відомо лише те, що в Єзекії був син на ім'я Манасія. Також здається, що діло Софонії здійснювалося головним чином під час реформації, запровадженої царем Йосією, або ж одразу після неї. Він виявляє нечестивість багатьох відомих людей, наприклад тих, які на людях ніби-то служили правдивому Богові, а таємно продовжували здійснювати свої ідолопоклонницькі практики. Нам відомо, що Йосії не вдалося повністю викоринити ідолопоклонство. З історичних книг ми довідуємося, що попередні гидоти з'явилися і знову процвітали одразу після смерті Йосії.

108. Книга

Софонія, очевидно, не писав усіх своїх послань у час їхнього проголошення, але упорядкував стислий огляд своїх пророцьких послань. Він пише легким і живим стилем. Посилаючись різним чином на пророцтва попередніх пророків, він показує, що вони ще не виконані повністю тими бідами, які вже були пережиті, але що вони реалізуються повністю у ближчому майбутньому.

Для того щоб показати, що каральна справедливість Бога є безсторонньою, Софонія передвіщає катастрофи, які випадуть сусіднім поганським народам. Таким чином його тема є практично така ж сама, як і в Єремії.

Водночас він не забуває втішати богобійних людей обітницею про відновлювальну благодать Божу. Він пропонує таку багату втіху, що Лютер знаходить важливу причину для того, щоб сказати: «Хоча він – менший пророк, але він говорить про Христа більше від багатьох

інших і величніших пророків, майже перевершуючи навіть Єремію» (маючи це на увазі, звичайно, у порівнянні з протяжністю написаного ним). Лютер посилається на євангельський смисл слів Софонії, а не на прямі пророцтва про Христа, бо жодне з них цьому пророкові не давалося.

Підсумок змісту

- I. Оголошення про руйнування невіруючого народу, розділ 1.
- II. Неминуче падіння сусідніх націй, розділ 2.
- III. Обітниця про те, що маленька громада віруючих буде збережена посеред катастрофи, розділ 3.

Л. Огія

109. Пророк

Огій є першим із пророків, що служили після вигнання до Вавилону. Перша група євреїв, що поверталася, дійшла до Єрусалиму за днів Кіра. Наступного року вони заклали фундамент нового Храму. Але інтриги їхніх поганських сусідів, чії пропозиції про допомогу та співпрацю були відхиленими, послужили затримці у прогресі великого діла аж до другого року царя Дарія. Врешті-решт Огій і Захарія були натхненні спонукати народ до відновлення зусиль (Ездри 5:1).

Писання нічого більше не кажуть про Огія, окрім сказаного вище. Дехто невірно був розумів єврейське слово «посланець» у розділі 1:13 і вважав, що Огій був ангелом. Можливо, Огій був одним із останніх євреїв, які повернулися на свою батьківську землю під проводом Зоровавеля. Деякі коментатори вірять у те, що пророк заявляє про те, що він був одним із тих, хто бачив Храм Соломона перед тим, як народ був забраний Навуходоносором.

110. Обставини

Огієві було дано чотири об'явлення впродовж чотирьох місяців. Ці об'явлення показують, як щиро Бог спонукав Свій народ продовжувати будівництво храму після довгої перерви. Загальний смисл послань Огія також допомагає нам зрозуміти те завдання, яке було дано всім пророкам після вавилонської неволі. Через те, що приведений назад народ був дуже знеохоченим повільними початками відновленого царства, їхні пророки мали потішати їх запевненням у тому, що вони дожили до того, щоб побачити те, що є початком, а більші речі, обіцяні в попередніх пророцтвах, будуть так само безперечно сповнені у славетній довершеності, як були учинені ці початки. Огієві було дано особливе діло розвивати зведення Храму, яке було відкладеним як через байдужість євреїв, так і через ворожнечу їхніх північних сусідів.

111. Книга

Трудячись за таких умов, Огій був змушений докоряти своєму народові за себелюбство, адже люди всі свої думки спрямували на будівництво комфортабельних домівок для себе і на примноження багатств. Але його головною місією було зміцнити слабкі душі та покріпити їхню віру в більші обітниці. Тому він збагачує фонд месіанських обітниць, додаючи прекрасне твердження про те, що Месія повинен бути бажанням усіх народів і що Він має прославити Своєю особистою присутністю Храм, який вони мали побудувати (2:6-9).

Очевидним є те, що цей пророк записував просто теми своїх послань, бо він, безперечно, не обмежував себе короткими твердженнями, які він позаписував. Йому було дано побачити добрий результат його проповідування, як про це свідчить і він сам (1:14, 15), і Ездра (5:2; 6:14).

Підсумок змісту

- I. Пророк докоряє народові за байдужість і спонукає їх до відновлення діяльності у відбудові Храму, розділ 1.
- II. Огій об'являє майбутню славу цього нового Храму, 2:1-9.
- III. Огій показує, що певні біди були послані для виправлення байдужості народу, 2:10-19.
- IV. Обітниця особистого благословення Зоровавелеві, 2:20-23.

М. Захарії

112. Пророк

Захарія розпочав свої пророцькі труди на два місяці пізніше від Огія, у Єрусалимі. Для того щоб відрізнити його особу від багатьох інших чоловіків з таким самим іменем, він повідомляє нас, що він був внуком Іддо, провидця. Його батько, Берехія, можливо, був чоловіком без якоїсь особливо важливості, оскільки його навіть не згадують у Ездри 5:1. З Неемії 12:16 ми довідуємося, що Захарія і його сім'я належали до племені Левія, і те, що він прийшов до Єрусалиму разом із Зоровавелем. Відповідно до 2:4, він був досить молодим, коли його вперше було покликано пророком, але він дожив до літнього віку. Він усе ще жив, коли деякі священики і левити були переписані Неемією за днів первосвященника Йоякіма (Неемії 12:12, 16, 26).

Багато коментаторів вірять у те, що цей пророк ідентичний з тим Захарією, про якого згадує Ісус у Матвія 23:35. Хоча імена збігаються, важко все-таки повірити, що євреї насмілилися би накласти руки на священика і пророка так швидко по своєму поверненні з вигнання, як також немає будь-якого виразного запису про те, що пророк Захарія помер насильницькою смертю.

113. Характер

Хоча послання Захарія було, властиво, таким само, як і в Огія, його стиль проповідування був цілковито іншим. Хоча йому бракує приемних солодощів стилю, що є характерним для Ісаї і Огія, його послання багате такими сміливими думками, видіннями та алегоріями, що його книга завжди вважалася найскладнішою для тлумачення.

Ця особливість непокоїла не лише юдейських коментаторів, але також тих християнських коментаторів, які прийняли вчення Христа за правдивий ключ до Старого Заповіту. Немає жодного коментатора серед тих, хто уважно ішов за проводом Писань, який міг би похвалитися, що його вміння послужило віднайденню значення всіх висловів Захарії поза виправданим сумнівом.

Водночас фактом є те, що у Захарії є багато посилянь на Месію і на Його Царство, які описують майбутнє у значних деталях, і що його часто цитують письменники Нового Заповіту. Захарія дає нам радісне послання, звернене до дочки Сіону (9:9), яке цитується в Матвія 21:5. 30 срібняків і гончарське поле (11:12, 13) стосуються відомих подій у житті Христа (Матвія 26:15; 27:9, 10). Вислови у 12:10 і 13:7 також згадуються в Новому Заповіті як такі, що вказують на Христа і на Його діло (Івана 19:37; Марка 14:27). Нарешті, месіанське значення слів у 6:12; 8:22; 13:1 і 4:9 є поза всяким сумнівом.

114. Автентичність

Багато критиків самі собі вирішили, що з певних причин останні шість розділів книги Захарії не могли бути написаними пророком. Перший сумнів виник через те, що у Матвія 27:9 певні твердження Захарії (11:12, 13) цитуються під іменем Єремії. Хоча це може вказувати на користь того, що Захарія не писав тих слів, усі сумніви щезають одразу після порівняння із Єремією 32:6, 7. Тоді стає очевидним, що Захарія посилався на ті символічні

дії давнішого пророка для того, щоб пояснити їхній месіанський характер, а Святий Дух, промовляючи через Матвія, просто наголосив на єдності двох пророцтв, називаючи пророка, якому перше було дано об'явлення. Таким чином, єдина реальна трудність щодо письменництва цієї книги зникає.

Критики справді розвинули досить значне число інших «доказів» для заперечення того, що розділи під знаком питання є правдивими, але оскільки вони не спромоглися навіть поміж собою прийти до єдиної думки про те, які з цих «доказів» є справді дійсними, то ми впевнено їх усі відкидаємо. Незабаром по смерті Захарії, коли багато хто з тих, хто чув його проповіді та знав його особисто ще жили, Біблійні книги були зібрані в канон. Просто немислимим є те, що за таких обставин така значна частина книги була би фальшиво приписана Захарії або навмисно, або ж ненавмисно.

115. Зміст

Пророк перше записав дев'ять видінь, які прийшли до нього за одну ніч (1:8), і він пояснює їх, розпочинаючи зі стану єврейського народу за його днів і йдучи далі, розгортаючи майбутнє аж до месіанського періоду (розділи 1-6). Друга частина книги (розділи 7, 8) містить відповідь, дану Богом у відповідь на запитання, які ставив народ. Тут пліч-о-пліч ідуть серйозний докір і милосердна втіха. Третя частина (розділи 9-14) складається з двох окремих послань, які зображають конфлікт між Царством Божим і великими монархіями світу, який завершується перемогою Христового Царства.

Підсумок змісту

- I. Дев'ять видінь, що зображають боротьбу та перемогу Божого Царства, розділи 1-6.

- II. Докір і втіха, які даються у відповідь на питання, підняті народом, розділи 7, 8.
- III. Два пророцьких послання про прихід Христового Царства, розділи 9-14.

Н. Малахії

116. Пророк

Малахія є останньою ланкою у довгому ланцюжкові Старозаповітних пророків і, таким чином, його книга добре стоїть в кінці Старозаповітного канону. Нам взагалі нічого не відомо про його особу та історію його життя. Але порівнюючи Малахії 2:11-17 з Неемією 13:23-27 і зазначаючи незаперечну злагоду між цими двома місцями, ми відчуваємося достатньо безпечними для того, щоб казати, що Малахія проповідував у Єрусалимі за днів Неемії, підтримуючи цього лідера народу в його реформаторській праці.

Оскільки ім'я Малахії можна перекласти «мій ангел» або ж «мій посланець», то було висловлено припущення, що воно тут не використовується як особисте ім'я, а як офіційний титул, що був використаний письменником, можливо, Неемією. Проте цю ідею треба відкидати не лише через те, що це – просте припущення, але особливо через те, що всі книги всіх інших пророків були викладені під реальними іменами їхніх письменників.

117. Книга

Зауважте особливу форму діалогу, що її використовує цей пророк: народ закликає Бога до відповіді і Бог їм відповідає. Малахія докоряє євреям за релігійну байдужість, яка проявлялася головним чином у їхньому одруженні з поганськими жінками. Він також має гострі слова критики до священників, які надзвичайно сильно

нехтували своїм обов'язком проповідувати чисте Слово Боже.

Треба зауважити також, що в посланнях Малахії обітниця Месії знову була дана народові – цього разу на порозі чотирьохсотлітнього періоду – періоду, який передував приходу Христа. Під час цього приходу пророків в Ізраїлі не було зовсім. Малахія називає Ісуса ангелом, посланцем заповіту, який мав очистити духовний Храм Божий (3:1-4), і він також передвіщає прихід Христового предтечі, Івана Хрестителя, якого він називає другим Іллею (4:5, 6).

Підсумок змісту

- I. Малахія докоряє за гріхи народу та священиків, розділи 1, 2.
- II. Малахія пророкує про Христа та його предтечі, Івана Хрестителя, розділи 3, 4.

Додаток до Старого Заповіту

А. Апокрифи

118. Значення назви

Усі єврейські писання, що передані нам із періоду після Неемії і Малахії, називаються апокрифічними книгами, або ж апокрифами. Первісно цей термін означав «прихований» у тому смислі, що євреями вони за канонічні не вважалися. Потім поступово цей термін почав використовуватися у смислі «підроблений». На них дивилися з підозрою, тому що автора названо вірно тільки в книги Сираха.

119. Прийняття Церквою

У єврейських синагогах ці писання утримувалися в окремих скриньках і вони ніколи не читалися на привселюдних зібраннях. Римська церква, на Тридентському Соборі (1545-1563), перекреслила всі історичні та богословські сумніви, проголосивши, що ці книги повинні вважатися такими, що мають рівний авторитет із канонічними книгами Біблії і, таким чином, прийняла їх за визнані джерела доктрини. Римська церква навіть наважилася спотворити натхненний текст вставками клаптиків апокрифічних писань у деякі канонічні книги, і таким чином читачі католицької Біблії не могли відрізнити правдивий текст від підробленого. Приймаючи певні апокрифічні книги, Римська церква проголосила, що деякі демонстративні помилки і навіть фальшиві вчення мають вважатися словами Божими.

Реформатські церкви пішли зовсім у протилежному напрямку. Внаслідок цього лише деякі протестантські

переклади включають переклади апокрифів. Біблійні товариства в Америці та в Англії не мають права, відповідно до своїх статутів, друкувати їх разом із канонічними книгами.

Лютеранська церква, ідучи за проводом Лютера, пішла здоровим середнім курсом. Хоча ми визнаємо, що ці писання не є натхненними і не повинні вважатися за рівні в авторитеті з канонічними книгами Біблії, ми кажемо разом із Лютером, що більшість з них є цікавими та корисні до читання. Вибираючи найкращі, Лютер переклав їх і включив у свою версію Біблії.

120. Сумнівний характер

Окрім книги Сираха, нам не відомо точно, чи хоч якась апокрифічна книга писалася єврейською мовою. Всі вони принаймні були передані нам грецькою мовою. Книга Сирах, безсумнівно, є однією із найстаріших апокрифічних писань і її колись дуже цінували євреї. У вступові внук Сираха переповідає, як ця книга була написана, і проголошує, що він переклав її з єврейської мови. Деякі вчені намагалися показати, що книги Юдити, і Маккавеїв і Товита були перше написані єврейською мовою. Якби там не було, жодної із цих книг у нас мовою Біблії Старого Заповіту немає. У їхній теперішній формі вони датуються від того періоду, коли пророцтва припинилися і коли переможна кампанія Олександра Македонського зробила грецьку мову спільною мовою Азії (333 р. до Р. Х.).

Є багато добрих причин для того, чому апокрифи треба тримати окремо від канонічних книг і їх ніколи не треба використовувати, як джерела релігійної доктрини. Ці причини такі:

- 1) Деякі з апокрифічних книг були видані під фальшивими іменами, а їхні правдиві автори залишаються невідомими. Такими книгами є: Мудрості Соломона,

Варуха та Послання Єремії (Варуха, розділ 6). З іншого боку, книги Маккавеїв, Юдити, Товита та додатки до кількох канонічних книг є анонімними.

- 2) Жодна з цих книг не була прийнята у канон Старого Заповіту, навіть книга Сираха, який, без сумніву, жив через дуже короткий проміжок часу після днів Неемії, і був людиною як вченою, так і богобійною.
- 3) У них є багато тверджень, які є видуманими, помилковими або навіть суперечливими до Біблійної доктрини. Так, у додатках до книги Даниїла легко впізнається вигадка, що має дуже похмурий і фантастичний характер. Перші 11 віршів книги Варуха вміщують багато фальшивих тверджень, які суперечать правдивому запису Єремії. Як приклади фальшивої доктрини ми можемо навести цей – у книзі Товита ангел Божий навчає займатися ворожбитством, а в 2 Маккавеїв 12:43-45 і 14:41-46 як молитва за мертвих, так і діло самогубства знаходять схвалення.
- 4) Ці книги ніколи не цитуються в Новому Заповіті.

121. Класифікація

Лютер вважав деякі з єврейських апокрифів негідними уваги перекладача через те, що вони не є кращими від інших поганських книг. З цієї причини він не перекладав третьої і четвертої книг Ездри та третю і четверту книгу Маккавеїв. Ті книги, які він переклав німецькою мовою, можна згрупувати таким чином: 1) неправдиві додатки до канонічних книг Старого Заповіту (молитва царя Манасії, додана до 2 Хронік, розділ 33; книга Варуха і послання Єремії, додані до книги Єремії; оповідання Сусанни, молитва Азарії, пісня трьох мужів у розпаленій печі, оповідання про Бела і дракона, додані до книги Даниїла; і додатки до книги Естер). 2) Легенди (Товита, Юдити). 3) Єврейська історія про період сирійського

підйому в Палестині (Маккавеїв). 4) Книги мудрості (Сираха, Мудрості Соломонової).

122. Юдити

Цікава книга Юдити розповідає історію про Олоферна, полководця Навуходоносорових армій, які увірвалися у західні країни та оточили фортецю Ветулію. Цього полководця вбила Юдита, героїчна єврейська жінка, яка стала, таким чином, рятівницею свого народу. Сама книга пропонує інформацію про те, що вона була написана після повернення з Вавилону (5:20). Проте автор видає своє невігластво багатьма історичними помилками.

Лютер вірив, що ця книга не мала вважатися історичною, але була написаною «для того, щоб її показувати як Страсті та інші священні історії, що показуються серед нас», посиляючись на «таємниці» його часів. Це припущення ґрунтується на тому спостереженні, що імена Юдити, Олоферна та Ветулії можуть розумітися у символічному смислі. Юдита позначає Юдею, Олоферн позначає язичницького князя, а Ветулія не відома інакше, як назва міста, позначає діву і може позначати народ, який є вірним Богові. Таким чином, цей твір стає великою алегорією, яка описує перемогу єврейського народу над язичництвом.

123. Мудрості

Назва «Мудрість Соломонова» позначає Соломона автором і він описує себе, як царя над Ізраїлем (9:7). Таким чином реальний автор намагався здобути читачів для свого твору, побоюючись, що інакше цей твір не будуть читати. Припускається, що цей автор жив у Єгипті не пізніше як за сто років до народження Христа, у той час, коли євреї сповна опанували грецьку мову і також

вивчали ту грецьку філософію, яку автор показує як протилежну правдивій мудрості.

Лютер, який був досить високої думки про цю книгу, вірив, що вона була серйозним застереженням для жорстоких тиранів і зловісних лихословів, а невинно переслідувані могли знайти в ній утіху. Він також зазначав, що навряд чи була інша книга, яка дала стільки пропозицій для релігійної поезії, ніж ця.

Автор прославляє правдиву мудрість, тобто, знання божественної правди, і приписує життєдайну силу Слову Божому (16:12). У першій частині цієї книги (розділи 1-9) він викладає цінність правдивої мудрості і показує, як її можна здобути. У другій частині (розділи 10-19) він демонструє, як діяння Божої мудрості виявляються в історії всіх людей, а особливо в історії народу Ізраїлю. У цій другій частині ми знаходимо деякі посилання на єврейські перекази, до яких автор ставиться як до історичних, наприклад у 12:9, 17, 22.

124. Товита

Книга Товита є приємним оповіданням, що розкажує про досвід однієї із сімей, що були забрані в'язнями до Ніневії Салманассаром після того, як він зруйнував царство десяти племен. Простою та широю мовою письменник описує побожність старшого Товита та його біди, подорож молодшого Товита під захистом і проводом ангела і бажаний кінець як мандрівки, так і бід старшого чоловіка.

Датою написання цього оповідання є століття між 722 і 624 роками до Р. Х. Старшого Товита було віднесено до Ніневії 722 р. до Р. Х., а молодший Товит помер 622 р. до Р. Х. у віці 99 літ. У нас ця книга є лише грецькою мовою і ніхто не може показати, що її було написано єврейською мовою, тож вона була написана не раніше 300 р. до Р. Х.

Це оповідання, можливо, було частиною єврейського фольклору.

Проте Лютер надає перевагу тому, щоби вважати цей твір як такий, що має такий само символічний характер, як і книга Юдити, що зображає горе богобійних сімей і певну поміч від Бога. Це припущення підтримується тим спостереженням, що імена всіх людей, згаданих письменником, можна сприймати алегорично (Товит означає «Праведний», Ганна «Чарівна», Асмодей «Руйнівник», Рафаїл «Бог зцілює», Азарія «Поміч Божа»). Алегоричне тлумачення також пояснює ангела-охоронця, який супроводжує Товита у видимій людській формі.

Книга видає своє людське походження, запроваджуючи один з епізодів ворожбитства. Ангел навчає Товита використовувати печінку певної риби як талісман від нападів злих духів. Уже цієї риси достатньо для того, щоб заперечити місце книги в каноні.

125. Ісуса Сираха

Книгу Ісуса Сираха також названо Еклезіястиком (не плутати з Еклезіястом, Проповідником Соломоновим, яка належить до канону). Ця книга носить ім'я не автора, але його внука, який переклав і відредагував цю книгу в Єгипті приблизно за 130 років до Р. Х. Ісус, побожний та вчений єврей, який жив після вигнання, зібрав ці мудрі вислови з великою старанністю частково з Біблійних, а частково з інших джерел, і додав деякі свої спостереження. Він присвятив цю єврейську книгу своєму синові Сирахові, а Сирахів син, Ісус, переклав трактат грецькою мовою, мовою тогочасного світу, для використання та користі єврейських співвітчизників, що жили на чужині.

Хоча деякі розділи розглядають визначені теми, інші складаються із незв'язних приповісток. Найцінніша частина книги перебуває у розділах від 44 до 50, у якому

Сирах виставляє перед своїми читачами віру та діла багатьох богобійних мужів попередніх років.

У грецькій Біблії книга представляється двома передмовами, одна невідомим автором, а інша виходить з-під пера перекладача, Ісуса Сираха. Оскільки вони містять важливу інформацію про автора, зміст і ціль книги, ми тут подаємо їх довільний український переклад. Перша передмова каже:

«Цей Ісус був сином одного Сираха і внуком мужа на ім'я Ісус, як і він сам. Він жив у пізніший період після вигнання і повернення, пізніше від усіх пророків. Відповідно до його власного свідчення, його дід був дуже старанним і дуже розумним мужем посеред євреїв. Він зібрав приповідки не лише мудреців, які жили перед ним, але також свої особисті вислови, які були сповнені розумінням і мудрістю.

Коли той перший Ісус заснув, то він залишив книгу досить довершеною своєму синові Сирахові, який взяв її і знову присвятив своєму синові Ісусові. Цей муж упорядкував її у добре узгоджене повне ціле і назвав її своєю, батьковою і дідовою мудрістю, сподіваючись підбадьорити читачів, щоб вони пильніше зважали на книгу через назву *«Мудрість»*.

У ній вміщено мудрі приповідки, короткі вислови, алегорії, фрагменти священної історії, посилення на людей, що були угодними Богові, разом із молитвою та гімном і також з показом того, як Бог поблагословив Свій народ добрими дарами і покарав їхніх ворогів. У такий спосіб цей Ісус став нащадком Соломона, перебуваючи у не меншій пошані розуму та мудрості, оскільки він був не лише вченим, але також так покликаним».

У передмові Ісуса Сираха написано таке:

«Оскільки Закон, Пророки і Писання, поєднані з ними, передали нам знання про так багато великих речей,

через які Ізраїль вартій хвали за мудрість і благочестя, і оскільки треба, щоб не тільки самі читачі здобували правдиве розуміння, але щоб любителі мудрості ставали корисними для тих, хто її не має, читанням і писанням, то мій дід старанно прочитавши Закон, Пророків та інші Писання отців і, таким чином, здобувши здорове знання, мав спонуку в розумі своєму написати щось для себе таке, що могло би послужити для розвитку мудрості та розуміння. Ті, що бажають вчитися, яких це приваблює, можуть також стимулювати до життя відповідно до Закону.

Тому до вас є прохання прочитати цю книгу з доброю і побожною увагою та терпінням, якщо знавці мов виявлять, що мені не вдалося вірно передати деякі слова. Бо перекладаючи з єврейської мови на іншу мову, не завжди вдається знайти слово точно такого самого значення. Не лише це, але й Закон і Пророки, та й інші Писання, виявляють велику різноманітність стилю. Бо коли я прибув до Єгипту 38 року царя Евергета і залишався там довший час, то виявив досить велику відмінність у доктрині. Тому я вважав за вкрай необхідну справу використати чимало старанності та трохи праці, щоб перекласти цю книгу. З плином часу я провів багато досліджень і виявив чимало піклування для того, щоб передати цю книгу в руки тих, що бажають вчитися навіть на чужині, щоб упорядкувати свої дороги відповідно до Закону».

126. Варуха та Єремії

Книга Варуха та послання Єремії, хоча є досить відмінними, були з'єднані разом Лютером і в його перекладі з'явилися під однією назвою. Вони містять докори, що, як стверджується, звернені до євреїв у Вавилоні та Єрусалимі після зруйнування останнього.

Те, що ці документи є підробленими, можна продемонструвати від самого першого розділу, який рясніє історичними прорахунками. Ми можемо безпечно припускати, що Варух, близький супутник Єремії, не покинув пророка, коли той пішов із Єрусалиму до Єгипту, але в цій книзі стверджується, що Варух прочитав її перед полоненими у Вавилоні. Нам відомо про те, що Храм лежав у руїнах, що всі Мойсееві форми публічного Богослужіння вже не дотримувалися і що храмовий посуд не було повернуто аж до часів Кіра. Проте ця книга проголошує, що посуд було повернено через п'ять років по руйнуванні Єрусалиму і що Варух закликав євреїв приносити жертви до Храму та дотримуватися святих днів.

Наскільки нам відомо, ця книга ніколи не існувала єврейською мовою. У Лютера була велика спокуса відкласти її взагалі вбік, як він пише про це:

«Ця книга є дуже убогою, ким би не був цей Варух. Неймовірно є те, що слуга святого Єремії, якого також звали Варухом і якому приписують це послання, не був наділений більшим розумом від цього Варуха. Таким чином, я майже повністю відмовився від нього разом із третьою і четвертою книгами Ездри. Ми приймаємо Варуха у це товариство через те, що він так сильно пише проти ідолопоклонства та проголошує Закон Мойсеїв».

127. Маккавеїв

Книги Маккавеїв були написані через багато років після Малахії. Оскільки історія першої книги приводить нас до року 135 до Р. Х., то навряд чи вона була готовою перед 125 роком до приходу нашого Господа. Її автор неодноразово згадує із жалем про те, що того часу в Ізраїлі не було пророків (4:46; 9:27; 14:41). Тож сам він не претендує на те, що він володіє пророцьким духом, як і не вимагає він канонічної шани за своє оповідання.

Обидві книги спрямовані на розповідь історії єврейського народу за правління Селевкідів, які контролювали сирійське царство, як нащадки Олександра Македонського і їх так назвали на честь Селевкія Никатора (312-280 рр. до Р. Х.). Внаслідок переслідувань, що їх зазнавали за свою віру євреї, особливо за часів Антіохія Епіфанія, якому були дали прізвисько «Славетний», п'ятеро синів священника Маттатії досить довго перебували на чолі малої сили. Після напруженої боротьби впродовж майже 40 років (175-135 рр. до Р. Х.) їм удалося запровадити релігійну свободу та придушити ідолопоклонство.

Найстарший син Маттатії, Юда, можливо, через палке лідерство, отримав прізвисько Маккавей, що означало «Молот». Це прізвисько перейшло від нього не лише до його братів, але й до всіх тих, що виявляли свою мужню віру в ті буремні часи.

Сім'я Маккавеїв є також відомою через дім гасмонеян, що так був названий на честь одного з їхніх предків. Гасмонеяни були впливовими людьми аж до днів Христа. Їхня влада була врешті-решт зламана Іродом, за правління якого народився Ісус, але навіть Ірод вважав за слушне одружитися з Маріямною, жінкою з гасмонеян.

Дві книги Маккавеїв не пов'язані одна з одною нічим, окрім назви. Хоча вони покривають майже ту саму епоху, вони були написані різними авторами і представляють різну історичну цінність.

Перша книга Маккавеїв заслуговує великої довіри, як джерело історичної інформації, і її, відповідно, завжди високо цінували. Вона є оповіданням, розказаним просто про головні події часу Маккавеїв, і таким чином надає додаток до історії єврейського народу. Порівнюючи її твердження з твердженнями язичницьких істориків того само періоду, дослідник виявляє, що автор є дуже надійним свідком. І навіть більше від того, християнський

читач виявить тут явний доказ правди пророцького видіння, бо з цієї книги ми довідемося про те, як сповнилися пророцтва, що були вміщені в 11 розділі Даниїла.

Лютер проголошує, що ця книга є дуже подібною до інших Біблійних книг за стилем і манерою вираження думок і що вона не була би негідною посісти місце серед них.

Друга книга Маккавеїв стоїть набагато нижче від першої книги майже в кожному відношенні. Історія та легенда тут так перемішані, що автора за здорового оповідача вважати неможливо. Натомість його ціль виглядає так, наче він намагався скласти повчальне оповідання, не притримуючись суворо правдивості. І навіть більше від цього, він визнає, що його оповідання не є наслідком уважного дослідження з його боку. Він каже: «Усе те, про що оповів Ясон Киринейський у п'ятьох книгах, спробуємо скоротити в одну» (2:23). Ця ремарка також показує, що цілий твір походить із Північної Африки, де задовго до цього євреї звикли користуватися грецькою мовою.

Історичне тло цієї книги не виходить поза час Юди Маккавея і не покриває більше часу, окрім як час, що описаний у перших семи розділах першої книги Маккавеїв. Твердження про молитви за мертвих (12:43-45) і захист самогубства (14:41-46) доводять, що як релігійне, так і моральне судження автора, було серйозно спотвореним. Відповідно Лютер каже:

«Ми допускаємо її через прекрасне оповідання про сімох маккавейських мучеників, їхню матір та інші частини. Але так виглядає, наче то не майстер зліпив разом усе це з багатьох книг. І навіть більше від цього, тут є дуже заплутаний вузол у 14-ому розділі, де оповідається про самогубство Разіна. Це місце також непокоїло Августина та старших отців. Словом, якщо було би належно

зарахувати першу книгу до священних писань, то цю другу книгу варто викинути звідти, хоча в ній і є деякі добрі речі».

Посеред грецьких апокрифів збереглися третя та четверта книги Маккавеїв, але вони є настільки нещасними та невмілими працями, що вони не були включені навіть у латинську версію.

128. Додатки до Естер та Даниїла

Додатки до книг Естер і Даниїла були написані грецькою мовою і тому є підробками. Лютер виявив, що вони використовувалися у текстах канонічних книг у латинській версії, що використовувалася в Римській Церкві. Він вилучив їх і поставив на належне місце, посеред Апокрифів.

Проте ці фрагменти показують, що євреї досліджували книги Естер і Даниїла з великою зацікавленістю і використовували свою уяву, щоби вільно розвивати певні короткі твердження канонічного тексту. Настільки, наскільки ці додатки претендують на те, щоб передавати події, то вони є вигадкою, чистою і простою. Але молитви тут осягнуті в духові благочестя і повністю ґрунтуються на місцях із Біблії. Лютер каже:

«Далі ідуть деякі місця, які ми не бажаємо перекладати у пророка Даниїла та Естер. Ми повиривали такі волошки, тому що їх немає в єврейських варіантах Даниїла та Естер, але для того, щоб їх не знищити, ми посадили їх в окремі сади або на окремі клумби, тому що все одно багато чого доброго там є, як-от пісня прославлення «Благословен еси, Господи».

Коли Лютер говорить про «Благословен еси, Господи», він має на увазі пісню прославлення, що її співали трое юнаків, ходячи по розпаленій печі.

129. Молитва Манасії

Молитва Манасії є додатком до 2 Хронік 33:12, 13. Цар Манасія, якого було забрано до Ассирії як в'язня, розкався у своїх гріхах і був відновлений у своєму царстві. Відповідно до єврейського переказу, він промовив ці слова, коли був заключений у черево залізного вола, розігрітого до почервоніння. І по цих словах віл тріснув на уламки, а Манасію було віднесено до Єрусалиму ангелом.

Б. Короткий огляд єврейської історії

Головні риси та багато деталей єврейської історії повинні ставати відомими нашим дітям у наших християнських початкових школах через вивчення того, що ми називаємо Біблійною історією. Наступний огляд передбачає наявність такого знання у читачів. Дана праця дуже коротко і швидко оглядає ті місця для того, щоб виділити більше часу для детальнішого обговорення тих періодів, які рідко викладалися або ніколи не викладалися в початкових школах і не надавалися парафіянам із проповідниці.

130. Первісний період, від створення до потопу (I), 4004-2348 рр. до Р. Х. або 1-1657 рр. після створення

Після створення і падіння перших батьків, людство дуже швидко розмножувалося. Але з самого початку люди поділилися на два різних класи. Богобійні нащадки Адама, поділяючи його думки, довіряли євангельській обітниці, тоді як нащадки Каїна (каїніти) покинули Бога і були уярмлені ідолопоклонством та іншими огидними гріхами. Під проводом і повчаннями своїх великих лідерів, діти Божі спочатку суворо трималися одне одного, уникаючи будь-яких фамільярностей з каїнітами. Та з плином часу багато з них стали байдужими до Божої

правди і почали одружуватися зі своїми безбожними сусідами.

Наслідком цього стало спотворення та зростання нечестивості, яка зросла до таких висот, що Бог досить довго погрожував знищити цілий світ потопом. Це послання проголошувалося Ноем, проповідником праведності (2 Петра 2:5). Але люди стали такими черствими, що ніхто не звертав уже уваги на загрозливі проголошення. Коли настала катастрофа, то лише Ной і його сім'я були врятованими, його сини Сим, Хам і Яфет стали родоначальниками нової людської раси (семіти, хаміти, яфіти).

Під час цього періоду багато людей, особливо відомі діти Божі, досягнули значного віку. Це було дуже очевидним, тому що послаблюючий вплив гріха на фізичну статуру людей розвивався поступово, так що первісна людина могла краще опиратися впливам хвороб. Водночас Бог належно скористався цією обставиною для виконання Свого плану спасіння. Тривалість життя тих, що були вчителями Божої Церкви, забезпечила передання Божого об'явлення. Зауважте, що Адам жив разом із Метушалахом приблизно 250 років, і те, що Ной насолоджувався повчаннями та прикладом Метушалаха впродовж шестисот років.

Ми також зауважуємо, що відповідно до свідчення Писань, мистецтво і наука почали перше розвиватися каїнітами.

131. Період патріархів, від потопу до переселення Якова до Єгипту (II), 2348-1526 рр. до Р. Х. або ж 1658-2478 рр. по створенні

Упродовж майже однієї сотні років після потопу нова людська раса мешкала разом. Але хоча Ной продовжував проповідувати, люди знову почали відвертатися від Бога

і врешті-решт стали такими нахабними та владними, що Господь розпорочив їх по всьому світі, змішавши їхні мови. З-посеред язичницького народу Бог потім вибрав Авраама, сина Тераха, народженого приблизно 2166 р. до Р. Х. Бог покликав його з Уру Халдейського приблизно 2091 р. до Р. Х. і повів його в Обіцяний Край Ханаану. Окрім короткої подорожі до Єгипту, Авраам продовжував мешкати в Ханаані, як приходитько і прагнув сповнення обітниць про блаженне Насіння.

Через чотирнадцять років після Ізмаїла народився Ісак, син обітниці. Від нього обітниця перейшла Якову, молодшому синові Ісаака. Яків був змушений втікати до Месопотамії, тому що Ісав прагнув відібрати його життя у страшній ревності та ненависті. Благословенний величезним багатством десь через 20 років Яків повернувся до Ханаану, його супроводжували 2 дружини та 12 синів. Під проводом Божим, Йосип, син Якова став рятівником свого батька та братів у Єгипті і забезпечив їх чудовим місцем для проживання не лише на час голоду, але й на багато століть потому.

*132. Період Мойсея, Ісуса Навина і суддів (III),
1526-1050 рр. до Р. Х. або ж 2478-2954 рр. по
створенні*

Після того як народ Ізраїлю дуже помножився під захистом Господнім у Єгипті, настав нарешті час, коли вони повинні були набути Обіцяний Край. Для того, щоб спричинити незадоволення євреїв країною, де вони знайшли притулок, Бог дозволив, щоб їх сильно утискували єгипетські правителі, аж допоки євреї не почали кликати до Бога про поміч.

Божественним призначенням, Мойсей набув лідерство Ізраїлю. Після демонстрування багатьох чудес, народ було проведено через Червоне море в Сінайську пустиню, у якій

Господь мав намір відновити Свій Заповіт з ними та підтвердити його славетним об'явленням.

З гори Сінай народ чув голос Свого Господа, Який використав Мойсея як посередника, через якого народ отримав заповіді, постанови і судження Божі. Таким чином у Ізраїлі Бог запровадив теократію, поставивши Себе за єдиного Правителя, Який мав регулювати навіть їхнє соціальне і світське життя без втручання світських керівників.

Дорога до Ханаану була відкрита перед вибраним народом і вони увійшли би в Обіцяний Край без серйозних невдач, якби тяжко не згрішили проти Господа. Для того щоб дисциплінувати їх за вперту невдячність, Він засудив їх до блукань пустинею упродовж 40 років для того, щоб покоління, яке вийшло з Єгипту загинуло, не побачивши Обіцяного Краю. Вижили тільки Ісус Навин (Єгошуа) і Калев, і навіть Мойсееві було дозволено лише поглянути на Край здалека, з гори Нево, на якій він помер.

Під проводом Єгошуї, наступника Мойсея, Ізраїль згодом перейшов ріку Йордан, завоював Край з багатьма чудесними проявами божественної допомоги, і розділив той Край посеред 12 племен, відповідно до постанов, що були дані Богом. Оскільки євреї не винищили язичницьке населення Ханаану, хоча їм Бог про це дав постанову, але залишили їм у володінні певні частини країни, то їм довелося страждати від наслідків свого непослуху. Зведені язичницькими сусідами, вони прийняли різноманітні ідолопоклонницькі практики і таким чином викликали на себе гнів Божий, який їх суворо дисциплінував, передаючи їх в руки язичників для пригноблення народу.

Але коли лишень народ повертався до Господа з розкаянними серцями, Він піднімав суддів, хоробрих лідерів, які визволяли народ від гнобителів. Ці судді були не лише ревними патріотами, які прагнули добра для свого народу. У кожному окремому випадку вони

виявляли послух до особливого поклику Божого, який часто передався їм через відкрите об'явлення. Вони не панували над своїм народом, але їх народ визнавав за визволителів і рятівників (Неемії 9:27). Під час періоду суддів Рут, моавитянку, було прийнято у спільноту Ізраїлю, і вона стала одним із предків Давида.

*133. Період царів до вавилонського вигнання (IV)
1050-586 рр. до Р. Х. або 2954-3416 рр. після ство-
рення*

Хоча Ізраїль пережив багато непомильних доказів того, що Сам Бог допомагав їм через суддів, зведений народ врешті став незадоволеним існуючим порядком речей. Навіть корисному та успішному лідерству Самуїла, останньому із суддів, не вдалося задовольнити їхніх бажань, сповнених відвертою і ганебною невдячністю, щоб їм дали царя, який міг би бути їхнім офіційним і видимим правителем і таким чином зросли би політична шана та престиж Ізраїлю. Вони би не визнали, що таким чином відкинули лагідний провід свого благодатного Бога.

Їхнє прохання було вдоволено. Бог дав Саула, сина Кіша, на їхнього першого царя. Коли Саул приступив до виконання своїх нових обов'язків, то він був богобійним мужем і довів те, що він – відмінний полководець і мудрий правитель. Але вже через два роки він зійшов на нечестиві дороги і з того часу все очевиднішим ставало те, що його серце відпало від Бога. Переслідуючи Давида, праведного та невинного мужа, Саул показав, що він справді був таким царем, як царі язичницьких народів (1 Самуїла 8:5). Він нещасно загинув після того, коли ще раз довів свою нечестивість, шукаючи втіхи та поради в домівці ворожбитки. Він правив Ізраїлем упродовж 40 років (1050-1010 рр. до Р. Х.).

Сауловим наступником став Давид, син Єссея, із племені Юди. Після того як Саул був відкинутий Господом, Давид, на той час 18-літній юнак, був помазаний Самуїлом на наступного царя Ізраїлю. Він дав свідчення того, що в ньому перебував богобоязний дух, терпляче та скромно чекаючи на день свого сходження на престол. Жодного разу він не згрішив проти Саула, свого царя, ні словом, ні ділом. Через те, що він був умілим музикантом, то його покликали до царського двору, щоб він розважав царя, але коли почалася війна проти філістимлян, він повернувся до своїх овечок.

Батько послав Давида в табір віднести їжу своїм братам. Його віра в Бога спонукала його взятися до нерівної битви проти Голіафа. Його неочікувана перемога принесла йому велику славу, але також заздрісну ненависть Саула. Під час переслідування, у час якого Саул відкрито прагнув вбити свого славетного суперника, Давид терпляче зносив свої страждання, аж допоки Бог не завершив Саулової кар'єри через 12 років після Давидового першого помазання.

Після обрання народом, Давида було привселюдно помазано в Хевроні, як царя над домом Юди. Але Авнер, який був командиром Саулового війська, повстав проти Давида від імені Саулових синів і розпочав громадянську війну. Проте це повстання було неуспішним і довго не тривало. Заворушення незабаром затихло і всі племена Ізраїлю присягнули на вірність цареві Давидові.

Могутніми ділами хоробрості Давид один за одним подолав ворогів Ізраїлю та забезпечив своєму народові мир. Він здобув місто Єрусалим, яким до того часу володіли євусеяни, і вчинив його осідком уряду свого царства. Під проводом руки Божої Давид поширив свою владу аж до такої міри, що Сирія змушена була платити данину, а єврейський гарнізон контролював могутнє місто

Дамаск. Величезні багатства, які Давид привіз із воєнних кампаній, використовувалися для прикраси Єрусалиму.

Коли Давид запланував збудувати Храм, то Господь йому в цьому проханні відмовив. Проте Він обіцяв, що не лише Давидів син буде царем після нього, але також, що з нащадків Давида вийде Месія. Давид почав збирати різноманітні скарби та матеріали для майбутнього храму, та призначив службу у святині, поділивши священників на різноманітні класи, кожен з яких повинен був виконувати якусь роботу, що стосувалася привселюдного служіння.

Будучи обдарованим поетом, натхненним Богом, Давид також склав багато Псалмів для використання в громаді Ізраїлю. Суворі дисципліна, яка настала після його жахливого падіння, шокуючі події, що відбулися в його рідній сім'ї (Амнон, Авесалом), повстання Шеви, покарання, викликане Давидовим гріхом перепису народу, — все послужило тому, щоб тримати Давида в покорі посеред його величезних успіхів. Після 40 років свого правління (1010-970 рр. до Р. Х.) Давид передав берло правління в руки Соломона, свого сина, і незабаром потому його було забрано до його вітців. Оскільки він був не лише великим правителем, але й одним із праотців Месії, просвітленим пророком і особою, що була прототипом Месії, то Давид виділяється як одна з найвидатніших осіб Старозаповітної історії.

Під берлом Соломона царства Юдеї та Ізраїлю досягнули зеніту слави. Хоча він провадив мало війн і жодна з них не була важливою, проте слава про його силу спричинила багатьох правителів із сусідніх царств шукати його дружби. Розвиваючи багатосторонні торговельні маршрути, якими ще далі до далеких країн розносилася його слава, він набув таке багатство, яке до цього не було відоме його народові.

Проте головним Соломоновим досягненням було його впокорення у ревній любові поклоніння Богові. Він збудував великий Храм, який красою та багатством прикрас перевершив усі подібні структури світу. Впродовж семи років багато тисяч робітників трудилися над тим, щоб звести цю надзвичайну будівлю, і коли її було посвячено в присутності радісних людей, Сам Господь заволодів нею і освятив її, щоб вона була місцем перебування Його благодаті.

Святе Місто далі прикрашалося величними будівлями (царським палацом!), а його захист був уміло зміцненим так, що Єрусалим став столицею, на яку великий народ міг дивитися із праведною гордістю. Слава Соломонова поширилася далеко за межі його крани не лише через його славу і багатство, але й через його надзвичайну мудрість, яка притягла царицю Шеви до Єрусалиму.

Проте наприкінці свого життя Соломон, повторюючи практики язичницьких правителів, набрав собі велику кількість дружин, багато з них були з ідолопоклонницьких націй, і через їхній вплив він сам забруднився ідолопоклонництвом. Для того щоб він зрозумів всю ницість свого гріха, Бог сказав йому, що після його смерті царство буде поділене. Але в нас є добра причина для того, щоб вірити в те, що Соломон помер правдиво розкайним, бо у старечому віці він написав книгу, котра називається Еклезіястом, яка чітко за24:значає його сповідь у невірних учинках. Його правління, так само як правління Саула та Давида, тривало впродовж 40 років (970-930 рр. до Р. Х.), так що перші три царі Ізраїлю вели людські долі впродовж 120 років.

Ледь смерть склепила повіки Соломона. як через нечестивість Рехав'ама, його сина та наступника, відбувся згубний поділ царства. Коли десять північних племен надіслали посланців до Рехав'ама з посланням про

зниження урядового тиску, то Рехав'ам відповів їм зверхньою, тиранічною відмовою, яка настільки відчувилася серця тих племен, що вони відділилися та утворили окреме царство.

Лише два племені, Юда та Веніямин, залишилися вірними домові Давидовому, і оскільки Веніямин поступово зменшився і став незначним, то південне царство стало відомим після цього, як царство Юди. Контролюючи ледь 3, 400 квадратних миль на противагу 9400 квадратних миль території, які контролювалися царями Ізраїлю, Юдея була тепер жалісним нагадуванням про могутнє царство, над яким правив Соломон. Північні кордони Юдеї ніколи не пролягали далеко від Єрусалиму, хоча й вони неодноразово зміщувалися, відповідно до сили північних царів. Столиця південного царства спершу була розташована в Сихемі, потім у Тірці, і врешті у Самарії.

Північне царство, Ізраїль, тривало впродовж 250 років після відділення. Впродовж цього періоду в Ізраїлі було 19 царів з дев'яти різних сімей. Жоден із цих царів не стримувався від ідолопоклонства.

Південне царство, Юда, тривало впродовж 380 років. У ньому було 20 царів, всі з дому Давидового, як і обіцяв був Бог, і шестеро з цих царів (Аса, Йосафат, Уззійя, Йотам, Єзекія і Йосія) описані такими, які ходили дорогами Господніми.

134. Північне царство

Ще за життя Соломона, Єровоам, сина Невата, ефремівеця із Цереди, було визначено бути майбутнім царем десяти племен пророком Ахійею. Тож Єровоам утік до Єгипту, бо Соломон прагнув відібрати його життя. Коли царство поділилося, то північні племена обрали його за правителя і він учинив Сихем своєю столицею. Оскільки

він боявся, що народ його, будучи без святині, буде далі ходити на прощу до Єрусалиму і таким чином його зможуть у Єрусалимі переконати повернутися до дому Давидового, то Єровоам поставив двоє золотих телят для того, щоб їм поклонятися. Одне теля стояло в Дані, на крайній півночі царства, а інше в Бетелі, найпівденнішому місті його царства. Таким чином, він спокусив свій народ до величезних ідолопоклонницьких практик. Це – гріх Єровоама, яким він спричинив Ізраїль до гріха, було основною причиною кінцевого руйнування північного царства і дому Єровоамового.

Надав, син Єровоама і його наступник, правив лише впродовж двох років, коли Баша повстав проти нього, вбив його і кожну душу, що належала до дому Єровоамового, та став царем на його місці. Баша утримував престол упродовж усього свого життя, але через два роки Зімірі вбив його сина і наступника. Зімірі також знищив усе насіння Баші та проголосив себе царем. Тріумф Зімірі довго не тривав. Через сім днів після того, як Зімірі сів у новій столиці, Тірці, народ учинив Омрі, воєначальника, царем над Ізраїлем.

Коли Омрі вдалося увійти до Тірци на чолі армії, Зімірі сховався у палац, підпалив його і там помер. Омрі вибрав гору Самарію на місце нової столиці, яку він назвав Самарією на честь гори. Від того часу це місто залишалося осідком уряду в північному царстві. Омрі робив ще більше зло від своїх попередників в очах Господніх, так що Ахав, його син, виявив, що ідолопоклонницькі практики міцно вкорінилися у його сім'ї.

Проте Ахав не був задоволений язичницькими практиками, що дісталися йому від батька. Коли він одружився із Єзавеллю, дочкою сидонського царя, то у своєму царстві запровадив усі гидоти фінікійської релігії. Даремно Ілля висловлював гнівні протести проти

жахливих практик священників Ваала. Єдиною нагородою Іллі була жорстока та кривава ненависть як Ахава, так і Єзавелі. Коли Ахав довершив міру своїх гріхів, убивши Навота, помста Бога найшла на нього особисто та на його дім. Його було смертельно поранено в битві проти сирійців.

Через два роки Ахазія, Ахавів син і наступник, помер від ран, отриманих у падінні, та його місце на престолі зайняв його брат Єгорам. На 12-ий рік свого царювання, коли Єгорам повертався пораненим із походу на Сирію, його зустрів Єгу, вибраний месник проти дому Ахавого. Він убив царя і знищив Єзавель разом із усім, що залишалося із Ахавових нащадків.

Єгу царював над Ізраїлем упродовж 28 років. Хоча він поклав край поклонінню Ваалові, він усе-таки зберіг золоті телята Єровоама і таким чином став винним у гріхові Єровоама. Тоді Господь почав обтинати Ізраїль (2 Царів 10:32) і північне царство почало рухатися до неминучого кінця. Після Єгу царювали четверо царів його крові. Перші двоє, Єгоахаз і Йоаш, царювали в цілому 33 роки. Вони зберегли поклоніння телятам і навіть дозволяли гидоти Ваалові. Для того щоб їх дисциплінувати, Господь дав сирійцям владу розбити Ізраїль і найсерйознішим чином утискувати народ. Але все-таки вони достатньо відновили свої сили за Йоаша для того, щоб відбити бурхливий напад Амації, царя Юди. Вони навіть взяли приступом Єрусалим і розграбували багате місто.

Сила Ізраїлю знову знялася до висот за Єровоама II. Він тримав Юдею підкореною і поширив своє правління до Євфрату на сході до Дамаску на півночі і за Мертве море на півдні, так що його панування покривало практично таку ж само територію, як і за часів Давида. Його слава записана двома пророками, Осією і Амосом, які проповідували в Ізраїлі за його днів разом із Йоною.

Коли помер другий Єровоам, то Захарія, останній із нащадків Єгу, мав стати його наступником. Але він опанував престол лише після довгого періоду і утримував його лише впродовж шести місяців. Шаллум, який убив Захарія, був убитий через один місяць Менахемом.

Під час царювання Менахема вперше фактором історії єврейського народу стали асирійці. Цар Пул (Тіглат Піл'есер ніневійський) погрожував знищити Ізраїль, і Менахем, зумів зберегти свій титул на десять років, лише сплативши велику данину. Його наступником став Пекахія, якого через два роки вбив Пеках. Для того щоб зміцнитися проти Ассирії, Пеках планував підкорити Юду за допомогою Реціна, царя Сирії. Проте Тіглат Піл'есер, якому підкорився Ахаз, цар Юдеї, вдруге напав на Ізраїль і покарав Пекаха, забравши до неволі мешканців країни на схід від Йордану.

Убивши Пекаха, Осія здобув корону Ізраїлю. Оскільки він не вживав жодних заходів для того, щоб обмежити ідолопоклонство посеред свого народу, то міра їхньої нечестивості була довершена за його царювання. Третій асирійський напад учинив його данником, але як зрадник він шукав допомоги проти Ассирії у Со, єгипетського царя. Тоді Салманасар привів армію та оточив місто Самарію. Осія успішно захищався упродовж двох років і Салманасар під час цієї облоги помер. Саргон, його син, врешті-решт прорвався у місто та вивів усіх його мешканців разом із усім народом північного царства до асирійського полону (722 р. до Р. Х.). Полонені були розселені у різних місцях і ці колонії були сценами історії Товита.

Після того часу десять племен щезають із історії. Вони могли бути безслідно поглинутими народами Азії. Проте для того, щоб країна Самарії не лежала пустою, Есар-Хаддон, цар Ассирії, відновив її населення приходьками

з Вавилону. Ці нові поселенці одружувалися із тими деякими ізраїльтянами, які там все ще залишалися, були ідолопоклонниками, хоча в них і було певне знання про Бога Ізраїлю. Між ними та євреями розвинулася ворожнеча, яка стала особливо очевидною, коли євреї поверталися з вавилонської неволі, і вона була все ще очевидною за часів земного служіння Христа.

135. Південне царство

Тепер ми повернемося до того року, коли Соломонове царство було розірвано надвое для того, щоб переглянути історію Юдеї, південного царства. Рехав'ам, Соломонів наступник, намагався підбити у підпорядкування собі північні племена силою зброї, але за словом пророка Шемаї військо, яке було поспіхом зібране, розійшлося. Але між Рехав'амом і Єровоамом гірка ворожнеча існувала впродовж усього їхнього життя.

За днів Рехав'ама вперше в історії ворожі сили захопили Єрусалим. Шішак, цар Єгипту, увірвався у нього та розграбував як царський палац, так і Храм. Почало переважати ідолопоклонство у найрізноманітніших формах і внаслідок цього життя стало набагато розпуснішим і аморальнішим. Наступником Рехав'ама став Авійя, його син, який ходив слідами свого батька в усьому, окрім того, що він воював проти Єровоама та здобув першу видатну перемогу.

Аса став наступником Авійї. Він був богобійним мужем, який довіряв Господу та ненавидів ідолопоклонство. Після розгрому Зераха, ефіопа, Аса запровадив у своєму царстві релігійну реформу, впродовж якої було зруйновано навіть ідолопоклонство його матері. На завершення його 41-річного правління, коли Баша ізраїльський погрожував вторгненням у Юду, Аса уклав, всупереч волі Божій, угоду з царем Сирії, і навіть наклав руки на Ханані, на прозор-

ливця, який докорив йому за невірство. У час своєї останньої хвороби він також покладався не на Господа, а на вміння лікарів.

Йосафат, син Аси, в цілому ходив дорогами Давида. Він не лише притискував ідолопоклонство, але й спричинив священиків і левитів мандрувати по країні та навчати народ Закону Божому. Він також доклав зусиль для вдосконалення судочинства, закликаючи суддів пам'ятати про їхню відповідальність перед Богом. З цих причин Господь був із ним. Сусідні народи не наважувалися зачпати Юду, а натомість прагнули здобути прихильність Йосафата багатими подарунками.

Йосафат учинив одну дуже серйозну помилку, коли він став співником нечестивого ізраїльського царя Ахава у нападі на Сирію. Він повністю знехтував застереженням, яке йому Бог послав через вуста пророка Михея. У цьому поході Ахава було вбито, а Йосафат врятувався неушкодженим. Але замість того, щоб зробити висновки зі свого визволення, він продовжував свої приязні взаємини з домом Ахава. Після визначної перемоги над амонітянами та моавитянами він не лише брав участь у широких торгових підприємствах нечестивого царя Ахазії, але й одружив Єгорама, свого сина, з дочкою Ахава. Торговельні плани провалилися, бо Господь зруйнував кораблі штормом, а Єгорамова одруження вилилося у плачевне нещастя для цілого царства.

Коли Єгорам зійшов на престол свого батька, то виявив себе жорстоким і безбожним правителем. Для того, щоб уберегти свій престол від зазіхань, він повбивав своїх братів і виявив велику ревність у запровадженні різноманітних ідолопоклонств. Як гідну за це нагороду, він втратив великі частини свого правління і в кінці помер від жахливої хвороби, як про це був провістив пророк Ілля.

Єгорамів син, Ахазія, був слухняним інструментом у руках Аталії, своєї матері, яка навчила його ходити

дорогами гріхів Ахавого дому. Він був убитий Єгу, месником Божим над Ахавом та всією його родиною. Коли про це почула Аталія, то вона спричинила убивство всього царського насіння і лише немовля Йоаш (якого також називають Єгоашем) врятувався через сміливість батькової сестри та його няньки. Потім Аталія утримувала владу впродовж шести років. Досить довго Єгояда, первосвященик, мав мужність підбадьорювати людей проти цієї тиранічної жінки.

Вони усунули її та всіх священиків-ідолопоклонників і звели на престол вірного нащадка, Йоаша. Оскільки йому було лише сім років, то він залишався під опікою Єгояди впродовж певного часу і охоче слідував за його повчаннями. Ідоли руйнувалися повсюди, де їх знаходили. Правдиве поклоніння Богові було відновлено, а Храм було прикрашено відповідно до засобів, що їх мали люди. Але коли Єгояда помер, Йоаш почав слухатися нечистих порад юдейських князів про те, щоб дозволити ідолопоклонство, а коли Захарія, син Єгояди, підняв свій голос проти цієї нечестивості, то за наказом царя його вкаменували. Як суд за це, Господь навів вторгнення сирійців, які винесли з Юдеї багату здобич, а Йоаш залишився тяжко пораненим. Врешті-решт його вбили змовники.

Амація, Йоашів син, робив те, що було вірним в очах Божих, але не з досконалим серцем. Після розгрому едомлян він поприносив їхні ідоли до Єрусалиму та поклонявся їм. Коли один із пророків докорив йому за це, то Амація відкинув той докір із великою зневагою. Його невгамовний дух провокував його викликати війну проти Єгоаша ізраїльського, і він відмовився прийняти мир, хоча Єгоаш дуже того миру прагнув. Після катастрофічної поразки Амацію було забрано в полон до Самарії. Через декілька років, коли йому було дано дозвіл на повернення до Єрусалиму, він також втратив життя від рук змовників.

Упродовж ста років після смерті Амації царство Юди насолоджувалося ерою відносного спокою і процвітання. Могутні свідчення Ісаї та інших пророків служили впродовж певного часу як застереження проти поширення корупції, і з чотирьох царів, які правили в цей період, лише один був сумно відомим своєю безсоромною нечестивістю.

Уззійя, син Амації (якого в 2 Царів 14 називають Азарією) насолоджувався довгим та благословенним царюванням. Він був дуже успішним у війнах і відновив фортифікаційні споруди Єрусалиму, які були зруйновані в час правління його батька. Проте наприкінці свого життя він знахабнів до узурпації священницького служіння і кадив на віттарі Господньому. Тому його було вдарено проказою і таким чином він змушений був передати правління до рук свого сина Йотама.

У рік смерті Уззійї Ісаю було покликано пророком. Біблійний запис проходить дуже коротко по 16 роках царювання Йотама, зазначаючи, що він боявся Господа і не відходив з Його доріг усе своє життя. Таким чином він і його народ упродовж певного часу насолоджувалися процвітанням.

Раптова зміна на гірше сталася тоді, коли на престолі сів Ахаз. Жодного сліду побожності, так властивої його батькові, цей цар не мав. Власне кажучи, він легко впав у всю нечестивість язичницького ідолопоклонства і навіть палив своїх синів у жертву Ваалові.

З цих причин його царювання принесло цілу низку бід на Юдею. Ізраїльський цар Пеках вторгнувся у країну і забрав із собою до Самарії багато тисяч полонених і велику здобич. Едомляни на сході та филистимляни на заході вривалися на територію Юди. На певний час Ахаз був заручився підтримкою царя Ассирії. Але після того Тілат Піл'есер пішов на нього війною і тоді Ахаз запровадив у

Єрусалимі навіть сирійських богів, бо він думав, що сирійські боги допомогли сирійцям у боротьбі проти Ашура¹. Зневага переслідувала його навіть у смерті, тому що його не було поховано у гробі царів.

Єзекія, син Ахаза, був мужем богобійним, головним бажанням якого було відродити поклоніння Господу Богові Ізраїлю. Він поруйнував усі образи та причандалля, що могли використовуватися для ідолопоклонницьких практик, з мідяним змієм Мойсея включно – перед ним деякі люди кадили. Його посланці розійшлися по всій країні: від Дану до Беер-Шеви, запрошуючи весь народ Ізраїлю із усіх племен прилучитися до загального святкування Пасхи. Весь народ Юдеї і трохи ізраїльтян зібралися в Єрусалимі та святкували з великою радістю упродовж 14 днів. Вони також охоче жертвували на підтримку святині.

Їхня віра в Господа пройшла серйозне випробування тоді, коли Санхерів з Ассирії обложив Єрусалим могутньою армією і зухвало вимагав негайної здачі. Підтриманий сильними словами утішливої обітниці, промовленої Ісаєю, Єзекія придушив страх, який почав був охоплювати його, і був за це нагороджений тим, що став свідком того, як армія Санхеріва була знищена прямим Божим втручанням. Його віра через трохи часу була знову зміцнена, коли Бог визволив його від смертельної хвороби.

Радіючи своїм визволенням, Єзекії не вдалося вберегти правдиву покірність перед Господом і йому було належним чином докорено проголошенням того, що наблизилося руйнування царства. Але йому було обіцяно, що цієї катастрофи не відбудеться за його життя. Що означала ця погроза Єзекія розумів добре, адже він був свідком падіння північного царства.

---

¹ Столиця Ассирії. — Прим. редактора.

Після смерті Єзекії царство Юдеї почало різко занепадати. Манасія, син Єзекії своєю нечестивістю перевершив навіть Ахаза. Всі гидоти поганства не лише толерувалися, але й заохочувалися, аж допоки люди не стали зіпсутішими від язичницьких племен, які Господь вигнав перед ними. Жорстке відвідання Богом врешті-решт привело Манасію до тьми. Його було забрано до Вавилону полоненим і він там залишався декілька років. У біді він розкаявся і йому було дано дозвіл повернутися до Єрусалиму.

Тоді Манасія серйозно взявся до викорінення того зла, яке він заподіяв, але згодом стало очевидно, що народ був цілковито і надто розбещеним. І навіть більше від цього, коли Амон прийшов до влади після свого батька, то він виявився нечестивим чоловіком і підтримав народ у відступництві від Господа. Через два роки Амона було вбито і престол зайняв Йосія.

Правління Йосії було останнім богоугодним періодом в історії Юдеї. Він ревно намагався очистити Єрусалим і Юдею від усіх язичницьких гидот, і коли первосвященик Хілкійя під час ремонту Храму знайшов примірник книги Закону, то цар подвоїв зусилля на відновлення правдивого поклоніння Господу. У цьому найславетнішому заході йому, можливо, допомагав пророк Єремія. Після 31-річного царювання Йосія нерозумно опирався фараонові Нехо, цареві Єгипту, який вирушив на війну проти Вавилону. У битві Йосія отримав смертельну рану і від неї незабаром помер в Єрусалимі. Єремія написав плач, який мав співатися на згадку про Йосію.

З того дня Юда стала заручником у війні проти Єгипту та Вавилону, які боролися за світове панування. Народ поставив царем Єгоахаза, але фараон Нехо через три місяці його змістив, відвіз його до Єгипту як в'язня і поставив царем Ел'якіма (після зміни імені на Єгоякіма)

і наклав дуже тяжку контрибуцію. Проте Нехо програв евфратську битву і тоді Навуходоносор покорив Єгоякіма.

605 р. до Р. Х. Єгоякім повстав проти Навуходоносора і сподівався, що зможе учинити йому активний опір, об'єднавшись із Єгиптом, Сирією і Тиром. Навуходоносор одразу прибув до Єрусалиму, розбив Єгоякіма і вивіз багато скарбів та народу до Вавилону. Це був початок вавилонської неволі, перша депортація, під час якої Даниїл і його друзі були забрані до Вавилону. Все ще покладаючись на своїх союзників, Єгоякім і далі відмовлявся платити данину вавилонському монархові, але помер перед тим, як на нього найшли покарання, приготовлені для нього.

Після короткого царювання Єгояхіна, сина Єгоякіма, також було забрано до Вавилону разом із великою здобиччю. Навуходоносор також депортував велику частину населення з найвпливовішими мужами, серед яких був Єзекїїль, пізніше покликаний пророком. Престол було передано Маттанії, дядькові Єгояхіна. Навуходоносор переіменув ім'я Маттанії на Седекію.

Седекія був нечестивим, як і його двоє попередників, сприяв гідотам язичництва посеред його народу. Він відмовився прислухатися до застереження Єремії і натомість підбадьорював народ насміхатися із цього пророка та переслідувати його та його співпрацівників. Єремія особливо радив проти відступництва від Навуходоносора, але Седекія на дев'ятий рік свого царювання відкрито повстав проти свого сюзерена. Одразу військо Вавилону вийшло проти Єрусалиму та оточило місто. Облога тривала два роки та спричинила жахливий голод. Нарешті нападники ввірвалися у місто. Цар утік, але його схопили біля Єрихону. У помсті Навуходоносор наказав убити синів Седекії перед його очима, а потім наказав вибрати його очі.

Таким чином, останній цар Юдеї був приведений до Вавилону в кайданах, нещасним полоненим. З ним було виведено його народ. Єрусалим було стерто з лиця землі і жалісна рештка, серед яких був і пророк Єремія, мешкали посеред скорботних руїн. Через сім місяців Гедалію, якого Навуходоносор призначив правителем над краєм, було вбито, а залишок народу, боячись помсти вавілонян, утекли до Єгипту.

136. Період чотирьох монархій від Вавилонської неволі до народження Христа (V), 586-4 р. до Р. Х. або ж 3416-4004 рр. по створенні

Чотири світові монархії, за яких жив народ Ізраїлю за чотири століття, що якраз передували приходу Христа, були Вавилонська, Мідяно-Перська, Грецька та Римська. Вавилонське (а точніше неовавилонське) царство було засноване Навополасаром після того, коли він подолав 606 р. до Р. Х. останнього асирійського царя та зруйнував місто Ніневію. Він був батьком Навуходоносора, який зруйнував Єрусалим, будучи ще крон-принцем, хоча й він був відданим спільному царюванню зі своїм батьком і носив титул царя.

Слава Вавилонської імперії була короткою. Через 70 років, коли царем був Навонід і він підняв Валтасара, свого сина, для спільного управління, то Кір зумів скинути вавилонську владу і заснував Мідяно-Перську монархію, яка тривала до 330 р. до Р. Х.

А тоді Захід виставив блискавичного завойовника Олександра Македонського, який за Божого Промислу став дуже важливим фактором у підготовці світу до різкого поширення Євангелія за днів Нового Заповіту, посіявши мову та культуру Греції у Західній Азії і Єгипті. Він дожив до поширення свого царства до річки Інд на Сході. У Єгипті він заснував місто Александрію, яке потім стало

впливовим центром торгової та письменницької діяльності.

Передчасна смерть Олександра стала сигналом для розпаду його імперії. У Єгипті Птолемеї Лагі заснував династію Птолемеїв; у Сирії, царство Селевкідів було засноване Селевком Нікатором. Ці та інші грецькі держави не змогли опиратися поступовому просуванню римлян, і таким чином Римська монархія на час народження Христа була у розквіті сил.

Вавилонське вигнання євреїв тривало 70 років (606-536 рр. до Р. Х.). Після зруйнування Єрусалиму, євреї почали розуміти, що марно було сподіватися на повернення перед часом, передвіщеним пророками, і тому вони тихо оселилися у краї неволі, як їм це порадив учинити пророк Єзекіїль. Те, що вони не забулися про Єрусалим, є очевидним із кількох Псалмів того періоду. Їхня віра та надія жилися та підтримувалися Єзекіїлем і Даниїлом, і, безперечно, вони шукали втіхи та сили у дослідженні старших пророцтв, особливо пророцтв Ісаї.

Нарешті їхнє прагнення визволення сповнилося. Кір розбив вавілонян 538 р. до Р. Х., але поставив правителем над Вавилонією Киаксара. Даниїл, який знову піднявся до високої честі за цього царя, називає його Дарієм, мідянином. Але коли Дарій помер 536 р. до Р. Х., Кір сам сів на престолі у Вавилоні і був зрушений Богом дозволити повернення євреїв до їхньої країни не як справді незалежної нації, але з повними правами релігійної свободи.

Під проводом Зоровавеля, нащадка Давида і Єгошуї, первосвященника, народ повернувся до Обіцяного Краю. Їхні перші спроби реставрації були такими слабкими, що старші люди, які бачили славу першого храму, розплакалися після того, коли було закладено фундамент нового будинку для поклоніння Богові. Вони також дуже страждали від ворожнечі самарян, яким було заборонено спільноту з євреями. Успішні інтриги самарян блокували

дорогу до швидкого завершення храму. За тих похмурих днів Огій утішав народ обітницею про те, що саме цей храм побачить об'явлення слави Божої у повноті часу. Врешті-решт 516 р. до Р. Х., рівно через 70 років після зруйнування величного храму Соломона, євреї спромоглися посвятити свій новий дім поклоніння Богові за Дарія Гістасія.

Упродовж наступних 60 років, найімовірніше за правління царя Ксеркса, євреї, які залишилися у Вавилоні пережили утиск та милосердне визволення, які записані в Книзі Естер. 458 року до Р. Х. Бог підняв Ездру, священика та книжника, щоби той був новим провідником вигнаного народу. З дозволу царя Артаксеркса Лонгіманія, який також дав значні подарунки із золота та срібла, Ездра забрав другу велику групу вигнанців назад до Єрусалиму. На своє розчарування він виявив різноманітні нестерпні зловживання, що стали поширеною практикою посеред тих, хто повернувся раніше, але він добився успіху у викоріненні тих зловживань через енергійні реформи. Але його зусилля забезпечити добробут народу не мали тривалого успіху. Через 13 років до Вавилону було доставлено повідомлення про те, що залишок Ізраїлю дуже бідував і переживав великий сором.

Неемія, чашник царя Артаксеркса, був зворушений цією бідою до такої міри, що подав у відставку зі своєї високої посади для того, щоб поспішити на поміч народові. Діючи за завданням царя, він запропонував успішний опір ворогам євреїв довкола, укріпив місто та запровадив закон і порядок. Співпрацюючи з Ездрую, потім він відновив правдиве поклоніння Господу і викоринив зловживання, які знову стали, на жаль, переважати.

Коли Неемія повернувся до перського двору, то інші управителі прийшли йому на зміну. Майже одразу знову почали ширитися переступи Закону та інші безчинства. Санваллат, моавитянський лідер самарян, який давно прагнув зруйнувати незалежність євреїв, навіть нама-

гався одружити свою дочку з чоловіком із сім'ї первосвященика. Неемія вважав своїм обов'язком знову повернутися до Єрусалиму для того, щоб зупинити зловісні наміри Санваллата. Ця енергійна дія переконала самарян в тому, що їм годі очікувати союзу з євреями на основі несвятої байдужості до релігійних відмінностей. Санваллат побудував храм на горі Герізім і призначив свого зятя первосвящеником нової святині (Івана 4:20).

Поза розумним сумнівом перебуває те, що в цю пору було укладено і впорядковано в канон Біблійні книги Старого Заповіту у такому вигляді, у якому вони в нас є нині. Книга пророцтв Малахії була останньою, введеною у священну збірку. Від того часу натхненне пророцтво припинилося у краї євреїв. То був початок останнього періоду очікування, який врешті завершився приходом Месії. Від полону до майже ста років перед народженням Христа, єврейський народ не мав своїх царських правителів. Усе контролювали та були дуже впливовими первосвященики.

137. Євреї за Олександра Македонського, Птолемеїв і Селевкідів

Ще до того, коли Олександр Македонський скинув владу перських царів, євреї визнали його за зверхника над собою. Після завоювання Тиру, фінікійського метрополісу, він поспішив до Єгипту, переходячи Юдею.

У Єрусалимі панувало велике заціпеніння, але Яддуаг, первосвященик, розробив сміливий план для того, щоб здобути ласку в очах грецького царя. Зодягнений у священницький одяг і в супроводі священників у їхніх виразних одягах, він вийшов із міста на чолі цілого населення, щоб зустріти завойовника. Олександр одразу висловив пошану Яддуагові, пояснивши, що одного разу уві сні він бачив таким чином зодягненого чоловіка, який

обіцяв йому панування над Азією. Царя було заведено до міста і там він увійшов у храм, де йому навіть було дозволено принести жертву під наглядом первосвященика.

Далі оповідання повідомляє, що йому також було показано пророцтва Даниїла, які дуже його задовольнили через їхні очевидні посилання на його успіх і таким чином вони послужили для зміцнення його дружби з євреями. Він роздав подарунки, звільнив євреїв від податків, бо якраз був сьомий рік, і проголосив повну релігійну свободу для євреїв. Але яскрава зірка Олександра сяяла лише впродовж десяти років, а потім він помер через свої надмірності. Оскільки по собі він не залишив сина для успадкування велетенської імперії, то його воєначальники розкололи імперію на декілька царств.

Після тривалої боротьби Птоломеї Лагі завладів Єгиптом і Юдеєю, і влада Птоломеїв тривала довше ніж століття. Як засновник династії, так і його наступник, Птоломеї Філадельфій, були мужами культури, які сприяли науці та культурі, і для цього вони використовували євреїв. Багато тисяч євреїв було переведено з їхніх домів до Єгипту, не завжди за їхньою згодою, але завжди з наданням їм великих привілеїв. Більшість з них оселилися в Олександрії і з плином часу стали надзвичайно вправними у грецьких науках. Птоломеї Філадельфій заснував велику бібліотеку в Олександрії і кажуть, що саме він спричинився до перекладу Єврейської Біблії на грецьку мову для того, щоб її можна було додати до своєї визначної колекції як частину світової літератури (Септуагінта, див. частину 142).

Близько 247 р. до Р. Х., коли правив Птоломеї Євергетій, стара ворожнеча з династією Селевкідів сирійських поновилася і боротьба тривала приблизно 50 років. Юдея часто ставала полем битв. Її мешканці дуже страждали не лише через ворожі партії, але й через своїх

ворожих сусідів, самарян, які скористалися цією нагодою для того, щоб багатьма способами мучити євреїв.

Коли Антіох III, названий Великим, врешті-решт розбив Птоломеїв, то видавалося, що для Юдеї настала ера миру та тиші. Антіох допоміг євреям у ремонті храму, допомагав їм дарунками тварин для жертвоприношень і до кінця своїх днів залишався їхнім вірним другом. На його пропозицію багато євреїв поселилися в Малій Азії. Інші жили колоністами у Вавилонії і Месопотамії. Ці розсіяні єврейські спільноти потім називалися *діаспорою*, тобто, розсіянням (див. 1 Петра 1:1).

Другий наступник Антіоха III, названий Антіохом Епіфанієм, прозваний Знаменитим, виявив цілком інший характер. Він побачив, що в нього була нагода втрутитися у єврейські справи, коли Єрусалим був збурений впертою боротьбою між кількома чоловіками, кожен з яких вимагав посади первосвященика. Під час цього розколу євреїв на ім'я Ясон, який був переповнений грецькими ідеями, захопив посаду і одразу запровадив грецькі розваги, побудував грецьку гімназію і навіть почав запроваджувати грецькі форми поклоніння у Святому Місті. Цей Ясон був улюбленцем Антіоха, і коли євреї його викинули, то цар сильною рукою втрутився у цю справу. Він розташував у Єрусалимі гарнізон, пограбував місто, вирізав багато тисяч людей і продав багато тисяч інших людей у рабство. Пізніше він зруйнував міські мури і врешті проголосив, що єврейську релігію було заборонено⁴. Потім він проголосив, що всі народи під його пануванням повинні мати лише одну релігію, додавши особливий наказ про те, що євреї мали прийняти ідолопоклонство язичників.

138. Маккавеї та Ірод

У час цього переслідування багато євреїв відреклися від віри. Проте інші залишалися непорушними, хоча їх і

чекало мучеництво у найжорстокіших формах. Нарешті, старий чоловік Мататія став енергійним лідером тих, хто залишався вірним вірі своїх отців. З великою зневагою він відкинув спокусу відректися від віри за грошовий хабар і царську ласку. У запалі ревності він убив єврейського відступника, а також помічника царя, а потім з багатьма послідовниками втік у гори. Зі своєї схованки він здійснював рейди у країну всіма напрямками, розбивав збройні сили язичників, руйнував вівтарі ідолопоклонників і зміцнював вірних.

Коли врешті Мататія помер у віці 146 років, після нього стали правити троє із його синів. Юда, через прізвисько якого «Маккавей» (від *маккав* – *молот*) стала називатися ціла родина маккавеями, став успішним борцем, який у кількох битвах завдав поразки сирійцям. Він захопив Єрусалим і відновив правдиве поклоніння Богові. На згадку про цю гідну уваги подію, євреї почали святкувати Свято відновлення (Івана 10:22). Антіох вирушив на Юдею із великою армією, але його раптово вразила жахлива хвороба і він помер. За днів його сина, дев'ятирічного хлопця, для євреїв було відновлено мир і було видано указ, який скасовував заборону на їхню релігію.

Хоча пізніше боротьба проти сирійців відновилася, маккавеям вдалося зміцнити свої переваги. Під час сімейної ворожнечі, яка велася за володіння престолом, Йонатан, брат Юди, змовився із Олександром, який таким чином зійшов на престол і призначив первосвящеником Йонатана. Симон, третій брат, забезпечив собі спадкове право на престол і заповів його своєму синові, Іванові Гірканієві. Цей правитель став дуже потужним як князь і як первосвященик. Він розбив самарян і зруйнував їхній храм на горі Герізім. Він також підкорив ідумеян, змусивши їх прийняти єврейську релігію та поширив своє панування до таких меж, що Юдейське царство стало великим як ніколи.

Нарешті 106 р. до Р. Х. Арістовул, син Гірканія, прийняв титул царя і таким чином відновив це останнє свідчення політичної незалежності. Після нього, його брат Олександр Янней, поширив кордони царства як на схід, за Йордан, так і на захід, до моря, аж поки воно не стало рівним царству Давида. Він провів майже весь період свого правління (103 рр. – 76 рр. до Р. Х.) у воєнних заходах. Коли він поєднав у собі служіння первосвященника та царя, то виявив, що до нього була опозиція з частини суворих дотримувачів Закону, які ненавиділи пониження престижу первосвященника престижем царя, що видно було з царевих дій. Це були фарисеї, які впродовж багатьох років опиралися саддукеям. Вони притримувалися вимог божественного Закону проти необґрунтованих претензій Гасмоніян (Маккавеїв) на служіння первосвященника, тоді як саддукеї захищали це відхилення від божественних приписів.

Одного дня, на свято Кучок, натовп, підбурений фарисеями, закидав фруктами Олександра Яннея, який в той час саме приносив жертву в храмі. Хоча цар криваво помстився фарисеям за заколот, він не зумів відмінити почуттів тієї партії. По його смерті, Саломея, його вдова, зійшла на престол, а Гірканій, його син, став первосвященником. Фарисеям це видалося нестерпним. Домовляючись про повстання, вони довірили провід Арістовулові II, молодшому синові Олександра, і підійшли до стін Єрусалиму зі збройними силами.

Під час цієї громадянської війни, Помпей, римський воєначальник, який якраз провадив воєнну кампанію у Сирії, побачив, що в нього є гарна нагода для втручання. Коли сторони конфлікту відмовилися обговорювати свої розбіжності, Помпей врешті-решт узяв місто Єрусалим в суботу, 63 р. до Р. Х. Саддукеї відчайдушно захищали висоти храму, але вкінці були подолані римлянами. З цієї нагоди римський генерал навіть увійшов у Святеє Святих,

але пощадив храм і не втручався у поклоніння євреїв. Таким чином, євреї стали васалами четвертої світової сили і залишалися політично залежними аж до того часу, поки не було зруйновано Єрусалим.

Помпей відвіз Арістовула та його дітей до Риму, де вони змушені були прикрасити тріумфальну процесію переможця. Гірканій II був поставлений правителем і первосвящеником, але він був таким невмілим, що Цезар призначив Антипатра, ідумейського князя, співправителем. Насправді Гірканій залишався лише первосвящеником. Його було захоплено в полон під час однієї з кампаній. Тоді Антипатр сам призначив римського намісника.

Таким чином остання ознака політичної автономії була відібрана від євреїв, і від Синедріону, зокрема. Вони справді намагалися відновити свою втрачену славу повторними повстаннями, але завжди нашоувалися на залізну руку римлян, які, врешті-решт, дали можливість Іродові стати призначеним царем на місці свого батька Антипатера, по смерті останнього. Такий розвиток подій показав, що партія Гасмоніян, або ж Маккавеїв, цілковито втратила свій вплив.

Ірод зібрав страшну данину зі своїх противників. Не лише полетіли голови всіх видатних саддукеїв, але смерть очікувала на кожну людину, що походила з Гасмоніян. Навіть Маріамна, Іродова цариця, і також його теща і навіть сини, народжені від Маріамни, мали померти, бо в їхніх жилах текла кров Маккавеїв. Жорстокий ідумеянин так часто проливав шляхетську кров, що вирізання немовлят у Віфлеємі, яке також було ділом його рук, навіть не згадується тогочасними світськими істориками. То для них була надто незначна подія, щоб її записувати.

Ірод незабаром змінив вигляд міста будівництвом театрів та відводячи площі для спортивних змагань. Для того щоб підлеститися до населення, особливо для

мінімізації своїх звірств, він прикрасив храм і дуже його переробив. Але його характер залишався незмінним аж до кінця життя. Коли він уже мав померати від гидкої та невиліковної хвороби, яка найшла на нього як суд Божий, він віддав наказ стратити одного із синів від своєї другої дружини. Коли він уже почував подих смерті, то наказав ув'язнити на Єрихонському іподромі шість сотень видатних єврейських мужів і стратити їх тієї миті, коли надійде звістка про царську смерть для того, щоб було трохи правдивих плакальників, коли цар помре. На щастя, цей диявольський задум помираючого тирана не було виконано і так сталося, що Ірод помер неоплаканим. Це відбулося 4 р. по Р. Х., 751-ого року по заснуванні Риму.

139. Релігійний клімат

За цього довгого періоду безупинної боротьби та політичного неспокою, що тягнулися від часу вигнання, єврейський народ поволі розвинув ті політичні характеристики, з якими ми ознайомлені з євангельських історій Нового Заповіту. Оскільки Бог більше не посилав євреям пророків, то вони мали плекати те, що їм було дано раніше, і в надії прагнути світла спасіння, яке мало постати в Христі. І, безперечно, завжди було декілька вірних душ, які чекали спокійно і непохитно на прихід Обіцяного.

Але в напрузі та безладді тих бурхливих днів провідники народу та їхні послідовники втратили вид правдивої месіанської надії. Треба зауважити, що в апокрифічних маккавейських книгах про Месію навіть не згадується. Великі герої дому Гасмонейн були цілковито захоплені планами про здобуття політичної влади та незалежності. Коли ж римське завоювання відкинуло цю ціль в далеке майбутнє, то про обітницю Месії згадали, але зведені люди чекали на Нього, як на мужнього героя, Який відновить політичну силу та славу Ізраїлю.

Втративши політичну важливість, секти фарисеїв і саддукеїв витрачали весь свій час на сварки з питань віри. З Нового Заповіту нам відомо, що фарисеї, як великі дотримувачі закону, проповідували праведність діл як правдиву дорогу спасіння. Вони вимагали буквального виконання закону, до якого вони додавали чисельні обмеження та вимоги («передання старших» Матвія 15:2), так що будь-яка людина, що приймала їхній провід, жила в жажливій духовній неволі. З іншого боку, саддукеї були чисто раціоналістичними, відкидаючи всі догмати, які видавалися їм нерозумними. Таким чином вони відкинули доктрину про безсмертність, вічність, існування духів, воскресіння та захищали життя плотської самовтіхи.

Була і третя секта, яку називали есеями, набагато менш популярна та впливова, яка була перше розсіяною поміж людей, а потім знайшла безпечну гавань у пустинних місцях, що лежали на захід від Мертвого моря. Там вони жили у закритій спільноті, відкидали шлюб, а головним правилом їхнього життя було служити потребуючим. Нам дуже мало відомо про їхні релігійні погляди, але здається, що вони дуже були віддані філософським припущенням і з тієї причини часто ставилися поряд із язичницькими містиками.

140. Іродіяни

Після смерті Ірода Палестину було поділено серед трьох його синів. Архелай, який здобув освіту в Римі, став провідником над Ідумеєю, Юдою та Самарією, маючи титул етнарха (Матвія 2:22). Оскільки його призначенню чинився сильний спротив, то він почав переслідувати своїх ворогів надзвичайно жорстоко одразу по сходженні на престол. Проте євреї доносили свої скарги до Риму і імператор змістив тирана, вигнавши його до Галлії. Впродовж певного часу його провінцією керували

намісники, серед них був і Понтій Пілат. За ними наглядав римський легат для Сирії і вони мешкали в Кесарії, лише час від часу відвідуючи Єрусалим.

Інший син Ірода, Филип, м'який та справедливий чоловік, був призначений тетрархом району на схід від Йордану. Він правив у мирі та процвітанні впродовж 37 років.

Ірод Антипа, третій син Ірода Великого, був тетрархом Галілеї і Переї. Він є тим Іродом, якому Іван докоряв за одруження з братовою дружиною. Саме цей Ірод перше ув'язнив Івана, а потім відрубав голову безстрашному проповідникові. Так само він брав участь у тортурах над Ісусом після того, коли Його схопили. Будучи вмілим інтриганом («лисом», Луки 13:32), він примудрявся зберігати прихильність римських імператорів, допоки Іродіяда, його амбітна дружина, не переконала його відвідати Рим у надії здобути для себе титул царя. Звинувачення, які були висунені проти нього його племінником Агріппою I, погубили його. Його було усунено з посади та відправлено до Галлії разом із його дружиною — пара засмучених та мудрих вигнанців.

За правління Ірода Агріппи I, внука Ірода Великого, вся Палестина була поступово об'єднана серією імперських указів і стала незалежною провінцією, відділеною від Сирії. Цей Ірод наказав стратити Апостола Якова та ув'язнив Петра, щоб догодити юдеям (Дії 12:1-4). Незабаром після цих лиховісних учинків він дозволив населенню звертатися до себе, як до бога, і його було вражено огидною хворобою — черв'яки поїдали його живе тіло.

Агріппа II, Іродів син, почав правити у віці лише 17 років і йому було дано титул царя, як правителя певних частин Палестини. Перед цим правителем Павло промовляв на свій захист (Дії 25, 26). Після того як Агріппа

Пі поправив 26 років, було зруйновано Єрусалим (70 р. Н. Г.), а він не зумів відвернути катастрофу.

Упродовж попередніх 70 років постала нова партія zelotів, які прагнули установити Царство Боже на землі у такому вигляді, як вони про нього мріяли. Вони були фанатиками, що зневажливо відкидали мир під римським пануванням і постійно були готовими до збройного повстання. Їхні неодноразові заколоти врешті-решт переповнили міру терпіння римлян, які стали виконавцями Божого суду: єврейський народ перестав існувати як нація.

В. Перші переклади Старого Заповіту

141. Таргум і Талмуд

Під час Вавилонської неволі і під час періоду, що одразу йшов після неї, євреї не лише вивчили мову своїх зверхників, але й самі почали все частіше і частіше нею користуватися. Поступово єврейська мова, якою написані книги Старого Заповіту, цілковито вийшла з ужитку і була заміненою арамейською або ж халдейською мовою. Тож незабаром стало очевидним те, що зібрані люди більше не розуміли, як Писання читалося в синагозі в суботу, і тому потрібно було додати до читання тлумачення на новому діалекті.

Арамейською мовою переклад називається *таргум* і цей термін тепер використовується для позначення арамейського парафразу Старого Заповіту, який дійшов до нас. Перше книжники, без сумніву, виробили переклад *ex tempore* під час читання Писання в синагозі, але навіть після того перекладачеві не дозволялося використовувати письмові нотатки в синагозі. Можливо, через це у нас не збереглося жодних залишків найстаріших таргумів.

Проте є певним те, що все ще збереглися таргуми з дуже раннього періоду. Є таргум Онкелоса на книги Мойсея,

але донині вчені не погоджуються щодо того, хто його написав. Єрусалимський таргум на П'ятикнижжя і таргум Йонатана на пророків також варті особливої згадки, але існують таргуми майже на всі книги Старого Заповіту. Ці версії рідко викладають буквально значення єврейського тексту, але вони є в основному парафразами, які часом переростають у справжні коментарі на текст.

Таргуми не треба плутати з Талмудом, який юдеї так високо цінують, що на практиці його авторитет поставили над Біблією, хоча й теоретично визнають вищу святість канону.

Талмуд складається з двох окремих частин: Мішни та Гемари. Перша є зібранням давніх приписів, виведених із Мойсеевого Закону, а інший є об'ємним поясненням Мішни. Все написано арамейською мовою. Певні частини Мішни були зібраними за днів Христа і, можливо, наш Господь посилається на них, як на «передання старших», які Він засуджує. У сучасній формі ця частина Талмуду бере свій початок десь наприкінці другого століття по Різдві Христовім. Початки Гемари є пізнішими і періодично до неї додавалися частини до кінця шостого століття.

Дві великі версії Талмуду (Єрусалимська та Вавілонська) відрізняються лише у Гемарі. Кожна виявляє равинські точки зору багатьох сотень юдейських учених; Талмуд Єрушалмі містить Гемару равинів, які жили головним чином у Галілеї, в той час, коли Талмуд Баблі виявляє мудрість юдейських учителів, які жили в діаспорі у Вавилоні. Об'єм Талмуду, який надрукований 12-томними фоліантами, є свідком величезної старанності авторів та колекціонерів.

142. Септуагінта

Коли, внаслідок завоювань Олександра Великого, грецька мова стала загальноживаною у Палестині та

сусідніх країнах, то стало очевидним те, що Старий Заповіт треба було перекласти новою світовою мовою. Це було би на користь не лише тим євреям, які прийняли грецьку мову, але і язичникам, які бажали ознайомитися з літературою і релігією єврейського народу.

Єгипет із його великим єврейським населенням, вчені якого розвинули велику схильність до грецької науки та літератури, природно став місцем народження тієї важливої грекомовної версії Старого Заповіту, яка відома як Септуагінта. Ця назва, яка означає «Сімдесят», є постійним нагадуванням про легендарне походження цього перекладу. Історія повертається до того часу, коли Птоломей Філадельфій запропонував, щоб цар шукав допомоги у первосвященника Єлеазара в Єрусалимі для того, щоб отримати переклад книг Мойсея. Єлеазар відрядив 72 вчених мужі, по шестеро з кожного племені Ізраїлю, і вони принесли із собою чудову копію Закону до Єгипту. Цих мужів розмістили на острові Фарос, кожного в окрему келію, і вони звершили свою роботу за сімдесят два дні. Розвиваючи цю історію, пізніші легенди зазначають, що ті старанні вчені переклали цілий Старий Заповіт і що, чудо із чудес, кожен із 72 перекладів був ідентичним. З цієї легенди, замінивши число на кругле, версія стала називатися Септуагінтою і її часто позначають римськими числами LXX. Певно, що цей переклад було здійснено в Єгипті, найімовірніше в Александрії, центрі культури та знання. Оскільки про неї знав та використовував її вже внук Ісуса Сираха, то певно що вона була широко відомою перед 132 р. до Р. Х. Оскільки ця версія не є цілковито надійною та точною у всіх місцях, то досить певним є те, що вона є ділом кількох перекладачів. Вона не є буквальним перекладом і часто набуває форм парафразів. У цій великій праці, книги Самуїла, Царів і Хронік, які склалися з одного тому єврейською мовою,

були розбиті на дві частини, і всі пізніші версії повторюють цей приклад.

За часів земного служіння Христа, Септуагінта була широко відомою і так високо шанувалася євреями, що вони з готовністю приймали легенди, які стосувалися її. Святі письменники Нового Заповіту зазвичай цитували місця зі Старого Заповіту відповідно до версії Септуагінти. Інколи ми зауважуємо, що цитата не відповідає повністю єврейському текстові. Але в таких випадках ми визнаємо, що, цитуванням слів грецької версії, Святий Дух схвалює їх, як правдиве висвітлення єврейського оригіналу, часто висвітлюючи думку, яка, в іншому випадку, була би пропущена. Для дослідника Старого Заповіту Септуагінта надає значну допомогу у в'ясненні значення багатьох складних слів і фраз.

Г. Географія Палестини

143. Загальні риси

Коли Бог поінформував Авраама про країну, яку належного часу захоплять його нащадки, то Він назвав Євфрат, як крайній східний кордон, а ріка Єгипетська за крайній західний кордон (Буття 15:18). Дальші деталі записано у Виході 25:31, де Бог каже: «І покладу границю твою від моря Червоного аж до моря Філістимського, і від пустині аж до Річки». Таким чином, визначено західні та східні межі.

Додаючи до цього найнедвозначніший опис, який дано в Числах 34:2-12, ми виявимо, що відповідно до обітниць Божих спадщина народу Ізраїлю мала поширитися на сході від пустелі, яка простягається від південного кінця Мертвого моря до Євфрату, на півдні від північної точки Червоного моря до Мертвого моря, на сході до річки Єгипетської і на півночі від Середземного моря до Євфрату.

Оскільки народу Ізраїлю не вдалося виконати суд Божий над язичницькими народами цієї території, то вони не здобули повного над нею контролю аж до днів Давида, але й навіть тоді їхні володіння були тимчасовими. Різноманітні події, які записані у священній історії, відбулися властиво у Палестині, яка обмежується горами Лівану та Антілівану на півночі, річкою Йордан на сході, Середземним морем на заході та Аравійською пустелею на півдні. До цього треба також додати країну на схід від Йордану, яка дана як спадщина племенам Рувима, Гада та половині племені Манасії.

Річка Єгипту, яка зазначена як частина західного кордону, очевидно, не є Нілом, але малим потоком, який впадає у Середземне море на північ від гори Сінай. Влітку він пересихає і є сам по собі таким незначним, що більшість наших карт навіть не позначають його місця розташування.

Назва «Палестина» є грецьким спотворенням слова Філістєя. Первісно це була назва південно-західної частини країни. Цю назву вживали навіть євреї до цілої країни. Вона називалася Ханаан на честь четвертого сина Хама, деякі з нащадків котрого, ханаанєяни, там оселилися. Вона була Обіцяним Краєм, тому що вона була обіцяна Авраамові та його нащадкам. Ми справедливо називаємо її Святою Землею не лише через те, що вона була ареною великих діл, які учинив Бог для Свого народу, але зокрема через те, що Спаситель світу провів там усе Своє святе життя і таким чином надав усім тим місцям, які Він провідав, такого значення, яке для християн не може мати жодне інше місце в цілому світі.

Властиво Палестина, разом із землею на схід від Йордану, має площу приблизно 19000 квадратних кілометрів, яка має розмір приблизно штату Меріленд у США. Її природні межі, такі, як гори, пустелі і Середземне

море, були бар'єрами ізолювання і робили її зручною домівкою для народу, якого Бог призначив для утримання виняткової позиції посеред усіх націй. Там правдиві ізраїльтяни могли жити тихо та мирно, прагнучи повноти часу, якби своїм непослухом вони не руйнували плани Божі.

Хоча й мала площею, Палестина має всі можливі варіанти поверхні. Її можна поділити на чотири виразних смуги, які межують одна з одною, простягаючись з півночі на південь, а саме: (1) приморська рівнина, (2) гірська область, (3) Йорданська долина, (4) високі плато на схід від Йордану.

144. Приморська рівнина

Приморська рівнина простягається вздовж Середземного моря одним цілим, окрім того, що вона розривається на дві частини західним кінцем гори Кармел. На північ від Кармелу лежить північний край узбережжя, яке колись було населеним фінікійцями, проживання яких ізраїльтяни не турбували. Схід гори Кармел переходить у прекрасну рівнину Ездрелону, яка хоча і лежить в гірській області, все одно є фізичною частиною приморської рівнини. На південь від гори Кармел лежать рівнини Шарону, а на південь від них лежить земля филистимлян, які упродовж століть були лютими ворогами ізраїльтян. Там долина розширюється, аж допоки не стає 32 кілометри завширшки в тій точці, де вона дотикається пустелі. Ця частина була відомою під назвою Шефели, тобто, низьких пагорбів, підніжжя гірської області. Ґрунт цілої приморської смуги радше піщаний, але винятково продуктивний, і його хвилеподібна поверхня лежить на висоті від 30 см. до 6 м. над рівнем моря.

Усі більші міста цієї смуги були збудованими на узбережжі. Вузька територія Фінікії не служила приман-

кою для фермерів або пастухів, але багаті та могутні міста Тиру та Сидону свого часу контролювали морські маршрути, посылаючи своїх купців за Гібралтарську протоку аж до Британських островів. Фінікійські колонії, які були розташовані вздовж північного узбережжя Африки, виявилися серйозною завадою для Риму, коли він почав ставати хазяїном світу.

На узбережжі Шарону лежать міста Йоппія та Кесарія. Йоппія, одне з найстародавніших міст світу, яке все ще існує сьогодні, завжди була і все ще є доброю гаванню Палестини. Хто лишень мандрує до Палестини морем, виходить із корабля у Йоппії. Кесарія часто називається Кесарія Палестинська (Филистимська Кесарія) для того, щоб відрізнити її від інших міст із такою самою назвою. Це місце мало важливе значення.

З міст, які належали филистимлянам, саме Ашкелон завдавав чимало біди євреям і також виявляв затуляту ворожнечу проти християн пізніше. Коли почалися хрестові походи, це місто використовувалося європейськими загарбниками для висадки. Пізніше, 1192 року вони його таки і зруйнували. На південь від Ашкелону, також на узбережжі, лежало місто Газа. Через те, що воно стояло на краю південної пустелі, воно було бажаним місцем зупинки для караванів, які виходили з Єгипту. На караванній дорозі, яка вела з Єрусалиму до Гази, Пилип охрестив євнуха. Уздовж передгір'їв у филистимлян були міста Ашдод, Екрон і Гат, добре відомі з історії царів Ізраїлю. Сьогодні існує лише Ашдод – невеличке село.

Короткі річки приморської рівнини течуть лише в дощовий сезон. Найпівденнішою є річка Єгипту, яка формує кордон Палестини. Єдиною річкою хоч якоїсь важливості є Кішон, яка збирає воду всієї Ездрелонської долини. Про цю річку згадується в оповіданні про Сісеру та пророка Ілліу.

145. Гірська область

Гірська область Палестини простягається від гори Ліван на південь до Мертвого моря. Там відбулися найважливіші події єврейської історії. За винятком вузьких рівнин уздовж річки Йордан, Галілея, Самарія і Юдея (три головних частини країни) виявляють усі аспекти гірської країни з її високими пагорбами та приемними долинами.

Якраз на північній межі Палестини лежать відомі гірські пасма Ліван та Антіліван. *Ліван* означає «Білі Гори», названі так або через найвищі піки (3, 000 метрів), які зазвичай цілорічно покриті снігом, або ж через колір крейдових формацій. Навіть донині значна частина цієї гірської області дуже ретельно обробляється і зазвичай приносить добрі врожаї через велику кількість джерел холодної води. Неподалік від найвищого пасма мандрівник може побачити останні залишки тих величких кедрових лісів, які надали багато будівельного матеріалу для Соломонового храму. Багато мешканців Лівану є християнами. Називаються вони мароніти.

Відділений від Лівану широкою долиною Келесирії, Антіліван піднімає свої вершини на таку ж саму висоту. Найвідомішою з Антіліванських гір є гора Гермон (також відома під назвою Сиріон, або ж Сенір), яка формує південний кінець пасма та складається з групи значних вершин, найвища з яких піднімається на висоту понад 3000 метрів понад рівнем моря. Сніг, як правило, лежить на її вершині упродовж цілого року. За давніх днів цей сніг збирали і відносили в Тир для використання в прохолодних напоях. На горі Гермон б'ють неспинні джерела Йордану і роса її насичує водою довколишні долини.

Від Лівану та Антілівану води розтікаються на чотири сторони світу. З вершин цих гір мандрівник може кинути

свій погляд на схід до Дамаску, на північ до Антіохії, на захід до Тиру та Сидону і на південь до просторів Святої Землі.

146. Галілея

Від південних передгір'їв Лівану, на південь від гори Кармел простягається земля Галілея. Під час розподілу Краю, Галілея стала домівкою для племен Асира, Нефталима, Завулона та Іссахара.

Верхня Галілея включає Нефталимові гори із найвищою вершиною Євел Ярмук (прибл. 1300 м.) Якщо мандрувати на південь, то можна побачити гори, як вони зменшуються аж допоки не стають на півдні висотою прибл. 600 метрів. Між ними лежить рівнина Завулонова, де було розташовано багато міст, які так нам добре відомі з оповідань про Ісуса. Велика рівнина Ізреелю (Ездрелону), яка ділилася між Іссахаром і Завулоном, лежить ще далі на південь, уздовж підніжжя гори Кармел.

У Нижній Галілеї сьогоднішньому мандрівникові покажуть Гору Блаженств, де, як вважається, Ісус виголошував Нагірну Проповідь, і гору Фавор, яка раніше вважалася місцем Христового Переображення.

У загальному, Галілея є високим плато, яке спускається до приморської рівнини на заході, до Ізреельської долини на півдні і до Йордану та Генісаретського озера на сході.

Цей район, який зараз в цілому є посушливим, у часи Старого Заповіту, вміщував неймовірну кількість населення. Відповідно до Йосифа, єврейського історика, достовірність якого не викликає сумнівів, у Галілеї було 204 міста, кожне з яких мало принаймні 15,000 мешканців (в цілому 3,060,000 душ).

Поза сумнівом, Галілея була найпродуктивнішим районом Палестини. На її північному краї лежало стародавнє місто Дан, найпівнічніше місто Святої Землі

(як Беер-Шева була найпівденнішим містом країни, вислів «від Дану до Беер-Шеви» означав «по всій країні»), близько до верхів'я Йордану. Дан існував ще тоді, коли Аврам прийшов із Халдеї, але він був відомий під назвою Лаїшем, допоки його не захопили люди Дана. Кана, де Ісус здійснив Своє перше чудо, була розташована на рівнині Завулоновій. Уздовж узбережжя Галілейського моря, з півночі на південь, лежать міста Хоразін, Віфсаїда і Капернаум, які хоча і з чисельним населенням у часи Христа, зараз зникли цілковито, так що навіть місця їхнього розташування піддаються сумніву. Але Тиверіяда, побудована Іродом Великим і названа на честь імператора Тиверія, є сьогодні селом з чотирма тисячами мешканців. Назарет, до якого можна було пішки дійти з Кани за одну-дві години, розташований навпроти південного схилу плато, дивлячись на долину Ізреелю, у чашоподібній долині між білими крейдяними схилами. Його теперішні мешканці все ще показують дім Йосипа, джерело Марії та інші цікаві місця, які могли бути пов'язані певним чином із життям Ісуса. В Ізреельській долині ми можемо знайти село Наїн, яке, хоча нині дуже маленьке, за часів Христа мусило бути містом значного розміру.

147. Самарія

Гора Кармел, Малий Гермон і пагорби Гілбоа разом формують виразну природну межу між Галілеєю і Самарією. Проте не фізичні особливості відокремлювали Самарію від Юдеї на півдні. Там упродовж століть політична межа пережила чимало різноманітних змін.

Самарія досягла найбільшого розвитку за днів Єровоама I, який утримував місто Бет-Ел і учинив його місцем ідолопоклоніння. Район, який став Самарією, був наполовину заселений половиною племені Манасії і могутнім племенем Єфрема, від якого царство десяти

племен вивело одну зі своїх назв. Назва Самарія виникла під час періоду царів, коли Омрі збудував собі нову столицю і дав їй таку назву (1 Царів 16:23, 24). Після депортації десяти племен, цар Ассирії заселив район чужинницькими колоністами і через шлюбні змішання останніх із маленьким залишком ізраїльтян, що там були залишилися, утворилася гібридна нація, яку називали самарянами, які стали зятими ворогами євреїв.

У Самарії взагалі не було великих рівнин. Її верховини сягають середньої висоти 835 метрів над рівнем моря. Долини за своєю родючістю не поступаються долинам Галілеї. Коли Ханаан було завойовано народом Ізраїлю, принаймні 500, 000 сімей оселилися в Самарії. Пасмо Кармел, яке досягає висоти приблизно 550 метрів, одержало свою назву («Божий виноградник») від родючості її схилів, які в стародавні часи акуратно оброблялися. Пасмо Малого Гермону частково належало Іссахарові, а частково Манасії. На горі Гілбоа, на північно-східному куті Самарії, цареві Саулові було завдано кінцевої поразки і він помер.

Дві інші примітні вершини є Герізім і Евал, між якими лежить місто Сихем. Перша гора називалася Горою Благословення, а друга гора називалася Горою Проклять, відповідно до Повторення Закону 27 і Єгошуї 8:33, 34. Гора Герізім потім вважалася священною, як місце поклоніння самарян (Івана 4:20).

Сихем був найстарішим містом Самарії. Авраам відвідав його під час своїх блукань, і Яків жив там упродовж певного часу. Розташоване між Герезімом та Евалом, воно стало резиденцією царя одразу після установа північного царства. Після того як Тірца, друга столиця, яка лежала на північний захід від Сихему, була спалена Зімірі, Омрі повернувся на північний схід і побудував місто Самарію. Ця столиця була зруйнована маккавейським лідером Іваном Гірканієм, але Ірод

Великий відбудував місто та назвав його Севастія (грецький еквівалент Августа) на честь імператора Августа. На південь від Сихему було Шіло, де за днів Ілія спочивав ковчег заповіту і де здобув освіту Самуїл. Бет-Ел, який раніше називався Луз, належав до Самарії більшість часу, хоча й лежав у спадщині, яка була приписана племені Веняміна.

148. Юдея

Коли мандрівник переходить із Самарії в Юдею, то зміни ландшафту зовсім непомітно. Гори Юдеї також досягають висоти 835 метрів, а між ними лежать численні родючі долини. На захід цей район поволі спускається у частину дуже родючих схилів, які поступово зливаються із филистимлянською долиною Шефели.

У Хевроні починається велика долина, з багатьма гілками з різних сторін. Ця долина ділить гірську країну на дві частини і вона простягається до узбережжя моря на заході. На півдні Юдея дотикається Аравійської пустелі. Там лежить пустеля Юдеї, дикий та неприступний район, у якому багато років, долаючи численні труднощі, провів Давид як вигнанець.

Гора Оливна біля Єрусалиму є найпомітнішою вершиною серед юдейських висот. Там, де гори опускаються до Єрихону, мандрівникові покажуть круту вершину Квартанії, де Ісус постився упродовж 40 днів, а потім був спокушуваний сатаною.

Посеред міст Палестини Єрусалим є унікальним не лише через те, що він став центром правдивого поклоніння Господу після того, коли було збудовано храм, але головним чином через те, що врешті-решт чудесне божественне діло викуплення було звершено у місті та поблизу нього. Тож не романтика, а напружений релігійний інтерес спонукав християнських учених

присвятити багато часу дослідженню історії і топографії Єрусалиму для того, щоб знайти рішення багатьох проблем, які піднімає Біблійний запис.

Щодо віку, то Єрусалим є одним із найшанованіших міст на землі. Він процвітав за днів Авраама, який був благословив Мелхиседек, цар Салиму, який є нині Єрусалим. Потім це місто було столицею євусян і називалося Євусом. Марно намагався Ісус Навин відбити його з рук ханаанеян, як і не добилися успіху в цьому ділі Веніяминові нащадки. Врешті-решт Давид захопив його, учинив його столицею і назвав його Єрусалимом. За днів царів його часто захоплювали і плюндрували ворожі армії, але саме Навуходоносор зруйнував його цілковито 586 р. до Р. Х.

Вигнанці, що повернулися, почали відбудовувати місто 536 р. до Р. Х. і воно швидко відросло до свого попереднього розміру після того, як Неемія відновив його мур 444 р. до Р. Х. Хоча Єрусалим часто боляче вражали, він стояв ще більше як п'ять століть, допоки Тит, римський воєначальник, не зрівняв його із землею у 70 р. Н. Г.

Через п'ятдесят років імператор Адріан відбудував на руїнах нове місто і назвав його Еліа Капітоліна, і ця назва залишалася аж допоки Костянтин Великий не відновив давню назву Єрусалиму. Не лише євреї і християни, але також і магометани вважають це місто священним; останні називають його Ель-Кудш («Святе»).

Єрусалим лежить за 51 кілометр від Середземного моря, за 29 кілометрів від Мертвого моря, за 30 кілометрів від Йордану і за 58 кілометрів від Самарії на висоті 835 метрів над рівнем моря.

Три долини та чотири пагорби, які лежать в його межах, визначають загальний вигляд міста. Чотири пагорби є відлогами Юдейських гір і вони мають такі назви: Везета, яка лежить на північ і на схід; Морія на південному сході; Акра на північному заході; Сіон на південному заході.

Східні схили Везети та Морійї спускаються у долину Кедронського потоку (долина Єгосафата). Тиропенська долина (долина Сироварів!) розділяє Сіон і Морійю на її південному кінці, а дві її північних гілки вриваються між Акрою і Везетою, і між Акрою і Сіоном. Везета і Морійя розділені невеликою западиною. На заході місто доторкується до Гінномської долини, яка з'єднує Тиропенську та Кедронську долини на південь від Єрусалиму. Таким чином, велике місто було захищеним із трьох сторін глибокими долинами і лише північна стіна відкривала зручне місце для нападів ворогів, які тримали місто в облозі. Тому багато успішних нападів, таких, як напад Тита, розпочиналися саме із тієї сторони.

На горі Сіон у євусеян був замок і там Давид збудував свій палац. Через те верхня частина міста називалася Місто Давида. Пізніше та частина міста називалася Верхнім Містом. Там також колись стояв палац Ірода Великого. Навпроти Сіону і трохи на схід, на давній горі Морійї, Соломон звів перший храм. У північно-західному куті на просторому місці стояв Замок Антонія, саме він був ареною жорстокої і кривавої боротьби, коли римляни штурмували місто. На тому місці, де колись стояв храм, халіф Омар 637 року побудував мечеть, яка називалася Кубет ес Сахра. Вона є однією із найшанованіших святинь магометанського світу аж донині.

Гора Акра, Нижнє Місто, і висоти Везети, Нового Міста, є пізнішими додатками до Єрусалиму. Раніше, за днів Маккавеїв, було оточеним муром, тоді коли мур останнього не був збудований аж до вознесіння Христового. Таким чином різноманітні частини потрійного муру Єрусалиму були збудованими в різні періоди. Давид і Соломон збудували перший мур навколо Сіону та Морійї. Другий мур захищав висоти Акри і ніхто поки що не спромігся показати, де він дотикався до першого муру Морійї. Третій мур, який оточував Везету, розпочатий

Іродом Великим, був цілковито завершеним незадовго до римської облоги.

Гора Оливна дивиться на Єрусалим зі сходу через Кедронську долину і складається із кількох окремих пагорбів. Найпівденніший із них називається Горою Образи, бо саме там Соломон збудував поганське капище. Біля неї постає Гора Пророків, названа так через те, що, як кажуть, там було поховано кількох пророків. Пагорб посередині відомий під назвою Гори Вознесіння, але резонно припускається, що вознесіння Христове відбулося на її східному схилі, радше ніж на вершині гори перед очима Єрусалиму. Далі йде Гора Галілеян – саме там, як кажуть, Апостолам з'явилися ангели після Христового вознесіння. Найпівнічніший пагорб називається Охоплення, бо, кажуть, із цього місця Тит уперше оглянув Святе Місто.

Біля того місця, де внизу зустрічаються три долини, був розташований Ставок Силоамський. Навпроти нього на схилі, на який вказує місцевий люд, до цього часу розташована Акелдама, поле крові.

Віфлеєм, де народився Христос, лежить за вісім кілометрів на південь від Єрусалиму. Він називався Віфлеєм Євфрата, на відміну від села з такою самою назвою у Галілеї. Теперішні його мешканці, які є християнами, успішно обробляють родючий ґрунт. У Віфлеємі подорожньому покажуть, як у це вірять, Грот Різдва Христового, а також Церкву Марії, яка була побудованою імператрицею Оленою. Біля Віфлеєму каравани проходять повз Грід Рахілі.

За двадцять дев'ять кілометрів на південь від Єрусалиму все ще лежить стародавнє місто Хеврон, яке процвітало за днів Авраама і стало поховальним місцем трьох патріархів. Після завоювання, його було передано в спадщину Калеву. Воно було визначене як одне із міст притулку і як одне з левитських міст, де постійно мали

мешкати нащадки Аарона. Після того, коли Давид став царем, він мешкав у Хевроні близько восьми років.

Беер-Шева, прикордонне місто, розташоване за 72 кілометри від Єрусалиму на південний захід.

Якщо іти від Єрусалиму вздовж південних схилів Оливної Гори, то мандрівник за днів Христового земного служіння перше дійшов би до Вітфагії, а потім до Віфанії – обидві вони розташовані дорогою до Єрихону. Вітфагія безслідно зникла, а Віфанія сьогодні є малим арабським селом.

Після мандрівки з Єрусалиму безлюдною пустелею, майже 21 кілометр, подорожуючий дійде до Єрихону, який називається Містом Пальм через його пишну напівтропічну рослинність. Вистраждавши чимало завоювань, це місто виродилося у брудне арабське поселення.

Гілгал, де народ Ізраїлю розбив свій перший табір, на захід від Йордану, був розташований близько річки, недалеко від Єрихону.

Маленьке село Еммаус лежить майже прямо на захід від Єрусалиму.

149. Долина Йордану

Долина Йордану, яку араби просто називають Гор, тобто Долина, простягається від підніжжя гори Гермон просто на південь до Мертвого моря. Сам по собі незначний потічок, у порівнянні з іншими річками, Йордан все ж таки є найпримітнішою річкою. Вона не лише цілковито оточена зусбіч землею, але також завершує свій біг далеко нижче від рівня моря. Джерела її лежать високо на схилах гір, на висоті 330 метрів, воду вона віддає у Мертве море на рівні 388 метрів нижче рівня моря. Якщо взяти до уваги відстань 215 кілометрів навпрошки, то води цієї річки, таким чином, падають з висоти 770 метрів. Через те що річка петляє, то її справжня довжина складає 320 кілометрів.

Ці сильні джерела разом формують витoki Йордану. Найпівнічніший розташований в Гасбеї на схилах гори

Гермон. Біля розташування Дану до нього долучається джерело Тель-ель-Кади. На схід від нього, біля Кесарії Пилипової, є джерело Баніас, саме про нього серед євреїв побутовало вірування, що воно є справжнім витокком Йордану, проголошуючи, що він одержує воду через підземне з'єднання з малого озера на північному сході, яке називається Фіала.

Верхня частина річки, від Гасбеї до озера Мером, має довжину 64 кілометри. Впродовж 19 кілометрів річка спадає на 330 метрів і таким чином досягає рівня моря. Там вона впадає в озеро Мером, яке араби називають Ель-Гуле. Воно наче має форму трикутника із вершиною, що вказує на південь. Північний кінець має ширину десь 5 кілометрів, а відстань між точкою впадання і витокком річки складає 6, 5 кілометра. Це озеро оточене низинами, порослими очеретом, і є таким мілким, що часто воно майже зникає в гарячі літні місяці; отже, воно виглядає більше як болото, а не як озеро. І все-таки в ньому багато риби, а тому воно підтримує життя великої маси птахів.

Посередині свого шляху, між озером Мером і Галілейським озером, річка проходить ледь 18 кілометрів свого шляху, але опускається на 228 метрів. Якщо течія перед впаданням у озеро Мером є повільною, то незабаром її русло звужується у напрямку на південь і через 3 кілометри після витокку з озера вода летить вперед посеред непрохідних скель. У цьому місці річку перетинає Міст Якова, побудований із великих блоків базальту, по яких, як кажуть, річку переходив Яків у час свого повернення з Месопотамії (помилка в традиції, див. Буття 32:22). Від давніх часів цей міст використовувався караванами, які прокладали свій шлях із Дамаску до порту Акка (на північ від гори Кармел).

Галілейське озеро також називається озером Генісаретським і озером Тиверіядським на честь району та міста, які лежать на його берегах. У Старому Заповіті воно

називається Кінеретським. Форма його нагадує грушу, його найбільша ширина складає 11 кілометрів, а довжина майже 21 кілометр. Глибина його різниться від 30 до 54 метрів. Поверхня його лежить на висоті 230 метрів нижче рівня моря.

На західному узбережжі Галілейського озера, утискувані безплідними скелями, лежать родючі долини, де раніше процвітали великі міста та села (Хоразін, Віфсаїда, Капернаум, Тиверіяда, Маґдала). Проте сьогодні цей район майже безлюдний.

Східне узбережжя різко піднімається, а його навислі скелі навівають непереборний смуток. За днів земного служіння Христа там було лише декілька міст або сіл. Це пояснює глибокий неспокій учнів, коли Христос запропонував їм нагодувати натовп людей, які були зібрані коло узбережжя, щоб чути Його.

Як правило, поверхня озера є гладкою і тихою, але, часом, налітають абсолютно неочікувано люті бурі і загрожують кораблям катастрофою. Через те, що озеро розташоване нижче від рівня моря, клімат на його берегах майже тропічний, так що там можна вирощувати всі тропічні плоди. Північна частина озера донині багата на рибу; звідси і назва Віфсаїда «рибне місто». Уздовж обох берегів озера на поверхню озера піднімається вода із гарячих джерел, найважливіше з них у Тиверіяді, де температура доходить до 54 градусів тепла.

Залишивши мул, принесений із гір у широкій чаші Галілейського моря, Йордан починає свою нову, нижню, течію потоком чистої води, яку він несе на відстані майже 106 кілометрів до Мертвого моря. В цій частині подорожі Йордан спадає ще на 200 метрів, формуючи 30 окремих водоспадів і багато порогів. Занурившись у вузьку ущелину, він виринає на родючій Йорданській долині в Бет-Шеані, там, де поля Єрихону та Моаву лежать на протилежних берегах річки. Ця рівнина простягається на

ширину 22 кілометрів. Проте навіть цей гарний район сьогодні є майже безлюдним.

Кожного року у Великодній Понеділок тисячі паломників ідуть з Єрусалиму через Єрихон до того місця де, відповідно до місцевої традиції, Ісус був охрищений Іваном. Там вони купаються у стрімкій течії і через цей обряд сподіваються здобути прощення гріхів.

Йордан живлять чимало приток уздовж всієї його дороги, і, особливо, в його нижній течії. Проте більшість залишаються безводними до сезону дощів. Лише дві великі річки, обидві зі сходу, безперервно впадають у Йордан (Геромакс (по-арабськи Ярмук, але в Біблії не згадується)) і Яббок. Усіх цих додатків достатньо для того, щоб покрити ті втрати, яких річка зазнає внаслідок випаровування води. Окрім того, свої води в річку додають також і солоні джерела упродовж усього її шляху, так що річка врешті-решт несе у Мертве море чимало солі.

Мертве море Мойсей називає Солоним морем, а Єзекііль і Йоїл називають його Східним морем. Йосиф називає його Асфальтовим морем, Талмуд називає його Содомським морем; араби називають його Лотовим морем (Бар Лут). Назва Мертве море з'явилася у християнській літературі через Єроніма.

Ця водойма має довжину 74 кілометри і ширину від 8 до 15 кілометрів. Його поверхня лежить на висоті більше 430 метрів нижче від рівня моря. Оскільки воно повністю оточене високими скелями, то сонце тут спричиняє величезне випаровування, наче із гігантського котла. Хоча це і пояснює, чому це море, яке не має виходу до океану, є таким солоним, треба додати, що струмки із дуже солоною водою, які виходять із соляних покладів, теж впадають у Мертве море з південного сходу. Таким чином, вода стала настільки насиченою сіллю, що густина її утримує плавців від занурення.

Навколишнє середовище є пустельним і лякаюче безлюдним. Немає ніякої рослинності, окрім кількох місць, де протікають струмки прісної води. Рідко яка пташка пролітає над цими водяними просторами, і у воді не знайти нічого живого, навіть найменшої мідії. Справді, вся риба, яка вимивається у Мертве море Йорданом, у надзвичайно солоній воді не виживає. Коли весняні потоки переповнюють русло Йордану, то рівень Мертвого моря теж піднімається на декілька десятків сантиметрів. А коли ця додаткова вода різко випаровується, то на узбережжі залишається важка кірка солі.

І на північному, і на південному краях моря є болота, які виділяють чумні випари, спричиняючи багато хвороб серед місцевого населення. Вони доходять на північ аж до Єрихону. Якщо європейці потрапляють під вплив тих випарів, то неминуче хворіють.

Деякі дослідники, які насмілювалися пропливати Мертвим морем, поплавилися за те своїм життям.

На узбережжі є багаті поклади сірки та асфальтових пісковиків. Часто, особливо після землетрусу, хвилі викидають на берег уламки асфальту. Це – нагадування про те, що частина Мертвого моря покриває колишню долину Сіддїм, гарний та багатообіцяючий район, який був обраний за домовку Лотом, де за днів Авраама з ям вибирали асфальт (Буття 14:10, «смоляні ями»).

Содом і Гоморра процвітали у цьому Божому саду, допоки Господь їх не перевернув і не знищив їх вогнем і сіркою з небес. На східному узбережжі Мертвого моря, дещо нижче від центру, в море вривається півострів і вважається, що Содом і Гоморра лежали на південь від цієї точки, де вода, за площею ледь більша від лагуни, досягає глибини більше 5 метрів. У північній частині моря, глибина часто опускається до 434 метрів.

Окрім Йордану, у Мертвого моря є ще декілька приток різної величини. Серед них Кедрон, який починається

біля Єрусалиму і Керіт, біля якого мешкав Ілля, коли його годували круки.

150. Земля на схід від Йордану

Земля на схід від Йордану, яка простягається від підніжжя гори Гермон до потоку Арнон, який впадає у Мертве море, була обрана на спадщину племенами Рувима і Гада разом із половиною племені Манасії. Манасія мешкав на півночі, Рувим на півдні, а Гад між ними двома, три райони грубо відповідали трьом поділам на захід від Йордану: Галілеї, Самарії і Юдеї. На південь від Рувима мешкали моавитяни. Згодом уся ця місцевість називалася Перея, тобто земля поза межами, з точки зору тих, хто мешкав на захід від Йордану, але ця назва часто використовується для південної частини самого району.

Від півночі, майже до Мертвого моря, береги Йордану різко піднімаються стрімкими скелями. На півночі є декілька великих плато, які змінюються у найпівденнішій частині пагорбами. Географічно цей район ділиться на три частини: Башан (Гауран), Гілеад і гірська країна Аваріму.

Біблійний Башан, тепер відомий як Гауран, оточений горою Гермон на півночі, пустелею на сході, Йорданом і Галілейським озером на заході, а на півдні річкою Іеромакс (або Ярмук). Різко постаючи із Йорданської долини, Башанські пагорби переходять у велетенське плато, яке простягається далеко на схід, і там межує великими Гауранськими горами. Під ґрунтом тут лежить чорний базальт, він часто виходить на поверхню і тому загальний вигляд цієї місцевості є дещо похмурим. Але чисельні поклади лави, які з плином часу розкришилися, надають багато можливостей для успішного землеробства.

За днів земного служіння Христа Башан був поділений на п'ять районів, назви яких частково вживаються

арабами і сьогодні: Гауланіт (по-арабськи Голан) був розташований у верхній і середній течії Йордану. На північний схід від нього лежала провінція Ітуреї. Північно-східна частина Башану утворювала провінцію Трахоніту, можливо, ідентичну з Біблійним Арговом і відому арабам під назвою Ель-Леджа. Там, біля міста Едреї, було розбито царя Ога. На південь від Трахоніту лежить Ватанея. Остання частина, оточена іншими чотирма і відмежована на півдні Іеромаксом, називалася Авраніт (від Гаурану).

У Новому Заповіті, велика частина Переї, називалася Десятимістям. Ми не можемо визначити точних меж цієї частини, тому що перелік десяти міст відрізняється у різних списках, і більшість із тих міст були потім євреями зруйновані. Найбільша кількість тих міст беззаперечно була розташована в Башані, але до цієї групи також належав Дамаск. Це були міста поганські, засновані посеред єврейського населення, і вони були захищені римським урядом.

Гори Гілеадські постають на південь від Іеромаксу. Цей район поділено на майже рівні частини річкою Яббок. Його південні межі утворені потоком Хешбон, який впадає у Йордан біля гирла тієї річки (зауважте, що назва Гілеад використовується у ширшому смислі у книзі Повторення Закону 34:1). Якщо в Башані домінує базальтове каміння і там люди мусять дуже сильно трудитися для того, щоб здобути будівельний матеріал, то в Гілеаді є багато білого вапняку, який так легко обробляти, що місцеві мешканці часто надають перевагу жити в печерах, вирізаних у живому камінні (троглодити).

Між потоком Хешбон і річечкою Амон є гора Аварім, яка раніше була місцем мешкання племені Рувима. Це – родюче плато, але без дерев. На ньому донині перебувають руїни стародавніх міст. У східній частині плато стоїть гора Нево, вершина пасма Пісні, з верховини якої Мойсеєві

перед смертю було дозволено поглянути через Йордан на Обіцяний Край.

151. Клімат і рослинність

Розташована в межах 32 градусів екватора, Палестина, якщо говорити загалом, насолоджується теплим кліматом. Зима є, властиво, просто сезоном дощів. Хоча сніг і випадає часом біля Єрусалиму, на землі він не залишається ніколи.

Біблія часто згадує про два дощових періоди, які є життєво важливими для сільського господарства Палестини. Ранній дощ, який іде восени і називається таким чином через те, що саме тоді починається єврейський рік, потрібен для озимини — такої, як пшениця і ячмінь. Пізній дощ очікується весною, незадовго до літнього врожаю, і він зволожує ґрунт для літніх культур, таких, як дурра (пшениця), боби, тютюн і бавовна.

Оскільки різні міста були розташовані на різній висоті над рівнем моря, то час збирання урожаю теж значно різнився від місцевості до місцевості. Як правило, люди довкола Єрихону молотили пшеницю тоді, коли збіжжя у полях коло Хеврону та на горі Кармел було ще зеленим.

Визначна обітниця, яку Бог учинив через Мойсея про родючість Обіцяного Краю і майбутнє процвітання єврейського народу (Повторення Закону 8:7-10; 11:10, 11), сповнилася буквально. Коли Давид наказав перерахувати народ, то Йоав виявив, що Ізраїль може зібрати 800, 000 військових, а Юдея 500, 000. Ці цифри доводять, що загальне населення численністю 6, 500, 000 душ утримувалося малою територією. А пізніше там жило навіть ще більше людей.

За старовинних днів ґрунт Палестини приносив багаті врожаї різних культур, таких, як пшениця (дурра), спельта (різновид пшениці), просо та чечевиця. Льон і

бавовна давали матеріал для одягу, але він був надто дорогим для звичайних людей. Сади були розкішними з багатьма видами плодів до столу. Виноград, фігові дерева, фінікові пальми і оливки родили плоди своєчасно. Цінні речовини вироблялися із бальзамових і миррових кущів. Долина Шарон була відома своїм багатством квітів, але й інші частини країни були не менш чудесними своїм цвітом належної пори. Особливо треба згадати про ерихонські троянди, які також називаються рослинами воскресіння. Деревя, які постачають більшість будівельного матеріалу — це кедри, кипариси, теревінф і дуб.

З переліку чистих і нечистих тварин (Повторення Закону 14; Левит 11) виглядає, що ця місцевість мала багате тваринне життя. Пустеля була заселена такими хижими звірами, як леви, ведмеді, леопарди, лисиці, шакали та гієни. З домашніх тварин у Біблії згадуються вівці, кози, велика рогата худоба (бики башанські, Псалом 22:12), віслюки (окрім диких віслюків) і коні (проте вони ввозилися зазвичай із Єгипту).

Південний вітер часто приносив рої сарани з Аравійської пустелі і ця сарана нападала, як чума на поля. Визволення приходило зі східним вітром, який змітав цих комах у море. Для бджіл теж так було багато їжі на квіткових полях, що мед справді тік долинами і галявинами (1 Самуїла 14:25, 26).

152. Синайський півострів

На мить ми повернемося до Синайського півострова, де народ Ізраїлю провів 40 років своїх мандрів пустелею. Він лежить на південний захід від Палестини і входить у Червоне море наче широкий клин, утворюючи Суецьку затоку та затоку Акаба (стародавні називали їх затока Іераполісу та Еленітська затока). За давніх днів півострів

називався Аравійська Петрея, на честь міста Петра, яке лежить біля його північно-східного краю.

Народ Ізраїлю увійшов у цей півострів, перейшовши верхній край Червоного моря, і мандрував на південь уздовж його західного узбережжя, аж допоки вони не дійшли до гористої місцевості на південному краю. Там неясно вимальовувалися голі, понурі вершини Хориву, серед них гора Синай, про яку зазначено, що вона була саме тим місцем, де Бог проголосив Закон. Дослідники не змогли ідентифікувати точно цю вершину. Дехто вважає, що мова йде про вершину, яку араби називають Євел Муса; а інші віддають перевагу вершині Євел Сербал або Рас-ес-Суфсафе.

Із Синаю народ повернув на північний схід, мандруючи уздовж краю Паранської пустелі, яка займає середню частину півострова, і називається арабами Ель-Ті, тобто Блукання. Потім ізраїльтяни нарешті дійшли до пустелі Цін, Арави, вузької смужки, яка простягалася від Мертвого моря до затоки Акаба.

Останні 38 років пустельного життя народ Ізраїлю, можливо, провів у цій північно-східній частині півострова, але їхні різноманітні місця зупинок ідентифікувати неможливо. Ніхто не може визначити маршрут, відповідно до якого вони блукали. На схід від пустелі Цін, у землі Сеїр або ж Моав, лежить гора Гор, де помер і був похований Аарон.

Півострів нараховує приблизно 18,000 квадратних кілометрів. Зараз він заселений, головним чином, кількома тисячами бедуїнів, чиї отари овечок і кіз знаходять добре пасовисько і велику кількість струмків на плато, на яке вони виходять влітку. Долини між горами дивляться на узбережжя і зодягнені в зелень. У деяких місцинах навіть є сади та гаї фінікових пальм. Фейран, найбільший оазис, лежить у північно-західній частині; цілком можливо, що це був Біблійний Елім (Вихід 16:1).

Г. Ваги та одиниці виміру в Біблії

153. Загальні риси

У багатьох випадках неможливо виразити точний відповідник Біблійних ваг і одиниць виміру тими одиницями, якими ми користуємося. Точність вимірів, наскільки нам це відомо, не була і не є властивою близькосхідному розумові. Таким чином, із восьми «ліктів» описаних у будівлях давнього Єгипту, жоден з них не є подібним на іншого. І навіть більше від того, жоден із єврейських стандартів вимірів, за винятком декількох монет, не дійшов до нашого часу. Нам також відомо, що одна і та сама мірка мала різну величину у різні часи, тому що євреї, які засвоювали міри народів посеред яких вони жили, використовували для них назви, які підходили до них за величиною. Тому твердження, приведені нижче, треба сприймати як приблизні і вони не завжди будуть узгоджуватися із інформацією, даною в інших книжках.

154. Міри часу

Не є певним те, чи євреї в дні Старого Заповіту завжди поділяли день на точно визначені години. Проте сонячний годинник Ахазів, здається, вказує на те, що спосіб поділу дня був відомий (Ісаї 38:8). З Буття 1:5 і Левит 23:32 випливає, що день відраховувався від одного заходу сонця до наступного. Коли зазначаються періоди, то частини дня треба рахувати за повні дні (1 Самуїла 30:12, 13; Матвія 27:63, 64) і частини років за повні роки (Єремії 25:1). Ніч, здається, ділилася на три сторожі: перша сторожа (Плач Єремії 2:19), північна сторожа і рання сторожа (Вихід 14:24).

Під римським пануванням, євреї прийняли римський поділ часу. День, поділений на 12 годин, рахувався від сходу сонця до заходу, незважаючи на пору року. Тож

години були дещо довшими влітку, ніж взимку. Уночі було чотири сторожі, кожна з них приблизно по 4 години.

Єврейський рік починався у місяці етанімі (або ж тізрі), його перші дні збігалися із останніми днями нашого вересня або першими днями жовтня. Кожен місяць починався з молодого місяця, і таким чином рік був фактично місячним роком, на кілька днів коротшим від сонячного року. Тому приблизно кожні три роки додавався ще один місяць. Такий спосіб підрахунку чинить майже неможливим точно узгодити єврейські дати з нашим календарем.

Так само як кожен тиждень мав день відпочинку – сьомий день, так само кожен сьомий рік рахувався за рік відпочинку, Суботній Рік, у якому не можна було обробляти поля (Левит 25:2-7, 20-22). Після кожного циклу семи «тижнів» років (49 років), 50 рік приносив Великий Ювілей, для якого давалися особливі приписи, що керували соціальним і світським життям (Левит 25:8-16).

155. Міри довжини

Малі одиниці мір довжини взяті з певних частин людського тіла, такі, як товщина пальця (Єремії 52:21); товщина долоні (1 Царів 7:26); п'ядь і лікоть. Перші два із цих термінів не вимагають особливих пояснень. П'ядь — це відстань між кінцем великого пальця руки і кінцями пальців витягнутих навпроти великого пальця. Лікоть вимірювався від кінця середнього пальця до ліктя; тому його довжина коливалася від 45 до 56 сантиметрів, залежно від людини.

Наступні більші одиниці виміру згадуються у Біблії: палиця (Єзекіїля 40:5), стадія (Луки 24:13), миля (Матвія 5:41), день дороги (Луки 2:44), дорога суботнього дня (Дії 1:12), сяжень (Дії 27:28). Палиця була шість ліктів завдовжки. Грецький термін *стадія* позначав міру 607

ступнів, відповідно до римських записів. Миля в Біблії є поза всяким сумнівом римською милею, 1, 000 подвійних кроків, приблизно 5, 000 ступнів. День дороги природно різнився довжиною і, можливо, ніколи не перевищував 30 миль. Дорога суботнього дня визначалася переданнями старших, як відстань не більше від 2, 000 кроків поза стінами Єрусалиму. Сяжень, морська одиниця виміру, була майже ідентичною із морською сяжінню, яку використовують сучасні мореплавці; вона була приблизно 182 сантиметри.

Таблиця мір довжини

1 палець = 2,22 см
1 долоня = 4 пальці = 8,88 см
1 п'ядь = 3 долоні = 12 пальців = 26,64 см
1 лікоть = 2 п'яді = 6 долонь = 24 пальці = 53,28 см
1 палиця = 6 ліктів = 144 пальці = 3 м 19 см
1 стадія = 607 ступнів
1 миля = 5,000 ступнів
День дороги = від 20 до 30 миль
Дорога суботнього дня = 2,000 кроків
1 сяжень = 182 см

156. Міри сипучих тіл

Найменшою одиницею мір сипучих тіл був кав (2 Царів 6:25), який дорівнював приблизно 1,2 літра. Міра (Буття 18:6; 1 Самуїла 25:18; 2 Царів 7:1, 16, 18; 1 Царів 18:32) дорівнювала 7,3 літра. Три міри склали одну ефу, яка вмщувала 22 літри. Ефа була частиною десятиної

системи, бо вона вміщувала 10 гомерів (Вихід 16:36), а 10 еф чинили 1 хомер (Левит 27:16). Кор (1 Царів 4:22; Луки 16:7) вміщував хомер, тобто 220 літрів. У Новому Заповіті вживається римський термін посудина (Матвія 5:15; Марка 4:21; Луки 11:33), це на 0,47 літра менше від міри.

Таблиця мір сипучих тіл

---

1 кав = 1,2 літри
1 міра = 6 кавів = 7,3 літри
1 гомер = 2,2 літри
1 ефа = 3 міри = 18 кавів = 10 гомерів = 22 літри
1 хомер або кор = 10 еф = 100 гомерів = 220 літрів

---

157. Міри рідини

Найбільшою одиницею виміру рідини був бат (1 Царів 7:26); він дорівнював 1 ефі та вміщав приблизно 22 літри (Луки 16:6). 6-а частина бату називалася гін (Вихід 29:40), а 12-а частина гіну була лог (Левит 14:10).

Таблиця мір рідини

---

1 лог = 0,3 літри
1 гін = 12 логів = 3,6 літри
1 бат = 6 гінів = 72 логи = 22 літри

---

158. Міри ваги

Найбільша міра ваги називалася кіккар (перекладена як талант у Вихід 25:39). Вона, можливо, не завжди позначала однакову вагу. Відповідно до 2 Царів 5:23, вона була достатнім тягарем для одного носія. З Вихід 38:25, 26 видається, що талант вміщував 3,000 шеклів. І навіть

більше від того, талант ділився завжди на 60 мін (1 Царів 10:17), так що 1 міна була еквівалентом 50 шеклів.

Було три види талантів, які різнилися величиною. Талант срібла важив приблизно 117 тройських фунтів – приблизно 43,5 кг. Його шеклі були шеклями святині (Вихід 38:25) і коштували десь приблизно 50 центів. Талант золота (Вихід 25:39) важив приблизно 131 тройських фунтів – приблизно 49 кг. Його шеклі вартували десь біля 10 доларів кожний. Талант царя (2 Самуїла 14:26) важив приблизно 158 тройських фунтів – приблизно 59 кг, роблячи свої шеклі вартими 75 центів. Фактичні сьгоднішні міри можуть дуже сильно відрізнятися.

Луки 19:13-25 також використовує міни. В Івана 12:3 використовує термін *літра*, який важив приблизно 327 грамів (Івана 19:39).

Слово *талант* (Матвія 18:24; 25:14-30) має грецьке походження і воно також позначає певну вагу, хоча нам точно не відомо, чи письменники Нового Заповіту користувалися грецьким чи сирійським використанням терміну. Відповідно до грецьких мір, талант срібла коштував вп'ятеро дорожче від сирійського відповідника.

Для того, щоби зрозуміти, чому міри ваг описуються головно ціновими поняттями, треба пам'ятати, що використання мір, котрі застосовувалися для товарів, інші від дорогоцінних металів, було вже пізнішим винаходом. Це також пояснює той факт, чому така маленька міра, як гера, тобто біб, важила приблизно 0,5 грама і складала 1/20 шекля (Вихід 30:13) і бека (півшекля) важила приблизно 11 грамів (Буття 24:22), були прийняті вже досить в ранній період. Навіть стародавні люди на Близькому Сході відчували потребу у точних вимірах, коли це стосувалося цінних металів.

159. Гроші та монети

Використання грошей, можливо, не було відомим посеред євреїв, допоки вони не повернулися з Вавилонської неволі. До того часу був звичай при купівлі або продажу відважувати цінний метал. Але це не означає, що в стародавніх людей не було засобу обміну, подібного до наших сучасних грошей. Здавалося, що куски золота та срібла були у вільному обігові. Такі гроші, звичайно, використовувалися Авраамом тоді, коли він купив печеру Махпелу в Ефрона. А злиток золота, який спокусив Ахана (Єзошї 7:21), як і кусок срібла, який Саул запропонував пророкові (1 Самуїла 9:8), були майже визнані як грошові одиниці.

Здається, що раніше дорогоцінні метали зберігалися у кільцях певної ваги, які потім використовувалися як гроші (порівняйте із подарунками, які Елі-Езер дав Ревецці, Буття 24:22, і так само срібло, яке належало Йосиповим братам, Буття 42:35). Єгипетські пам'ятники дають достатньо доказів того, що така форма грошей виготовлялася та перебувала в обігові у країні Нілу.

Перші монети (дарейки) згадуються у 1 Хронік 29:7 як частина скарбу, який був зібраний Давидом для того, щоб побудувати храм. На такі само монети посилаються, як на драхми у Ездри 2:69. То були золоті куски перського походження і можна сміливо припускати, що в обіг одночасно увійшли і перські срібні монети. Симон Маккавей був уповноважений 139 р. до Р. Х. карбувати монети зі своїм зображенням (1 Маккавеїв 15:6). Незабаром по цьому в обігу з'явилися мідні монети, які представляли частки шекля.

За днів земного служіння Христа, євреї використовували монети із золота, срібла, міді та бронзи, деякі викарбувані євреями, але більшість монет була грецького або римського походження. Найменша монета називалася

лептою (Марка 12:42; Луки 12:59; 21:2). Її карбували євреї, тому що тільки єврейські гроші можна було приймати в храмі. Дві лепти складали кодрант, четвертину римського аса («шеляг» у перекладі І. Огієнка, Матвія 5:26; Марка 12:42). Ас або ж *ассаріон* («гріш» у перекладі І. Огієнка, Матвія 10:29; Луки 12:6) вартував приблизно 14 лепт.

Лепта, кодрант і ас виготовлялися із міді або бронзи. Десять асів вартували 1 *динарій* (Матвія 18:28; 22:19). Динарій був римською срібною монетою, на ній був образ імператора і ця монета була відомою як податковий гріш. Разом із грецьким *статиром* він формував основну масу грошей, що перебували в обігові у Палестині. Статир (Матвія 17:27) був грецькою срібною монетою приблизно тієї ж вартості, що і 1 єврейський шекель. Але в Матвія 17:27 грецька назва, можливо, дається єврейській монеті, яка у вірші 24 називається дидрахмою, і вартувала вона півшекля, оскільки Господь говорить про внесок у храмову скарбницю, яка складала для кожного єврея половину шекля. У Луки 15:8 грецька «*драхма*» має таку ж саму вартість, що і 1 римський динарій. Коли ж говориться про *срібло*, то в Матвія 26:15, очевидно, мова ведеться про єврейський шекель, а в Діях 19:19 про римські динарії.

Таблиця грошових одиниць

---

1 лепта = частка копійки
1 кодрант (в Івана Огієнка «шеляг» або «гріш») = 2 лепти
1 ас (в Івана Огієнка «гріш») = 4 кодранти
1 динарій = 16 асів = одноденний заробіток робітника

Частина II

НОВИЙ ЗАПОВІТ

Розділ 1. Новий Заповіт у цілому

А. Походження книг Нового Заповіту

160. Перехідний період

Наш Господь Ісус Христос основував Своє ціле послання на Слові, яке написано в Старому Заповіті, і Він завжди прагнув пояснити його значення привселюдно або приватно. Коли посланці від Івана Хрестителя спиталися в Нього: «Чи Ти Той, Хто має прийти?», то Він звернув їхню увагу на пророцьке слово, сповнення якого відбувалося на їхніх очах (Матвія 11:2-6). У Назареті Ісус проповідував із тексту, взятого з Ісаї (Луки 4:16-21). Користуючись кількома нагодами, Він пояснив Своїм учням усі Писання в Мойсея та пророків про Себе (Луки 24:27, 44-47). Він нагадав Никодимові про мідяного змія і докорив йому, тому що він, вчений книжник, не спромігся зрозуміти Ісусового вчення, не зважаючи на своє знання Старого Заповіту (Івана 3:10-14). Власне, як ми вже неодноразово зазначали, свідчення Христове є неспростовним доказом божественного походження Нового Заповіту.

Апостоли, будучи свідками того, що вони мали проголошувати і навчені у розумінні Старого Заповіту Самим Господом, не потребували нових писань, на яких вони мали будувати свої бесіди. Коли поставала потреба довести євреям, що старі пророцькі обітниці сповнилися у Христі і Його Царстві, то вони цитували слова пророків і пояснювали їх у світлі сповнення (Дії 2:16-21, 25-31; Христове напучування дванадцятьох Апостолів, 3:22; 17:2. 3 і так далі). Коли у них було покликання нести свідчення про Ісусове життя, страждання, і смерть, Апостоли говорили впевнено, як ті, що чули та бачили, і через силу

божественного Духа їхнє свідчення було ефективним, як непомильна правда.

161. Період писання

Коли Ісус жив посеред людей і проповідував Євангеліє у його новому розвитку, то потреби у писаних документах не було. З цієї причини у нас немає жодного письмового свідчення з рук Ісуса. Якийсь лист, який Він буцімто написав Авгарусові, управителеві Едесси у Сирії, є підробкою з третього століття.

І знову ж таки, стільки, скільки Апостоли могли виконувати своє діло без обмежень і трудилися в малому колі перших церков, які вони могли особисто відвідувати впродовж короткого періоду часу, то ні в кого не було термінової потреби у нових писаннях.

Але цей стан справ не міг тривати довго. Упродовж 30 років по вознесенні Христа, у перші роки шостої декади першого століття настала така зміна у зовнішніх обставинах, за якої Апостоли трудилися, що особисті відвідування великих учителів мусили стати рідшими, і навіть було очевидним, що досить швидко вони взагалі припиняться. Церкви засновувалися далеко від Єрусалиму і розсіювалися за кордоном на великих просторах трьох континентів. До багатьох з них можна було добратися лише листом. Християни по всій Римській імперії сповнювалися передчуттями наступаючих жорстоких переслідувань, і можна було передбачити, що лідери Християнської Церкви будуть, ймовірно, посеред перших жертв.

За цих обставин Святий Дух спонукав Апостолів записати те, що мало служити Церкві до кінця світу, як її великий скарб божественної правди, як джерело спасаючого знання і як провідник віри та життя. Знаючи про те, що вони записували правду Божу, Апостоли очікували,

що церкви приймуть їхнє вчення, як дане божественним об'явленням, у якому навіть окремі слова не були надані людською мудрістю, але натхненням Святого Духа. Прочитайте, наприклад, 1 Коринтян, розділ 2, де Павло говорить про всіх Апостолів!

Б. Класифікація апостольських писань

162. Загальний характер

Хоча Євангеліє є одним із найбільших послань Нового Заповіту, воно ніколи не проповідується у Новому Заповіті самотньо. Як Євангеліє не може бути зрозумілим або оціненим людиною, допоки Закон не принесе їй правдиве знання про гріх, так і Христос та Його Апостоли завжди, коли в тому була потреба, проповідували незмінний Закон Божий. З іншого боку, у Новому Заповіті немає жодної книги, яка містить тільки Закон. Повсюди сяє Євангеліє у своїй спадаючій славі (порівняйте частину 3).

163. Відмінності

Божественна правда представлена у різноманітних формах також у Новому Заповіті. Тому ми поділяємо апостольські писання на три великі категорії. Є 5 історичних книг, 21 доктринальна книга та 1 пророцька книга.

Ставлячи ці книги поряд із книгами Старого Заповіту, ми виявляємо, що доктринальні книги Нового Заповіту приблизно відповідають поетичним книгам Старого Заповіту. Хоча резонно зауважити з Колосян 3:16 і Ефесян 5:19, що пісні та гімни Нового Заповіту незабаром з'явилися у церквах і співалися на публічних богослужіннях, та все-таки немає взагалі ніяких натяків на те, що Апостоли, повторюючи традицію старих пророків, складали такі пісні під натхненням Святого Духа.

Доктринальні книги писалися тоді, коли видавалося, що потреби церков або окремих людей вимагали того, щоб Апостоли викладали християнську доктрину у формі послань або ж листів.

Історичні книги Нового Заповіту розповідають історію про життя і діло Ісуса Христа від Його народження до Його вознесіння, а потім описують, як Християнська Церква поширилася посеред євреїв і язичників аж приблизно до часу зруйнування Єрусалиму.

Пророцтво про земні долі Церкви є досить другорядною рисою Нового Заповіту, оскільки видима форма Церкви більше не визначається божественним законом. Проте Бог дав нам одну книгу, у якій майбутнє Церкви аж до кінця днів викладено досить менш повно, хоча і в символах і видіннях.

Підсумок змісту

- I. Історичні книги: Євангеліє від святого Матвія, святого Марка, святого Луки, святого Івана; Дії Апостолів.
- II. Доктринальні книги: Послання Павла до римлян, коринтян (2), галатів, ефесян, филип'ян, колосян, солунян (2), Тимофія (2), Тита і Філімона; Петра (2); Івана (3); плюс Послання до євреїв; Послання Якова; і Послання Юди.
- III. Пророцька книга: Об'явлення святого Івана.

В. Письменники Нового Заповіту

164. Особи письменників

За винятком Павла і, можливо, Луки, письменники Нового Заповіту не були вченими мужами, але походили з простого люду. Їх було покликано до підвищеного служіння Самим Христом, або ж ними потім рухав Святий Дух, щоб записувати божественну правду, об'явлену їм, як Його писарям.

Матвій, Апостол і євангеліст, був покликаний із будки митника Ісусом. Петро, Іван, Яків і Юда були уродженцями зневажуваної Галілеї і нам точно відомо, що Іван і Петро перед тим, як їх покликав Господь, були рибалками. Про Марка та Луку нам відомо дуже мало. Імовірно за все, вони не належали до вищого класу, хоча нам відомо, що Лука був підготовлений як лікар. (Прочитайте і застосуйте 1 Коринтян 1:26-29). Лише Павло був високоосвіченим мужем і тому перевершує всіх своїх співпрацівників у інтелектуальних досягненнях.

У писаннях євангелістів і Апостолів натреноване око зауважить чимало свідчень великої відмінності між характерами людей і їхньою підготовкою. Там, як і у випадку зі Старим Заповітом, могли існувати відмінності без того, щоб кидати хоч якусь тінь сумніву на божественне натхнення будь-якого з цих письменників.

165. Узгодження у доктрині

Через те, що ми приймаємо як божественну правду те, що Павло каже про себе та своїх апостольських співробітників у 1 Коринтян 2:7-13, то нам відомо, що всі вони перебували однаково під натхненням Святого Духа. Тому ані їхні історичні, ані їхні доктринальні твердження не можуть властиво містити свідчень про їхню незгоду. Кожен уважний дослідник Нового Заповіту визнає, що є певні твердження, які тяжко гармоніювати, особливо у Євангеліях. Проте ми відчуваємося певними щодо того, що нам не вдається побачити узгодження лише через те, що ми цілковито ще не розуміємо самих тверджень, або через те, що ми не є достатньо поінформованими про всі обставини. Власне кажучи, та інформація, яка з'являється через історичні дослідження, має властивість підтверджувати оповідання, наведені у Новому Заповіті у найяскравіший спосіб.

Набагато менше будь-якого християнина буде непокоїти примхлива теорія раціоналістичних критиків, які заявляють, що Церква перейшла крізь довгий період доктринальних розходжень, у яких Павло та Петро боролися один проти одного. Такі критики припускають, що богослов'я Павла було ліберальним, а Петрове богослов'я було вузьколюбим та юдаїстським; що послання обох Апостолів були написані як змагальна література і що боротьбі було покладено край різноманітними компромісами. Ніхто із тих, що вірують, що Новий Заповіт було дано божественним об'явленням, не зможе виявити жодного сліду такого безбожного і несвятого протистояння у прекрасних посланнях цих двох великих мужів. Критика щойно описаного виду просто об'являє вороже невірство її авторів, і їй не вдається дискредитувати Писання.

166. Дата

Усі священні письменники Нового Заповіту завершили свої труди перед завершенням першого століття по народженні Христа. Лідери негативного критицизму не лише намагалися показати із нібито внутрішніх свідчень (тобто, особливостей стилю і дикції і так званих суперечливостей), що книги Нового Заповіту не є правдивими, але вони також намагалися продемонструвати, що ці писання були видані набагато пізніше від апостольської ери. Недоречно у цьому зв'язку обговорювати їхні, так звані, аргументи. Те, що вони не погоджуються між собою, ставить на них печатку фальшивих свідків, які навмисно розпускають обман.

У нас є достатній історичний доказ, що книги Нового Заповіту існували перед 100 роком. Ось деякі зі свідчень: 1) Писання апостольських отців, учнів Апостолів вийшли між 107 і 175 роками християнської ери. У них є багато

посилань на майже всі книги Нового Заповіту, як також майже з усіх книг Нового Заповіту використовуються цитати. До цієї цікавої літератури належать послання Ігнатія, єпископа Антіохії, і Полікарпа, єпископа Смірни. Обидва вони були учнями Апостола Івана. Перший помер 109 року, а останній помер 155 року, обидва як мученики за свою віру. За життя таких мужів жоден обманщик не міг успішно видати підробки під іменами Апостолів.

- 2) Інші отці Церкви, які були сучасниками апостольських отців, а деякі з них мали своїх учнів, цитували Новий Заповіт на підтвердження своєї доктрини. Ми згадаємо Юстина Мученика (помер у Римі 166 року); Іриней, який був єпископом Ліону в Галлії і учнем Полікарпа (який помер мучеником 202 року); і Тертуліана, пресвітера Карфагену у Північній Африці, який пізніше приєднався до еретичної секти монтаністів і помер 220 року.
- 3) До 177 року, Тацій, учень Ігнатія, упорядкував першу гармонію євангелій, книгу, у якій чотири євангелія зіткані разом у одну тривалу оповідь. Важливість цього свідчення є та, що Євангеліє від святого Івана, яке, можливо, було однією з останніх написаних книг Біблії, перебувало у спільному користуванні Церкви вже впродовж багатьох років до того, коли Тацій розпочав своє завдання.
- 4) Навіть деякі еретики другого століття мусили тут мимоволі служити за свідків правди. Таким чином Маркіон, який діяв приблизно 150 року, прийняв Євангеліє від святого Луки і десять Павлових послань за джерела християнської правди і відкинув решту книг Нового Заповіту. Він не вважав, що вони були підробками, але вважав, що їхні письменники впали назад у юдейство, хоча й вони були Апостолами. Тому він вважав твір правдивим, але не погоджувався із

доктриною, вміщеною у книгах. Хіба він не заперечував би того, що Апостоли не написали таких речей, якби за його днів існував бодай найменший сумнів про апостольське письменництво?

- 5) Наплив апокрифічних книг, написаних у другому столітті, надає подібний, непрямий доказ. У них оповідання правдивих евангелій розширено рясними фантастичними додатками. Як можна пояснити те, що письменники цих не вартих уваги оповідань розраховували на сприйняття їхніх додатків як апостольські оповідання, якщо останні не були відомі і не прийняті, як правдиві твори набагато раніше?

Коротко кажучи, можна показати, що жодна книга, написана будь-яким поганським автором, не може хвалитися стількома свідченнями про свою автентичність, як книги Нового Заповіту.

Г. Канон Нового Заповіту

167. Поширення

Обставини, за яких було написано окремі книги Нового Заповіту, показують, що не лише листи Апостолів, але й також евангелія і Книга Дій перше мали лише вузьке коло читачів. Але навіть тоді Апостоли почали спонукати до дальшого поширення своїх писань. Резонно прийти до висновку, наприклад з Колосян 4:16, що Павло підбадьорював усі свої церкви здобути примірники його послань. Успіх цього зусилля засвідчено Петром (2 Петра 3:15, 16), який, як видається, сприймає як належне те, що всі Павлові послання та «інші Писання» були відомі його читачам.

Поширення апостольських писань заохочувалося тісною спільнотою, установленою посеред різних церков через відвідування їх обома Апостолами та іншими членами. Ми можемо з повною вірогідністю припускати,

що в цілому християни бажали придбати всі доступні джерела натхненної інформації. Навряд чи міг мандрівник запропонувати більш чудовий та цінний дарунок християнинові, в якого він зупинявся, ніж примірник одного з евангелій або послання, принесене з його домашньої церкви. Далі, вмілих книжників, які займалися відтворенням літературних творів, можна було знайти в кожному великому місті Римської імперії.

168. Книгозбірні

У нас є неспростовні докази того, що книгозбірні, які містили всі або майже всі книги Нового Заповіту, вже дійсно використовувалися близько середини другого століття. 1750 року Людовіком Антоніо Мураторі в Бібліотеці Амвросія у Мілані було виявлено найцінніший документ, який на честь того, хто знайшов його, називається каноном Мураторі. Цей манускрипт, написаний поганою латиною і дещо понівечений, містить список тих Новозаповітних книг, які були визнані за правдиві і канонічні у церкві в Римі. Настільки, наскільки список є неушкодженим і розшифровуваним, він згадує чотири евангелія, Дії, 16 послань і Об'явлення. Відповідно до всіх ознак, список було укладено в Римі приблизно 160 року, і він демонструє те, що в Римі на середину другого століття була майже повна збірка апостольських писань.

Італа, одна з латинських версій Біблії, повертає нас у ще більш ранні часи, можливо, ще до середини другого століття. Тертуліан, який помер 220 року, цитує з неї вільніше від інших версій, якими він володів, тому що та версія була найвідомішою. Оскільки різні писання Тертуліана виявляють цитати майже з кожної книги Нового Заповіту, відповідно до Італи, то ця збірка книг мала бути довершеною набагато раніше.

Третім важливим документом у цьому відношенні є давня сирійська версія, яка називається Пешіто. Для цієї збірки книг виникла потреба ще досить рано, оскільки Сирія могла хвалитися великими громадами християн. Деякі вчені притримуються того, що Пешіто була завершеною до 150 року. Вона містить усі книги Нового Заповіту окрім 2 і 3 Івана, 2 Петра, Юди та Об'явлення.

169. Ступені канонічності

Майже від самих перших писань, деякі кола в Християнській Церкві, вагалися щодо прийняття певних апостольських послань і Об'явлення. До цього питання звертався Євсевій, єпископ Кесарії (народився 260 року, помер 340 року). Під час подорожі країнами, розташованими на східному узбережжі Середземного моря, він зібрав матеріал для свого великого твору, який заслужив йому почесний титул «отця церковної історії». У своїй книзі він проголошує, що відповідно до його спостережень, книги Нового Заповіту, які ми нині маємо, є двох видів. Один вид він називає «гомологумена», тобто ті, які були всюди прийнятими; а інші є «антилегомена», тобто, у деяких церквах проти них виступали через певні сумніви у їхньому апостольському походженні. Він виявив, що «гомологумена» були такі книги: чотири євангелія, Дії, послання Павла, Євреїв, 1 Петра, 1 Івана та Об'явлення. 2 Петра, 2 і 3 Івана, Юди, і Якова були «антилегомена».

Хоча потім деякими церковними соборами (наприклад, у Гішпо, в Африці 393 року) було визначено канон Нового Заповіту, очевидним є те, що історичний факт, про який доповів Євсевій, не можна скасувати жодною церковною постановою. Відповідно, ми зберігаємо відмінність між «гомологумена» та «антилегомена» (або протоканонічними [перво] та второканонічними книгами) як засвідчений факт. І все-таки ми приймаємо останні книги, хоча й

другого ступеню канонічності, як натхненні апостольські послання, тому що видно, що сумніви про їхнє походження не були достатньо обґрунтованими.

І. Мова Нового Заповіту

170. Рідна мова Ісуса

Коли єврейський народ повернувся з вавилонської неволі, покоління, яке народилося у роки вигнання, повністю вивчили мову своїх завойовників і використовували її у своєму щоденному житті. Про перехід від однієї мови до іншої ми читаємо в Неемії 8:8, де нам сказано, що коли Закон читався народові єврейською мовою, то священники витлумачували прочитане, щоб читачі могли те зрозуміти. Таким чином, єврейська мова Старого Заповіту з плином часу повністю випала з ужитку, поступившись місцем арамейському або сирійсько-халдейському діалекту.

Тож за часів земного служіння Христа, мовою єврейського народу була арамейська. Хоча ми не можемо показати, що наш Господь використовував винятково її коли розмовляв, ми з безпечністю можемо говорити, що він нею широко користувався. Це пояснює той факт, чому письменники євангелій цитують деякі вислови Господа арамейською, часом додаючи переклад на користь своїх грецьких читачів, як у Марка 5:41, 7:34. З Дій 21:40 і 22:2, ми дізнаємося, що Апостоли також використовували арамейську мову, звертаючись до єврейських зібрань.

171. Використання грецької мови

Найважливішим і тривалим результатом переможної кампанії, яка підкорила Азію під скіпетр Олександра Македонського, було запровадження грецької мови посеред завойованих народів. За часів земного служіння

Христа грецькою мовою розмовляли в усіх частинах Римської імперії, а в Палестині її добре розуміли навіть неосвічені люди. Це випливає із Дій 22:2, де нам сказано, що зібрані євреї були приємно вражені, коли Павло звернувся до них єврейською мовою, тобто їхньою рідною арамейською мовою замість того, щоби використати грецьку мову.

Певним є те, що в Палестині проживало багато греків. Декаполіс, «Десятимістя», можливо, було заселено винятково греками. Таким чином, Ісус часто мав нагоду користуватися тією мовою. Звичайно ж, Він користувався нею під час допиту перед Пілатом. Посеред Апостолів, безперечно, жодного не було, незнайомого з грецькою мовою, хоча, природно, що вони розмовляли нею із єврейським акцентом.

172. Священна мова Нового Заповіту

Книга, написана за тих днів, навіть якщо вона була призначена винятково для єврейських читачів, досягала досконало своєї цілі, якщо її було написано грецькою мовою. Це очевидно з грецьких апокрифів Старого Заповіту, які знаходять зацікавлених читачів посеред євреїв, для яких вони були написані. Відповідно, не було нагальної причини для того, щоб писати будь-яку книгу Нового Заповіту єврейською або арамейською мовою. І навіть більше від того, оскільки Новий Заповіт мав бути джерелом правдивого релігійного знання для всього людства, а не лише для євреїв, то божественний план спасіння вимагав, щоб усі книги були написані мовою, якою в той час усі розмовляли. Тому ми бачимо, що всі натхненні письменники Нового Заповіту використовували грецьку мову, коли починали писати під натхненням Святого Духа, так що їхні книги одразу стали доступними для читачів практично по всьому світі.

Розділ 2. Історичні книги Нового Заповіту

А. Загальні зауваги про євангелія і Дії

173. Назви та порядок

Хоча навряд чи можливо, що назви євангелій і Дій давалися їхніми натхненними письменниками, походження назв вертається до найранніших днів. Чотири оповідання про життя Ісуса Христа названі євангеліями, бо вони проголошують, в історичній формі, блаженну новину про втілення Сина Божого і про завершення викупного діла. Ми називаємо їх євангеліями від святого Матвія, від святого Марка і так далі, але не в тому смислі, що ці книги були написані кимось ще відповідно до традиції називання людей. Назва означає, що одне Євангеліє про прихід і діло Ісуса Христа було написано Матвієм, Марком, Лукою та Іваном, відповідно до способу, у який вони були натхненні Святим Духом.

Дії, які були написані святим Лукою як продовження його євангельської історії (Дії 1:1), розповідає нам про те, як було засновано Християнську Церкву і як вона поширилася діяльністю Апостолів, особливо Петра і Павла.

Порядок, у якому євангелія є розміщеними у наших Бібліях, також ґрунтується на давній традиції, яка вже була старою за днів Іринаєя (який помер 202 року). Він каже, що Матвій написав першим, потім Марко та Лука, а вкінці Іван. Щоправда інші письменники того періоду дають такий порядок: Матвій, Іван, Марко, Лука. Проте це не мало на увазі показати історичну послідовність книг. Таке узгодження поміщає поряд двох євангелістів, які

були Апостолами, а інші двоє були апостольськими
мужами, тобто учнями Апостолів.

174. Незалежність святих письменників

Хоча певним є те, що пізніші євангелісти знали писання своїх попередників, так само певним є те, що жоден із них не залежав від іншого, але кожен писав відповідно до визначеного плану для визначеного кола читачів. Оскільки всі євангелісти писали під тим само проводом і натхненням Святого Духа, то безумовно ні в кого з них не було потреби користуватися працею попередника або ж переробляти її, а чи вдосконалювати. У наших наступних обговореннях окремих євангелій ми дізнаємося, що кожен євангеліст мав на думці певну аудиторію і таким чином формував презентацію відповідно до її потреб.

Тож ми виявляємо, що кожне євангеліє, хоча і подібне загалом до іншого, все-таки має свій виразний характер, факт, який завжди визнавався Церквою. Матвій проповідував Ісуса як Месію, у Якому сповнилися всі обітниці Старого Заповіту. Марко виявляє Його як Спасителя від усякого зла, Який виявив Свою всемогутню силу у Своїх чудесах. Лука наголошує, що Ісус є Спасителем усього людства. Іван ідентифікує Його як Сина Божого, могутнього у словах і вчинках. Розуміння цих окремих рис завжди було таким виразним, що від найперших днів, побожні мужі проголошували, що чотири євангелія були реалізацією чудесного бачення, записаного Єзекіїлем (1:3-21). Матвієві вони приписували образ людини або ангела; Маркові – лева; Луці – вола; а Іванові – орла.

Окрім цих загальних характеристик, кожен євангеліст має свої менші особливості і спосіб викладення і стилю, які показують, що він писав цілком незалежно від іншого письменника.

У перших трьох євангеліях є очевидна подібність узгодження і вираження, яка послужила причиною для згрупування їх під назвою синоптичних євангелій, тобто євангелій, які розглядають історію Христа з тієї самої або подібної точки зору. Проте цю подібність можна досить природно пояснити. Посеред східних народів завжди було і все ще є звичайним ділом для учнів передавати пам'яті твердження учителів слово за словом, а учитель в цьому процесі допомагав, часто повторюючи свої вислови. Ісусові учні, безсумнівно, набули багато знань про Його учення саме у такий спосіб. Потім, коли вони розповідали і переповідали чудесне оповідання про Його життя не лише у християнських церквах, але й посеред тих, кого вони намагалися здобути до віри, природно, їхні оповідання набували не тільки визначеної, але й подібної форми, якої вони також притримувалися, коли під дією Святого Духа, вони зробили письмовий запис.

175. Правдиві письменники

Усі зусилля сучасного негативного критицизму дискредитувати істинність євангелій абсолютно не вдалися. Докладаючи величезних зусиль, раціоналістичні дослідники вибудували мистецьке тло обманів, якими намагаються позбутися навіки слави божественного об'явлення. Проте їхнім свідченням не вдається дійти згоди, тож вони всі страждають від долі, яка є спільною для всіх фальшивих свідків. Хтось каже, що перші три євангелісти були залежними від якогось написаного документу, який вони називають Уревангеліум, тобто, первісне євангеліє, якого, щоправда, ніхто не спромігся розшукати і сліду. Інший каже, що Матвій підготував примірник для Марка і Луки. А третій стверджує, що Матвій і Лука були простими послідовниками Марка. Четвертий по-вченому сперечається, що Лука писав

першим, а потім виклав зразок для наслідування для Матвія і Марка. Їхні точки зору суперечать одна одній, тому що вони будуються, головним чином, на уяві.

Але такі вчені погоджуються про фундаментальний принцип раціоналізму, що євангелісти записували не об'явлення Боже, але свої особисті ідеї того, яким це об'явлення мало бути. Єдиним висловом Писання, який нібито відповідає їхнім загальним припущенням, є передмова до Євангелія від святого Луки (1:1-4), яка дійсно показує, що багато письмових свідчень про життя Ісуса в той час дійсно існувало, але це, звичайно ж, не передбачає того, що в євангелістів була потреба в таких джерелах, коли вони почали писати під натхненням Святого Духа.

176. Загальний зміст

Оповідання про життя Ісуса розказане у практично тому само узгодженні матеріалу у всіх чотирьох євангеліях. Кожне із них може бути поділене на три великих частини: 1) історичний вступ; 2) історія пророцького діла Христа; 3) оповідання про Ісусові страждання, смерть і воскресіння.

До історичного вступу належать усі місця, які розказують про народження і діло Івана, провісника Христового, разом із інформацією про народження і дитинство Ісуса. Ця частина добре розвинена Матвієм і Лукою, тоді коли Марко і Іван проходять її коротко.

Оповідання про пророцьке діло Христове починається оповіданням про Хрищення Іванове і 40 днів у пустелі. До цієї частини належать усі проповіді, що звертаються до народу або до Його учнів, Його дискусії з окремими людьми і Його чудеса, через які Він довів божественне походження Його учення і Його Особи.

Оповіданням про Христові страждання і смерть і Його славетне воскресіння євангельська оповідь завершується.

Лише Марко і Лука згадують про вознесіння, і то лише декілька словами.

Б. Євангеліє від Матвія

177. Євангеліст

Практично все, що нам відомо про Матвія, записано ним самим (9:9-12), Марком (2:13-17), і Лукою (5:27-32). Матвій був покликаний Ісусом з місця його справи, будки митника, для того щоб стати одним із Апостолів нашого Спасителя. Його батько був Алфей, людина, про яку історія нічого більше не каже. Батько Якова, чоловік із таким само іменем, безсумнівно, був іншою людиною (Матвія 10:3; Дії 1:13).

Будучи митником, Матвій був відомим під іменем Левія. Оскільки це ім'я не згадується у жодному із списків Апостолів, то могло здатися, що Матвій повністю його відкинув після того, як приєднався до кола Христових учнів. У нас немає засобів для того, щоб визначити, чи у нього насправді було два імені перед тим, як його було покликано, а чи він замінив новим іменем старе для того, щоб відкласти усе, так наче воно могло служити нагадуванням про його попереднє сумнівне покликання. Митниця під його наглядом була розташована на узбережжі Галілейського моря, можливо, недалеко від Капернауму.

Упродовж трьох років Христової діяльності Матвій ніколи нічим особливим не вирізнявся з-поміж учнів. А щодо його життя після П'ятидесятниці, у нас є лишень скупа та ненадійна інформація. Сказано, що Матвій проповідував у Єрусалимі впродовж 15 років після Христового вознесіння, а потім він вирушив проголошувати Євангеліє посеред інших народів, таких, як ефіопці, македонці, сирійці, перси і мідяни. У каталозі мучеників його смерть дається під датою 21 вересня, але багато давніх документів не підтверджують того, що він помер мученицькою смертю.

178. Євангеліє

Новий Заповіт ніде не згадує про те, що Матвій написав Євангеліє, яке носить його ім'я. Надпис не є частиною натхненного Слова, він був доданий пізніше для того, щоб відрізнити це Євангеліє від іншого. Але в нас є численні свідки того, що в середині другого століття було відомо всім у Християнській Церкві, що цю книгу написав Матвій.

Це погодження, яке не було затьмарене навіть найменшим сумнівом, пояснити інакше не можна, окрім як тим, що воно чітко відповідало відомому факту. Матвій не був таким відомим, порівняно з іншими Апостолами, так що кожен міг запросто назвати його письменником такого важливого документу. Окрім того, у той час жило багато людей, які були достатньо кваліфікованими для того, щоб дослідити правдивість такої традиції, і які були достатньо чесними для того, щоб заперечити якусь знайдену ними фікцію.

Власне кажучи, єдиними людьми, які піддають сумніву це питання, є невіруючі критики, а їхні аргументи є такої чистої води упередженнями, що вони розбиваються на друзки, коли їх піддати ретельному тестуванню. Як і завжди, негативний критицизм поживає на гіпотезі, що чудеса не є можливими і що всі оповідання про чудеса є неправдивими. Тому критики цього класу стверджують, що перше Євангеліє не могло бути написаним Апостолом, оскільки воно вельми рясніє оповіданнями про чудеса. Взагалі звичкою раціоналістичних критиків є визначати на свою думку, що Апостоли могли, а чого не повинні були записувати. Якщо Біблійні книги не відповідають їхньому вигаданому стандарту, тоді їх проголошено підробками – процедура, яка є цілковито ненауковою і походить від невірства.

179. Ціль, місце і дата

Матвій чітко зазначає, що він писав своє Євангеліє головним чином для єврейських читачів. Він розпочинає свою оповідь з генеалогії, яка робить заявку на те, що Ісус є правдивим Сином Давидовим, факт, життєво важливий для єврейських навернених. Далі – більше, Матвій чітко зазначає, що його особливим завданням є у найпереконливіший спосіб показати, що пророцтва Старого Заповіту сповнилися в Ісусі, так що не може бути жодного сумніву щодо того, що Господь є Месія. До цього треба додати те, що він ніколи не пояснює єврейських звичаїв і практик, як і не надає ніякої інформації про географію Святої Землі. Очевидно, що його читачі мали бути вже добре поінформованими про ці питання. Треба також зауважити, що Матвій більше від інших євангелістів записує про випадки сутічок Ісуса та юдейських сект.

Той факт, що Матвій писав для єврейських християн, мав би вказувати на те, що він записував Євангеліє тоді, коли ще перебував у Палестині. Дуже неймовірним є те, що у нього був би час для такої великої справи під час мандрів із одного місця до іншого в якості місіонера.

Щодо дати Матвієвого написання, то ми не залежимо взагалі від припущень, бо він сам про це, здається, зазначає досить чітко. У 27:8 читаємо: «Чому й зветься те поле полем крові аж до сьогодні», а в 28:15: «І пронеслося слово оце між юдеями, і тримається аж до сьогодні». Ці примітки були б зайвими, якби Матвій писав одразу після подій, на які він посилається. Через те що він вважає гідним уваги те, що такі розмови збереглися до часу писання, то від часу воскресіння Христа мав промайнути значний проміжок часу.

З іншого боку, ці примітки вказують на те, що Матвій писав перед 66 роком. Якраз того року розпочалася велика війна, яка незабаром припинила всі місцеві традиції у

Палестині. Це припущення підкріплюється змістом 24 розділу, де євангеліст записує проповідь Христову, у якій Господь зображує одну велику картину суду Божого, яка поєднує в одному описі руйнування Єрусалиму та кінець світу. Матвій, звичайно ж, міг зазначити про те, що ця частина пророцтва сповнилася, якби він писав після руйнування Єрусалиму. Ці та інші подібні зауваги дають достатньо впевненості для ствердження того, що Матвій написав перше Євангеліє приблизно 60 року.

180. Мова оригіналу

Певним є те, що Матвій писав Євангеліє такою мовою, на якій ми його маємо, тобто грецькою мовою, священною мовою Нового Заповіту. Цього ми притримуємося, незважаючи на впевнені твердження сучасних критиків про те, що наше перше Євангеліє є просто перекладом книги, яку Матвій первісно писав єврейською мовою. Як і багато інших безпідставних результатів доблесті сучасної науки, це твердження ґрунтується не на доведених фактах, а на теоріях, які апелюють до духу невірства. Якщо грецький Заповіт містить лише переклад Матвія, а не оригінал, тоді наша заява про те, що наше перше Євангеліє, яким ми володіємо, є натхненним Словом Божим, перебуває під підозрою – і все це є дуже бажаним з точки зору раціоналізму, оскільки в цьому Євангелії є так багато чудес! Ось тут знову люди охоче вірять у те, що бажають.

Ідея про єврейську мову Матвія пропонувалася певними заувагами, які знаходилися у книгах давніх письменників, яких не розуміли та невірно витлумачували. Ця історія розвивалася так. Папій, єпископ Ієрополісу, у Малій Азії, учень Апостола Івана, пише: «Матвій учинив збірку цих слів (*logia*) єврейською мовою, і кожен перекладав їх, як міг». Кажуть, що Пантен (помер 202 р.) знайшов цю єврейську книгу посеред народів Індії,

а Єроним (помер 420 р.), заявляв про те, що він бачив примірник тієї книги посеред назарян Сирії. Інші церковні письменники також говорять про цю книгу, але не кажуть, що бачили її. Ніхто і словом не прохоплюється, коли і ким цей єврейський текст був перекладений грецькою мовою.

Проти цих розпливчастих і сумнівних записів, які дають сучасним критикам їхній єдиний аргумент, ми наводимо такі факти:

1) Оскільки більшість давніх християнських письменників цитують з нашої грецької книги Матвія, то ця грецька книга мусила бути прийнятою за діло Апостола на початку християнської історії.

2) Далеке від того, щоб виявити сліди перекладацьких трудів, саме Євангеліє містить неспростовні докази того, що письменник написав його грецькою мовою. Перекладач, якби він перекладав цитати зі Старого Заповіту, скористався би однією із систем: він або переклав би кожен такий текст із єврейської мови, або переписав би цитату із Септуагінти. Проте Матвій не почувався зобов'язаним до жодного з таких методів, але учинив свої цитати в такий спосіб, який найкраще відповідав його цілі. Ми можемо також згадати про гру слів, знайдену в грецькому тексті 6:16, яку неможливо було би перекласти з єврейської мови і яка зникає навіть у сучасних перекладах.

3) Давня сирійська версія Нового Заповіту, Пешіто, яка з'явилася у другому столітті, походить із Матвієвої книги грецькою мовою, яку ми маємо, а не з якогось невідомого єврейського оригіналу.

Ці факти можуть пролити трохи світла на твердження давніх письменників, згаданих вище. Не є цілком неймовірним, що Матвій дуже рано щось таки написав єврейською мовою, але цілковито певним є те, що він написав перше Євангеліє грецькою мовою у такому вигляді, у якому воно у нас нині є. Також цілком можливо,

що ті письменники говорили про переклад цього євангелія, який робили різні секти для своїх цілей, а потім видали його як первісну працю Матвія.

Підсумок змісту

- I. Історичний вступ, розділи 1, 2.
- II. Пророцьке діло Христа, розділи 3-25.
- III. Христові страждання, смерть і воскресіння, розділи 26-28.

В. Євангеліє від Марка

181. Євангеліст

Ім'я Марка зустрічається часто, і в Діях, і в посланнях. Ми довідуємося, що Марка також звали Іваном, він мав і єврейське, і грецьке ім'я (Дії 12:12, 25; 15:37; у 13:5, 13 його просто називають Іваном). У його матері, Марії, був дід у Єрусалимі, де збиралася рання Церква. Переказ повідомляє, що він був одним із 70 учнів, яких Ісус послав з певної нагоди проповідувати. Але це не узгоджується із 1 Петра 5:13, де Апостол називає Марка своїм сином, бо це твердження завжди сприймалося як таке, що вказувало на навернення Марка Петром.

Будучи кузеном Варнави (Колосян 4:10), Марка було обрано супроводжувати Павла та Варнаву, як їхнього супутника у першій місіонерській подорожі. Але на півдорозі він покинув супутників і повернувся додому (Дії 13:13). Цей Марків учинок спричинив різку незгоду між Павлом і Варнавою, коли вони готувалися до другої подорожі (Дії 15:37-39), оскільки Павло відмовився прийняти знову Марка в супутники. Проте Варнава не здавався. Він віддав перевагу відділенню від Апостола і тому, щоб узяти Марка із собою на острів Кіпр. Відповідно, Марко мусив урегулювати свої відмінності з Павлом, тому

що Апостол згадує його як співв'язня та співробітника у посланнях, які він написав під час двох ув'язнень у Римі (Колосян 4:10; Филимона 24; 2 Тимофія 4:11).

Відповідно до дуже давнього переказу, Марко євангелізував велике місто Олександрію у Єгипті, заснувавши в тому місті церкву. Переказ, складений набагато пізніше, проголошує, що його тіло було перенесеним у Венецію і там було похованим (церква і площа святого Марка у Венеції).

182. Авторитет

Марко не був сам Апостолом, але він був учнем не тільки Павла, але також і Петра, бо останній проголошує, що Марко був з ним у Вавилоні (1 Петра 5:13). Давня традиція Церкви додає інформацію, що цей «учень і тлумач Петра» записав своє Євангеліє відповідно до оповідань Апостола. Це правда, що джерела з цим не зовсім погоджуються. Дехто каже, що Петро спричинив Марка написати Євангеліє; інші стверджують, що він не виступав ні за, ні проти такого задуму; ще хтось каже, що він схвалив Євангеліє після того, як воно було написано.

Той спосіб, у який Марко обговорює певні події у житті Петра є сильним внутрішнім свідченням, що Апостол мав бути сильно зацікавленим у ділі свого учня. З іншого боку, Марка 8:29 пропускає хвалу, якою наділив Господь Петра відповідно до Матвія 16:17. А ще з іншого боку він не тільки згадує про різкий докір, який також записаний Матвієм (Марка 8:33; Матвія 16:23), але й у оповіданні про Петрове зречення, він згадує деякі ускладнюючі обставини, які замовчують інші євангелісти (14:54, 68). Ми би очікували, що Петро, діючи під імпульсом свого щирого розкаяння, мав звичку звертати увагу нещадними

словами на свою слабкість і гріх, тоді коли інші Апостоли не зупинялися на ганебних деталях відречення.

Якщо друге Євангеліє було справді написаним Марком під наглядом Петра, то це також послужило би причиною того, що воно було одразу прийняте Церквою за канонічне, хоча письменник і не був сам Апостолом. Проте водночас ми притримуємося того, що Марко писав під натхненням Святого Духа, а не просто служив вустами Петра.

183. Автентичність

Жодного вартого уваги аргументу не було представлено жодним критиком, щоб показати, що друге Євангеліє не було насправді написане Марком. Лише найбезсоромніші опоненти божественної правди, такі, як сумновідома Тюбінгенська школа критиків, насмілилися піддавати сумніву достовірність цього Євангелія. Їхні безпідставні докази не заслуговують на серйозну дискусію. Очевидно, що Марко цілковито не залежав у своїх матеріалах від інших євангелістів. Його книга виявляє таку визначену і постійну цілеспрямованість, що деякі вчені прийшли до іншого крайнього висновку, визначивши її як джерело, з якого витягали свою інформацію Матвій і Лука. Проте треба було би згадати, що існують певні резонні сумніви щодо достовірності завершальної частини (16:9-20), яка пропущена у декількох з найстаріших манускриптів, які є у нашому розпорядженні. Проте це свідчення ще не може приводити до висновків, бо було багато інших причин того, чому копіювальники, які переписували ці манускрипти, не додали цієї частини. У грецькому тексті оповідання завершується незвичайним і нестерпним обривом, якщо пропустити останні вірші.

184. Ціль та визначальні риси

У Марка є практика пояснення єврейських звичаїв і розташування місць у Палестині, про які він згадує. Таким чином він описує звичай обмивання рук (7:3, 4), пояснює єврейське слово *Корван* (7:11), описує доктрину садуккеїв (12:18), місце розташування гори Оливної (13:3), звичай першого дня Пасхи (14:12), і Пасхальний звичай намісника (15:6), і значення дня приготування (15:42). Це чинить очевидним те, що його книга призначалася головним чином для читачів, які не були ознайомлені з життям і країною євреїв.

Помітну рису Марка легко зауважити, коли порівняти його оповідання з оповіданнями Матвія і Луки. Хоча його Євангеліє містить лише декілька коротких частин, які не можна було повторити з першого і третього Євангелій, у Марка є звичка додавати певні деталі, які служать для того, щоб зробити його коротку оповідь дуже мальовничою. Зокрема порівняйте Марка 2:1-4 з Матвія 9:1, 2; Марка 3:5 з Матвія 12:3 і Луки 6:8; Марка 5:2-5:13 з Матвія 8:28, 32 і Луки 8:27, 33; Марка 5:25-34 з Матвія 9:20-22 і Луки 8:43-48; Марка 6:35-44 з Матвія 14:15-21 і Луки 9:12-17. Марко пропускає довші звернення і проповіді Ісуса і таким чином готує оповідь, яка знаменита своєю швидкістю дії.

185. Місце і дата написання

У нас немає певної інформації про те місце, де саме Марко написав своє Євангеліє. Є давня традиція про те, що Марко написав його в Римі. Оскільки Петро проголошує, що Марко був його супутником у метрополії, яку він називає Вавилоном (1 Петра 5:13), то та традиція може бути правдивою і допомогти пояснити, чому Марко писав для людей інших, а не для єврейських християн. Також мала бути вагома причина для використання Марком

декількох латинських слів, які Марко вставляє у свою грецьку оповідь. Так, у 12:42 він зазначає, що дві лепти вдови дорівнюють одному кодрантові, який був відповідною римською монетою. В оповіданні про розп'яття Христа, сотника воїнів названо центуріоном, тоді коли інші євангелісти використовують відповідні грецькі назви.

Проте ці декілька латинізмів не гарантують припущення, яке так впевнено висловили вчені Римо-Католицької Церкви, що Марко в оригіналі написав своє Євангеліє латиною. Манускрипт Марка латиною, який було знайдено у великій бібліотеці у Венеції, насправді виявився копією одного з латинських перекладів. І навіть більше від того, давня Церква одностайно проголошує, що Марко писав грецькою мовою.

Щодо дати написання, то в нас немає якихось доказів, окрім дуже розмитих. Якщо правда те, що Марко писав тоді, коли він там був із Петром, який відвідав метрополію лише незадовго до своєї смерті, у час переслідувань Нерона, тоді видається, що датою написання Євангелія мусимо встановити 66 рік або десь близько нього.

Підсумок змісту

- I. Історичний вступ, 1:1-8.
- II. Пророцьке діло Христа, 1:9-14:31.
- III. Страждання, смерть і воскресіння Христові, 14:32-16.

Г. Євангеліє від Луки

186. Євангеліст

Відповідно до найдавнішої і надійної традиції Церкви, третє Євангеліє, разом із його продовженням у Діях, було передано світові Лукою, учнем і супутником Павла. Одностайно всі давні церковні письменники погоджують-

ся, що письменник цього Євангелія є тією самою особою, про яку згадає Павло, як про свого супутника у Колоссян 4:14; 2 Тимофія 4:11; і Филимона 24.

Лука приєднався до великого Апостола рано, бо він говорить про події другої місіонерської подорожі Павлової, як свідок (Дії 16:10). Після того він, можливо, перебував з Павлом постійно, бо ми чуємо, що він був біля Апостола і в першій, і в другій неволі (Дії 27:27, Филимона 24:2; 2 Тимофія 4:11).

Пізніша традиція привела би нас до вірування в те, що Лука був одним із 70 учнів, які були послані проповідувати Христом (Луки 10:1), але так виглядає, що Лука відділяє себе від тих, «хто спочатку були самовидцями» (1:2). Окрім того, Павлові виразно не вдається зарахувати його до тих, хто був єврейського походження (Колоссян 4:11-14). Тому ми мусимо прийти до висновку, що Лука навернувся з язичництва, факт, який підтверджується спостереженням, що його мова є вільніша від гебраїзмів, аніж мова інших євангелістів. Непідтвердженою традицією є та, що він народився і навернувся у Антіохії. Ми знаємо, що в нього була певна освіта, бо Павло каже, що він був лікарем.

187. Автентичність

Лише декілька критиків бралися за безнадійне завдання показати, що третє Євангеліє не вийшло з-під пера Луки і їхнім найкращим зусиллям не вдалося потрясти вселенське свідчення давньої Церкви. Сам факт, що книга Дій починається із посилання на це Євангеліє є достатнім для того, щоб довести, що це Євангеліє, було написано апостольською ери.

Відповідно до його особистого твердження, Лука не одразу, але «все від першої хвили докладно розвідавши», почав писати своє Євангеліє під натхненням Святого

Духа. Його слова не розкривають, де він провадив свою розвідку. Нам не відомо, чи його джерела були усними, а чи частково письмовими. Наприклад, легко могло бути, що священник Захарія записав ті всі визначні події, які супроводжували народження Івана Христителя, і що Лука прочитав той документ. З іншого боку, Лука міг здобути всі ці знання від Павла, чиїм супутником він був упродовж багатьох років. Поза всяким сумнівом, Павло позбирав усю доступну інформацію про такий життєво важливий предмет. У будь-якому випадку є добре свідчення про те, що Лука скористався усним навчанням Павла (порівняйте Луки 22:17-20 з 1 Коринтян 11:23-26; Луки 24:34 з 1 Коринтян 15:5). Проте неможливо вирішити, чи Лука як письменник перебував у тих само взаєминах з Павлом, як Марко з Петром.

188. Ціль

Зі вступу ми дізнаємося, що Лука писав це Євангеліє для навчання певного Теофіла, про якого нам нічого не відомо, окрім того, що зазначено Лукою (1:1-4). Євангеліст звертається до цього чоловіка словами «високодостойний Теофіле» (1:3), використовуючи титул, який в іншому випадку він використовує тільки для людей високого офіційного стану (Дії 23:26; 24:3; 26:25). Тому саме по собі сприймалося, що Теофіл був дуже визначним чоловіком.

Лука також каже нам, що Теофіл був новонаверненим до християнства і потребував навчання про життя Ісуса, яке в цьому Євангелії мав йому передати Лука. Знову ж таки, виглядає беззаперечним, що Теофіл не був знайомий з Палестиною, як і взагалі зі східною частиною Римської імперії. Коли Лука дає інформацію про певні місця в Палестині (1:26; 4:31; 24:13; Дії 1:12) і навіть про деякі місця, які розташовані далі на захід (Дії 16:12; 27:8, 12), то він посилається на деякі дуже незначні села Італії

просто за назвою, не додаючи жодного слова пояснення (Дії 28:12, 13, 15). З цього випливає, що Теофіл був римлянином і жив у Італії.

Лука, безперечно, не писав свої дві книги для використання однією людиною, але він визнавав її, як представника тієї частини Церкви, яка навернулася із поганства. Тому особливим його завданням є показати, що Ісус є Спасителем усіх людей, і він наголошує на тих проповідях і притчах Господа, у яких найчіткіше висловлена загальність спасіння. Маючи це на меті, Лука відслідковує родовід Христа не лише до Авраама, як це робить Матвій, але до Адама (3:38), для того щоб виявити Христа другим Адамом (1 Коринтян 15:45), що даний усьому людству як джерело життя і спасіння.

189. Дата і місце написання

Резонно виглядає припустити, зваживши відомі факти, що Лука писав це Євангеліє у Римі. У нього було достатньо часу для цього великого завдання упродовж тих двох років, які він провів у Римі супутником Павла під час його апостольського ув'язнення (Дії 28:30). Дата написання видається зафіксованою тим фактом, що оповідання Дій не доходить до смерті Павла, а лише до завершення його дворічного ув'язнення. Оскільки Дії були написані після цього Євангелія, то останнє мало би датуватися приблизно 63 або 64 роком.

Підсумок змісту

- I. Історичний вступ, розділи 1-3.
- II. Пророцьке діло Христа, 4:1-22:39.
- III. Страждання, смерть і воскресіння Христові, 22:40-24:53.

Г. Євангеліє від Івана

190. Євангеліст

Письменник четвертого євангелія робить стільки виразних посилань на свою особу, що нам навряд чи потрібне одностайне свідчення давньої Церкви, щоби впізнати у ньому Апостола Івана, якого ми ще знаємо як учня, особливо улюбленого Господом.

Іван був родом із Галілеї, сином Зеведея і Саломеї, і братом Якова Пресвітера. У товаристві зі своїм братом, як і Петро з Андрієм, Іван заробляв собі на хліб, рибалячи в морі Галілейському біля порту Віфсаїда. Коли Іван Христитель почав проповідувати, то Іван, майбутній Апостол, став його учнем. Він також був одним із двох, кого Христитель направив до Ісуса (Івана 1:37-40). Незабаром по тому Ісус покликав Івана та інших бути Його Апостолами. Разом із Петром і Яковом він мав привілей бути свідком та брати участь у деяких важливих діях і переживаннях Господа, таких, як Переображення, воскресіння дочки Яїра та великі муки в Гетсиманії.

Його особисті взаємини з Христом були набагато ближчими, аніж в будь-кого з інших Апостолів (див., наприклад, Івана 13:23). Найімовірніше саме з цієї причини, перед тим як померти на хресті, Ісус доручив ніжній, синівській опіці Івана Свою матір. Іван радісно взяв її до себе додому (19:27). Традиція каже про те, що Іван опікувався нею до її смерті у 48 році.

У єрусалимській церкві Іван вважався за одного зі стовпів (Галатів 2:9), і видавалося, що спочатку він трудився тільки там. Проте пізніше, ближче до завершення Павлового служіння, але перед зруйнуванням Єрусалиму, Іван пішов до Малої Азії, вибравши собі за домівку місто Ефес. Незабаром після цієї зміни, можливо, під час переслідування Нерона, у час якого Павло і Петро померли мученицькою смертю, Івана було заслано на

острів Патмос, і там він одержав об'явлення (Об'явлення 1:9). Проте звідти він повернувся до Ефесу і впродовж багатьох років трудився у якості Апостола. Відповідно до переказу, він помер наприкінці першого століття, єдиний із Апостолів, який, згідно із вірогідною інформацією, не помер мученицькою смертю.

В Івана був запальний і завзятий характер (він був одним із «синів громових», Марка 3:17), і він присвятив себе Господу з палаючою любов'ю. Жоден із Апостолів не перевершив його у більш ревному дослідженні Христових висловів та учень, і нікому не було дано глибшого споглядання божественних таємниць. Тому Церква, застосовуючи велике видіння Єзекіїля, дала Іванові символ летючого орла, а давній латинський вірш про нього каже:

Орел кружля в безмежній вишині,
І ні один з усіх пророків у своєму видінні
Туди ніколи не здіймався.
Сповнення, що було, сповнення, що буде –
Чи хтось з побожних бачив так,
Як він таємничим зором?

Любов і вшанування, якими наділявся Іван, сяє у численних переказах, які стали популярними по його відході. Уява пізніших поколінь розвинула привабливе припущення зі слів Христових (Івана 21:22) і виробила казкову історію про те, що Іван насправді не помер, а просто заснув у гробі, очікуючи другого приходу Христа. На доказ цього говорили, що гора над тілом лагідно рухалася у ритм із його диханням.

191. Автентичність

Хоча Іван ніде не називає себе письменником четвертого євангелія, він підходить до цього дуже близько. Хоча він ніколи не згадує свого імені, на яке так часто посилаються інші євангелісти, він завжди спрямовано говорить про учня, якого любив Ісус. До цього треба додати свідчення з 19:35, бо ми знаємо з певністю, що Іван стояв під хрестом. Відповідно, рання Церква ніколи не вагалася щодо певності Іванового письменництва. Власне кажучи, найбільш ранні письменники Церкви посилаються на це євангеліє, як на написане Іваном Апостолом.

Перед обличчям цього свідчення всі сумніви, підняті невірними, стають сміховинними. Сама величність цього Євангелія лише пришвидшили марні зусилля раціоналістичних критиків спростувати Іванове письменництво. Але всі їхні нібито аргументи просто показують, що їхнім справжнім наміром є зруйнувати його авторитет.

З усіх їхніх нібито «доказів» лише один вартий згадування, а саме той, що Іван начебто суперечить іншому євангелістові, особливо у оповідях про воскресіння Христа. Проте саме на цю дисгармонію треба дивитися як на доказ письменництва Івана. Кожен із тих, хто займається підробками, для того щоб себе не видати, як правило, є надзвичайно обережний в униканні навіть найменшої тіні протиріччя з іншими євангелістами. Окрім того, хоча ми і не завжди можемо розв'язати всі складні питання, які виникають, на задоволення усіх, ми повинні пам'ятати про те, що багато інших та багато важливіших справ, згаданих у Біблії, залишаються для нас неосяжними просто через те, що нам невідомі всі факти, і все-таки Біблія не перестає бути через те, правдою Самого Бога.

192. Ціль

Євангеліст дав нам повну інформацію про ціль його євангелія. Воно було написаним для того, щоб його читачі могли увірувати «що Ісус є Христос, Божий Син, і щоб, віруючи, життя мали в Ім'я Його!» (Івана 20:32). Тож це є ціллю цього євангелія на всі часи, оскільки Апостоли мали бути вчителями світу до кінця днів.

Знаючи про цю велику ціль, у нас немає проблем з тим, щоб зрозуміти ту особливу причину, чому саме Іван написав це євангеліє, хоча він і був ознайомлений з трьома першими євангеліями, які вже довгий час були в Церкві. Ми зауважуємо, що Іван проходить у більшості оповідань, записаних іншими євангелістами, окрім оповідання про страждання і смерть Христа. Його євангеліє складається в основному з інформації, яку не дали інші євангелісти. З цієї причини припускалося, що Іван написав своє євангеліє як додаток до попередніх євангелій, і, можливо, це частково був справді його намір.

З іншого боку, четверте євангеліє є таким неподібним до інших євангелій і таким унікальним за своїм характером, що уважний читач мимоволі шукатиме якоїсь особливої причини для пояснення того, чому саме була написана ця книга. У ній ми виявляємо, що за останніх років Іванового життя Церква зіштовхнулася із небезпечною ерессю, яка спонукала описати життя Христа саме з тієї точки зору, яку обрав Іван.

Так виглядає, що певний єврейський агітатор на ім'я Керинт розпочав заперечувати сутнісну та правдиву божественність Ісуса Христа, заперечуючи правду про те, що Син Божий перетерпів за нас смерть. Це мав бути початок ересі, яка пізніше стала відомою під назвою гностицизму, яка намагалася зв'язати разом Слово Боже і язичницьку філософію, і, відповідно, впала у богохульну помилку. Дуже правдоподібно, що Іван, визнаючи початок

небезпеки, написав своє євангеліє проти помилок Керинта, оскільки він постійно наголошує на демонстрації божественності Христа.

193. Читачі, місце і дата

Проживаючи в Ефесі, Іван природнім чином брав до уваги те, що більшість його безпосередніх читачів були грецького походження. Отже, він вважав за необхідне перекладати єврейські слова, які він цитував, і пояснювати єврейські звичаї, про які він згадував (1:38, 41; 4:9; 5:2; 6:4; 7:3; 11:18). Найбільш ранні джерела інформації погоджуються не лише з тим, що Іван написав цю книгу в місті Ефесі, але також, що він написав її наприкінці першого століття, будучи вже дуже старим чоловіком.

194. Виразні риси

Іван знав, що його читачі були ознайомлені з трьома першими євангеліями, так що він записав найперші декілька чудес Христових і мало говорив про пророцьке діло Господа в Галілеї. Проте найвизначнішою рисою його способу представлення є записані ним довгі бесіди Христові. Вони є настільки важливими для його цілі, що історичні твердження часто просто служать для того, щоб зобразити умови для Христових слів. Таким чином чудесне годування натовпу (розділ 6) привело до чудесної бесіди про Хліб Життя. Оповідання про зцілення сліпого (розділ 9), хоча і саме по собі дуже повчальне, розказане, бо воно спонукало до утішаючої бесіди про Доброго Пастиря і Його вівці (розділ 10).

Багато з цих розмов також виявляють Ісусову звичку розпочинати з таємничого твердження для того, щоб його слухачі глибоко про нього розмірковували, але щоб завжди сприймалися із жорстоким запереченням його

лихими противниками. Коли Іван записує деякі з Ісусових притч, його слова та бесіди носять у собі найглибші думки. Тому деякі церковні отці називали це євангеліє духовним євангелієм, на противагу називаючи три інші євангелія матеріальними. Хоча ця відмінність використовувалася часто донині, вона відкриває двері для серйозних непорозумінь і її треба уникати. Треба пам'ятати, що всі бесіди нашого Господа, з тими, що висловлені найпростішими словами включно, мають високу духовну значимість, яку неможливо осягнути серцем людини, хіба що через просвітлюючу силу Святого Духа.

Підсумок змісту

- I. Історичний вступ, 1:1-37.
- II. Пророцьке діло Христа, 1:38-17:26.
- III. Христові страждання, смерть і воскресіння, розд. 18-21.

Д. Дії

195. Письменник

У вступові, або ж у передмові, до цієї книги нам сказано про те, що вона була написана для того ж самого Теофіла, для якого Лука написав своє євангеліє. Тож Дії є продовженням тієї книги, наче її другим томом. Не так важливо вирішити щодо того, чи Лука основує своє оповідання на усних чи письмових джерелах інформації. Немає причини для того, чому він не мав використовувати письмові записи або різні особисті свідчення про події, очевидцем яких він не був. З іншого боку, він звичайно пише, виходячи з особистого досвіду, коли переказує історію від першої особи (16:10-17; 20:5-15; 21:1-17; 27:1-28:16), оскільки, очевидно, він там був у якості особистого помічника Павла.

У ранній Церкві ніхто не сумнівався про письменництво Луки. Власне кажучи, від середини другого століття у нас є непорушна серія свідчень тих, хто без вагань приписував Дії Луці.

Правда та надійність оповідання, які тут представлені, є очевидними через те, що всі бесіди та звернення різних людей, які були виголошені у різні часи, передаються Лукою у досконалій відповідності з особливостями кожного промовця та обставин, за яких було це виголошено. Тому вони мусять бути правдивими, оскільки жоден письменник не міг їх такими учинити, виходячи зі своєї уяви.

196. Ціль

Назва цієї книги, додана пізніше іншою рукою, збиває з пантелику, оскільки так виглядає, що вона обіцяє інформацію про діла Апостолів. Наміром письменника не було надати повну історію про місіонерську діяльність усіх Апостолів. Після списку Одинадцяти (1:13), він не згадує з них нікого більше, окрім чотирьох (Іван, Яків, Петро і Павло), а у своїй детальній історичній оповіді він обмежує оповідь найвизначнішими діяннями Петра і Павла.

Сам Лука тісно пов'язує цю книгу зі своїм євангелієм. Тут у нього немає жодної іншої цілі, окрім показати, як Христос, всюдисущий на землі по Своему вознесінні, заснував Церкву Нового Заповіту і поширив її посеред євреїв і язичників від Єрусалиму до Риму, метрополії світу. Оповідь природно записує послідовність подій у житті двох найбільших Апостолів, але ці мужі взагалі не є головними героями. Як і всюди в Писаннях, треба розуміти, що наш Господь Ісус Христос є домінуючою Особою в Діях. Сам Він виконав Свою обітницю Апостолам, наділивши їх даром Духа Свого, і вони виконували Його діло, поширюючи Слово у силі, якою Він їх наділив. Розпочавши з Єрусалиму, вони несли Євангеліє до язичницьких країн.

І справді, Дії розповідають нам про те, як вони проповідували ціле послання Христове у самому серці, столиці Римської імперії.

У повчальному вступі до цієї книги Лютер викладає її ціль у спосіб, який неможливо перевершити. Він пише:

Цією книгою святий Лука навчає цілу Християнську Церкву аж до кінця світу головній статті християнської доктрини, що ми всі мусимо бути виправдані через саму віру в Ісуса Христа, без будь-якої помочі закону або допомоги наших діл... Цю книгу можна було би назвати коментарем на Послання Павла. Бо те, що Павло навчає, і те, на чому Павло наголошує словами і текстами з Писань, святий Лука тут ілюструє прикладами та оповіданнями, показуючи, як те сталося і мусить статися, як навчає Павло, а саме, що жоден закон, жодні діла не виправдовують людину, а лише віра в Христа.

197. Упорядкування, дата і повнота

У Галатів 2:9 нам сказано, що Павло дійшов згоди з Яковом, Петром та Іваном, відповідно до якої вони мали проповідувати посеред євреїв, а він мав звіщати Євангеліє у язичницьких країнах. Таким чином Павло став великими Апостолом язичників. Але правда все-таки в тому, що перша Церква посеред язичників була благословенним плодом Петрового свідчення у домі Корнилія в Кесарії (Дії 10), як також правда в тому, що Павлові вдавалося пропонувати Євангеліє євреям повсюди, де б він не ходив. Але в історії Дій читачам наголошується на тому факті, що двоє мужів дійсно трудилися відповідно до загальних напрямків, викладених у взаємній угоді. Таким чином, після першого, вступного розділу, у книги є дві виразні частини. Перша описує, як було засновано та розбудовано церкву в Єрусалимі. Друга описує місіонерські подорожі Павла в язичницькому світі.

Оскільки Лука не згадує ані падіння Єрусалиму, ані смерті Павла, і все-таки видається, що він був супутником Павла майже до останку, то ми можемо безпечно припустити, що він написав цю книгу перед Павловою смертю, приблизно 64 року, ймовірно в Римі.

Було сказано, що оповідь Дій завершується надто різко, без задовільного літературного завершення, і на тій основі припускалося, що Лука збирався написати третю книгу. Але ця точка зору є невірним тлумаченням письменницького плану. Його цілі було досягнуто, коли він зміг записати, що Павлові було дозволено проповідувати в Римі безборонно і що таким чином він досягнув своєї цілі донести Євангеліє до міста, що правило світом.

Підсумок змісту

- I. Історичний вступ, розділ 1.
- II. Заснування та розбудова церкви в Єрусалимі, розділи 2-12.
- III. Поширення Царства Христового посеред язичників, розділи 13-28.

Розділ 3. Доктринальні книги Нового Заповіту

А. Загальні зауваги про апостольські листи

198. Ціль

Апостоли були одержали завдання проголошувати Євангеліє Христове цілому світові і тому не могли розташовуватися постійно в одному місці для того, щоб служити місцевим церквам. Але різноманітні переживання нових церков незабаром виявили потребу дальшого апостольського навчання та докорів. І тому так природно сталося, що Апостоли, зворушені та просвітлені Святим Духом, написали листи, або ж послання, до різних громад віруючих, відповідно до їхніх окремих потреб, навчаючи їх важливим точкам доктрини і спонукаючи їх прагнути правдивої святості життя.

Ми обговоримо особливі нагоди для кожного послання у наступних параграфах. Але тут треба зауважити, який близький зв'язок підтримували Апостоли з церквами, будучи такими розсіяними по цілому світі. Наприклад, Павло каже: *«Окрім зовнішнього, налягають на мене денні повинності й журба про всі Церкви»* (2 Коринтян 11:28). Періодично він одержував послання із церков, і листами, і через посланців (1 Коринтян 1:11; 7:1; Римлян 1:8; Филип'ян 4:16, 18; Колосян 1:8; 1 Солунян 3:6; 2 Солунян 3:11). Подібним чином Петро, Яків і Юда теж були повністю поінформованими про стан, що переважав у церквах, до яких вони зверталися, оскільки вони

обмежують своє навчання певними темами. А перше послання Івана було звичайно ж викликане потребами церков у Малій Азії, які він дуже добре знав.

199. Кількість

У Новому Заповіті у нас є 21 апостольське послання. Упродовж багатьох років християнські вчені обговорювали питання про те, чи всі листи Апостолів, особливо листи Павла, збереглися. Звичайно ж, не є недоречним припускати, що Павло міг спілкуватися з якимись церквами через листи, про які в нас немає згадки, щоб, наприклад, визнавати прийняття грошового подарунку (порівняйте Филип'ян 4:16). Проте неузгодження виникає головним чином про значення 1 Коринтян 5:9, яке багато вчених розуміють як натяк на те, що перший справжній лист Павла до коринтян був утрачений. Знову ж таки, з Колосян 4:16 припускають, що Павло написав особливе послання до лаодикійців, про яке в нас немає жодної іншої згадки.

Щодо християнської доктрини, то зовсім не важливо яку зі згаданих точок зору приймати. У будь-якому випадку ми можемо бути задоволеними багатими скарбами апостольської науки, яка збереглася для нас Промислом Божим. Якщо Він не вважав за потрібне зберегти якісь певні писання Апостолів для нашого використання, то ми відчуваємося переконаними, що вони не були потрібними для тривалості Його Царства на землі.

200. Злагода

У посланнях, якими ми володіємо, Апостоли перебувають у повній злагоді зо всіх пунктів християнської доктрини. Оскільки вони писали в різні часи, з різних причин і до церков, що відрізнялися за характером і

потребою, ми не повинні очікувати, що вони будуть обговорювати ті самі пункти доктрини або ж виражатимуть усі доктрини точно тими самими термінами. Ретельне дослідження видимих відмінностей або ж уявних протиріч переконає нас, що для них можна завжди знайти природні та задовільні пояснення.

Найсерйознішим випадком такого виду є видимий гострий конфлікт між Павлом і Яковом про доктрину виправдання (порівняйте Римлян 3:28 і Якова 2:24), але це протиріччя одразу зникає, коли ми згадуємо, що Павло говорить про виправдання перед Богом, а Яків посилається на виправдання перед людьми (див. частину250).

Проте для повної основної злагоди між ними кожен із трьох головних Апостолів має такий особливий спосіб представлення християнської правди, що Павла називали Апостолом *віри*, Івана Апостолом *любові*, а Петра Апостолом *надії*. Відповідно до 1 Коринтян 13:13, віра, надія і любов є трьома дарами Духа, властивостями, що прикрашають кожне християнське серце. Проте виходячи із належної причини, Павло ставить особливий наголос на вірі, тоді коли Іван наголошує на справжній природі любові, а Петро на правдивому характері християнської надії. Але це спостереження зазначає лише загальне враження, яке справляють послання, написані цими трьома мужами. Власне кажучи, кожен із них має щось сказати про всі три християнські властивості.

201. Письменники

Тринадцять із 21 послання безперечно були написані Павлом. Він сам називає себе їхнім письменником і рання Церква ніколи не піднімала питання про те, чи будь-який із цих листів є підробкою. У каноні Нового Заповіту вони формують так би мовити другу частину, можливо, через те, що вони були зібрані раніше від решти послань і вони

були відомі під простою назвою «Апостол». Послання до євреїв також часто приписували Павлові і незгода щодо письменництва цього документа, яка існує і донині, є тією причиною, чому різна кількість Павлових послань наводиться різними авторами.

Решта сім послань: два Петрових, три Іванових і по одному Якова та Юди, зазвичай називалися соборними посланнями. Оскільки слово *соборне*, або ж *католицьке*, має кілька тлумачень, то використання цього слова у цьому випадку виправдано з кількох причин. Ранні автори Церкви, які і ввели цей термін, можливо, хотіли зазначити, що ці листи були більш загальні за змістом і ціллю, аніж Павлові листи, які зверталися до певних названих церков і осіб, тоді коли Петро, Іван, Яків і Юда зверталися до цілих груп церков. Проте відповідно до цієї точки зору, Послання до євреїв мало би належати до соборних послань, а другий і третій Іванові листи, написані до окремих осіб, не могли би належним чином бути поміщеними під цей заголовок. Але в останньому випадку можна знайти захист у типовій практиці називати збірку речей, виходячи із її головних складових.

202. Мова і автентичність

Настільки очевидним є те, що більша кількість цих апостольських послань була написана грецькою мовою, що цей факт ніколи не піддавали сумніву. Проте Яків і письменник Євреїв чітко зазначають, що вони звертаються до єврейських християн. Тож резонно було би припускати, що первісно ці листи були написані єврейською мовою. Але уважне дослідження доводить, що ці два послання були написані у грецькій формі, у якій ми маємо їх і нині.

Те, що 13 послань Павла, 1 Івана і 1 Петра були власне написані мужами, чиї імена вони носять, ніколи успішно не піддавалося обговоренню. Щодо решти послань, то їхне

божественне походження, визнавалося Церквою серйозною одностайністю. Але все-таки 2 Петра, 2 і 3 Івана, Якова і Юди належать до второканонічних книг, оскільки історичним фактом є те, що вони не були одностайно прийняті за апостольські писання. Легко побачити, що 2 і 3 Івана не вдалося прийняти повсюди через те, що вони звертаються до окремих осіб і є дуже короткими. Але питання про письменництво Євреїв і апостольський характер Юди і Якова є набагато складнішим, і ми це детальніше обговоримо дещо пізніше.

Б. Послання Павла

203. Життєвий шлях Апостола

Немає жодного Апостола Ісуса Христа, історія життя якого була би детальніше описана ніж життя Павла. У другій половині Дій його особа домінує в оповіді до такої міри, що ми можемо припустити, що ця частина була написана для того, щоб показати, наскільки важливою була праця Павла. Якщо до цього ми додамо багато особистих поглядів самого Павла, то в нас буде достатньо матеріалу для повчальної біографії цього великого мужа. У наступному нарисі ми зазначимо, де і коли він написав кожен зі своїх листів, але деякі з цих тверджень ґрунтуються на припущеннях, їх не треба вважати за абсолютно доведені.

Павло народився у Тарсі, визначному місті у провінції Кілікії, на південно-східному краї Малої Азії. Його батько, єврей з племені Веніямина, набув римське громадянство, яке він передав своєму синові, як право за народженням. Відповідно до поширеного звичаю, хлопчикова дали і єврейське ім'я Савл, і римське ім'я Павло. Він відкинув перше ім'я повністю після того, як вирушив у свою першу місіонерську подорож на Кіпр (Дії 13).

Оскільки батько його належав до фарисейської секти (Дії 22:3), то він виховав свого сина у суворій відповідності до принципів цієї секти, а згодом він був посланий до Єрусалиму, де цей молодий чоловік здобув ґрунтовну освіту біля ніг ученого фарисея Гамаліїла (Дії 23:6). Ми припускаємо, що впродовж цього самого періоду, згідно із прийнятою практикою, він опанував ремеслом виробника наметів (Дії 18:3), щоб пізніше утримувати себе, не залежачи від подарунків церков (1 Солунян 2:9).

Сповнений палаючою пристрастю до фарисейства, він розвинув глибоку ненависть до християнської віри. Ця ненависть переросла в активну ворожнечу тоді, коли в Єрусалимі процвітала перша церква. Коли Степана побивали камінням, Павло брав у тому участь, як зацікавлений та схвальний спостерігач, і незабаром по тому він став жорстоким провідником кривавого переслідування. Але дорогою до Дамаску, у якому він також збирався докучати християнам, його захопила спасаюча благодать Божя. Видіння Ісуса, живого і піднесеного до божественної слави, зруйнувало основи його фарисейської віри, звільнивши місце для учинення плоду навернення Євангелію.

Під час цієї пригоди Господь покликав його бути Апостолом до язичників (Галатів 1:13-17). Але перед тим як приступити до нової праці, він пішов у Аравію, де, можливо, прожив у тихій самотності три роки (Галатів 1:18). Проте як тільки він розпочав з великою силою проповідувати спасіння Ісуса Христа у Дамаску, юдеї налаштували проти Павла намісника під царем Аретою, і Павло був змушений втікати. Потім він відвідав Петра в Єрусалимі і також там проповідував після того, як браття здобули до нього довіру після свідчення Варнави (Дії 9:26-30). Але там його життю теж загрожувала небезпека. Тому учні послали його до Тарсу, його рідного міста дорогою до Кесарії.

Пізніше Варнава прийшов за ним і привів його до Антіохії, де вони обоє провели один рік у служінні місцевій церкві (Дії 11:26). Переносячи певну суму грошей, яку християни Антіохії збрали для їхніх страждаючих братів у Єрусалимі, Павло та Варнава здійснили подорож до Святого Міста, але незабаром знову повернулися до Антіохії у супроводі Марка.

Потім Павло вирушив у свою першу місійну подорож, маючи на цю працю доручення від церкви в Антіохії. У супроводі Варнави Павло найперше прибув на острів Кіпр, домівку Варнави, де вони працювали з великим успіхом. Прибувши до Памфілії, вони відвідували країни Пісидію і Лікаонію; засновували християнські церкви, особливо в Антіохії (Пісидійській), Іконії, Лістрі і Дервії та забезпечили їх пресвітерами, які продовжували проповідувати Євангеліє.

Коли вони здійснили чудо зцілення у Лістрі, то язичницьке населення почало поклонятися їм, як богам, і їм майже було зашкоджено виконувати їхнє завдання. Але незабаром юдеї спричинилися до того, що їх почали жорстоко переслідувати і Павла мало не вкаменували. Цей неприємний досвід не вплинув на їхню глибоку радість через благословення, якими Бог наділив їхню працю і вони, радіючи, повернулися до Антіохії.

Після значної перерви (Дії 14:28; це вже було через 14 років після навернення Павла, Галатів 2:1), постав розбрат про Мойсеїв Закон. Для того щоб принести спокій, у Єрусалимі було проведено перший християнський собор. Там було показано, що Павло перебував у досконалій гармонії з іншими Апостолами щодо доктрини про даремну благодать, і собор проголосив цей результат церквам посеред язичників обіжним листом.

Незабаром потому Павло вирушив у свою другу місіонерську подорож. Готуючись до цього заходу, у Павла виникли серйозні розбіжності з Варнавою, оскільки

останній наполягав на тому, щоб із собою узяти Марка. Павло не погодився, тому що Марко був покинув їх не з важливої причини у час їхньої першої подорожі. Два старих друзі розійшлися і Павло пішов разом із Силою.

Павло швидко перейшов маршрут своєї першої місіонерської подорожі, зміцнюючи церкви, які він був заснував. У Дервії він додав до свого товариства Тимофія. Оскільки Божим планом було цього разу послати Павла до Європи, то Апостолові не було дозволено подорожувати до Фрігії, Мізії та Вітінії. Натомість він швидко дійшов до Тріади, де видіння покликало його до Македонії. У цій країні він заснував церкви у Филипах (Лідія, купчиха кармазину; в'язничний сторож), Солуні і Верії. Там знову юдейські переслідування змусили Павла спішно звідти втікати.

Потім він проповідував у Афінах, не досягнувши якогось видимого успіху, і врешті-решт дійшов до Коринту, у якому він на півтора року перервав свою довгу подорож. Тимофій і Сила, яких він покинув у Македонії, догнали його в Коринті. Їхне оповідання про стан справ у північних церквах спонукало Павла до написання у короткій послідовності послання до солунян, найперших Павлових листів, які є в нашому розпорядженні. З Коринту він пішов до Ефесу, де перебував недовго, а потім повернувся до Антіохії дорогою до Єрусалиму (Дії 18:22).

Після періоду відпочинку він вирушив у третю місійну подорож, яка знову повела його країнами Малої Азії. Він зупинився більше як на два роки в Ефесі, де, можливо, він написав своє Послання до галатів і Перше послання до коринтян. Після заворушення, знятого Деметром, Дух спонукав Павла відвідати Македонію, де він написав Друге послання до коринтян, і Грецію, де він написав Послання до римлян, у Коринті.

Павло потім планував відвідати Рим, але перше ще раз повернув своє обличчя до Єрусалиму, хоча його інформували люди, натхненні духом пророцтва, що він там буде

ув'язнений. Лука був одним із його супутників у час тієї подорожі. Вони дійшли до Тріади і Мілету, Родосу та Кіпру, Тиру та Птолемаїди, і повсюди Павло чув пророцтва про ті біди, які його очікували.

Незабаром після прибуття до Єрусалиму, юдейські інтриги привели до арешту Павла римською владою. Оскільки його життя не перебувало в безпеці у Єрусалимі, його було переведено до Кесарії і поміщено під захист Фелікса, намісника (прокуратора). Цей посадовець утримував Павла упродовж двох років без проголошення вироку, бо він очікував, що в'язень купить свою свободу за гроші. Фелікса замінив Фест. Коли цей чоловік також відкладав Павлову справу, то Апостол використав останній засіб, який перебував у його розпорядженні: він апелював до імператора і вимагав, щоб його відправили до Риму.

Після зимової подорожі, обтяженої різними небезпеками, Павло врешті-решт ступив на берег у Італії, як в'язень. Перед його прибуттям до Риму, новина про його прибуття, спричинила християн столиці вийти великими натовпами йому назустріч і вони проводили його до міста у великій радості. Його ув'язнення у Римі тривало ще упродовж двох років, але хоча він перебував увесь цей час під вартою, йому безборонно дозволили проповідувати Євангеліє. Під час цього періоду він, безсумнівно, написав Послання до ефесян, филип'ян і колосян, і до Филімона, у кожному з цих листів він згадував про те, що він — в'язень.

Оповідь Дій не виводить нас поза межі тих двох років. Нам не сказано про те, чи Павлове ув'язнення закінчилося його смертю, а чи визволенням. Але певні твердження, які Павло робить у посланнях до Тимофія і Тита унеможливають приписання цих листів будь-якому періоду з життя Павла, про який ми знаємо. Крім того, пишучи до Филип'ян (1:25; 2:24), Павло є досить упевненим про те, що його незабаром звільнять. Окрім того, є наполеглива

традиція про те, що Павло здійснив місіонерську подорож до Іспанії. І тому припускається, що по визволенні з першого ув'язнення, Павло здійснив ще одну подорож до Греції, Малої Азії, Криту, і, можливо, Іспанії, і що саме друге ув'язнення завершилося мученицькою смертю приблизно 66 року, відповідно до традиції.

204. Порядок Павлових послань

Якби нам довелося упорядковувати Павлові послання у їхньому історичному порядку настільки, наскільки ми спроможні його визначити, то порядок виглядав би таким чином: 1 і 2 Солунян, Галатів, 1 і 2 Коринтян, Римлян, Ефесян, Филип'ян, Колосян, Филимона, 1 Тимофія, Тита, і 2 Тимофія. Період, упродовж якого всі ці послання були написані, простягається між роками 52 і 65.

У нашій Біблії хронологічний порядок до уваги не береться. Послання узгоджені тут частково відповідно до їхнього призначення та частково відповідно до їхнього змісту. Ми бачимо, що вони поділені на дві окремі групи. До першої групи належать послання, звернені до церков, а до другої ті, що написані до окремих людей. Послання, звернені до церков, узгоджені знову таки відповідно до їхньої, очевидно, важливості, як це видно із їхнього змісту або з репутації різних церков. Відповідно, перше місце приписувалося Римлянам через його вишуканий трактат про доктрину виправдання, доктрину виняткової важливості. Далі йдуть коринтські листи, тому що будучи зверненими до однієї з найбільших церков, вони мають значний розмір і пропонують детальні дискусії про різноманітні пункти доктрини. Галатів, хоча і порівняно коротке, іде далі, тому що, як і Римлян, воно розглядає в основному доктрину виправдання. Ефесян, Филип'ян і Колосян формують природну групу, тому що вони були написані під час Павлового ув'язнення. Листи до солунян

займають останнє місце в цій групі, бо їхнє головне завдання є не доктрині навчати, а докоряти.

205. Загальний характер

Павло був як майстерним учителем, так і сильним у докорі, і його послання виявляють його в обох цих властивостях. Загалом він розпочинає обговорювати певні доктринальні пункти, але ніколи не пропускає нагоди для того, щоб додати необхідні докори. У Римлян, Галатів, Ефесян і Колосян ми зауважуємо докірну частину дуже різко відділеною від частини доктринальної. У Коринтян, Филип'ян, Солунян, Тимофія і Тита потоки доктрини та докору біжать відносно поруч.

Ціле богослов'я Павла ґрунтується на одній фундаментальній правді про те, що людина виправдана вірою, без діл Закону. Але Павло користується нагодою, щоб у своїх листах, залежно від потреб церков чи осіб, до яких він звертається, обговорити ще ряд важливих доктринальних проблем. Ось всебічний підсумок: *Римлян*: виправдання, вибрання, уряд. *Коринтян*: служіння Євангелія, церковна дисципліна, шлюб, християнська свобода, Господня Вечеря, духовні дари, воскресіння. *Галатів*: виправдання і християнська свобода від Закону. *Ефесян*: вибрання, Церква. *Филип'ян*: два стани Христових. *Колосян*: божественна слава Христа, субота. *Солунян*: день Суду, антихрист. *Тимофія*: Дієвість Писання. *Тита*: Хрищення.

206. Павлів спосіб писання та передачі

Як правило, Павло користувався послугами писаря, якому він диктував свої листи. Він зазначає як виняток те, що він написав Послання до галатів власноруч (Галатів 6:11). У Римлян 16:22 писар, якому диктував Павло, додав свої вітання. Але треба припускати, що Павло акредитував

кожне послання, додаючи свій підпис. Часом він робив це досить витончено, як у 1 Коринтян 16:21; Колосян 4:18; і 2 Солунян 3:17. Останнє місце показує, що Павло вважав за необхідне звертати увагу читачів на свій підпис. Причину цього, можливо, вказано у 2 Солунян 2:2, де Павло зазначає, що деякі самозванці поширювали фальшиві листи від його імені. Можливо, якраз відповіддю на це був особистий Павлів підпис, написаний рукою Апостола в кінці кожного листа.

До кожного послання Павла, з Посланням до євреїв включно, ми бачимо додані в деяких перекладах твердження, які дають інформацію про місце написання і людей, через яких передавалися листи. Ці додатки Апостоли не писали. Вони відсутні у деяких рукописах і по-іншому висловлені в інших рукописах, часто у такий спосіб, який Павло не використовував би. Таким чином нам сказано при кінці 1 Коринтян, що це — перше послання до коринтян. В одному рукописі про 1 Солунян зазначено: «Це Перше послання святого Апостола Павла до солунян, написане в Афінах». Це твердження, окрім усього іншого, є помилковим, тому що Павло згадує Силу і Тимофія, як про присутніх із ним у час написання (1 Солунян 1:1), і вони не приєдналися до нього, доки він не прийшов до Коринту (Дії 18:5).

В. Римлян

207. Церква в Римі

Наскільки нам відомо, церква в Римі почала існувати без втручання будь-якого Апостола. З очевидних причин сучасна Римо-католицька церква стверджує, що Петро був засновником церкви у Римі та спрямовував її діяльність упродовж 25 років, як її перший єпископ. Гідна довіри традиція каже не більше від того, що Петро прийшов до

Риму в останні роки свого життя і помер там як мученик.

Якби Петро був єпископом у Римі впродовж 25 років, то він мусив би бути там, коли Павло писав Послання до римлян. А це неможливо, бо Павло дуже ретельно піклувався про те, щоб не втручатися в діло іншого Апостола, правило поведінки, яке він дуже рішуче наголошує на цьому у Посланні до римлян (15:20). Треба також зауважити, що серед багатьох людей, яких Павло вітає поіменно, не згадується ім'я Петра з тієї причини, що Петра в той час там не було. Тож ми можемо прийти до висновку, що жодного Апостола не можна назвати засновником церкви в Римі.

І все ж таки з Римлян 1:8 і 16:7 добре видно, що церква до написання Павлом листа вже певний час існувала. Досить резонним припущенням є те, що «захожі римляни», які були присутніми в Єрусалимі на день П'ятидесятниці (Дії 2:10), були посеред тисяч там навернених і понесли Євангеліє із собою до Риму. Відповідно до римського історика Светонія, імператор Клавдій (41-54 Р. Г.) вигнав тимчасово євреїв із Риму через те, що вони спричиняли заворушення, які включали жорстокі дискусії про Месію (якого Светоній називає Хрестусом). Це — добре свідчення про те, що Слово Христове публічно проповідувалося в той час у Римі. Ми можемо також зауважити, що Павло згадує Андроніка і Юнія як членів церкви у Римі, додаючи те, що вони «у Христі були перше мене», тобто, що вони стали християнами перед ним (Римлян 16:7).

Членство цієї церкви було складним, частково будучи язичницьким. Це показано такими місцями, як Римлян 4:1 і 11:13. Цей факт змусив Павла запустити свій сильний і переконливий аргумент, що і євреї, і язичники є однаково втраченими у гріхові (розділи 1-3), і що у язичників немає переваги над євреями у Божому вибранні (розділи 9-11). Водночас ця церква була знаменитою у цілому християнському світі за її віру та послух Євангелію (1:8; 16:19).

208. Ціль

Повністю поширивши Євангеліє в Ілліріку і «не маючи більше місця в країнах оцих» (Римлян 15:19, 23), Павло дуже сподівався на те, що він зможе сповнити давнє бажання прибути до Риму (1:13; 15:24). Проте в час написання його утримав від цього божественний наказ мандрувати до Єрусалиму через Македонію і Ахаю (Дії 19:21). Тому він вирішив зв'язатися із церквою у Римі через лист.

Оскільки Апостол обговорює основну статтю про виправдання з визначною силою і старанністю у листі до римлян, то деякі коментатори припускають, що він мав намір представити себе, подаючи їм найчіткіше центральну думку свого великого послання. Але, безперечно, Римська церква потребувала набагато менше інформації про особу та доктрину Павла, аніж він мав потребу в такій інформації про них. Набагато резонніше припустити, що Павло написав цього листа, тому що в нього було чітке знання про духовні потреби християн у Римі. Таким чином, саме послання надає гідну інформацію про стан римської церкви, який і спонукав Павла написати саме цього листа.

Так видається, що члени церкви, будучи частково язичницького, а частково Єврейського походження, не погоджувалися між собою. Єврейським членам церкви подобалося хвалитися про їхнє походження від Авраама і про їхнє володіння даним об'явленням, тоді коли язичники мали тенденцію зневажати юдеїв, які так часто відкидали благодать Божу і врешті стали затверділими у своєму невірстві. Це спонукало Апостолів виявляти, по-перше те, що між євреями і язичниками у Новому Заповіті немає жодної різниці, ані щодо їхньої гріховної природи, ані щодо виправдання, але радше благословення божественної благодаті даються всім, хто вірує, без різниці. Потім він

показує, що вічні постанови Божі є недослідимі і що на них жодним чином не впливають людські заслуги. Тому язичникам не треба вихвалитися, що багато з них прийняли Євангеліє, а тим часом лише маленьке число євреїв навернулося до Христа.

Частина послання з докорами зазначає, що християни в Римі, утискувані імперським урядом, потребували енергійного нагадування про вимоги Четвертої Заповіді, і також ті, які були поміж ними сильними у вірі, не завжди виявляли належне ставлення до своїх слабших братів. Лютер каже:

Послання є поправді головною частиною Нового Заповіту і найчистішим Євангелієм, яке є настільки в цілому цінним, що християнин може не тільки запам'ятовувати його слово за словом, але триматися його щодня, як насущного хліба для своєї душі. Бо його не можна читати або про нього не можливо розмірковувати надто часто або надто добре, і чим більше з ним мати справу, тим ціннішим воно стає і тим краще воно смакує.

209. Дата, місце і передавання

Коли Павло писав до римлян, то він уже був проповідував у Іллірікумі (Римлян 15:19). Відповідно до Дій, цього статися не могло аж до завершення його перебування у Ефесі (Дії 20:1-3). Тому Павло мусив був написати цей лист, перебуваючи ще в третій місіонерській подорожі, під час його тримісячного мешкання у Греції. Нагода для написання з'явилася у Павла в Коринті. Він зазначає про це, хвалячи гостинність Гая (Римлян 16:23), якого він охрестив у Коринті (1 Коринтян 1:14), і посилаючи листа до Риму з Фівою, яка була служницею церкви у Кенхреях, порту Коринту (Римлян 16:1).

Підсумок змісту

- I. Привітання і вступ, розділи 1:1-17 (головна тема послання, вірші 16, 17).
- II. Дидактична частина, розділи 1:18-11:36.
  - 1. Гріхозна зіпсутість усіх людей, розділи 1:18-3:20.
  - 2. Виправдання через саму благодать, розділи 3:21-5:21.
  - 3. Плоди виправдання, розділи 6-8.
  - 4. Передпризначення, розділи 9-11.
- III. Докір, розділи 12-15.
- IV. Особисті новини, привітання, завершення, розділ 16.

Г. 1 і 2 Коринтян

210. Коринт і його церква

146 року до Різдва Христового місто Коринт було захоплено і повністю зруйновано Муммирієм, римським воєначальником. Воно було відбудоване Цезарем через його чудесне розташування між двома портами Кенхреями на сході та Лехео на заході, і незабаром набуло своєї попередньої слави як найважливішого центру торгівлі для світових транспортних потоків між Римом і Сходом. Хоча місто було визначним центром грецької науки, воно також було відомим своєю розбещеністю.

Павло добрався до цього багатого та процвітаючого міста під час другої місіонерської подорожі. Він познайомився з Акилою, євреєм, народженим у Римі, якого з дружиною Прискилою було вигнано з Риму указом Клавдія. Маючи те саме ремесло, Павло і Акила разом виготовляли намети, бо таким чином Павло заробляв на прожиття тоді, коли він проповідував у синагозі юдейській кожного дня

суботнього (Дії 18:4). Проте юдеї зустріли його зусилля такою ворожнечею, що від них він відділився і потому навчав у домі Юста, богобійного мужа. Впродовж півтора року простим проповіданням Христа розп'ятого (1 Коринтян 1:17, 23), Павло поступово зібрав велику громаду, яка головним чином складалася із язичників з нижчих станів (1 Коринтян 1:26-31).

Через деякий час потому Павло вирушив із Коринту, а його діло продовжував Аполлос. Цей високообдарований муж із Олександрії Єгипетської перше прибув до Ефесу, у якому він став відомим своєю красномовністю і знанням Писань, хоча до того часу він чув лише про хрищення Іванове. Познайомившись із Акилою і Прискилою, які прийшли до Ефесу з Павлом, Аполлоса було незабаром приведено до правдивого пізнання Ісуса Христа. Маючи письмові рекомендації від церкви в Ефесі, він потім пішов до Ахаї (Греція) і присвятив свій час церкві у Коринті (Дії 18:24-28; 19:1; 1 Коринтян 3:6).

211. Причина для першого послання

Зупинившись майже на три роки в Ефесі під час його третьої місійної подорожі, Павло відправив Тимофія до Коринту, щоб дізнатися про тамтешні новини (Дії 19:22; 1 Коринтян 4:17). Але перед тим, як Тимофій добрався до Греції (1 Коринтян 16:10), Павло одержав дуже неспокійну інформацію просто з Коринту. Він згадує деяких домашніх Хлоїних, коринтянки, як джерело надійної інформації про тамтешній стан справ (1:11). Коринтяни також написали йому листа з різними питаннями (7:1; 8:1; 11:2; 12:1), якого, можливо, до Апостола приніс Степан, Фортунат і Ахаїк (16:17). У будь-якому випадку Павло використовував свідчення цих трьох коринтян для того, щоб перевірити інші звіти та отримати додаткову інформацію. Не чекаючи на звіт Тимофія, Павло поспішив написати Перше

послання до коринтян.

З 1 Коринтян 5:9 часом виводять дискусію про те, що Павло вже писав був один раз до Коринту і перед цим, але що той перший лист зник. Але слова Апостола не сприяють такому розумінню. Їх резонно можна застосовувати за такі, що стосуються нашого Першого послання до коринтян. Відповідно до практики греків і римлян, письменник листа говорив у минулому часі про те, що відбувалося в час написання, оскільки на час отримання листа читачем ті події вже миналися.

212. Причини і зміст

Ретельним реконструюванням ми можемо скласти досить повну картину стану, який переважав у Коринті і який так непокоїв Апостола. За час його відсутності посеред коринтян постали серйозні розбрати щодо кваліфікації різних пастирів, яких вони знали. Суперечка була такою гострою, що вона загрожувала церкві розколом (1:11).

У той час, коли фракції продовжували дурну суперечку, церковна дисципліна надзвичайно послабилася, так що навіть чоловікові, винному у кровозмішенні, не докоряли (4:19-5:1). Також бувало, що християни судилися один з одним у язичників (6:1); що практикувалися різні форми розпусти (6:13); звичайна порядність на привселюдних зібраннях зневажалася (11:1); що навіть святкування Господньої Вечері ставало нагодою для образливої поведінки (11:20); що дарами Духа зловживали (розділи 12-14); а небезпечні помилки про воскресіння мертвих терпілися (15:12). Павло обговорює всі ці важливі справи і таким чином знаходить причину для викладення правдивої доктрини про служіння, церковну дисципліну і різноманітні інші предмети, які мають життєво важливе значення для кожної християнської церкви. Відповідно, це послання є багатим скарбом інформації про практичну сторону життя громади.

213. Друге послання

Даремно Павло чекав у Ефесі на звіт Тимофія. Тоді він послав до Коринту Тита для того, щоби дізнатися про враження, яке справило там його перше послання (2 Коринтян 7:13, 14). Покинувши Ефес, Павло пішов до Троади, але Титові там зустрітися з Павлом не вдалося. Тож він перейшов у Македонію і там нарешті його догнали і Тимофій, і Тит (1:1; 2:13; 7:6). Від Тита Павло довідався, що його лист справив бажаний вплив на більшість членів коринтської церкви, переконавши їх докоряти братові, який так гірко згрішив (2:5-11).

Але водночас йому було сказано, що деякі члени церкви хулили його служіння так, наче він був нижчим від інших Апостолів, і таким чином вони непокоїли цілу церкву (10:10; 11:5, 13-15). Тоді в глибоких душевних муках Павло написав Друге послання до коринтян. Навчивши їх, як ставитися далі до людини, що була винна у кровозміщенні, але відповіла на християнський докір правдивим покаяттям, Павло перше хвалить дієвість і наслідки свого служіння, і спонукає читачів далі прагнути освячення. Потім він береться до справи тих, хто хулив його працю, захищає своє апостольське покликання і погрожує вжити суворих заходів до нерозкаяних. Цей лист він послав до Коринту з Титом і двома іншими братами (8:6, 16-23).

Підсумок 1 Коринтян

- I. Привітання і передмова 1:1-9.
- II. Про служіння Апостолів і інших проповідників, 1:10-4:21.
- III. Про церковну дисципліну, розділ 5.
- IV. Про судові позови, шлюб, християнську свободу, духовні дари, християнську любов, розділи 6-14.
- V. Про воскресіння, розділ 15.

VI. Особиста інформація, привітання, завершення, розд. 16.

Підсумок 2 Коринтян

- I. Привітання і вступні замітки, розділ 1 (причина того, чому він поки що не прийшов до Коринту).
- II. Загальна дидактична частина, розділи 2-9. (Як ставитися до розкаяного грішника; вірна оцінка святого служіння і плоду Євангелія, що приносить утіху в бідах, і святе життя; спонукання бути щедрими у даванні пожертв, які він збирав для єрусалимських християн у потребі).
- III. Особливе повчання про його апостольське служіння на захист від наклепників, 10:1-13:10.
- IV. Завершення, 13:11-13.

Г. Галатів

214. Галати

Галати первісно прийшли із Галлії, сьогоднішньої Франції і тому мали в жилах кельтську кров (галати = кельти). Від початку четвертого століття до Різдва Христового, величезні натовпи цього народу мігрували на схід, загрожуючи наводнити Грецію і Малу Азію. Після кривавої боротьби їх було частково витіснено в Тракію. Проте дехто з них знайшли для себе нову домівку у серці Малої Азії і поселилися там постійно. Їхня родюча та чудова країна була оточена провінціями Віфінії, Понту, Каппадокії, Лікаонії і Фрігії. Упродовж певного часу нові поселенці продовжували хижацькі напади на сусідні країни, аж допоки весь регіон не впав у руки римлян, які поступово нав'язали галатам більш мирні звички.

Павло відвідував їх з нагоди другої місіонерської подорожі, у той час, коли багато з їхніх спадкових звичаїв і установ могли все ще вижити. Але їхня кельтська

материнська мова віддавна поступилася місцем світовій грецькій мові. Павлів перший візит до Галатії видавався досить коротким (Дії 16:6), бо він не був частиною божественного плану щодо того, що Павло мав там багато працювати, бо, як ми дізнаємося з Галатів 4:13, 14, якась тілесна хвороба змусила Апостола подорожувати повільно. Він мусив був добре скористатися своїм відпочинком для проповідування Євангелія, бо так видається, що коли він повертався на захід, то в Галатії Християнську Церкву було вже встановлено.

215. Церква в Галатії

Хоча і євреї були розсіяні країнами Малої Азії та завжди постачали християнству певну кількість навернених, все-таки видається, що в них було мало опори в Галатії. У будь-якому випадку лист до галатів зазначає, що церкви тієї країни склалися майже винятково із навернених язичників (порівняйте, наприклад, Галатів 5:2, 3).

Павло відвідав їх удруге під час своєї третьої місіонерської подорожі, як ми про це дізнаємося з Дій 18:23 і Галатів 4:13, і в нього знайшлося достатньо причин для зміцнення їх у знанні та вірі. Бо галатів навіть тоді дуже непокоїли еретичні помилки, проти яких потім Павло спрямував свої напади у посланні. Неодноразово у посланні він посилається на цей факт. Таким чином він зазначає у розділі 1:9, що він «перше» вже був казав те, що збирається зазначити; у 4:16 він проголошує, що він був говорив їм правду; у 5:3 він свідкує «знову» про обрізання. Це навчання і умовляння Апостола очевидно мало успіх у заспокоєнні тривоги, так що Павло залишив галатів з добрими надіями про майбутнє (5:7).

Але під час перебування в Ефесі, набагато раніше від очікуваного (1:6), він одержав неприємну новину про те, що певні люди перекручували правду і здобули посеред галатів

великий вплив. То були юдействующі, які проповідували, що християни, для того щоб спастися, мусли дотримуватися Закону Мойсея (4:21) і що для виправдання було потрібне обрізання (5:23). Для того щоб дискредитувати Павлову доктрину про виправдання самою вірою, вони проголосили, що він не був правдивим Апостолом Ісуса Христа, оскільки він не бачив Господа у плоті, і тому не отримав від Нього апостольства (1:12; 4:17). Відповідно до повідомлень, які одержав Павло, галати не лише запровадили юдейські свята (4:10), але також мали серйозні наміри прийняти обрізання (5:2, 3). Також видавалося, що дехто з них сподівався уникнути переслідувань після установаження відкритої спільноти з юдеями (6:12).

216. Послання

Павло мусив написати цього листа близько 55 року. Оскільки він дивувався, що вони «так скоро» почали не вірити його Євангелію, то він мусив би написати його незабаром по відвідуванні Галатії, і, звичайно, не пізніше від свого перебування у Ефесі. Деякі коментатори вірять, що вони знайшли посилання, які зазначають про те, що Павло у час написання цього послання був в'язнем, але їхні аргументи не є переконливими. Цілком певним є те, що постскриптом його листа в англомовній версії короля Якова («написане з Риму») є фальшивим.

Тут Павло найрішучіше протистоїть усьому юдейству і гостро докоряє галатам за те, що вони послухалися брехунів. Після звичного вступу він перше показує, що його апостольство не було від людей, але що воно було йому дано прямо Богом. Далі він обговорює доктрину про виправдання з чіткою ціллю навчання галатів, що діла Закону не є другою причиною спасіння на додаток до заслуги Христової. Для того щоб завершити поразку своїх опонентів, він у кінці показує, що християнин, хоча і є вільним від Закону, не

має через це свободи вести аморальне життя, але що його свобода виллється у різні добрі діла.

Апостол писав цього листа у великій тривозі, але без запального гніву, промовляючи до галатів, як батько до своїх дітей. Разом із Посланням до римлян, Послання до галатів стоїть на першому місці щодо доктринальної важливості, тому що в обох листах Павло обговорює фундаментальну доктрину християнської віри. Презентація її відрізняється тим, що в листі до римлян Павло обговорює доктрину про виправдання у всіх її фазах, а в Галатів він наголошує на християнській свободі від Закону. Лютер написав славетний коментар на це послання, одну з найцінніших книг.

Підсумок змісту

- I. Привітання і вступ, розділ 1:1-5.
- II. Дидактична частина, 1:6-4:31. (Павлове божественне покликання до апостольства, 1:6-2:21; християнська свобода від Закону, розділи 3, 4).
- III. Умовляння, 5:1-6:10 (належне використання християнської свободи).
- IV. Завершення, 6:11-18.

Д. Ефесян

217. Місто і церква

Місце, де раніше стояв Ефес, тепер є руїною, що свідчить про його колишню розкіш. У дні, коли це місто процвітало, воно було не лише важливим через його торговельну діяльність, але воно було набагато відомішим, як головне розміщення поклоніння богині Артеміді, тобто, Діані (Дії 19:23-30). Пишний ефеський храм Діани був відомий як одне із семи чудес світу. Павло вперше відвідав це велике

місто поганського світу тоді, коли поспішав з Коринту до Єрусалиму при завершенні своєї другої апостольської подорожі (Дії 18:19-21). Аполлос трудився там також упродовж певного часу (Дії 18:24-27).

Павло, як видається, був особливо прив'язаний до церкви, яку він заснував у Ефесі, і ця церква стала відомою його більш як дворічним у ній перебуванням під час його третьої місіонерської подорожі. Через його енергійну працю Ефес став центром Християнської Церкви в Малій Азії. Євангеліє дієво ширилося до цілого ряду сусідніх міст (Лаодикія, Колоси), так що для Івана Апостола, який переїхав до Малої Азії по смерті Павла, в Ефесі було зручно заснувати свою домівку.

Під час останнього відвідування Ефесу Павло написав до коринтян: «Бо двері великі й широкі мені відчинилися, та багато противників.».. (1 Коринтян 16:9) — даючи таким чином подвійну причину продовженого свого перебування. Дух і порочність його противників добре проілюстровані оповіданням про заколот, піднятий Дмитром (Дії 19:23-41; див. також 1 Коринтян 15:32 і Дії 20:19).

Взаємна прихильність, яка існувала між Павлом і Ефеською церквою спонукала Апостола покликати пресвітерів церкви на зустріч у Мілеті, коли він перебував у останній подорожі до Єрусалиму. Він не міг пройти повз, не спонукавши мужів, які продовжували його діло у великому місті, виявляти найсумлінніше піклування про свій обов'язок (Дії 20:17-38).

218. Час і місце написання

Певним є те, що Павло написав цього листа тоді, коли він був ув'язненим (3:1; 4:1; 6:20), отже, він належить до групи листів із ув'язнення, разом із Филип'ян, Колосян, і Филимона. Оскільки Ефесян є дуже подібним у думці та висловах із Колосян, то ці два листи мали бути написа-

ними приблизно одного і того самого часу. Через те що Колосян, звичайно, з'явилося в Римі, то видається також, що постскриптом наприкінці листа до ефесян (пор. версію короля Якова) вірно вказує Рим, як місце, де Павло писав і звідки він послав цей лист до християн у Малій Азії. Ніс цей лист Тихик (6:21), який, безсумнівно, був відомий ефесянам як колишній супутник Апостола (Дії 20:4).

219. Аудиторія

З певних причин виникли деякі сумніви щодо вірності назви цього послання. Деякі вчені навіть заперечують те, що Ефес був місцем його призначення. Дивно, наприклад, що тут Павло відходить від своєї звичної практики завершення листа привітаннями особистим друзям і привітаннями своїх супутників. Знову ж таки, в 1:15 і 3:2 здається, що він має на увазі те, що із церквою він знайомий не був і що її члени знають про його апостольство лише з чуток. І справді, з 4:20, 21 можна доводити, що люди, до яких звернений цей лист, ніколи не мали належної християнської підготовки. Все це видається таким, що вступає в протиріччя з тим фактом, що Павло був не лише засновником церкви у Ефесі, але й присвятив багато місяців для старанної підготовки її членів.

Ці явні розбіжності мусили бути також помітними і раніше, тому що в нас є давні рукописи Нового Заповіту, які у першому вірші пропускають назву Ефес. Була така ідея, що цей лист писався для поширення групою церков, і що Павло, підготувавши певну кількість примірників без вставлення імені церкви (або церков), до яких цей лист звертався, надав право листоноші вставляти назву церкви у відведеному місці. Але навряд чи Павло залишив би право робити такий важливий додаток до будь-якого з листів якійсь іншій людині. До того ж одноставним свідченням ранньої Церкви є те, що цей лист насправді був написаний до ефесян.

Ті особливості, на які ми посилалися, можна легко пояснити припущенням, що Павло написав це послання до церкви в Ефесі, а також до сусідніх церков. Оскільки такі церкви за тих днів поставали дуже швидко, багато з їхніх членів справді могли бути незнайомими Павлові. Ця група, можливо, включала церкву в Лаодикії, так що лист «з Лаодикії», на який є посилання у Колосян 4:16, є нічим іншим, як листом до ефесян. Тихик, який переносив листи до місць їхнього призначення, міг навчити християн у Ефесі про те, як треба поширювати лист. Він також, поза всяким сумнівом, приніс вітання від Павла до його особистих друзів.

220. Характер

У нас немає засобів для визначення точних причин, які спонукали Павла написати цього чудового листа, хіба що була загальна потреба переконати дальні церкви, що ув'язнення Апостола, не повинне ображати жодного віруючого. В будь-якому випадку вмале перо Павла ніде інше виразніше не продемонструвало те, що Євангеліє і спасіння, яке воно несе, жодним чином не залежить від людських закладів, але цілком і завжди є благодатним даром Божим. Спершу він викладає найпереконливішим чином, що наше повне спасіння засновується на вічній Божій постанові Божого передпризначення і вибання. Далі він показує, як через ці постанови на землі була заснована Церква, як духовне тіло Ісуса, Господа над усіма, Який будує її на основі Апостолів і пророків через силу Євангелія. Ісус чинить Церкву живим організмом, у якому не лише вчителі, яких дає Він, але й кожен член працює на настанову цілого тіла. На цій основі Павло переходить до загальних і особливих повчань, завершуючи заклик до енергійного ведення війни проти сил темряви.

Оскільки тут Павло прагне передати ідею про найтаємничіші думки Божі через недосконале посередництво людської мови, його спосіб висловлювання і стиль набувають піднесення, якому важко знайти паралель у будь-якому з інших його писань. Дуже може бути, що Петро якраз і думав про Ефесян, коли він писав 2 Петра 3:16. У наших версіях величні речення, якими цей лист є особливо відомим, для забезпечення вірного розуміння, мають розбиватися на декілька частин. Щоби це проілюструвати, тут можна зауважити, що після піднесення чудесного гімну хвали, який розпочинається у 1:3, Павло ставить крапку лише двічі: перед 2:10, частини 1:3-14; 1:15-23; і 2:1-10, які представляють наче три величні вірші, оди неперевершеної сили.

Підсумок змісту

- I. Привітання, 1:1, 2.
- II. Дидактична частина, 1:3-4:16 (передпризначення і вибрання, 1:3-14; підвищений Христос, Голова Церкви, 1:15-23; визволення від сили диявола і участь у спільноті Церкви, розділ 2; слава Церкви, розділ 3; Церква як живе тіло, 4:1-16).
- III. Умовляння, 4:17-6:20 (напучування, загальне і особливе, до святості життя і до духовної боротьби).
- IV. Завершення, 6:21-24.

Е. Филип'ян

221. Филипи

На той час, коли Павло вперше заснував церкву у Филипах, це місто вже мало багатовікову історію. Давнім грекам воно було відомим під назвою Кренід, тобто міста джерел. Через золоті копальні, розташовані в околицях, цар Филип Македонський, батько Олександра Македон-

ського, заволодів містом, перейменував його на свою честь і укріпив його для захисту свого північного кордону (358 р. до Р. Х.). Через три століття потому (42 р. до Р. Х.) поблизу Филип відбулася битва, у якій Октавій і Антоній здобули вирішальну перемогу над Брутом і Касієм, убивцями Цезаря. Відтоді місто стало римською колонією, настільки благословенним багатьма привілеями, що незабаром стало місцем значної важливості та стало одним із головних міст Македонії за днів Апостола Павла (Дії 16:12). Наразі на місце його розташування вказують лише руїни.

222. Церква

Павло, будучи покликаним до Македонії видінням під час своєї другої місіонерської подорожі (Дії 16:9), зробив Македонію своєю першою зупинкою на європейській землі і проповідував Євангеліє з помітним успіхом. Він звертався до жінок, які збиралися в певному місці молитви поза міськими стінами, і навірнув Лідію, купчиху кармазину і уродженку Тіятир з Малої Азії. Чудо зцілення Павлом біснуватої рабині викликало лють язичницької більшості, а Апостола було вкинуто до в'язниці. Упродовж ночі був навірнувся в'язничний сторож і він подбав про визволення Апостола. Хоча Павлові для праці у Филипах було дано всього декілька днів, його Євангеліє було дуже ефективним.

По собі він покинув церкву, яка раділа у вірі, яка також довела свою палку вдячність Апостолові, посилаючи йому різні суми грошей в різні часи (Филип'ян 4:10-18; 2 Коринтян 11:8, 9). Під час третьої подорожі Павло відвідав Филипи вдруге, але запис просто згадує про цей його візит (Дії 20:6). Проте любов церкви прийшла до Павла і в ув'язненні у Римі, де Епафродит прийшов до нього з вітаннями та істотним подарунком від филип'ян (Филип'ян 4:10, 18). Цей чоловік, який залишався з Павлом упродовж певного часу, також став носієм цього послання

під час свого повернення (2:25-30).

223. Послання

Всі ознаки, здається, вказують на те, що це послання було написано під час Павлового ув'язнення в Римі. Відповідно до 1:7, 13, 16, він очевидно був в'язнем. Те, що він перебував у Римі в той час, є певним, не лише через те, що він згадує членів імператорського дому (4:22), але через те, що він пише з-посеред християнської громади (1:12-14). Нам не відомо ані про одне місце, окрім Риму, де це могло би бути під час Павлового ув'язнення. До того ж лист мав бути написаним наприкінці двох років, згаданих у Діях 28:30; бо не лише переживання Епафродита, описані у Филип'ян 2:26, 26 поширювалися на досить значний період, але Павло також пише як той, хто впевнено очікує свого визволення (1:25; 2:23, 24).

Павло напучує филип'ян зберігати єдність і практикувати самозречення відповідно до прикладу Христа (розділ 2). Він також застерігає їх проти певних юдействующих, які, як здається, занепокоїли деякого з членів церкви у Филипсах (3:2-4). Проте домінуюча думка у посланні, здається, виражена словами «Радійте у Господі»; тому богослов Бенгелъ каже, що це *epistola de gaudio*, тобто «лист про радість».

Підсумок змісту

- I. Привітання і особиста інформація, розділ 1.
- II. Напучування до єдності (між іншим: доктрина про пониження і підвищення Христа), з новинами про Тимофія і Епафродита, розділ 2.
- III. Застереження проти тих, хто чинить помилки і благання про святість, 3:1-4:9.

IV. Особисті замітки; привітання; завершення, 4:10-23.

Є. Колосян

224. Колоси

Колоси було містом у Фрігії, розташованим на берегах ріки Лік так близько до міст Лаодикії і Гіераполю, що мандрівник міг легко відвідати три міста за день. Уже на кінець четвертого століття Колоси було густо заселеним торговим пунктом, але незабаром потому його було потиснуто суперниками і врешті-решт воно зникло зовсім. Нещодавні розкопки біля сучасного хутора Хона виявили деякі руїни, які практично були ідентифіковані, як руїни давніх Колосів.

225. Церква

З Колосян 1:4, 7, 9 і 2:1 так виглядає, що Павло не був засновником церкви в Колосах і ніколи її особисто не відвідував. Він двічі проходив Фрігією (Дії 16:6; 18:23), але обидва рази його подорож відбувалася північно-східною частиною країни, ближче до кордонів Галатії. З іншого боку, Павло чітко каже про те, що церква завдячувала своїм існуванням місійному духу Епафра, який також мусив був успішно потрудитися в Лаодикії та Гіераполі (Колосян 1:7; 4:13).

Епафр, який був учнем Павла, провідував Апостола в Римі і розповів йому про стан його домашньої церкви. Інформація, надана Павлові, віддзеркалювала не лише загальний стан громади, але й повідомляла про певних людей, що перебували у помилках і прагнули звести колосян. Не називаючи їх, Павло каже, що вони були юдействующими, або ж законниками, які намагалися вдосконалити християнську доктрину філософськими

припущеннями. Вони відійшли від правди до такої міри, що заперечували божественність Христа, навчаючи, що ангели є Йому рівними і їм треба поклонятися (2:18). Водночас вони претендували на досягнення досконалої святості веденням аскетичного життя відповідно до Мойсеєвого Закону. Хоча вони про Христа багато говорили, вони в Нього поправді не вірували.

226. Послання

Для того щоб протистояти отруйному впливові цих агітаторів, Павло написав Послання до колосян. Упродовж певного часу він був ув'язненим (4:3), але вчені не приходять до згоди щодо місця написання послання. Дехто дотримується тієї точки зору, що то було в Кесарії, а інші переконані, що то було в Римі. Доказів бракує для будь-якого з поглядів. Але треба пам'ятати, що Павла в Кесарії тримали дуже ізольовано і він навряд чи мав би привілей приймати відвідувачів або писати листи, тоді як у Римі йому було даровано велику свободу дій.

Наскільки це стосується нашої християнської віри, то це питання є неважливим як і інше: чи Ефесян і Колосян були справді написані водночас. Два листи є настільки подібними у багатьох відношеннях, що ми резонно можемо припустити, що Павло відправив їх одночасно. Але треба також визнати, що Павло міг продумати та написати ті самі рядки в різний час під натхненням Святого Духа. Подібність двох послань збалансовується характерними відмінностями. Якщо Ефесян значною мірою є будівним і доктринальним, то Колосян написано у полемічному дусі. Павло наголошує на божественній славі Ісуса Христа, піднімає застережливий голос проти лицемірного святенництва і вкінці показує, як люди можуть ходити у правдивій святості.

Підсумок змісту

- I. Привітання, проголошення божественної слави Христа, розділ 1.
- II. Застереження проти фальшивої філософії, напучування до перебування у Христі, розділ 2.
- III. Правила правдивої святості для християн, розділ 3.
- IV. Привітання, завершення, розділ 4.

Ж. Солунян

227. Солунь

Близько 315 р. до Р. Х. Касандрій, зять Филипа Македонського, заснував нове місто поблизу старої колонії Терми і назвав його Солунню на честь своєї дружини. Незабаром місто стало головним портом Македонії, і коли римляни окупували країну 146 р. до Р. Х., вони визнали важливість Солуні, учинивши її столицею провінції. Наступні століття були часами, сповненими подій. Місто часто переходило з рук у руки, особливо в час хрестових походів, допоки турки повністю не захопили його 1430 року (за 23 роки до падіння Константинополя). Сьогодні це місто називається Салоніки. За днів Павла воно мусило бути містом значного розміру.

228. Церква

Коли Павло вийшов із Филип під час другої місіонерської подорожі, він пішов до Солуні через Амфіополіс і Аполлонію (Дії 17:1). Нам точно не відомо про те, скільки часу він там залишався, але оскільки він проповідував у синагозі лише три суботи, то його візит міг тривати всього лишень один місяць. І все-таки його проповідування стало

одразу успішним, тому що значна кількість і єврейських, і язичницьких навернених прийняли християнську віру. Для того щоб уникнути насилля від рук ворожих юдеїв, Павло був раптово змушений до втечі вночі. Але він був задоволений тим, що залишав за собою сильну церкву, добра слава якої за кілька місяців поширилася повсюди (1 Солунян 1:7, 8). Під час третьої подорожі Павло ще один раз відвідав Солунь, але знову його візит був коротким (Дії 20:1-4).

229. Перше послання

Після втечі із Солуні, Павло перше прийшов до Верії, а звідти до Афін. Сила і Тимофій, які залишилися були у Верії, коли Павло пішов звідти, були негайно покликані Апостолом до Афін (Дії 17:14, 15). Так виглядає, що Павло чув про певні проблеми, які мали місце у солунській церкві незабаром по його відході і він послав і Силу, і Тимофія назад в Македонію (Дії 18:5). Послання, яке ніс Тимофій, особливо було звернутим до солунян (1 Солунян 3:1-5). Ці посланці повернулися до Павла у Коринті (Дії 18:1, 5; 1 Солунян 3:6) і саме інформація, яку приніс Тимофій, спонукала Павла написати Перше послання до солунян.

Хоча ця молода церква мала міцну віру, в неї була нагальна потреба точного навчання про певні пункти доктрини. Так видавалося, що серед них постала різниця в думках про другий прихід Христа, — деяким людям він видавався настільки близьким, що вже не треба було виконувати земних обов'язків. На підставі цієї інформації Павло написав палкого листа, хвалячи їхню віру в Євангеліє і легко торкаючись тих пунктів, у яких вони потребували виправлення.

Це — перше з відомих нам написаних Павлом послань до церков. Можливо, воно є найраннішим Новозаповітним писанням, яке в нас є. Пам'ятаючи про те, як швидко

Апостол був відірваний від солунян, як багато навчання залишилося їм не поданим, і наскільки серйозно церкві загрожували її жорстокі вороги, то нам легко зрозуміти, чому Павло вважав за необхідне їх так швидко покріпити.

230. Друге послання

Першому листові Павла не вдалося справити бажаний вплив на Солунь. У час тривалих переслідувань, деякі брати все більше наполягали на тому, що день Господній вже був зовсім близько і це невірне уявлення спонукало багатьох людей до невпорядкованого життя. Виглядало, що справді ці помилки посилювалися через фальшивий лист від Павлового імені (2:2; 3:17). Все вказує на те, що Павло написав Друге послання до солунян, як тільки він дізнався про ці справи, незабаром після відсилання першого листа, а отже під час свого перебування в Коринті. Хоча він усе ще хвалить їхню непохитну віру, він далі показує їм, що день Господній не прийде, допоки не постане і не завершить свого діла антихрист, муж гріха і дитя погибелі. Павло також повторює і розширює умовляння, які вміщені в першому посланні.

Підсумок 1 Солунян

- I. Про ставлення Павла до церкви в Солуні, розділи 1-3. Павло визнає благодать, даровану їм через його служіння; він нагадує їм про його працю серед них; він висловлює своє палке бажання побачити їх знову.
- II. Про обов'язки та надії християн, розділи 4, 5. Про освячення взагалі; про надію Христового повернення, як утіху та умовляння; про правдивий порядок християнського життя в церкві.

Підсумок 2 Солунян

- I. Втіха у бідах, яка ґрунтується на поверненні Христа, розділ 1.
- II. Опис антихриста, який мусить прийти перед Останнім Днем, 2:1-12.
- III. Повчання про певні докази віри у святому житті, 2:13-3:18.

3. Пастирські послання взагалі

231. Характер і автентичність

Два послання до Тимофія і Послання до Тита формують окремішню групу серед Павлових писань не стільки через те, що вони звернені до окремих осіб, але радше через їхній зміст. Вони, очевидно, писалися, як листи про належний спосіб управління та організації християнських церков до певних людей, які в таких церквах трудилися пастирями. І, таким чином, вони належно називаються пастирськими посланнями.

Правду кажучи, хоча ми не можемо помістити їх у якийсь період Павлового життя, про який нам відомо з Дій та інших послань, у нас немає жодної причини для того, щоб піддавати сумніву написання їх Павлом. Рання Церква одностайно проголошує, що ці листи були написані Павлом і очевидним для кожного є те, що для підробки дуже тяжко було би вписатися у відому біографію Павла. Замість того, щоб піддавати сумніву автентичність цих послань, історичні труднощі повинні вважатися за сильні докази їхнього походження від Павла.

232. Труднощі

У кожному із трьох пастирських листів ми натрапляємо на твердження, які тяжко вписати у життєвий досвід Павла, про який нам відомо. Оскільки ми тут не можемо

провести всеохоплюючої дискусії, для нас достатнім буде посилки на кілька пунктів у кожному із цих послань.

1 Тимофія: у 1:3 нам сказано про те, що Павло залишив Тимофія в Ефесі, а сам пішов до Македонії. Але у єдиному випадку подорожі Павла до Македонії з Ефесу, відповідно до Дій, Тимофій з ним був. Тимофій також складав товариство Апостолові, коли останній писав 2 Коринтян (Дії 19:22; 20:1-4; 2 Коринтян 1:1). Знову ж таки, нам сказано, що Павло сподівався повернутися до Ефесу (1 Тимофія 3:14). Але коли він вирушив до Македонії в третю подорож, то планував перебути зиму в Коринті і звідти піти до Єрусалиму. Фактично, коли він вирушив у цю подорож з поверненням, то утримався від відвідин Ефесу для того, щоб заощадити час (Дії 20:16).

2 Тимофія: 2 Тимофія було написаним тоді, коли Павло був в'язнем у Римі (див. 1:8, 16, 17, 2:9), але подробиці, згадані Павлом про це ув'язнення, не узгоджуються з тим, що нам відомо про перше ув'язнення у Римі. Павло дійсно бачить завершення своїх страждань не в надії визволення, але певному очікуванні смерті (2 Тимофія 4:7, 8). Знову ж таки, тут Павло згадує про певних супутників, про яких ми нічого не чуємо в листах, написаних із першого ув'язнення (2 Тимофія 1:15; 4:14-18). Також певним є те, що в Троаді він перебував незадовго до того, як було написано цього листа (див. 4:13), але коли його було вперше поневолено в Римі, то в Троаді його не було упродовж років.

Тита: Апостол згадує про свого учня Тита, що він залишив його на Криті для удосконалення організації на тому острові церков (Тита 1:5). Але відповідно до Дій, Павло був на Криті лише одного разу, та й то в'язнем, дорогою до Риму (Дії 27:8-13). Лука не згадує про те, що Павло того разу зустрів був на Криті християн, ані про те, що Апостолові була дана можливість засновувати церкви або ж відвідувати громади, якби там вони й були.

Неможливо знайти якоїсь сприятливої нагоди під час Павлових подорожей, за якої він здійснив би таку окрему подорож до Криту, яка залишалася незаписаною Лукою у Діях. Окрім того, Апостол ніде більше не згадує про план перезимувати в Нікополі (Тита 3:12).

233. Рішення

Усі труднощі зникнуть, якщо ми приймемо давню традицію, що Павла було власне врятовано з першого ув'язнення, як це він і передбачив тоді, коли писав до Филип'ян. Тоді він здійснив іншу подорож через своє колишнє поле діяльності та відвідав також Кріт. Під час того періоду він, можливо, також виношував свій план піти до Іспанії (Римлян 15:24, 28).

Скупих подробиць, згаданих у пастирських посланнях, недостатньо для нас, щоби відновити маршрут Павла на той час, так само ми не можемо встановити, де саме були написані 1 Тимофія і Тита. Беручи до уваги подібність цих послань, ми можемо просто висловити думку, що вони були написані незабаром одне після одного. Друге Тимофія, написане під час другого і останнього послання, є також останнім написаним посланням Павла, бо друге ув'язнення завершилося його мучеництвом.

И. 1 і 2 Тимофія

234. Тимофій

Народжений від язичницького батька та єврейської матері (Дії 16:1), Тимофій був навчений Слову Божому від раннього дитинства своїми бабусею Лідєю і матір'ю Евнікією. Правдоподібно, що Павло навернув його до християнської віри разом із цими двома жінками (Дії 16:1; 1 Тимофія 1:2; 2 Тимофія 1:5; 3:15). Він приєднався до товариства Апостола, коли Павло відвідував Лістру під час

своєї другої місіонерської подорожі. Але перед тим, як взяти Тимофія із собою, Павло його обрізав, щоб жоден єврей не був ображений Павловими близькими стосунками із сином язичника.

З того часу Тимофій був одним із найближчих Павлових супутників, рідко покидаючи його лише на короткі періоди, як у Діях 17:14. Коли Павло надовго залишився у Ефесі, Тимофій, як його емісар, пішов до Коринту (Дії 9:22; 1 Коринтян 4:17). Після того Тимофій зустрів Павла у Коринті і подорожував до Єрусалиму з Апостолом (Дії 20:4). Під час першого ув'язнення Павла, Тимофій був його служителем (Филип'ян 1:1; Колосян 1:1; Филимона 1), і в Павла був намір послати його звідти до Филипа, як тільки проясниться ситуація з його справою (Филип'ян 2:19-23).

Побіжна ремарка у Євреїв 13:23 повідомляє нас про те, що Тимофій також пережив ув'язнення, певно що пізніше. Різноманітні згадування Апостола здається, що вказують на те, що Тимофій був ще досить молодим, коли віддав себе у служіння старіючому Апостолові (1 Коринтян 16:10, 11; Филип'ян 2:22; 1 Тимофія 4:12), але його праця була настільки чудовою, що в Павла знайшлися причини для найвищої його похвали (1 Коринтян 16:10). Відповідно до церковної традиції, Тимофія вкінці було поставлено єпископом Ефесу і він помер мученицькою смертю за Доміціана або Нерви.

235. Перше послання

Коли Павло відбув з Ефесу у подорож після першого ув'язнення, то він залишив Тимофія, щоби той був провідником церкви у тому великому місті, навчаючи християн і застерігаючи їх про небезпечні помилки, які могли постати (1 Тимофія 1:3). Для керівництва як діяти, Апостол послав йому 1 Тимофія, навчаючи його про те, як ставитися до тих, що мали звичку обговорювати всілякі марні теми, ігноруючи важливі питання євангельської

доктрини. Павло надав Тимофієві відповідні правила порядку для привселюдної молитви і служби Божої, навчав його, як належно оцінювати тих, що пропонують себе до служіння в церкві, та надав йому практичні поради про задоволення духовних потреб усіх класів людей.

236. Друге послання

Під час другого ув'язнення, і в кінці своєї земної кар'єри (2 Тимофія 4:7, 8), Павло написав друге послання Тимофієві, який певно що все ще перебував у Ефесі. У цьому останньому листі Павло наче відходить від усіх своїх трудів на землі, передаючи Тимофієві, своєму вірному помічникові, це заповітне повчання про діло служіння.

Цей лист є набагато особистішим від першого. З цієї причини Павло тут докладає менше зусиль, ніж звичайно, для того, щоб продовжувати зв'язану лінію думки. І все-таки лист чітко складається із двох головних частин. У першій Павло повчає Тимофія бути непохитним у стражданнях і вірним у проповідуванні Євангелія. У другій він передрікає майбутні відхилення від правди і застерігає про їхній руйнівний вплив.

Підсумок 1 Тимофія

- I. Головні доктрини християнської віри на відміну від навислих помилок, розділ 1.
- II. Навчання про порядок привселюдної служби Божої і призначення служителів та дияконів, розділи 2, 3.
- III. Навчання про належне виконання пастирських функцій, розділи 4-6. (1) Як служитель повинен піклуватися про себе і (2) як він повинен піклуватися про інших.

Підсумок 2 Тимофія

- I. Повчання бути непохитним у вірі, незважаючи на всі біди, розділ 1 і в служінні, не зважаючи на всі спокуси до помилок, розділ 2.
- II. Умовляння міцно триматися Слова у майбутньому потоці помилковості та бути вірним у служінні, 3:11-4:8.
- III. Завершення, особисті нотатки, 4:9-22.

I. Тита

237. Тит

Коли Павло повернувся до Єрусалиму після першої місіонерської подорожі, щоб відвідати апостольський собор, він привів із собою юнака, який нещодавно навернувся, Тита, язичника. Після належних роздумів було прийнято рішення, що Тита не треба змушувати до обрізання, і таким чином цей молодий чоловік став живим прикладом тієї християнської свободи, якої тоді дотримувалися Апостоли на згаданому відкритому соборі (Галатів 2:3).

Пізніше ми зустрічаємо Тита як Павлового супутника під час третьої подорожі. Після того як перше послання було відправленим до Коринту, Тита було відряджено до Коринту з дорученнями зустріти Апостола в Троаді. Проте зустріч не відбулася, аж допоки Павло не добрався до Македонії, і звідти Тита було послано до Коринту як листоношу другого послання (2 Коринтян 2:12, 13; 7:6, 13; 12:18).

Новий Заповіт не надає більше інформації про Тита, аж допоки ми не виявляємо його на Криті, як призначеного Павлового представника (Тита 1:5). Ця Павлова примітка дала початок традиції про те, що Тит був єпископом на Криті і там помер.

238. Послання

Будучи звільненим із першого ув'язнення, Павло потрудився на острові Крит і там заснував ряд церков (Тита 1:5). Коли він звідти відбув, то поставив Тита на чолі цього великого поля, навчаючи його належним чином піклуватися про ці церкви. Для того, щоб навчити Тита запобігати серйозним помилкам, Павло написав йому послання, описуючи характеристики, необхідні для служіння, осуджуючи фальшивих учителів і про них застерігаючи, хвалячи благодать, що приносить спасіння, і навчаючи Тита про те, як виконувати свої обов'язки щодо християн усіх станів і як умовляти всіх віруючих вести гідне життя.

Підсумок змісту

- I. Про характеристики для пастирства і помилки, які тоді превальювали на Криті, розділ 1.
- II. Про належне навчання Слову всіх станів людей, зокрема рабів, розділ 2.
- III. Як християни повинні поводитися з урядом і з невірною світом; як Тит мусить оберігати себе від тих, що перебувають у помилках.

І. Филимона

239. Филимон і Онисим

Поза всяким сумнівом, Филимон був членом церкви у Колосах, оскільки пишеться про те, що Онисим, його раб, належав до тієї громади (Колосян 4:9). Відповідно до Павлового свідчення, Филимон був відданим християнином, можливо, важливим чоловіком у церкві (Филимона 4-7). Раб Онисим був утік від свого пана, шукаючи притулку та таємного сховища у велелюдних околицях Риму (Филимона 10,11, 15, 16).

З вірша 18 неможливо вивести причину втечі; Павло просто в загальних рисах пропонує відшкодування. Божественний Промисел привів Онисима до Павла, який і навернув раба (вірш 10). Коли Тихика було послано Павлом до Ефесу і Колосів, то визріла можливість повернути цього втеклого раба його панові, але не без листа, призначеного захистити Онисима від жорстокого покарання, яке часто застосовувалося до втеклих рабів.

240. Послання

Коли Павло писав цього короткого листа, він був сам ув'язнений (вірші 9, 10, 13, 23), і оскільки він водночас послав листа до колосян (Колосян 4:7-9), то Филимона, як і Колосян, мав бути написаним з Риму. Це — термінове благання, але все-таки воно є обачним і розсудливим. Павло не навчав раба, що його навернення до християнської віри звільнило його від кайданів, але що він і далі дивився на нього, як на Филимонову власність (вірші 13, 14). Таким чином, Апостол установив принцип, що Євангеліє не позбавляє чинності людських приписів, які самі по собі не виступають проти морального закону. З іншого боку, він нагадує Филимонові, що той тепер повинен визнавати свого раба Онисима за брата у Христі, який зі свого боку, усвідомлюючи духовну рівність зі своїм паном, виявив щирі плоди віри, охочим поверненням до свого пана.

К. Соборні послання

241. Загальні примітки

Чому соборні послання називаються соборними, вже пояснено в частині 197. Усього їх є сім: два Петрових, три Іванових і по одному від Якова та Юди. До них треба додати також Євреїв, яке стоїть останнім із усіх послань у

Лютеровій німецькій Біблії, а в українській версії, виданій Біблійним товариством, воно іде одразу після Павлових послань. З цих восьми листів лише два, 1 Петра і 1 Івана, були одноставно прийняті за канонічні.

Щодо інших шести листів, то різні зауваги спричинили серйозні сумніви про їхнє апостольське походження. У випадку із 2 та 3 Івана, їхня стислість, поєднана із тим фактом, що вони були звернені до приватних осіб, вважалися достатньою причиною для того, щоб їх відкласти вбік. Друге Петра так чітко базується на Юди, що це, можливо, змусило церкву сумніватися в Петровому авторстві того листа. Про ідентичність і Якова, і Юди говорили завжди, тому що ніхто не може переконливо довести, що ці двоє чоловіків були Апостолами. Письменник Євреїв не згадує свого імені, та й жодна спроба установити його ідентичність не привела до успішних результатів. До того ж, певні твердження у деяких із цих послань привели до того, що виникли сумніви про їхнє авторство, оскільки вони нібито відрізняються від Павлового богослов'я.

У наступних параграфах буде проведено детальне дослідження цих різноманітних проблем. Для наших теперішніх цілей достатньо пам'ятати про те, що шість послань під знаком запитання належать до класу антилегомена і історично є канонічними писаннями другого рангу.

Л. Євреїв

242. Письменник

Письменник цінного і повчального послання до євреїв не наводить свого імені, а розкиданих посилок на його особу в цілому не достатньо для того, щоб його ідентифікувати. Таким чином, кожен читач може сам вирішити,

яка з наведених гіпотез найбільше відповідає здоровому глузду.

На початках була думка, що Євреїв було написано Павлом. З цієї причини рукописи часто поміщають це послання посеред Павлових писань або принаймні одразу після них, — саме таке узгодження є і в українських Бібліях. Захисники цієї точки зору вказують на вишуканість стилю і аргументовану силу, виявлену письменником, у яких він справді наближується до Павла. До цього треба додати ще й те, що письменник виявляє себе як гарного знавця єврейського Закону і як в'язня (10:34), що про Тимофія він говорить як про особливого супутника (13:23), а лист завершує привітаннями та благословеннями у стилі Павла. Тож ви відчуєте, що є чимало підстав для такої аргументації.

Тим не менше, заперечення Павлового письменництва є також давнім і так само аргументованим. І саме через те, що Павлового письменництва установити чітко неможливо, послання приймалося з побоюваннями, і ранні отці Церкви читачам про це нагадують. Є декілька вагомих причин у цьому випадку для заперечення Павлового письменництва:

- 1) Павло в інших випадках завжди ставив своє ім'я на початку послань, і він часто засвідчував їхню правдивість особливим підписом. Цього й сліду немає в Євреїв.
- 2) У 2:3 письменник доводить правду Євангелія, звертаючись до свідчення очевидців і слухачів життя та діла Христового, і таким чином зазначає, що він був учнем Апостолів, а не належав до числа останніх. З іншого боку, Павло особливо наголошує на тому, що він не одержав Євангелія від інших Апостолів, але особливим об'явленням (1 Коринтян 11:23; Галатів 1:1, 12).

3) Подібність, яка існує між Євреїв і Павловими писаннями, врівноважується так само очевидними відмінностями.

Ці та інші зауваги спонукали Лютера сказати у передмові до Євреїв:

Те, що Послання до євреїв не від Павла і не від будь-якого з інших Апостолів доводиться тим фактом, про який ми читаємо в розділі 2:3, що це вчення «проповідувалося спочатку від Господа, ствердилося нам через тих, хто почув». Таким чином він чітко говорить про Апостолів [так, наче він був] їхнім учнем, і до нього ця доктрина прийшла від Апостолів, можливо, навіть пізніше. Бо Павло в Галатів 1:1 могутньо проголошує, що він прийняв Євангеліє не від людей, а від Самого Бога.

Таким чином, видається досить певним те, що це послання було написано одним із учнів Апостолів, як Євангеліє від Марка і Луки. Старанний і тривалий пошук посеред молодших учителів ранньої Церкви, наскільки вони нам відомі, не зумів виявити людини, яку можна було би ототожнити з письменником Євреїв. Як каже Лютер у своїй передмові (написаній 1522 р.): «Невідомо хто його написав і, можливо, впродовж певного часу це й буде залишатися невідомим». Але потім він усе-таки висловив припущення, що письменником міг би бути Аполлос з Олександрії (Дії 18:24-28). У *Церковних Постилах* Лютер каже:

Дехто вважає, що воно [Євреїв] було написаним св. Лукою, інші св. Аполлосом, якого Лука хвалить, як сильного у Писаннях проти юдеїв (Дії 18:24). Треба визнати, що жодне з послань не використовує Писань із такою силою, як це, так що письменник, ким би він не був, мусив бути відмінним апостольським мужем.

В іншій проповіді Лютер каже: «Цей Аполлос був дуже просвітленим мужем; Послання до євреїв є звичайно його».

Інші припускали, що Варнава, супутник Павла, міг написати це послання і так здається, що деякі з церковних отців прямо називають його Посланням Варнави. У цьому відношенні пропонувалося також ім'я Сили (Дії 15:22, 32, 40), але щодо цього припущення не наводилося більш сильних свідчень, як у інших випадках.

243. Аудиторія

Оскільки ціле послання було написаним, щоб показати, що левитський порядок поклоніння Богові з усією його пишнотою і церемоніями скасувався приходом Сина Божого у плоті, Який дав щось незмірно більше, то письменник мав за намір донести ці аргументи до єврейських християн, які самі були би зацікавленими у такій дискусії. Як доказ ми наводимо те, що він говорить про «отців» без змін (1:1). Він використовує той аргумент, що Христос, будучи прямим нащадком Авраама, називає люд Ізраїлю Своїми братами (2:11, 16). Він порівнює левитське очищення з очищенням, здійсненим Христом (9:7-15).

Водночас чітким є те, що письменник не звертається до єврейських християн взагалі, але промовляє до певної церкви або принаймні до визначеного кола читачів. Він знає, чому вони навчилися (5:11, 12), що вони витерпіли (10:32, 12:4) і що вони зробили (6:10). Вкінці він висловлює надію, що незабаром він приєднається до них (13:19). Окрім того, ці християни мали би жити в тому районі, де зовсім не було християн, навернених із язичників, або було їх там дуже мало. Якби було не так, то послання, без сумніву, згадувало би це, оскільки в інших місцях, здається, завжди були деякі тертя між двома групами християн, особливо щодо обрядового закону євреїв і щодо його дотримання.

Знову ж таки, дуже чітким є те, що письменник прагне захистити зокрема своїх читачів від небезпеки знову вдаватися до юдейства пошуком спасіння у формах богослужіння Старого Заповіту, які тепер було скасовано Христом. Єдиним місцем, де групи християн могли відповідати цьому опису, міг бути, відповідно до нашої інформації, Єрусалим і сільська місцевість поблизу цього міста. Коли всі церкви поза Палестиною склалися значною мірою, якщо не цілковито, з колишніх язичників, то в церкві в Єрусалимі їх було всього декілька членів, якщо вони були там взагалі. Окрім того, то була найстаріша з церков, вона насолоджувалася служінням Апостолів особливою мірою, пережила переслідування і єдина з існуючих церков бачила перед своїми очима, як постійну спокусу, виконання левитських обрядів у Храмі. Таким чином, всі ознаки, здається, переконують нас у тому, що це послання було зверненим до церкви в Єрусалимі або принаймні до групи церков нижньої Палестини.

244. Первісна мова

Оскільки ціль послання є очевидною, то досить рано була висловлена думка про те, що первісно це послання було написано єврейською мовою і було перекладено на грецьку мову Лукою або іншим натхненним письменником. Але, як це буває, жодна з книг Нового Заповіту, не написана такою гарною грецькою мовою, як ця. Риторичний стиль, який є виразною характеристикою всіх її частин, є настільки чужинницьким для єврейської мови, що в перекладі він би не з'явився. Окрім того, ми знаходимо приклади невідомої гри на звуках грецьких слів, які неможливо було би відтворити з єврейської (як у 13:14). Нарешті, цитати із Старого Заповіту не завжди подаються із Єврейського оригіналу, але із версії

Септуагінти (1:7, 10:37). Тому ми не маємо і найменшої причини для того, щоб сумніватися, що у нас є це послання у тій формі, у якій воно було написаним. Оскільки всі євреї Палестини були ознайомлені з грецькою світовою мовою, послання грецькою мовою для них було досить зрозумілим.

245. Час написання

Оскільки послання було написаним до християн у Палестині чоловіком, який Апостолом не був, то не складно вирішити про час, коли воно було написаним. Воно було добре відомим у Римі наприкінці першого сторіччя. Климент Римський, учень Павла, цитує його в листі, зверненому до коринтян, хоча він і не згадує його назви. Тому воно, безперечно, належить до апостольського віку.

Воно було написаним перед руйнуванням Єрусалиму і Храму, бо письменник говорить про левитське поклоніння, яке відбувається на очах читачів. На додаток до цього він, безперечно, використав би аргумент про падіння Святого Міста, як найпереконливіший доказ скасування юдейських обрядових законів, якби та катастрофа вже відбулася. Проте прихід Божий мав ось-ось статися і читачі впізнавали ознаки Його приходу (10:25).

Людина нижчого рангу від апостольського, безперечно, не насмілилася би втручатися в діло Апостолів, якби вони все ще були би присутніми в Єрусалимі. Оскільки нам відомо про те, що Іван був останнім із Дванадцятьох, які покинули місто, прибувши до Ефесу перед 66 роком, то певним виглядає те, що цей лист було написано між 66 і 67 роками нашого Господа.

Щодо місця написання, то про це в нас немає інформації взагалі. Згадка про Італію в 13:24 не дає ніякої

розгадки, оскільки здається, що слова вказують не більше ніж на те, що в той час письменник в Італії не перебував.

246. Канонічний авторитет

Те, що Євреїв не було прийнято з одностайним схваленням ранньою Церквою, сталося, можливо, через ті твердження, які Лютер також коментував як важкі. У своїй передмові він каже:

[Це послання] має заплутаний вузол, оскільки в 6:4-6 і 10:26 воно чітко заперечує і відмовляє у покаянні тим, що згрішили після Хрищення, і каже в 12:17, що Ісав шукав покаяння, але не знайшов його. Якщо його так читати, то здається, що воно суперечить всім Євангеліям і всім посланням Павла. І хоча можна зробити деякі пояснення, слова є такими чіткими, що я сумніваюся взагалі, чи того буде достатньо.

Два місця, на які Лютер посилається першого разу, очевидно, описують гріх людини, яка відкидає Євангеліє навмисно та богохульно, хоча і відчула його силу. Це – гріх проти Святого Духа, про який Христос також проголошує, що він не може бути прощеним (Матвія 12:31, 32; Марка 3:29), безперечно через те, що така людина відкидає той єдиний засіб, яким приходять до людини прощення, Євангеліє. Щодо складного місця у 12:17, то припускається, що слово *покаяння* (у англійському варіанті Нова міжнародна версія (NIV) «зміна розуму або ж передумування») використовується тут у його найширшому розумінні, як таке, що позначає будь-яку зміну розуму. Ісав наполягав, щоб його батько передумав, але він марно чекав на таку зміну. Це знищує думку, яка є відразливою вухам більшості християн, про те, що Бог

навмисно відмовив у покаянні Ісавові, навіть хоча він у сльозах прагнув такого покаяння.

Підсумок змісту

- I. Христос, вічний Син Божий, є нашим Первосвященником, у Якого ми повинні вірувати, 1:1-4:13.
- II. Христове священницьке служіння є величнішим від Ааронового, 4:14-7:28.
- III. Христова замісницька жертва повністю перевершує всі левитські жертви, 8:1-10:18.
- IV. Повчання бути непохитними у вірі та терпінні і тривати в добрих ділах, 10:19-13:25.

М. Якова

247. Письменник

Письменник цікавого листа, Яків, відрекомендується, як «Яків, раб Бога й Господа Ісуса Христа» (1:1), почуваячись певним того, що цього опису є достатньо для ідентифікації себе своїм першим читачам. Проте ніхто не подумав про передавання тієї певності читачам пізнішого періоду. Є досить одностайна згода, що цей Яків є тим самим чоловіком, чия впливова позиція у церкві в Єрусалимі викладена у Діях і в Галатів (Дії 12:17; 15:13-21; Галатів 1:19; 2:9). Але донині питання про те, чи цей Яків був одним із дванадцяти Апостолів, залишається невирішеним.

Письменник цього послання промовляє з таким усвідомленням повноваження, що ми зобов'язані шукати його посеред найшановніших учителів апостольського віку. Яків, Пресвітер, син Зеведеїв і брат Івана, очевидно, не писав цього листа, бо він помер мученицькою смертю 44 року (Дії 12:2) у той час, коли церква ще не виросла поза межі досяжності апостольського голосу. Але можна

впізнати за таким коротким вступним словом молодшого Якова, якого також вважали за стовпа церкви разом із Петром і Іваном, якого також уповноважили промовляти владно. Відповідно до давньої традиції, цей Яків продовжував свої труди в церкві у Єрусалимі до самої своєї смерті.

Старші історики кажуть нам, що в нього було прізвисько «Праведний» навіть посеред невіруючих євреїв через його праведне життя і через його суворе дотримання єврейських обрядових законів. Але коли мстиві плани юдеїв проти Павла сповнитися не змогли, то історія продовжується і їхня лютість повернулася проти Якова. Вони вимагали, щоб він свідчив проти Ісуса під час свята Великодня з даху Храму перед масами там зібраних людей. Але коли він безстрашно проголосив Ісуса Месією, Сином Божим, то вони його скинули із бельведеру. Коли він лежав на землі, тяжко поранений, але ще живий, натовп почав його вкаменувати. В кінці якийсь чинбар києм добив мученика, губи якого все ще рухалися у заступницькій молитві за убивць. Відповідно до цього оповідання Яків одержав вінця мученика 69 року Господнього.

Хто був цей Яків Праведний? Списки дванадцятьох Апостолів, обраних Ісусом (Матвія 10:2-4; Марка 3:16-19; Дії 1:13) згадують двох Яковів, — один син Зеведеїв (*Яків старший*), інший син Алфеїв (*Яків молодший*). Невирішеним питанням залишається те, чи Яків Праведний є тією самою особою, що і Яків, син Алфеїв. Хоча послання Якова не дає ніякої розгадки, дискусія, можливо, ніколи не виникла б, якби Павло не назвав Якова Праведного братом Господнім (Галатів 1:19). Це одразу нагадує нам про Іванову ремарку про те, що брати Ісусові не вірували в Нього (Івана 7:3, 5), що, здається, вказує на те, що жодного з братів Господа не було обрано на Апостолів, хоча пізніше хтось із них міг навернутися до Христа.

Повний виклад проблеми завів би нас у цьому відношенні надто далеко. Тут же ми представляємо (відповідно до богослова на ім'я Гюріке) причини для ідентифікування Якова, сина Алфеевого з Яковом Праведним, письменником послання:

- 1) Дії не згадують ранньої смерті Якова, сина Алфеевого, оскільки будучи Апостолом і людиною немаловажною, його смерть не могла би статися непоміченою.
- 2) Непросто зрозуміти те, як будь-яка людина, не Апостол, могла здобути так рано такий високий авторитет у церкві в Єрусалимі. Також було би дуже дивно, що Павло помістив би його ім'я перед іменами двох Апостолів (Галатів 2:9).
- 3) Відповідно до єдиного природного розуміння Галатів 1:19, Павло має на увазі, що Яків, брат Господа, був також Апостолом. Це саме, можливо, стосується і 1 Коринтян 15:7.
- 4) Цей погляд був прийнятий кількома обережними письменниками ранньої Церкви, а саме: Климентом Олександрійським, Єронимом і Золотоустим внаслідок їхніх досліджень.

Щодо заперечень, оснований на Івана 7:3, 5 Гюріке каже:

Тут не сказано стільки словами про те, що того часу ніхто з чотирьох братів Господа не увірував у Нього. Але навіть якщо Іван хотів включити молодшого Якова, то він не каже, що всі четверо братів залишилися невіруючими аж до смерті Ісуса. Яків, можливо, був переконаний до віри в Ісуса перед тим, як Ісус чітко визначив Своїх Апостолів.

248. Дата і аудиторія

Здається, що є мало підстав для сумніву в тому, що Яків звертається до єврейських християн. Він називає їх

дванадцятьма племенами в Розпорошенні (1:1). Для колективної назви всіх євреїв, які жили закордоном посеред язичницьких націй, ще вживався термін *діаспора*. Дехто з них міг повернутися внаслідок чуда П'ятидесятниці ще перед тим, як Павло розпочав свої подорожі. Але тут назва застосовується по-іншому, тому що Яків, звичайно, промовляє до християн, які належать до добре встановлених церков. Додайте до цього те, що він чітко посилається на Євангеліє від святого Матвія (як у 1:22 у порівнянні з Матвія 7:21; 2:13 з Матвія 5:7 і 18:30, 34; і 4:12 з Матвія 7:1) і навіть на певні послання Павла (порівняйте 1:12 і 2 Тимофія 4:8; 2:5 і 1 Коринтян 1:26; особливо 4:5 і Галатів 5:17). Усе це може вказувати на певність того, що Яків спрямовував свої докори до єврейських християн старших церков у Палестині і біля неї і що він писав із Єрусалиму після того, як Павла було усунено із місця подій через місійні труди, але перед руйнуванням Єрусалиму, до якого Яків не дожив.

249. Характер

Ціллю письменника не є настільки навчати, як повчати та докоряти. У нього було достатньо причин для того, щоб писати про багато вад, які повсюди перешкоджали належному зростанню святості у церквах. Його читачі однозначно перебували у великій небезпеці впадання у ересь під постійним тиском, який чинили невіруючі члени їхньої раси (1:2-4; 5:7-11). Їх оточували сумніви про сповнення щирих молитов (1:5-8; 5:15-18). Багаті люди з-посеред них стали впливовими через своє багатство, а бідні відштовхувалися вбік (1:9, 10; 2:1-13; 5:1-6, хоча в цьому останньому місці Яків міг посилатися на нехристиянських євреїв). Поширеними були гріхи язика (розділи 3; 4:11; 5:12). Найнебезпечнішою з усіх була ілюзія, що правдива віра могла нормально існувати без добрих діл (2:14-26).

Яків розглядає усі ці питання у властивий йому спосіб. Його стиль, гострий, сильний і енергійний, нагадує читачеві про ритм давньої єврейської поезії.

250. Канонічність

Послання Якова не було одностайно прийнятим як частина канону давньою Церквою, і сумніви, які потім охоплювали християнських учителів, ніколи не стихали. Вони зумовлені частково відмінністю точок зору про особу письменника, який, як дехто вважає, ніколи не був Апостолом. Проте головна причина для заперечення цього послання міститься у незаперечній складності гармонізації деяких тверджень Якова про виправдання з чіткою і непомильною доктриною про цей предмет Павла.

Лютер відмовився прийняти це послання за «апостольське писання». У передмові 1522 р. він наводить наступні причини:

По-перше, оскільки негайно на противагу св. Павлові і всьому іншому Писанню, воно приписує праведність ділам, кажучи про те, що Авраам був виправданий своїми ділами, коли він приносив у жертву свого сина, тоді як Павло (Римлян 4:2, 3) навчає протилежному, що Авраам був виправданий без діл, самою вірою, перед принесенням свого сина, і доводить це з Мойсея (Буття 15:6). Хоча з цього послання можна отримати і певну поміч, і також знайти деяке пояснення для такого виправдання ділами, все-таки не можна знайти ніякого виправдання тому, що в 2:23 твердження Мойсея з Буття 15:6 цитується як таке, що говорить про діла, оскільки там говорить лише про Авраамову віру, а не про його діла, як це використовує св. Павло в Римлян 4:3. Тому цей дефект доводить, що воно не було написано Апостолом.

Заперечення, яке таким чином озвучене Лютером, ніколи не втратить цілком своєї сили, як таке, що підтримує давні сумніви про походження послання, і з цієї причини завжди буде мати рівень другорядного канонічного авторитету.

Водночас завжди будуть ті, що вірують, що видимі протиріччя між Павлом і Яковом можуть бути усунутими задовільним чином тим спостереженням, що обидва письменники говорять про виправдання з різних точок зору. Хоча обое вони описують спасаючу віру, Павло наголошує на тій правді, що діла не можуть заслужити виправдання перед Богом, тоді коли Яків окремий наголос ставить на потребі доводити внутрішню віру зовнішніми ділами. Таким чином, відповідно до Якова, Авраам був виправданий в очах усіх людей своїми ділами, оскільки його діла були свідченням віри, що виправдала його перед Богом. Подібним чином Останнього Дня Бог покаже з діл своїх дітей, що вони праведні через виправдання вірою.

Веймарська Біблія перефразовує Якова 2:23 таким чином: «[У цей спосіб] Писання робить повне твердження, кажучи (дві речі, по-перше): Авраам вірував у Бога і це було зараховано йому в праведність (він був виправданий перед Богом); і (по-друге, як про цю праведність свідчили привселюдно тим, що) він був названий другом Божим (Ісаї 41:8)».

Підсумок змісту

- I. Повчання, яке стосується головним чином до Першої Скрижалі Десяти Заповідей, розділи 1, 2.
- II. Повчання головним чином про Другу Скрижаль Десяти Заповідей, розділи 3-5.

Н. 1 і 2 Петра

251. Апостол

У чотирьох Євангеліях і в Діях у нас є достатньо матеріалу для опису життя і характеру Петра, і подібним чином його становища серед вибраних провісників Господніх аж до того періоду, доки на перший план не виступив Павло. З того часу і надалі, про Петра в Біблійних записах згадується рідко, так що в нас немає надійних записів про його пізніші труди і життя, окрім церковної традиції.

Петро був сином якогось Йони (Матвія 16:17; Івана 21:15, «Йоан»), чоловіка в інших відношеннях нам не відомого. Його братом був Андрій Апостол. Петра раніше називали Симоном, але під час першої зустрічі з Ісусом Господь назвав його Кифою або ж Петром, тобто Скелею, для того щоб позначити непохитність його характеру (Івана 1:42). Потім Ісус завжди називав його Симоном, окрім пам'ятної події, записаної в Матвія 16:18, де ім'я Петра мало нагадати йому про ту першу зустрічі і про те, що його було названо Скелею через його віру, яка була збудована на правдивій Скелі. Церквам пізніших Біблійних днів Апостол, здається, був відомий лише як Петро, тому що Лука, наприклад, в Діях 10:5, відчуває потребу пояснити використання імені Симон. Павло ж завжди називає його Петром або ж Кифою.

Коли Ісус розпочав Своє служіння, Петро жив у Капернаумі та був одружений (Марка 1:21, 29, 30). Нам також відомо про те, що з ним подорожувала його дружина, коли пізніше він долучився до місійної роботи (1 Коринтян 9:5). Ми не чуємо про те, що в нього були діти. Хоча він називає Марка своїм сином (1 Петра 5:13), цей термін чітко використовується у духовному сенсі. Як Яків і Іван, сини Зеведеєві, Петро з Андрієм, своїм братом,

заробляв на проживання риболовлею в Галілейському морі. Ці четверо мужів були зайняті щоденною працею в той час, коли Ісус покликав їх бути Апостолами (Матвія 4:18-22). Слухняний у вірі Петро одразу покинув свою справу і відтоді завжди у своїх мандрівках ходив за Ісусом.

Він був одним із трьох близьких друзів Господа, яким був даний привілей бачити і славу Ісуса, виявлену на Горі Преображення, і найглибше пониження Спасителя у Гетсиманії. Оскільки в Петра був імпульсивний характер, то часто незаплановано він виступав у ролі промовця учнів, коли Христос до всіх їх звертався із важливими питаннями (Матвія 16:16; 19:27). З цієї причини він також мав витримувати головний удар серйозних докорів, які адресувалися всім учням (Матвія 16:23; Луки 22:31). Та сама різкість характеру спонукала Петра спробувати той нерозсудливий захист Господа у саду (Івана 18:10), і його гріховна самовпевненість привела його в дім первосвященника, незважаючи на застереження Христа, і привела його до сумного падіння, коли він відмовився від свого Господа у потрійному відреченні. Проте Господь, виконуючи Свою благодатну обітницю (Луки 22:32), одразу покликав його до покаяння.

Коли новина про Христове воскресіння дійшла до учнів, Петро був серед перших, які поспішили до гробу (Луки 24:12). Воскреслий Господь також згадав зокрема про нього (Марка 16:7), розмовляв з ним та іншими Апостолами, і в кінці покріпив його у апостольстві особливим повчанням (Івана 21:15-19). Після вознесіння Христа, ми знову бачимо Петра на чолі учнів. Він підготував до обрання Матвія (Дії 1:15-26), а на день П'ятидесятниці він виголосив проповідь, яка переросла у заснування першої Християнської Церкви (Дії 2).

Разом із іншими Апостолами він служив цій громаді (Дії 6:2) і продовжував безстрашно проповідувати, хоча

незбаром проти віруючих, а особливо проти Апостолів, розпочалося переслідування. Двічі Петра було визволено з рук його ворогів дивовижним чином, одного разу у товаристві з іншими Апостолами (Дії 5:17-21), і знову після того, як Ірод його ув'язнив і призначив день страти (Дії 12). Проте перед другим визволенням Петро у сна одержав особливе об'явлення, у якому йому давалося доручення поширювати Євангеліє посеред язичників. У відповідь на це покликання він подорожував до Кесарії, у якій, через його служіння, Корнилій і його домашні стали членами Християнської Церкви.

Пізніше, коли Павло і Варнава прийшли до Єрусалиму, щоб порадитися із іншими Апостолами про важливе питання християнської свободи, то Петро промовив слова, які владнали суперечку, і чітко зайняв сторону Павла (Дії 15). З цієї нагоди Апостоли також обговорили місіонерські плани на майбутнє і погодилися поміж собою, що у той час, коли Павло мав працювати посеред язичників, Петро та Іван мали продовжувати свою працю посеред євреїв (Галатів 2:9). У Біблійних записах про Петра востаннє згадано в Галатів 2:11-16, коли нам сказано, що Павло змусив Петра відповідати за певні учинки лицемірства.

Ніхто з упевненістю не може сказати, де трудився Петро у свої останні роки. Проте з оповідання про Павла (див. частину 204) нам точно відомо, що Петро не дійшов до Риму перед тим, як це зробив Павло, і що він також не був ані засновником, ані єпископом римської церкви. Щодо місця і способу його смерті традиція є чіткою і одноставною про те, що Петро помер у Римі, як Христовий мученик. (Легенда: Петро шукає безпеки втечею. Христос зустрічає його в дорозі і запитує його: «*Quo vadis?*» [«Куди йдеш?»] Петро розвертається і віддає себе на розп'яття, будучи прибитим на хресті вниз головою, відповідно до його особливого прохання.)

Досить небіблійно і непристойно з боку романістів називати Петра князем Апостолів або верховним пастирем, як це зробили деякі протестантські письменники. Це правда, що Петро перевершував багатьох своїх супутників особистими обдаруваннями та невтомним бажанням працювати так, що вони йому, можливо, поступалися певним лідерством. Але цей Петрів привілей, якщо й існував, то не був божественно призначеним. Навпаки, Христос запобіг усім амбіціям церковного верховенства, скасувавши всі відмінності звань серед своїх послідовників, з Апостолами включно (див. Матвія 23:8 і порівняйте Луки 22:24-30). Додайте до цього те, що Павло, страждаючи від богохульних людей, що помилялися, був змушений заявляти майже у стількох же словах, що його апостольство було рівним з Петровим (2 Коринтян 11:5). Це правда, що Петро згадується у списку Апостолів першим (Матвія 10:2; Марка 3:16; Дії 1:13), але це просто історичний запис про те, що Петро був одним із перших Апостолів, покликаних Христом.

252. Петро, як письменник листів

У нашій Біблії є два листи, які носять ім'я Петра. Жодна людина з безпристрасним розумом ніколи не висловлювала жодного сумніву щодо істинності 1 Петра, у якому Апостол називає себе письменником цього листа. Християнські письменники найперших днів Церкви цитували його під ім'ям Апостола. Найстаршим свідком є письменник 2 Петра 3:1, бо якщо навіть хтось і міг вирішити, що це друге послання є несправжнім, його вік, безумовно, відносить його до тих днів, коли жив Петро. Упродовж другого століття майже всі церковні отці посилалися на Петрове перше послання, а вони писали в той час, коли підробку можна було виявити, і її би виявили.

Інша справа щодо 2 Петра. Ніхто із письменників другого століття про нього прямо не згадує, і його немає в найраннішій версії давньосирійської Пешіто. У третьому столітті Оріген перший цитує його на ім'я. Але хоча він використовує деякі твердження із 2 Петра, він зазначає, що Петрове письменництво ставиться під сумнів. Це – історичні факти, які не можна відкладати вбік, і тому послання завжди належатиме до класу антилегомена, маючи другий канонічний рівень.

Але водночас усі факти, згадані вище, не доводять того, що цей лист є підделкою. Навпаки, є сильне свідчення про те, що Петро Апостол дійсно написав цей лист.

- 1) Хоча письменники другого століття не називають цього послання, все-таки вони посилаються на нього непомилково, виявляючи цим те, що з ним вони ознайомлені. Оскільки лист було написано незадовго до смерті Петра, то, можливо, в цьому полягала причина його повільного поширення. Очевидно, що кожен місяць відстрочки спричиняв усе більше сумнівів про те, чи цей лист було написано за життя Апостола. Це просто виявляє ту обережність, з якою Церква старанно досліджувала походження натхненних писань.
- 2) Невиразний сумнів, викликаний таким чином, міг посилюватися, оскільки цей Петрів лист і послання Юди є дуже пов'язаними. 2 розділ другого послання Петра не лише посилається на ті само помилки, проти яких бореться Юда, але й Петро, очевидно, копіює з меншого листа багато фраз, порівнянь тощо. Жоден читач не може уникнути враження, що в час написання другого листа перед Петровими очима лежало Юдине послання. І все-таки цей факт не повинен захитати нашу впевненість, оскільки Петро не просто ніде не копіює Юду, але нападає на тих само еретиків, але в свій окремішний спосіб. Петро, очевидно, отримав сам точну інформацію про помилки, які загрожували

церквам у Малій Азії, від Юди, і вважав своїм обов'язком схвалити те, що написав Юда, для того щоб зробити потрібне застереження вдвічі більш вражаючим. Звичайно, такий вчинок був гідним Апостола.

- 3) Фальшувальник, збираючись писати, прикриваючись Петровим іменем, радше намагався би наслідувати перше послання, аніж короткий лист Юди.
- 4) Друге Петра не містить жодного твердження, яке не є в повній згоді із добре відомою доктриною Петра та інших Апостолів.

253. Перше послання

Апостол пише «захожанам Розпорошення: Понту, Галатії, Каппадокії, Азії [провінції під такою назвою] й Віфінії» (1:1). Коли він використовує термін *розпорошення* або ж *діаспора*, який зазвичай вживався для євреїв, які жили у язичницьких країнах, то висловлювалося припущення, що церкви, до яких таким чином Петро звертався, склалися винятково із єврейських християн. Якби то було правдою, то лист мусив би бути відісланим перед тим, як Павло подорожував названими країнами, бо після його візиту всі тамтешні церкви мали язичницьких членів. Можна було би визнати, що в таких районах, як у Римі, можливо, перші насінини Євангелія були ефективно посіяні внаслідок великої проповіді на день П'ятидесятниці (Дії 2:9). В будь-якому випадку опис 1 Петра 4:3 є достатнім для того, щоб продемонструвати те, що церкви, до яких адресовано послання, мали багатьох язичницьких членів, які, можливо, навіть були в більшості.

Відповідно до опису Апостола, християни тих районів мали велику потребу у втісі через переслідування, які жорстоко випробовували їхню віру. З цієї причини його головною темою є надія християн. Він додає це повчання

не лише для того, щоб вони міцно трималися правди, але також, щоб вони прикрашали її благочестивим життям.

Петро каже, що він написав це послання у Вавилоні (5:13). Ця назва нагадує нам про давнє халдейське місто, що мало таку саму назву, у яким на той час перебувала велика єврейська колонія, де в Петра могло було багатообіцяюче поле для місійної праці. Але це видається зовсім невірогідним, оскільки Петрові довелося би подорожувати так далеко на схід, аж до реального Вавилону. З іншого боку, з Об'явлення 18:2 нам відомо про те, що назва Вавилон зазвичай використовувалася християнами для позначення Риму і ще досить рано припускалося про те, що Петро користується такою самою алегорією. Певно, що його читачі не були зведені використанням того терміну. Але якщо лист було написано в Римі, то він мав би бути відісланим незадовго до смерті Петра, оскільки існує стала традиція про те, що він став мучеником незабаром по приходу до метрополії, приблизно 65 року Господнього.

Проте залишається ще одне сумнівне місце. Церкви, до яких звертається Петро, належали до Павлового поля. Як міг Петро наважитися діяти, як їхній учитель, без втручання у прерогативи свого колеги-Апостола? Але цей сумнів зникає, коли ми згадуємо, що Павло мав непохитний намір здійснити місіонерську подорож до Іспанії (Римлян 15:24). І таким чином ми пропонуємо наступне резонне пояснення: коли Павла було звільнено з його першого ув'язнення, він здійснив подорож на схід, під час якої він залишив Тимофія у Ефесі, а Тита на Криті. Потім він повернув на захід і трудився в Іспанії. Водночас Петро прийшов до Риму і там почув про страждання і горе християн у Малій Азії. Оскільки у них була нагальна потреба в духовній опіці, то Петро не чекав на Павлове повернення, але діяв у повній відповідності зі своїми апостольськими повноваженнями.

254. Друге послання

Друге Петра було звернено до тих само церков, які одержали перше послання (3:1). Певним чином, можливо, через інформацію, вміщену в Юди, Петро дізнався, що фальшиві учителі і небезпечні секти загрожували самому існуванню християнських церков у Малій Азії. Зокрема він виявив, що насмішники підняли свій голос проти християнської надії про Христове повернення судити. Сильними, переконливими словами, він перше демонструє, що Слово, яке було проповідуване в Азії, почивало на божественному об'явленні. Далі він переходить до навчання про належну християнську точку зору про еретиків і насмішників.

Відповідно до свого особистого свідчення Петро знав, що коли він писав цей лист, його смерть була близькою (1:14). Тому він мусив послати його незабаром після першого послання.

Підсумок 1 Петра

- I. Вступ; привітання, 1:1, 2.
- II. Певне спасіння Ісуса Христа, яке біди цієї землі не можуть учинити сумнівним, 1:3-12.
- III. Знання про це спасіння, як постійний імпульс для збільшення святості, 1:13-3:16.
- IV. Про їхню дорогу з Христом через страждання до слави, християни повинні боротися проти гріха та терпляче зносити свої біди, 3:17-4:19.
- V. Окремішні докори; завершення, розділ 5.

Підсумок 2 Петра

- I. Привітання; благання вести благочестиве життя, основане на божественному походженні об'явлення

Писання, розділ 1.

II. Покарання еретиків; їхній характер, розділ 2.

III. Певність Судного Дня; кінцеве благання, розділ 3.

О. Три послання Івана

255. Перше послання

Перше Івана було прийнятим Церквою як таке, яке було написано Іваном Апостолом і Євангелістом, хоча він про своє ім'я майже не згадує, як і в Євангелії. Тут як і там, він надає достатньо засобів ідентифікації. В 1:2 і 4:14 він проголошує себе очевидцем об'явлення Сина Божого у плоті і про те, що він належить до перших посланців Євангелія. Навіть випадкове порівняння покаже також, що між четвертим Євангелієм і цим листом існує величезна подібність як у предметі, так і в стилі, який повністю розкриває ідентичність письменника.

Відповідно загально прийнято, що лист було написано приблизно водночас із четвертим Євангелієм під час перебування Івана в Ефесі (див. частину 193). Але неможливо визначити те, чи послання було написаним перед Євангелієм, чи після нього. Воно мало бути листом, а не простим додатком до Євангелія, як на це вказують і стиль, і пряме звертання, хоча Іван не використовує типову форму привітання і завершення, відому нам із Павлових писань.

Іван чітко зазначає, що його читачі не були новачками у християнській вірі, яким потрібна була початкова підготовка, але були вони людьми з певним духовним досвідом, які вже довго перебували у вірі (2:13, 14, 20, 21). Такими були члени церков у Ефесі і його околицях, де найбільш старанно та інтенсивно був потрудився Павло. Ці люди, які були вправними у доктрині віри, потребували нагадування про те, що правдива віра мусить обов'язково бути чинною правдивою любов'ю. Іван хвалить любов

Божу і наполягає на тому, що вона має бути справжньою причиною щирої любові і до Бога, і до наших друзів християн.

У передмові до цього послання Лютер каже:

Обговоривши віру в своєму Євангелії, Іван у цьому посланні виносить догану тим людям, які хвалилися про віру без діл, і навчає різним способами, що діла не залишаться не зробленими там, де є віра. Якщо ж вони цього робити не будуть, тоді віра не є щирою, а обманом і темрявою... Таким чином послання виступає проти обох помилок: так само сильно проти тих, що мають намір бути віруючими без діл, як і проти тих, які думають бути праведними ділами. Воно нас тримає на належній середній дорозі, що через віру ми стаємо праведними і без гріха, а потім, після того, коли ми є праведними, ми чинимо добрі діла і любов заради Бога, безкоштовно, без будь-якої вимоги.

256. Друге і третє послання

Друге і 3 Івана є особистими листами, перше звернене до певної «вибраної пані та дітям її», а останнє до певного Гая. Без сумніву, через ці причини і через їхню стислість і уявну неважливість, ці листи розходилися повільно і їх не всюди приймали за листи, написані Іваном. І все-таки їхню автентичність не слід ставити під питання, хоча тут Іван називає себе просто «старець».

Є старий переказ про те, що в Малій Азії проживав інший Іван, на додаток до Апостола із таким іменем, який займав впливову посаду в церкві і був відомий як «Іван-Пресвітер», тобто «старець». Деякі дослідники припускали, що два менших Іванових листи насправді були написані цим уявним пресвітером і що це було причиною відкидання їх декількома церквами.

Проте порівняння мови, яка використовується у цих листах, з мовою 1 Івана не залишає жодного місця для сумніву в тому, що вони були написані тією ж самою людиною. Знову ж таки, мусить бути зрозумілим, що лише Іван Апостол міг називати себе старцем без дальших пояснень, оскільки цей титул природно належав йому, як єдиному вцілілому представникові першого християнського покоління. Будь-яка інша людина, яка би мала титул старця відповідно до офіційної посади в церкві, мала би себе ідентифікувати додаванням свого імені. Власне є достатньо причин вірувати в те, що в Малій Азії ніколи не було пресвітера Івана, окрім цього Апостола.

Ці листи, звичайно, були посланими з Ефесу, але нам не відомо, де мешкали вибрана пані та Гай. Ім'я Гай на той час було дуже поширеним. Людина, до якої звернено цього листа, могла бути важливою, але вона не належала до офіційних служителів церкви. Щодо 2 Івана, то деякі коментатори вірять, що воно було зверненим до церкви, яку Апостол ушановує титулом «вибрана пані», а діти – це окремі її члени. Проте резонніше припускати, що мова йде про християнку, якій Іван пропонує належним чином вправлятися у християнській любові, і він також висловлює необхідне застереження проти обманщиків. У 3 Івана Гай похвалений за його гостинність, але застережений про лихий приклад Діотрефа. В обох листах Апостол обіцяє незабаром прийти на провідини.

Підсумок 1 Івана

- I. Велике благословення, яке поширюється на нас воплощенням і смертю Христа, розділ 1.
- II. Як ми повинні виявляти вдячність Христові за Його благословення, розділи 2, 3.

- III. Застереження не відвертатися від цієї вдячності через фальшивих учителів, розділи 4, 5.

Підсумок 2 Івана

- I. Привітання; заповідь ходити в любові, вірші 1-6.
II. Застереження про обманщиків, вірші 7-13.

Підсумок 3 Івана

- I. Похвала любові та гостинності Гая, вірші 1-8.
II. Хвилювання про злий дух Діотрефа, вірші 9-11.
III. Завершення, вірші 12, 13.

П. Юди

257. Письменник

Письменник короткого листа Юди називає себе «братом Якова», розглядаючи це за достатню ідентифікацію самого себе, і так виглядає, що він має намір зазначити про те, що він сам не був Апостолом. Але він мусив бути добре відомим, високообдарованим чоловіком визначної ваги у апостольській церкві. Простого називання Якова теж не було би достатньо, якби цей Яків не був дуже визначним чоловіком. Тож є дуже серйозні підстави ідентифікувати його з письменником Послання Якова, якого ми визнаємо за апостольського лідера церкви в Єрусалимі, чоловіка відомого, як Яків Праведний. У цього Якова, брата Господнього, власне, і був брат, званий Юдою (Матвія 13:55; Марка 6:3); звідси, — письменник цього листа також був серед братів Ісусових.

Він чітко показує у вірші 17, що він не був Апостолом, бо інакше він би, звичайно, не відрекомендувався би

просто як брат Якова. Це узгоджується із євангельськими записами. Був Апостол на ім'я Юда (окрім зрадника, який також називався Тадеєм). Але в двох списках, у яких брати серед Апостолів названі як такі (Матвія 10:2-4; Луки 6:14-16), Апостоли Яків і Юда не називаються разом. Юду описано як сина одного Якова (порівняйте Дії 1:13). Можливо, письменник нашого листа був той Юда Варсавва, згаданий у Діях 15:22. У будь-якому випадку він займав посаду в Єрусалимі, через яку інші церкви наділяли його пошаною.

258. Послання

Вік і ширість цього короткого нарису засвідчений унікальною манерою похвали, яку надав йому Петро у своєму другому посланні. Це – найзадовільніший спосіб свідчення про близьку відповідність між двома посланнями для припущення того, що цей короткий, компактний трактат Юди дійшов до Петра Апостола. Потім він був зрушений Духом обговорити послання, наголошуючи і розширюючи застереження, озвучені Юдою, так що християни, до яких вони були звернені, могли з більшою готовністю взяти їх до серця.

Через те що саме послання Петра сприймалося із певним сумнівом, то його схвалення не забезпечило повне прийняття послання Юди. До того ж, Юда не лише очевидно не був Апостолом, але дехто й образився через те, що Юда підтримує своє свідчення, цитуючи пророцтво Еноха, яке не включене в канонічні книги Старого Заповіту.

Для нас жодне із цих заперечень не є серйозним. Перше розсипається на друзки, коли ми зважаємо на те, що Марко і Лука також не були мужами апостольського звання. Друге спростовується тим фактом, що Павло навіть цитує язичницьких письменників (Дії 17:28; Тита

1:12). Пророцтво Еноха могло бути вірно записаним поза натхненним Писанням, а тут свідчення Юди через Духа Святого підтвердило його правду.

Оскільки послання не містить жодних інших заперечливих рис, його впродовж століть вважали за канонічне. Навіть ранні писання Церкви містять сильні свідчення про його правдивість, а його стислість і простота є доказами на його користь. Кінцеве свідчення про вік цього листа виводиться із того факту, що Юда не згадує про руйнування Єрусалиму. Оскільки він підтримує своє застереження посланням на інші судові дії Божі, то він, звичайно, не проминув би нагодою наголосити на долі Єрусалиму, якби ця катастрофа вже відбулася. Таким чином, написання цього листа мусило би відбутися в період, який одразу передує 70 рокові.

Відповідно до свідчення Петра, Юда писав головним чином до церков у Малій Азії, перед якими постала небезпека у з'явленні похитливих, еретичних, порочних обманщиків. Він зрікається їх коротко, але різко, пророкуючи безперечне виливання на них Божого гніву.

Підсумок Юди

- I. Привітання; вступ, вірші 1-4.
- II. Застереження і суд, вірші 5-16.
- III. Умовляння, вірші 17-23.
- IV. Славослів'я (доксологія), вірші 24, 25.

Розділ 4

Пророцька книга, Об'явлення

259. Письменник

Письменник Об'явлення згадує своє ім'я, Іван, з кількох приводів (1:1, 4, 9; 22:8), але не називає себе Апостолом. Цей пропуск не має значення сам по собі, оскільки Іван не згадує свого імені навіть у Євангелії. Але оскільки апостольське походження Об'явлення християнськими дослідниками піддавалося сумніву, то добре було би пам'ятати про те, що Об'явлення містить наступні непомильні свідчення про особу письменника:

- 1) У перших словах, він проголошує, що одержав пряме об'явлення від Бога, — це важлива і серйозна деталь. Пам'ятаючи про те, що Павло вказує на прямі об'явлення, які він одержав, як доказ своїх апостольських повноважень (Галатів 1:2), ми повинні безперечно визнати силу цього аргументу у випадку з Об'явленням Івана.
- 2) У розділі 1:2 письменник очевидно говорить про свідчення, яке він дає як очевидець життя Ісуса Христа, точно, як в Івана 1:14; 19:35; і 1 Івана 1:1-4.
- 3) У розділі 1:9 Іван згадує про своє вигнання на Патмос. У сталій традиції ранньої церкви саме Іван Апостол був засланий на Патмос.
- 4) Лише Апостол мав право звернутися до великих християнських Церков повноважним чином, який використовується письменником у перших чотирьох розділах.
- 5) У розділі 22:9 ангел називає Івана братом пророків, таким чином проголошуючи його апостольське звання, яке є таким самим, як і в пророків.

Деякі з цих аргументів не були би вирішальними, якби вони були самотніми. Але зведені до купи, вони переконливо показують те, що письменник претендує на те, щоб бути Іваном Апостолом. Це проясняє питання про письменництво, бо морально неможливо було би для навмисного фальшувальника підробити грандіозні видіння, які тут записані. Власне кажучи, книга сама є найсильнішим аргументом про її натхнений характер.

Один із найуміліших опонентів того, що саме Іван написав цю книгу, змушений визнати, що він не зміг зібрати переконливих доказів на підтвердження своєї точки зору із самої книги Об'явлення. Тож тоді, критики вдаються до певних більше або менш чітких тверджень, у яких сказано, що деякі церковні отці говорили про якогось Івана Пресвітера, який нібито жив у Малій Азії водночас із Іваном Апостолом. Потім цього пресвітера вітають як письменника Об'явлення. Але навіть якби колись було продемонстровано, що такий пресвітер існував насправді, то звідси зовсім не випливало би те, що невідомий старійшина насмівився би писати в стилі перших чотирьох розділів.

У передмові до Об'явлення, написаній в 1522 році, Лютер прямо заперечив апостольське походження цієї книги і він зберіг цю думку аж до 1545 року. Але він був далекий від нав'язування аргументів, які ґрунтуються на доктрині, як такі, що зобов'язують сумління інших людей, бо він пише (1545): «Щодо наших переживань, то ці сумніви залишаються донині, але без наміру перешкоджати будь-кому вірити, що це книга св. Івана Апостола, або кого вони тільки хочуть».

260. Канонічність

Об'явлення належить до групи второканонічних писань (антилегомена), оскільки його не було загальноприйнято

від початку за працю Івана Апостола, або навіть за натхненну книгу. Причину для цього треба шукати в своєрідному впорядкуванні, змісті та стилі Об'явлення, які дуже нагадують апокаліптичні пророцтва Єзекіїля та Даниїла і паралелей для них у апостольських писаннях немає.

Природно, що книга такого унікального характеру була прийнята дуже обережно та прихильників здобувала повільно. Ми також мусимо пам'ятати про те, що Церква була дуже занепокоєна фальшивою доктриною про тисячолітнє царство вже в другому столітті і хіліасти від самого початку впевнено заявляли про те, що Об'явлення 20:1-8 є їхнім великим і непереборним доказовим текстом. Тож не дивно, що християни з побоюваннями та непевністю мали дивитися на книгу, яку так легко використовували еретики.

І все-таки так сталося, що в нас є пряме свідчення видатних учителів Церкви щодо Іванового написання цієї книги і з Малої Азії, де легко можна було знайти надійну інформацію про письменника, і з Олександрійської школи богослов'я, члени якої були визнаними як найобережніші та найпильніші дослідники,

261. Де написана

Іван записує, що він одержав це дивовижне об'явлення на острові Патмос. Давня традиція додає інформацію про те, що Апостол був засланим туди під час переслідування. Це — скелястий острів площею заледве 60 квадратних миль, один із Спорадів, які розкидані по Егейському морю вздовж узбережжя Малої Азії. Деяко на північний схід від Патмоса на материк було іонічне місто Мілет, яке, в свою чергу, лежить за приблизно 30 миль майже на південь від Ефесу. Коли Іван перебував на Патмосі, острів міг бути покритим лісами. Сьогодні там очам мандрівника

відкриваються голі і холодні бескиди, а поодинокі групи дерев то тут, то там порушують похмуру монотонність.

На початку середніх віків острів був певний час незаселеним через піратів, якими кишіло Середземномор'я. Але 1088 року на острові було побудовано монастир святого Івана, який і донині залишається головною рисою міста Патмос. Від порту Ла Скала вимощена дорога стрімко веде до Патмосу. Десь на півдорозі мандрівникові показують малу печеру, грот Апокаліпсису, у якому, як кажуть, Іван одержав Об'явлення.

Відповідно до твердження Івана, він пережив ціле видіння у всій його повній складності за одну неділю (1:10). Але він нам не повідомляє, чи він записав це повідомлення одразу, а чи після повернення до Ефесу.

262. Час

Нам точно не відомо, коли Іван відбував заслання на Патмосі, оскільки стародавні письменники не дійшли про це згоди. Дехто каже, що Нерон (54-68 Р. Г.) був тим імператором, чий указ привів Івана на Патмос; інші проголошують, що за це був відповідальний Клавдій (41-54 Р. Г.), а третя група вирішила, що це сталося за Доміціана (81-96 Р.Г.). Оскільки період Клавдія відпадає одразу, бо він був надто рано, то треба вибирати час між Нероном і Доміціаном. У цьому випадку могло виникнути невірне розуміння Іриней, головного свідка на користь часу за Доміціана. Його твердження можуть властиво посилатися на Нерона, якого, як припускають, також називали Доміцієм, так що його ім'я могло бути легко сплутаним із ім'ям Доміціана. Таким чином, переконливі свідчення вказують на тих свідків, які заявляють про те, що Іван був засланий за переслідувань Нерона.

Це також узгоджується із згадуваннями тих письмен-

ників, які взагалі не згадують про жодного з імператорів, коли говорять про дату об'явлення. Окрім того, з Об'явлення 11:1, 2, 8, 13 може здатися, що в той час, коли писав Іван, руйнування Єрусалиму все ще було попереду. Багато коментаторів також припускають, що Об'явлення 17:7-12 зазначає про кількість римських імператорів, які завершили своє правління. Тоді ми повністю переконані, що ця книга була написана приблизно 68 року християнської ери.

263. Первісна мова

Мова, яку використовує Іван у цій книзі, є сильно забарвленою гебраїзмами. І все ж таки, без сумніву, він писав грецькою мовою, бо інакше він не назвав би Христа Альфою і Омегою (1:8), першою і останньою літерою грецького, а не єврейського алфавіту. Він так само не називав би коштовне каміння у розділі 21 їхніми справжніми грецькими назвами. Треба також пам'ятати про те, що ця книга призначалася головним чином для церков у Малій Азії, члени яких були в основному грецького походження.

Вражаюча відмінність між стилем Об'явлення з одного боку, та Євангелієм і посланнями з іншого боку, легко пояснюється ранньою датою написання Об'явлення. Ця книга є безперечно найстарішим документом, який вийшов з-під пера Апостола, і вона була написана перед тим, як він почав розмовляти чистою грецькою мовою, якою розмовляли християни в Ефесі.

264. Структура

Дуже короткий пролог (1:1-3) ознайомлює з першою більшою частиною книги, особливим посланням Господа до семи церков Азії (тобто, Малої Азії). Ці сім церков були

згрупованими довкола великого міста Ефесу: Смірна — за 35 миль на північ; Пергам — за 80 миль на північ; Тіатири — за 70 миль на північний схід, між Пергамом і Сардами; Сарди — за 55 миль на північний схід; Філадельфія, приблизно за 35 миль на південний схід від Сардів; Лаодикія була розташована найдалше, приблизно за сто миль на схід від Ефесу. До кожної з цих церков було звернення на ім'я і до кожної з них промовлялося з повноваженнями того, хто був їхнім духовним єпископом і радником від часу прибуття до Ефесу з Єрусалиму. Повчання, застосоване в кожному випадку до окремих потреб церкви, спрямоване до ангела тієї церкви, тобто, до її єпископа, обов'язком якого було застосувати до своїх людей послання Апостола. Між іншим, деякі цих докорів містять пророцькі послання на майбутнє, що відповідає апокаліптичному характерові цілої книги. Оскільки кожне послання завершується урочистим проголошенням загальної важливості, повчанням кожної людини сердечно перейнятися словами, які Бог промовив цим церквам (2:7, 11, 17, 29; 3:6, 13, 22), то зрозуміло, що Господь хотів, щоби ці послання використовувалися для навчання Його Церкви упродовж віків.

Без дальшого ознайомлення 4-ий розділ відкриває другу і головну частину властиво Об'явлення. Це — серія могутніх, приголомшливих видінь, представлених упродовж цієї частини символічною мовою, що ставить перед коментатором майже нездоланне завдання. Але в Церкві від самого початку було розуміння, що тут Господь пропонує пророцтво про долю Новозаповітної Церкви упродовж існування світу, тобто до кінця, у день Його Другого Приходу.

Книга завершується урочистим епілогом (22:6-21), у якому виразно обстоюється натхненний характер Об'явлення.

265. Символізм і пророцтво

Упродовж цілої книги Об'явлення характер числа 7 є домінуючою рисою. Може бути, що обрання саме семи церков було ненавмисним, але у самому Об'явленні ціле узгодження є у групах по сім. Агнець відкриває сім печаток (6:1-8:1). Після відкриття сьомої печатки сім сурем лунають одна за одною (8:2-15:8), і під час періоду сьомої сурми, сім чаш гніву виливаються на землю (розділи 16-19). Під час усіх цих зловісних подій зростання Церкви триває у стражданнях і боротьбі аж до кінцевого тріумфу Церкви у славі.

За своєю формою пророцтво цієї книги подібне до апокаліптичних писань, які вміщені у другій частині книги Єзекіїля і у видіннях Даниїла. Через свою символічну природу це пророцтво набагато складніше зрозуміти ніж такі пророцтва, як Павлове про антихриста (2 Солунян 2). Відповідно, коментатори не погоджуються навіть про загальний намір Об'явлення. Дехто вірить, що все написане в Об'явленні просто стосується до періоду, який настає відразу після видінь. Але такі вірування необґрунтовані, оскільки Іван надто чітко говорить про день суду. Інші, впадаючи в іншу крайність, хотіли би, щоб ми вірили в те, що тут взагалі немає посилання на апостольські дні. Але це, безперечно, невірно, тому що 17:9, 10 чітко посилається на римських імператорів того періоду.

Тому очевидно, що варто прийняти припущення тих коментаторів, які кажуть, що пророк вимальовує в одну грандіозну картину ближче і віддалене майбутнє, ставлячи поряд події, які можуть бути відділеними великими проміжками часу. Цей брак перспективи є звичним у Біблійному пророцтві. Наприклад, у такий само спосіб Христос поєднав Свої твердження про близьку загибель Єрусалиму і кінцевий суд світу в одну величну картину (Матвія 24:14-31). Як і учні, безперечно, не могли

розділити дві групи, аж допоки пророцтво повністю не сповнилося, так і ми не можемо сподіватися розшифрувати всю дивовижну образність книги Об'явлення, допоки не настане виповнення.

Тому не треба журитися, що немає універсального пояснення Об'явлення, яке би могло задовольнити усіх читачів. Кожен коментатор вибере свою точку зору, не будучи спроможним запропонувати переконливі докази того, що він є правим.

Але Лютеранська Церква почувається досить переконаною про те, що Об'явлення 14:6-12 є пророцтвом про Лютерову Реформацію. Всі правдиві лютерани також погоджуються, що Об'явлення 20:1-7 не є обітницею видимого Царства Христового, що буде запроваджене на землі (тисячолітнього царства), оскільки загально-прийнята та тривала доктрина Христа та Його Апостолів є та, що Його Церква на землі ніколи не матиме спокою і сильно страждатиме стільки, скільки існуватиме ця земля. Іван не суперечив Христові, Павлові і євангелістам. Кожен читач Об'явлення має бути застережений проти того, щоб робити будь-які висновки з цієї книги, які не узгоджуються з прямими твердженнями інших книг Нового Заповіту.

Підсумок змісту

- I. Пролог, 1:1-3.
- II. Вступ; послання до семи церков Азії, 1:4-3:22.
- III. Майбутнє Церкви на землі, розділи 4-20 (сім печаток, розділи 6, 7; сім сурем, розділи 8-14; сім чаш гніву, розділи 15-20).
- IV. Кінцевий тріумф і слава Церкви, 21:1-22:5.
- V. Епілог, 22:6-21.

Додаток до Нового Заповіту

А. Чудеса та притчі Господні

266. Джерело чудес

Коли Ісус плакав біля гробу Лазаря, євреї говорили: «Дивись, як любив Він його!» (Івана 11:36). Те, що вони визнавали у цьому одному випадку, легко зауважити в усіх чудесах Христових. У них було джерело в Його люблячому співчутті. Його божественна рука завжди була готова визволити засмучених і утискуваних із їхніх тягарів. «І ходив Він, добро чинячи» (Дії 10:38) є належним описом Христових великих діл. Здається, що лише одне чудо, покарання неплідного фігового дерева (Матвія 21:19) було вчиненим у гніві, але навіть у тому випадку Ісус думав про Своїх учнів і хотів зміцнити їхню віру (вірші 20-22).

Майже природно було те, що ці чудеса були вчинені над такими людьми, для таких людей або від імені таких людей, які вірували в Ісуса. Інші не прагнули Його допомоги або Його чудес щирим серцем (читайте Матвія 12:38, 39; Луки 23:8). Ісус зауважував віру (Матвія 9:2), вимагав її (Марка 9:23); живив її через Своє Слово (Івана 5:8, 9) і хвалив її там, де вона об'являлася у силі (Матвія 8:10; 15:28). Серед тих тисяч людей, кого Ісус годував у пустині з двох нагод, мусило бути багато віруючих. Єдиним винятком із цього правила мало бути зцілення Малха, який, безперечно, не був віруючим (Луки 22:50, 51). У цьому випадку втрутилося чудо, щоб той курс подій, який визначений Богом, не був змінений невчасною ревністю Петра.

267. Ціль

Хоча Ісус надав багато тимчасової допомоги Своїми чудесами, Його ціль була набагато вищою ніж дарування минаючих дарів. Чудеса не чинилися всупереч природі, але були поза природою і її законами. Вони не були неприродними, але надприродними. Вони відрізнялися від подібних діл пророків і Апостолів у тому, що ці мужі здійснювали чудеса у силі, особливо дарованої Богом в кожному окремому випадку (Дії 4:10), в той час, коли Ісус, навіть як людина, завжди діяв у Своїй особистій силі і відповідно до Свого вільного рішення (Матвія 8:3; Марка 5:41; Луки 7:14 і так далі).

Оскільки лише Бог, незалежний Господь створіння, може виходити за межі законів природи, які Він запровадив на початку, то чудеса Ісуса є багатьма доказами правди про те, що в ньому тілесно перебуває вся повнота Божества (Івана 5:17; 10:37, 38). Він так само виявляв їх, як незаперечне свідчення Його месіанства (Луки 7:20-23), і євреї визнавали силу цього аргументу (Івана 7:31). Знову ж таки, Ісус вимагав, щоб Його чудеса визнавалися як правдиві свідчення божественного походження Його вчення (Івана 12:49 і далі). З цих кількох причин чудеса часто називаються ознаками.

Раціоналісти роблять поспішне твердження про те, що справжні чудеса неможливі. Хоча вони визнають історичний характер євангельських записів, вони прагнуть виключити всі чудеса різноманітними фокусами інтерпретації. Але вони завжди завершують запереченням правдивої божественності Христа, замісницької жертви, і божественного характеру християнської доктрини.

268. Пора

Христос не здійснював чудес перед початком Свого публічного служіння. Це деяким людям раннього періоду

із розвиненою уявою видавалося незадовільним, і вони почали писати апокрифічні додатки до євангельського оповідання, заповнюючи видимі пропуски. Серед їхніх винаходів є різноманітні легковажні казки про чудеса, які Ісус нібито вчинив задовго до Свого 30-ліття, будучи ще дитям, яке гралося, або юнаком, який працював.

Усі ці оповідання класифікуються як художні простим твердженням про те, що перетворенням води на вино на весіллі в Кані Галілейській Ісус поклав початок Своїм чудесам (Івана 2:11). Чудеса не були потрібними до початку публічного служіння Ісуса, так що жодне з них не було вчиненим. Але як тільки Господь почав проповідувати, люди одержали чудесні докази Його божественної слави. Євангелісти неодноразово зазначають, що вони записали лише частину з того, що вчинив Ісус (Матвія 8:16; 9:35; Марка 1:32; і так далі). Іван проголошує, що безліч книг було би потрібно для того, щоб записати всі чудеса Ісуса (Івана 21:25). Запис, наданий нам Богом, вміщує лише те, що нам потрібно для зміцнення нашої віри.

269. Класи

Було би цілком належно включати в чудеса Христа всі свідчення про Його божественність, записані в Євангеліях, як, наприклад, Його всевідання, продемонстроване під час зустрічі з Нафанаїлом (Івана 1:47, 48), у кількох суперечках з юдеями (наприклад, Луки 5:21, 22), у передбаченні зради (Матвія 26:21-25) і в багатьох інших випадках. Проте використання визначило, що назву чуда треба прив'язувати до свідчень Христової всемогутності, які є найбільш захоплюючими і, звичайно, справили найсильніший вплив на очевидців.

Складно згрупувати ці чудеса всемогутності, наскільки нам вони відомі з Нового Заповіту, але здається, що Сам

Христос пропонує узгодження, яке ґрунтується на Ісаї 35:5, 6 (Матвія 11:5):

- 1) *Сліпі бачать* (чоловік сліпий від народження, Івана 9; двоє сліпих, Матвія 9:27-30; сліпий із Віфсаїди (Марка 8:22-26); двоє сліпих ерихонців, один з яких називався Вартимей, Матвія 20:29-34 і Марка 10:46-52).
- 2) *Криві ходять* (слуга капернаумського сотника, Матвія 8:5-13; паралітик, Матвія 9:2-7; кривий біля Віфесди, Івана 5:1-15).
- 3) *Прокажені очищуються* (прокажений, Матвія 8:1-4, десять прокажених, Луки 17:11-19).
- 4) *Глухі чують* (глухонімий, Марка 7:31-35).
- 5) *Мертві воскресають* (дочка Яїра, Марка 5:22-43; юнак з Наїну, Луки 7:11-15; Лазар, Івана 11:1-44).

Але цей список є далеко не повним про багатства чудес Христової всемогутності. *Він визволяв багатьох тих, ким диявол володів тілесно* (Матвія 8:28-32; 9:32, 33; 12:22; 15:22-28; 17:14-18; Марка 1:23-26). *Він зцілював усі види хвороб* (Петрова теща, яка мала пропасницю, Марка 1:30, 31; син правителя, Івана 4:47-53; жінка з духом немочі, Луки 13:11-13; кровоточива жінка, Марка 5:25-34; чоловік, у якого всохла рука, Луки 6:6-10; чоловік, хворий на водянку, Луки 14:2-4; Малх, Луки 22:50, 51). *Він годував голодних і покріпляв спраглих* (два натовпи, Марка 6:30-44; 8:1-13; весілля в Кані, Івана 2:1-11). *Він демонстрував верхівний контроль над природою* (втихомирював бурю, Матвія 8:23-26; ходив по морю, Матвія 14:22-32; у двох випадках благословляв Петрову риболовлю, Луки 5:1-11 та Івана 21:1-14; надав податковий гріш, Матвія 17:24-27; прокляв неплідне фігове дерево, Марка 11:12-21).

Не треба забувати, що воскресіння Христове є не лише одним із Його чудес, але найбільшим чудом з усіх чудес (Матвія 12:40; Івана 2:19; Римлян 1:4).

270. Притчі — характер

Відповідно до мови Біблії, притчами ми називаємо ті розмови Ісуса, які зодягнуті в образну мову метафор. У ширшому смислі цього слова, всі порівняння і метафори, навіть якщо вони складаються з одного слова або твердження, можуть класифікуватися як притчі (наприклад, ключі Царства Небесного, Матвія 16:19; сіль землі і світло для світу, Матвія 5:13, 14; «зруйнують цей Храм,» Івана 2:19; Грод-лис, Луки 13:32; велике жниво, Матвія 9:37; втрачені вівці Ізраїлю, Матвія 10:6; Хліб Життя, Івана 6:35). Але Біблійні письменники обмежують використання цього терміну до таких бесід, у яких метафора вироблена і часто розвивається у повне оповідання. Коротші притчі часом називаються алегоріями. Таким чином короткі порівняння у Матвія 13:31-35, 44-52 розуміються як алегорії, тоді коли оповідання про кукіль у Матвія 13:24-30, 36-43, є притчею.

271. Матеріал

Очевидним є те, що притча мусить описувати те, що властиво відбувається, навіть хоча окремі події є вигаданими. У такий спосіб притча відрізняється від казки, яка захоплюється неможливим і нереальним, а з іншого боку, від байки, яка є повчальною вигадкою, що показує тварин, рослин і неживі предмети такими, що можуть думати, говорити і діяти, як людські істоти.

Ціль притчі також вимагає того, щоб матеріал її був знайомий читачеві або слухачеві. Інакше він не зможе зрозуміти суті порівняння. Всі ті, хто чули Ісуса, були знайомі з фарисеями і митниками, східними весільними звичаями (як у притчі про десятьох дів), фіговими деревами, і гірчичним насінням, а ми часто мусимо досліджувати значення оповідання перед тим, як зрозуміємо суть притчі.

Кожна притча Ісусова призначена для того, щоб представити якусь небесну правду, зодягнену в просте оповідання. Його одним великим предметом є Царство Небесне, тобто, Його Церква. Так само, як Його ціллю було спасти Своїх слухачів через Свої проповіді, так і Його притчі зосереджуються на цій одній темі, яка розвивається з великої різноманітності точок зору.

272. Ціль

Ціллю нашого Господа було привести слухачів до близького контакту з небесними правдами Євангелія. Притчі особливо підходили для цієї цілі, оскільки вони представляють божественні таємниці у найбільш відчутній формі. Для простих людей притча відкриває двері розуміння, хоча і досвідчений християнський учень знайде достатньо їжі для міркування в лініях мислення, які пропонуються оповіданням.

В цієї справи була також інша сторона. Для великої кількості Своїх слухачів Ісус використовував притчі, як засіб приховування спасенної правди. Вони мали бачити і чути, не розуміючи. Він пояснює, що це було в природі суду Божого над юдеями, які опиралися посланню Господа в невірстві (Матвія 13:10-15). Все духовне знання є безкоштовним даром Божої благодаті.

273. Тлумачення

У кожній притчі Господь має намір розвинути одну головну думку, яка визначає формулювання оповідання. Оскільки божественні правди є тісно переплетеними, то в одній притчі зачіпаються часто декілька доктрин. Але серед них одна домінує і мусить бути основою для тлумачення.

Наприклад, у притчі про Доброго Самарянина чітко продемонстровано, що єдиним, правдивим джерелом

любові до ближнього є навернення, але правдивий сенс притчі зазначено в Христовому питанні: «Котрий же з цих трьох на думку твою був ближнім тому, хто попався розбійникам?» Так Господь навчає книжника, що питання, яке поставив цей чоловік, як відмовку, радше мало звучати таким чином: «Чи я є його ближнім?» (Луки 10:36).

У притчі про кукіль, між іншим, Господь навчає, що серед зовнішнього членства Церкви завжди будуть приховані лицеміри. Але справжня ціль притчі — показати нам, що ми не повинні очікувати запровадження на цій землі Церкви, яке складається лише з віруючих (Матвія 13:24-30).

Іншою причиною того, чому треба дуже уважно відслідковувати ціль кожної притчі, є та, що інколи оповідання не передає важливої думки, яка в інший спосіб зв'язана із доктриною. Таким чином перша частина притчі про нечестивого слугу (Матвія 18:23-35) навчає того, що Бог прощає гріх безкоштовно, чисто з благодаті. Але ні слова не говориться такого, що можна розуміти як таке, що посилається на замісницьке діло Христа. І все-таки те діло є безперечно причиною Божої безкоштовної благодаті у прощенні гріхів. Наміром притчі було не перебування на основній, похвальній причині прощення, але в найсильнішому світлі показати немилосердну нечестивість слуги.

Часто Господь зазначає про ціль Своїх притч, інколи через довші пояснення (Матвія 13:37-43; 20:16; 21:42-44; і так далі). В інших випадках Він просто промовляє притчу, залишаючи на розсуд слухача знайти належний ключ (Матвія 13:44-46; Луки 6:41, 42). В усіх випадках тлумачення притчі є невірним, якщо ціль її не була вірно зрозумілою.

З іншого боку, тлумач, який розуміє Христову ціль буде захищений проти тієї іншої серйозної помилки, яка

полягає в намаганні втиснути кожную окрему рису притчі в параметри суворого тлумачення. У поясненні притчі не треба виходити за суть порівняння. Деталі, які використовуються просто для того, щоб надати форми оповіданню, можна легко пропускати, щоб вони промовляли самі за себе.

Б. Деякі люди, про яких згадується в Новому Заповіті

274. Марія, матір Ісусова

Та дешиця з того, що нам відомо про життя матері нашого Господа, розкидана по історичних книгах Нового Заповіту. Здається, що два родоводи, які виявляють походження Ісуса (Матвія 1:1-16; Луки 3:23-38) посилаються дише на Йосипа, законного голову сім'ї, і навіть у Луки 1:27 є певний сумнів щодо того, чи слова «із дому Давидового» мають на увазі Марію. Але оскільки родовід Луки містить багато імен, які відрізняються від списку Матвія, то наші лютеранські отці небезпідставно запропонували, що Лука записує родовід Марії, що означає, що Ілій, який тут з'являється як батько Йосипа, був насправді батьком Марії і Йосиповим тестем. Інші коментатори припускають, що слова «бувши, як думано, сином Йосипа» (Луки 3:23) треба сприймати як вставні. У такому випадку Ілій був би прямо позначений як дід Ісуса, відповідно до плоти. У Луки 1:32 Ісус, син Марії, називається водночас сином Давидовим, що очевидно свідчить про походження Марії від Давида (порівняйте Римлян 1:3). Марія була родичкою Єлисавети, старенької дружини священника Захарії, але нам не відомо, наскільки близьким було це родичання (слово, яке деякі переклади дають як «кузина», насправді має значення «родичка»).

У той час, коли починається історія Марії в Новому Заповіті, її було обіцяно за дружину Йосипові, який тоді

взяв її до себе додому у послухові до божественного об'явлення (Матвія 1:24). Дитина Ісус був об'єктом найбільшого материнського піклування Марії (див. оповідання про Ісусів перший візит до Храму у віці 12 років), і здається, що вона супроводжувала свого улюбленого Сина в різні часи під час подорожей Його публічного служіння (Луки 23:49, 55).

Від початку вона приймала з віруючим серцем усе, що їй говорилося про її Сина (Луки 1:38; 2:19) і, безперечно, вона в такий само спосіб приймала завжди Його Слова (Луки 2:51). На весільному банкеті в Кані, вона виявила глибоке розуміння божественної природи Христа, і це знання мало послужити пом'якшенню її горя, коли меч прошив її душу під хрестом Христа (Луки 2:35; Івана 19:25).

З того приводу Господь довірив піклування про Свою матір Апостолові Іванові, який прийняв її у свій дім (Івана 19:26, 27). У дні між Христовим вознесінням і виливанням Святого Духа, Марія залишалася з учнями в Єрусалимі (Дії 1:14). Це — останнє місце в Біблії, де ми чуємо про неї. Християнська традиція каже, що вона померла в Єрусалимі приблизно 47 року.

Пізніше багато наділених уявою людей займалися матір'ю нашого Господа, яка стала образом романтичного інтересу. З'явилася велика кількість химерних оповідань. Для неї винайшли батьків, яких назвали Йоаким і Анна. Апокрифічні євангелія активно перераховують багато речей, що стосувалися сімейного життя Марії, але про це історичних записів немає.

Коли в четвертому столітті відбувалися великі богословські диспути про божественну природу Ісуса Христа, то запальні уми підняли матір Ісуса Христа до надмірного почесного місця. Попри правильне рішення, що вона має право називатися матір'ю Божою, незабаром поширилася практика вшановувати її ідолопоклонством. У Римокатолицькій церкві це ідолопоклонство триває і донині у

найбільш екстремально вираженій формі, коли матері Ісуса надається більше значення і сила, аніж Самому Синові Божому.

Ця жахлива помилка спричинила обман про непорочне зачаття і народження Марії, що було проголошено Папою Пієм IX 8 грудня 1854 року, як прийнята догма римської церкви. Супутньою до цього доктриною є вигадка про вознесіння Марії на небеса.

275. Йосип, чоловік Марії

На визнання шанобливого становища, яке належить Йосипові, як названому батькові Ісуса, його родовід цитується як громадянський і законний родовід Христа (Матвія 1:1-16). Оповідання повідомляє нам, що Йосипового батька звали Яків і що він був прямим нащадком Давида (порівняйте Луки 2:4).

Йосип виявив свій страх перед Богом, прийнявши без протесту вражаючу інформацію, яка була йому об'явлена про сина, який мав народитися від Марії (Матвія 1:20-24), і його віра брала участь у чудесному Євангелії, яке проповідувалося про мале дитя після того (Луки 2:33). З оповідання про хлопчика Ісуса так виглядає, що Йосип свідомо виконував свої обов'язки щодо належного виховання святого дитяти. Під його проводом та навчанням Ісус опанував ремесло теслі і впродовж певного часу ним займався (Матвія 13:55; Марка 6:3).

Через те, що після початку публічного служіння Ісуса згадується лише його матір, то ми можемо припустити, що Йосип помер перед досягненням Ісусом 30-річного віку. В будь-якому випадку Йосип вже не жив тоді, коли Христа розп'яли, інакше Господь навряд би чи доручив Свою матір під опіку Івана.

Про Йосипа було вигадано багато химерних легенд, а в Римо-католицькій церкві Йосип посідає поважне місце

посеред святих, на яких поширюється ідолопоклонство. Немає потреби казати, що все це суперечить простоті та божественній правді Євангельських записів.

276. Брати Господа

Те, що Ісус народився від діви Марії у надприродний спосіб (Ісаї 7:14; Матвія 1:23; Луки 1:27, 34), є статтею віри. Проте правдою є і те, що немає жодного твердження в Писаннях, яке навчає про вічне дівоцтво Марії. Те, що Новий Заповіт вільно говорить про братів Христових, багато хто розглядав, як достатню причину для того, щоб припускати, що після народження Ісуса шлюб Марії і Йосипа був благословенний кількома природними синами, імена яких записано в Матвія 13:55.

Хоча ця точка зору не суперечить Писанням і, звичайно, не є принизливою для честі ані Марії, ані Ісуса, доктрина про вічне дівоцтво Марії знайшла широку підтримку посеред християн. Це стимулює припущення, що брати Ісусові не були тілесними синами Марії. Припускалося, що ці люди були або дітьми Йосипа від попереднього шлюбу, або ж синами Маріїної сестри, яка, як вважається, була дружиною Алфеевою, або Клеоповою. В останньому випадку слово брат могло використовуватися у ширшому смислі, який включає і кузенів (порівняйте Буття 13:8).

277. Апостоли

Після того як Господь розпочав Своє публічне служіння, то Він зібрав незабаром групу з 12 чоловіків, які потім стали Його супутниками. Їх Він повинен був навчати з божественним піклуванням і водночас вони були очевидцями Його діл і очевидцями Його бесід. Це навчання мало підготувати їх до часу після Його вознесіння, коли вони мали піти у світ, як Його посланці, щоб посеред усіх народів установити Його Церкву.

Нам не відомо, коли Христос почав кликати цих мужів, і нам лише сказано, як було покликано декількох із них. Але оскільки вони мали бути свідками Його цілого служіння, то Він, безперечно, не відкладав надовго їхнього покликання.

Чудесами та навчанням Він надихав їх вірою у Свою божественну природу і місію (Матвія 16:16; Івана 6:68, 69). Але їм не вдалося зрозуміти усього цього вірно, аж допоки їхні очі не відкрилися повністю Його воскресінням (Матвія 16:21-23; Луки 18:31-34; 24:25-27, 44-49). Тоді справді на всіх, хто бачив і чув, засяяло нове світло, і після того вони вже ніколи не відмовлялися від наголошення на тому, що вони були свідками Господніми (Дії 2:32; 3:15; 4:20; 5:32 тощо). Звичайно, вони звертали належну увагу на цю вимогу і тоді, коли готувалися обрати Маттія (Дії 1:21-23).

Під час Христового служіння, вони були одного разу послані проповідувати, але їм було виразно заборонено це робити серед язичників і самарян (Матвія 10; Марка 6:7-12; Луки 9:1-6). Але незадовго до Свого вознесіння, Ісус дав їм доручення проповідувати по цілому світі і таким чином учинив цілу землю полем їхньої праці. В день П'ятидесятниці Він наділив їх винятковими дарами Свого Духа, щоб належно підготувати їх до цієї великої місії.

Сам Христос каже нам про те, що призначення саме дванадцяти Апостолів має символічне значення (Матвія 19:28). Цей символізм не був зруйнований відповідним додаванням Павла, оскільки від дня свого народження він був призначений бути Апостолом для язичників (Галатів 1:15, 16).

Ті Дванадцять, яких покликав Христос, були: Симон Петро і Андрій, сини Йонині; Яків Старший та Іван, сини Зеведея і Саломії; Пилип; Варфоломій; Матвій (який раніше називався Левієм); Хома (на прізвисько Близнюк); Яків Молодший, син Алфея; Симон Кананіт (званий Зелотом); Юда Леввій (також відомий як Тадей і Юда, син

Якова): Юда Іскаріотський (тобто людина із Каріоту), зрадник, на місце якого, по вознесінні Христа, було обрано Маттія (Матвія 10:1-4; Марка 3:16-19; Луки 6:14-16; Дії 1:13). У кінці Савл, який потім називався Павлом, був покликаний у видінні і одержав таку само владу, як інші Апостоли. Зробивши раніше начерки про життя Матвія, Павла, Петра, Івана і Якова Молодшого (див. секції 177, 190, 203, 247, 251), нам залишається зібрати ту інформацію, яку можна, про інших Апостолів, головним чином із Писань, і до певної міри, із церковної традиції.

Андрій, брат Симона Петра і учень Івана Христителя, прийняв Іванове свідчення про Ісуса і пішов за Ним. Разом із Іваном, сином Зеведеєвим, Андрій був першим із Апостолів, які говорили із Господом (Івана 1:40, 41).² Він привів до Спасителя свого брата Симона, супроводжував Ісуса до Кани, а потім повернувся до своєї рибальської праці з Симоном. На берегах Галілеї до нього прийшло покликання від Господа, і він бадьоро до нього виявив послух (Матвія 4:18-20).

Здається, що він насолоджувався близькими взаєминами з Ісусом майже такою само мірою, як і Петро, Яків і Іван (Марка 13:3-37). Коли треба було годувати натовп, то він почувався зобов'язаним висловити свою точку зору (Івана 6:8, 9), і саме Андрій, разом із Пилипом, підійшов до Ісуса від імені греків (Івана 12:20-22).

Після цього Біблійні записи про Андрія не кажуть нічого. Але сказано, що Тракія і Греція стали потім полем апостольської праці³ і що він помер як мученик у грецькому місті Патри, будучи прибитим цвяхами до хреста у формі літери Х, який пізніше став називатися Андріївським хрестом.

² Українська церковна традиція через це називає Андрія Первозванним. — *Прим. перекл.*

³ Українська церковна традиція також свідчить, що Апостол Андрій проповідував у грецьких колоніях на узбережжі Чорного моря і навіть піднімався Дніпром до Києва. — *Прим. перекл.*

Яків Старший, син Зеведеїв і Саломеї, брат Івана і, можливо, старший від нього, оскільки завжди згадується у списках перед Іваном, був покликаний на березі озера Генісаретського водночас із Іваном, Петром і Андрієм (Матвія 4:21). Ісус назвав двох синів Зеведейових синами грому, можливо, на згадку про випадок, описаний у Луки 9:54.

Цей Яків перебував серед найближчих товаришів Ісуса. З Петром і Іваном, йому було дозволено побачити славу Господню на смертному ложі доньки Яіра, і на горі Преображення, і він так само був свідком найсильнішої агонії Спасителя в Гетсиманії.

Саме йому випав привілей бути першим мучеником серед Апостолів. Ірод Агріппа I наказав стратити його мечем (Дії 12:2). Існує легенда, що той, хто його звинувачував, через героїчне свідчення Апостола був повернутий до християнської віри і його теж було одразу забрано і страчено, але перед цим він ще встиг попросити прощення в Апостола.

Пилип (якого не треба сплутувати з дияконом і євангелістом на таке само ім'я, Дії 6:5; 8:5; 21:8) був уродженцем Віфсаїди у Галілеї (Івана 1:43, 44). Будучи покликаним Ісусом, він до Господа привів Натанаїла (Івана 1:45-51). З нагоди нагодування натовпу Його випробував Господь (Івана 6:5-7). Він привів до Ісуса греків (Івана 12:21), а потім дав Ісусові нагоду проголосити Свою сутнісну єдність з Отцем (Івана 14:8).

Більше Писання про Пилипа нам не кажуть. Християнський переказ каже, що він трудився у фригійському місті Гієраполі і багато чого говорить про його богобійних дочок. Кажуть, що його було розіпнуто донизу головою.

Варфоломій, імовірноше від усього, є ніким іншим, а саме Нафанаїлом із Кани, якого Пилип привів до Ісуса, бо Іван говорить про Нафанаїла точно так, наче той належить до Апостолів (Івана 1:45-51; 21:2). Окрім цих двох ремарок, Писання про цього Апостола мовчать. Є традиція про те, що цей Апостол трудився посеред індійців,

а при кінці другого століття там було знайдено Євангеліє від св. Матвія, принесене туди Варфоломієм. Кажуть, що з цього Апостола, перед тим як розіпнути донизу головою, живцем здерли шкіру.

Хома, або ж Близнюк, поза списками Апостолів згадується лише чотири рази (Івана 11:16; 14:5; 20:24-29; 21:2). Він був вірним учнем Господнім, готовим іти за Ісусом на смерть, але також він був дуже наполегливим у своїх сумнівах до такої міри, що лише особисте з'явлення Спасителя переконало його повірити у воскресіння.

Християнський переказ не шукав підтвердження у Біблійних записах для винаходу як близнюка для Хоми, так і близнючки, так і імен його батьків та назви його батьківщини. З іншого боку, правдивим може бути повідомлення про те, що Хома проповідував у Парфії, потім у Едесі Сирійській і нарешті у далекій Індії. Навіть донині є християни на узбережжі Малабару, на Цейлоні, і біля Мадрасу, які шанують Хому, як засновника їхньої церкви. Дослідник Козьма Індікоплейстій зустрічав таких «християн Хоми» у тих районах у шостому столітті.

Левій також називався Тадеєм (Матвія 10:3; Марка 3:18). Його так само називали Юдою, якого треба відрізнити від іншого чоловіка на ім'я Юда, сина Якова. В єдиному випадку, де згадується його ім'я у Біблії, поза списками, він просить Господа: «Що то, Господи, що Ти нам об'явитися маєш, а не світові?» (Івана 14:22).

Симон, якого прозивали Зилотом, був уродженцем Кани в Галілеї. Кажуть, що він прожив найдовше з Апостолів, померши як мученик 107 року. Його день у календарі, так само як і день Левія — 28 жовтня.

Юда Іскаріот був, можливо, єдиним Апостолом, який не був уродженцем Галілеї, якщо правдою є те, що його прізвисько справді означає «людина з Керіота» (iskarioth). Керіот було містом в Юдеї (Єгошуї 15:25). Ім'я його батька було Симон.

Цей нещасливий чоловік, очевидно, ніколи не вірував у Господа з правдивою вірою. Будучи відповідальним за спільну скарбницю Ісуса та Апостолів, він зловживав довірою, крадучи. Коли Ісуса було помазано у Віфанії, то він нарікав на те, що він вважав безглуздою тратою дорогоцінного мира (Івана 12:4-6). Він запропонував видати Ісуса в руки юдеїв за гроші (Матвія 26:14-16; Марка 14:10) і уперто продовжував зраджувати попри багато вірних і чітких застережень Господа (Івана 13:18; Матвія 26:25; Івана 13:21-30). У Гетсиманії він зрадив Господа поцілунком, але незабаром повернув криваві гроші через муки марнотного смутку. Оскільки його протести не бралися до уваги, то він повісився і лопнув (Матвія 27:3-5; Дії 1:18). Заплямовані гроші були використані для купівлі гончарного поля для того, щоби ховати в ньому мандрівників, і яке пізніше стали називати Полем Крові (*Akeldama*; Матвія 27:6-10; Дії 1:18, 19). Промовляючи через натхненних письменників, Святий Дух проголошує, що жахливий учинок і страшний кінець Юди були передбачені такими словами пророцтва: Псалми 40 (41):10 (Івана 13:18); 68 (69):27; і 108 (109):8 (Дії 1:20).

Маттій зайняв місце Юди Іскаріотського. Його обрання відбулося під наглядом інших Апостолів у такий спосіб, що Господь, відповідаючи на молитву громади, вирішив жеребком, кому має бути передане служіння (Дії 1:15-26).

278. Юдейський суд і посадовці

Коли народився Ісус, берло було відібраним від Юди (Буття 49:10), бо навіть найвищий юдейський суд, Синедріон, втратив силу над життям і смертю. І все ж таки ці посадовці зберегли певну владу, особливо в справах релігійних, хоча служіння первосвященника втратило багато значення і впливу через часті зміни його обов'язків.

Синедріон складався із 71 члена (колишні первосвященники, книжники та старші, Марка 14:53; 15:1) і завжди

очоловався діючим первосвященником. Раніше це був суд останньої інстанції посеред євреїв (див. Матвія 5:22): «[Він] підпадає верховному судові [тобто Синедріонові]» (тобто він винний до такої міри, що підлягає страті), але він був позбавлений цієї верховної ваги одразу після того, як країною почали правити римські прокуратори (намісники). Це вони змушені були самі визнати, коли планували вбити Ісуса (Івана 18:31) і таким чином стали мимовільними свідками того, що день Месії був поруч.

Проте римські посадовці не втручалися у релігійні повноваження Синедріону, бо політика римлян завжди була спрямована на пошану релігій підкорених націй. Ось чому Синедріон відправив посланців, щоб вони довідалися про діло Івана Христителя (Івана 1:19); вони піддавали сумніву Ісуса щодо Його заяв про те, що Він — Син Божий; вони закликали Апостолів дати відповідь за їхнє проповідування (Дії 4:5-7) тощо. Вкаменування Степана (Дії 7:57, 58) було вчинком жорстокості натовпу без вияву права. Так само і Ірод не діяв у межах своїх прав, коли страчував Якова Старшого.

Уважні читачі Біблії зауважать, що письменники Нового Заповіту часто говорять про декількох первосвященників, що жили водночас. Відповідно до Мойсеевого закону, ніколи не могло бути більше від одного первосвященника водночас, бо первосвященник зберігав свою посаду упродовж цілого життя. Відступництво від цього божественного припису почалося за днів Ірода Великого, коли політичні лідери узурпували право зміщувати і ставити первосвященників коли того забажають. Таким чином Квіріній поставив Анну до служіння первосвященником в той час, коли Валерій Грацій дарував цю посаду Кайяфі, зятеві Анни. Проте був також звичай брати первосвященника із певної привілейованої сім'ї, так що можна було говорити в цьому смислі про «рід первосвященничий» (Дії 4:6).

У контролі за юдейськими релігійними звичаями

римляни зайшли настільки далеко, що упродовж року тримали замкненими дорогий одяг, який носився первосвящеником на День Відкуплення. За сім днів до свята цей одяг доставляли до священика, котрий очищував його тоді для священного вжитку від забруднення, учиненого доторкуванням язичницьких рук. За цих обставин служіння первосвященика не могло утримувати пошани серед людей. Коли Христос увійшов у страждання, літнього віку Анна, хоча й усунутий від служіння, був людиною набагато більшого впливу від Кайяфи, справжнього первосвященика; це пояснює те, чому Ісуса було перше відведено до Анни (Івана 18:13).

279. Римські посадовці

Євреї завжди і у всіх відношеннях відчували римський контроль завжди за тягар. Але їхня особлива ненависть і зневага були спрямовані проти митників, збирачів податків, чії ганебні здирства робили тягар від завойовників ще скрутнішим. Римські податки, яких неможливо було уникнути, стали особливо образливими, тому що намісники необачно запровадили сплату десятини з деяких продуктів. Оскільки десятини були давнім і священним привілеєм Храму та священства, то римській вимозі глибоко опиралися, як втручання в релігію юдеїв. Відповідно, темою палких дискусій у часи Христа було те, чи законно, тобто чи відповідало божественному законові, давати податок кесареві (Матвія 22:17). Але поза всіма позірними докорами сумління, податки справді були обтяжливими і майже нестерпними.

Юдея поділяла долю всіх римських провінцій. Для того щоб спростити систему оподаткування, уряд в Римі продавав податки цілої провінції якомусь шляхтичеві, який одразу сплачував цілу суму в римську скарбницю за один раз. Такі покупці податків називалися *publicani*. Поділяючи свою провінцію на декілька районів, публікан

передавав у суборенду кожен район, і цей поділ районів тривав, аж допоки збірка податків у визначених малих дільницях потрапляла в руки митників, про яких так часто згадується в Новому Заповіті.

Оскільки кожен покупець податкових прав не задовольнявся простим поверненням своїх вкладених грошей, але вимагав якомога більшого прибутку, то й податки, які збиралися на місцях, ставали невинувато високими. Селянин мусив сплачувати десятину всього зерна і п'яту частину із вина та оливи. До цього додавалася данина за використання вулиць і мостів так само, як і важливі збори з меж кожного району та воріт міст. Повсюди митники знаходили можливості для визиску і оскільки publicani в Римі належали до людей найвищого рангу, то всі скарги про утиски залишалися непочутими.

З цієї причини євреї зараховували митників до язичників і злочинців (Матвія 11:19; 18:17 тощо), а Іван зачепив справді болюче місце у докорах митників (Луки 3:12, 13), тоді як Закхей довів правдивість свого покаяння поверненням усіх своїх неправедних прибутків (Луки 19:8).

Архелай, останній юдейський цар, утратив свій трон шостого року по народженні Христа. Від цієї дати, з короткими перервами, римські прокуратори правили провінцією Юдеї і використовували римські легіони для придушення повстанських тенденцій народу. Замок Антонія в Єрусалимі завжди мав римський гарнізон, а римські мечі забарвлювалися єврейською кров'ю, коли лишень натовп у місті вчиняв бунт. Римські легіонери брали участь у тортурах та розп'ятті Христа і стерегли його могилу. Римські воїни врятували Павла від гніву юдеїв, а потім ескортували його до Кесарії (Дії 21:32; 23:23, 24). Римський сотник, слуга якого був хворий, підійшов до Христа і отримав допомогу.

Щодо римських намісників і великих посадовців, які правили Юдеєю, то Новий Заповіт згадує лише тих, які

стали важливими учасниками в історії Христа та Апостолів. Сульпіцій Квіріній вперше був намісником тоді, коли вийшов указ, який мав учинити Віфлеєм місцем народження Христа.

Після зміщення Архелая (6 Р. Г.), коли Квіріній став намісником вдруге, він посилив закон про податки, вимагаючи десятину зерна і подвійну десятину вина та плодів. Йоазер, первосвященик, порадив народові терпляче підкорятися, але він не зміг запобігти формуванню нової партії патріотів, які називалися *зилотами*⁴ і перебрали гасло з 1 Маккавеїв 2:50: «Тепер, о сину, за Закон стійте ревню й дайте ваші душі за Союз батьківський».

Одним із цих зелотів був Юда з Гамали Галілейської, про повстання і долю якого говорив Гамаліїл (Дії 5:37). Ця революційна партія приваблювала молодь найшляхетнішого походження. Здається, що раніше до неї належали навіть двоє із Апостолів (Симон Зилот, Дії 1:13 і Павло, Дії 22:3; Галатів 1:14). Серед зилотів ніколи не бракувало фанатичних агітаторів, які то тут, то там розпочинали війни проти римлян. Майно і життя стали такими ненадійними набутками, що Ісус нічого не перебільшував у притчі, коли він як щоденні будні описував грабування та смертельні атаки, що чинилися на коротких і заповнених дорогах між Єрусалимом і Єрихоном.

Одного разу, можливо, тоді, коли Квіріній усе ще був намісником, у самарян з'явилася нагода зіграти з юдеями злий жарт. Відповідно до звичаю, ворота Храму на Пасху відкривалися одразу після півночі. Прокравшись усередину, деякі самаряни на підлозі святині порозкидали кістки, чим викликали обов'язкове очищення і переосвячення перед тим, як там могли знову приноситися жертви.

Понтій Пілат був учинений намісником імператором Тиверієм і залишався на посаді упродовж десяти років (Р. Г. 26-

---

⁴ Інший варіант перекладу цього слова «ревнителі».

36). Від початку він виявляв ту свавільну жорстокість, яка знайома нам зі страстей Христових. Виконуючи поради імператорів, Пілатові попередники уникали ображати релігійні почуття євреїв аж до тієї міри, що забороняли винесення військових штандартів тих легіонів, які були розквартировані в Єрусалимі. На цих штандартах був зображений не лише римський орел, але й медальйон з бюстом імператора, який став об'єктом язичницького поклоніння. Але Пілат наказав гарнізоніві перенести свої штандарти зі штабу в Кесарії до Єрусалиму і піднести їх у замку Антонія, який стояв перед Храмом.

Одразу великий натовп вирушив до Кесарії і учинив велику, але мирну демонстрацію перед палацом намісника, справедливо чинячи облогу з петиціями упродовж п'яти днів і ночей, благаючи його, щоб він забрав нестерпні образи геть. Коли на шостий день Пілат закликав їх на арену і неочікувано оточив їх воїнами, євреї поставали на коліна і підставили свої шиї під мечі, проголошуючи, що вони радше помруть, аніж порушать закон свого Бога. Пілат не міг допустити доведення наруги до кривавої розв'язки, бо імператор, безперечно, зажадав би відповіді за будь-яку різанину. Він піддався і усунув образи, а юдеї запам'ятали слабке місце у його владі.

Пізніше він наказав, щоб якісь маленькі золоті щити, присвячені імператорові, були прикріплені назовні Іродового палацу в Єрусалимі просто для того, щоби роздразнити юдеїв у дитячій мстивості. Знову зібралися мешканці, тиснучи на нього своїми благаннями і додаючи такий виклик: «Тиверій, звичайно ж, не бажає, щоб наші звичаї були поруйновані, але якщо ти стверджуєш, що це саме так, то покажи нам наказ або послання або щось подібне, для того щоб ми перестали тебе непокоїти і обрали посланців, які піднесуть молитви до нашого пана». Ця погроза була дуже збентежливою, бо в Пілата були причини боятися того, що єврейське посольство до

імператора наскаржитья про його корупцію, побори та багато страт, які часто були насмішкою над справедливністю. І все ж таки він вперто відмовлявся чинити поступки. Тож євреї послали термінове прохання до імператора Цезаря, який негайно відповів, написавши розгніваного листа Пілатові. Цей досвід зіграв пізніше вирішальну роль. Під час допиту Ісуса простого згадування імені Цезаря було достатньо для того, щоб учинити впертого автократа юдейським податливим інструментом убивства (Івана 19:12).

Врешті-решт Пілат отримав по заслугах. Після різанини, яку він організував на горі Герізім проти самарян, які дійсно нічого поганого не вчинили, Пілата було зміщено намісником Сирії і було послано до Риму, щоб дати відповідь імператорові за численні злі вчинки. Хоча Тиверій помер ще до того, як Пілат ступив на італійське узбережжя, достовірно відомо, що імператор Гай Калігула засудив негідника, змусивши його самому виконати вирок через самогубство.

Антоній Фелікс, колишній раб, якого звільнив імператор Клавдій, став прокуратором Юдеї, Галілеї, Самарії і Переї 52 або 53 Р. Г. Тацит, римський історик, описує його як жорстокого розпусника, який насмілювався чинити всі види нечестивості, покладаючись на ласку імператорського двору.

Під час його служіння Павло став в'язнем і був відправлений до Кесарії Лісієм, тисяцьким (Дії 23:24-35). З вуст Апостола Фелікс почув урочисті слова застереження про справедливість, невинність, і майбутній суд (Дії 24:24, 25), і кожне слово було прямим обвинуваченням. Єврейка Друзілла, його третя дружина, раніше була одружена з царем Азізієм Емеським. Фелікс переконав її покинути свого законного чоловіка і вийти заміж за нього, язичника, таким чином спонукаючи її до подвійного порушення Закону Божого. (Друзілла з Агріпшою, її сином від Фелікса, загинула при виверженні Везувію 79 року.)

У той час коли Фелікс був прокуратором, було запущено в дію фінальний акт катастрофи. Він найняв убивць, щоб вони замордували первосвященника у Храмі, що було сигналом для незчисленної кількості замовних убивств, багато з яких було вчинено на вулицях і багато в Храмі. Убивства відбувалися щодня так, що мирні громадяни не наслідувалися покидати своїх осель. Поза містом збиралися великі банди грабіжників, найбільша (чотири тисячі чоловіків) під керівництвом «єгиптянина», на якого посилається тисяцький під час допиту Павла (Дії 21:38).

Фелікс розігнав цю банду, але вже не зумів відновити порядку. Подібні лідери поставали повсюди, вони бродили країною зі своїми прибічниками, грабуючи та вбиваючи і виправдовуючи свої нечестиві учинки тим, що вони начебто здійснені в ім'я єврейської свободи. 60 року Фелікса нарешті було відкликано до Риму, і якби не заступництво його брата, який мав майже необмежений вплив на Нерона, то наполегливі звинувачування юдеїв коштували би йому життя.

Після Фелікса намісником Юдеї став Порцій Фест. Свідчення Дій (розділи 25, 26) про те, що він був поміркованим і справедливим правителем, підтверджуються іншими історичними записами. Він, без сумніву, скасував би справу проти Павла, яка підтримувалася попри всі свідчення скорумпованим Феліксом (Дії 24:26, 27), якби Павло зголосився віддатися іншому судові перед юдеями, а не був уже передав апеляцію імператорові. Фест доклав усіх зусиль до винищення бандитів, але незабаром він за нез'ясованих причин помер десь в Юдеї. (Цар Агріппа, який згадується разом із Фестом [Дії 25:23-26:32] був Іродом Агріппою II, сином Ірода Агріппи I, про якого згадується у Діях, розділ 12. Ірод Агріппа II правив частиною Галілеї і Переї під час правління Феста. Повторюючи звичаї язичників, він підтримував кровозмісні взаємини зі своєю сестрою Бернікою. Під час

еврейської війни він зайняв сторону Веспасіана, хоча сам був євреєм. Він дожив до 100 року).

Гессій Флорій, про якого не згадується у Біблії, заслуговує все-таки на певне місце, оскільки саме за його адміністрування Єрусалим був розтращений повною катастрофою. Щойно він зайняв свою посаду 64 року, він утискував євреїв ще безсоромніше, аніж будь-який із його попередників. Йосиф проголошує: «Для нього малими здавалися прибутки з окремих осіб; він віддавав перевагу мародерствам цілих міст і руйнуванням цілих районів. Він мало не проголосив: «Грабіжництво — дозволено за тієї умови, що я отримаю свою частку зі здобичі».

Розслідування, проведене Цестієм Галлієм, мало не вилилися в догану для Флорія, але він вірив, що для уникнення покарання від імператора, йому варто підбурити євреїв до відкритого повстання. Тож він навмисно спровокував нещасних людей повстати. Він пограбував скарбницю Храму, вирізав тих, що зібралися для того, щоб розжалобити його нечестиве серце і вкінці добився того, чого хотів. Військова партія всередині євреїв перемогла і почала криваву помсту серед римлян. Це була остання боротьба, яка завершилася руйнуванням Єрусалиму і розсіюванням єврейської нації Титом, який став наступним імператором Риму.

В. Апостольські отці — апокрифи Нового Заповіту

280. Отці

Серед лідерів ранньої Церкви, які стали її наставниками після смерті Апостолів, були і ті мужі, які були навчені самими Апостолами, і через ту причину вважалося, що в них було особливе богословське знання і тому на них дивилися з особливою пошаною. Семеро з цих мужів досягнули визначної важливості, а їхні писання

трималися у такій високій пошані, що вони не лише дуже широко розповсюджувалися, але їх навіть читали поряд із апостольськими писаннями на привселюдних зібраннях церков. То були апостольські отці: Климент Римський, Варнава (супутник Павла), Герма, Ігнатій Антіохійський, Полікарп Смірнський, Папій Герраполський і невідомий чоловік, який просто записав, що він був учнем Апостолів. Усі книги, які претендують на те, що вони були написані цими чоловіками, датуються найбільш ранніми часами Християнської Церкви. Але в декількох випадках є сумніви про те, що вони дійсно були написані тими людьми, чиї імена вони носять. Усі вони були написані грецькою мовою.

Відповідно до традиції, Климент був третім єпископом церкви у Римі (Р. Г. 93-101). Деякі дуже пізні та дуже сумнівні свідки проголошують, що він помер мученицькою смертю.⁵ Дехто також заявляє, що він є тим Климентом, про якого згадує Павло у Филип'ян 4:3. Саме йому приписують послання, написане до коринтян церквою у Римі. Сам лист виявляє лише те, що його писала людина, яка мала великий вплив у римській громаді. Проте традиція чітко зазначає, що лист було написано Климентом.

Неповна копія цього послання була виявлена доданою до одного з наших найдавніших Біблійних манускриптів, підтверджуючи те повідомлення, що його часто читали привселюдно для повчання громади. Він складається з досить нескладних повчань зберігати мир між членами церкви.

У пізніший період два інші документи розсилалися фальшиво під ім'ям Климента. Один, *Климентові*

---

⁵ Українська церковна традиція стверджує, що Климент Римський був засланий римською владою у віддалену грецьку колонію Херсонес (на території теперішнього міста Севастополь). Але і тут Климент не припиняв проповідувати Христа. За це він був страчений і довгий час його мощі перебували в Херсонесі. — *Прим. перекл.*

проповіді, є безпідставною вигадкою, яка претендує на те, щоб бути правдивим оповіданням про успішну боротьбу Петра проти всіх фальшивих розвитків у Церкві. Інший, так звані *Апостольські Правила*, є серією приписів, які вшановують зовнішнє управління Церквою і претендують на те, що вони походять від Апостолів, але насправді є фабрикацією із третього століття.

Варнава, супутник Павла (Дії 9:27 тощо), проголошений багатьма свідками християнських старожитностей письменником листа, який називається Послання Варнави. Цей документ обговорює Закон Мойсея, але його аргументація є настільки особливою, що у нас достатньо причин для того, щоб сумніватися у авторстві Варнави. Письменник проголошує, що євреї ніколи не дотримувалися Закону правильно через те, що його треба було повністю витлумачувати духовно. Періодично він також виявляє невігластво щодо левитських обрядів, що було би неможливо для людини з підготовкою і досвідом Варнави. У будь-якому випадку послання датується принаймні від початку другого століття і воно так високо цінувалося, що часто читалося у церквах.

Певний Єрма називається стародавніми автором книги, яка передалася нам під назвою *Пастир Єрми (Пастир Генни)*. Давні записи зазначають, що це був Єрма, згаданий Павлом як член церкви в Римі (Римлян 16:14). Дехто навіть заявляє про те, що їм відомо, що він був братом Пія I, десятого єпископа Риму. Для будь-яких із цих тверджень немає жодних доказів.

Очевидно, книгу названо *Пастир* через те, що людина, зодягнена в пастирський одяг, з'явилася Єрмі, як посланець Божий, щоб передати видіння, напучення і притчі, які в тій книзі записані. Основна її тема — це доктрина про покаєння. Хоча дехто з раних учителів Церкви навіть вірив у те, що книга була натхненною, ця точка зору небезпідставно широко заперечувалася,

оскільки письменник не лише не згадує Імені Ісуса, але і говорить про Сина Божого лише випадково. І все-таки упродовж довшого часу її вважали за повчальну книгу і її багато людей читало.

Ігнатій був єпископом Антіохії в Сирії від 70 Р. Г. до 107 Р. Г. Посеред багатьох переказів, які позбиралися довкола згадок про нього, один каже про те, що його було засуджено до страти після суду в імператора Траяна в Антіохії. За загальною думкою, його відвезли відповідно до імператорського наказу до Риму, щоб бути вкиненим до хижих звірів. Під час довгої подорожі неприборканий мученик використовував свій вільний час для того, щоб написати певну кількість листів до різних церков, а одне до Полікарпа, тодішнього єпископа Смірнського.

Сім послань Ігнатія існують донині. Він звертається до церков у Ефесі, Магнезії, Траллії, Римі, Філадельфії і Смірні. Ігнатій з великим запалом викриває всі ересі і проголошує божественність Христа. Він також захищає ту точку зору, що єпископальна форма управління необхідна для представлення Христа.

Полікарп був єпископом Смірни упродовж багатьох років. Він особисто знав Апостола Івана і часто з ним спілкувався. Кажуть, що Іван поставив його бути єпископом Смірни. Дружба поєднувала його з єпископом Аніцетієм Римським, якого Полікарп навіть одного разу відвідав.

За Марка Аврелія жорстокість поганської ненависті проти християнської віри вилилася у ще кривавіші переслідування і виникла загроза, що вони поглинуть церкву в Смірні. Полікарпа було схоплено і суддя вимагав від нього, щоб він відрікся Ісуса. Під час свого захисту непохитний свідок промовив: «Чи я повинен відректися від свого Господа, Якому я служив упродовж 86 років, і від Якого не одержав нічого, окрім добра?» Його було засуджено до спалення і він помер 166 року. Він написав

послання до филип'ян, у якому він головним чином обговорює правила богобійного життя і застерігає проти ересей.

Папій, інший Іванів учень, був єпископом Гіраполісу у Фрігії, і кажуть, що він помер мученицькою смертю у Пергамі в той самий рік, що і Полікарп. З його головної праці, яка називається *Роз'яснення слів Ісуса*, збереглися лише фрагменти, які цитуються різними письменниками. Відповідно до його проголошення, він займався тим, що відвідував тих людей, які особисто бачили та чули Ісуса, і він записував слова Господа у їхньому цитуванні.

Історик Євсевій вважає, що про Папія «не були високої думки» і тому не є нечесним припускати, що його *Роз'яснення* одержали по заслугах, зникнувши. У нас є певна інформація про те, що він був палким захисником хліїазму і, звичайно ж, в тому питанні відійшов від доктрини Апостолів.

Послання до Діогнета, яке раніше приписували перу Юстина Мученика, було, безперечно, написано набагато раніше. Автор пробує переконати язичника Діогнета, що його упередження щодо християнської віри є безпідставними. Але у своїх аргументах він говорить про приписи Старого Заповіту так, наче вони були людською вигадкою і навіть частково нерозумними.

Писання апостольських отців не представляють високої цінності, окрім хіба що вони мають цінність історичну. Але вони мають високу цінність, як свідки раннього існування книг Нового Заповіту, з яких вони часто наводять цитати.

281. Апокрифи

Хоча до певної міри писання апостольських отців можна віднести до апокрифічних, стало звичним визначати за Апокрифи Нового Заповіту певний клас книг, які були менш цінними від попередніх. Певним є те, що жоден із

цих Апокрифів не датується раніше від 150 року, а багато з них були написані набагато пізніше. Загалом їхньою темою є життя Христа разом зі спорідненими фактами.

Якщо їх розглядати з точки зору походження, то вони поділяються на дві виразні групи. У першій групі ми бачимо євангельські оповідання, написані з точки зору еретичних спільнот, які не узгоджувалися з канонічними євангеліями або навіть відверто їх відкидали. Нам відомо про ці книги лише з писань християнських письменників. Жодна з них не дійшла до нас неушкодженою.

Так виглядає, що еретичні секти, після розвитку своїх окремих помилок, природно не могли використовувати канонічні книги Нового Заповіту у формі, яка була їм дана натхненними письменниками. Відповідно, вони або фальшували їх, або цілковито їх переписували з тим результатом, що всі твердження, які не узгоджувалися із їхніми ересями, зникали.

Безсумнівно, до цього класу належить Євангеліє від євреїв. Воно могло ґрунтуватися на Євангелії від Матвія, але всі ознаки вказують на те, що то була релігійна книга єбіонітів, які вважали, що Ісус — не більше як великий учитель моралі, і наполягали на тому, що дотримання Мойсеевого обрядового закону було необхідним для спасіння.

У нас є точніша інформація про Євангеліє від Маркіона, визначного лідера гностичної секти, яка притримувалася того, що лише Павлові послання містили правдиву доктрину, відкидаючи всі інші апостольські писання. Власне кажучи, він не міг іти за Павловим вченням, але спотворив апостольські листи, щоб вони узгоджувалися із антиномічними (тих, які опираються на закон) поглядами гностиків. Оскільки Лука був учнем Павла, то Маркіон прийняв його Євангеліє, але «очистив його від доктринальних спотворень», як він сам про це богозневажливо викладав і відкидав цілковито всі інші Євангелія.

Окрім цих двох документів, християнські письменники також згадують про Євангеліє від Петра і Євангеліє від єгиптян, але чітко їх не описують.

Друга група апокрифів завдячує своєму існуванню незаконному бажанню знати більше про певні фази життя Спасителя від того, що Святий Дух вважав за належне записати. Письменники були прямо спонукувані віруванням про те, що побожна підробка допускалася, якщо вона здійснювалася в інтересах Церкви. То була несвята допитливість, яка намагалася надати пікантну інформацію про такі питання, як молодість Марії, життя Ісуса від повернення з Єгипту до Його 12-річного віку, і Його життя від того часу до тридцятиліття.

Такі шахрайські оповідання, без сумніву, спрагло читалися, особливо посеред еретичних сект. Підробки виразно видають той дух, від якого вони походять. Багато розмальовані оповідання про чудеса, разом із негідними та аморальними епізодами, таврують їх, як вироби духа, який не має нічого спільного з Духом святості і правди, Який переважає у канонічних Євангеліях. На додаток до цього можна довести, що жоден із цих виробів не існував до 190 року.

Протоевангеліє від Якова (брата Господнього), написане грецькою мовою, вважається за найстарішу і, порівняно, найкращу з цих сумнівних книг. Її повна назва добре характеризує її зміст: «Історичний виклад того, як найсвятіша Матір Божа народилася для нашого спасіння». Звичайно, ця книга не була написана Яковом, братом Господнім. З-посеред іншого, вона зазначає те, що Марія народилася в Йоакима й Анни після багатьох років бездітності, що вона здобувала освіту в Храмі від третього року свого життя, що в дванадцятилітньому віці її за жеребкуванням було віддано під опіку старенького Йосипа, а в п'ятнадцятилітньому віці вона стала матір'ю нашого Господа.

Грецьке Євангеліє від Хоми претендує на висвітлення невідомих фактів із життя Ісуса, починаючи із п'ятилітнього віку до дванадцятилітнього, але оповідання складається із таких химерних і нездорових витівок, що воно справедливо вважається за єретичне. Його казки про дитя Ісуса мають на меті прославлення Його чудодійної сили. Проте вони так розходяться із святим характером Дитяти Христа, що вони огидні для християнських умів.

Євангеліє від Никодима, також написане грецькою мовою, у першій своїй частині має детальний звіт про допит Господа у Пілата разом із оповіданням про розп'яття і воскресіння. Друга частина містить фантастичну оповідь про Христове сходження в пекло і твердження про те, що після воскресіння Христа, Анна і Кайяфа під присягою проголосили перед Пілатом, що Ісус є по-правді Сином Божим.

В арабському оповіданні *Йосип Тесля*, Христа представлено, як такого, що переказує Своїм Апостолам усе, що було визначним у житті його названого батька. Стиль його є романтично химерним, банальним і нудним.

Арабське *Євангеліє про дитинство Спасителя* за змістом і стилем презентації дуже нагадує Євангеліє від Хоми. Його особливістю є оповідання про чудеса, нібито вчинені дитям Ісусом через Його матір.

Можливо, наймолодшим із цих апокрифів є два апокрифи, написані латиною: *Євангеліє про народження святої Марії і Історія про народження Марії і про дитинство Ісуса*.

До цієї групи також належать певна кількість писань, які імітують або Дії, або Об'явлення, або ж певні оповідання Старого Заповіту. Вони формують ту частину, яка називається християнською апокаліптичною літературою, і вони написані різними мовами. Ми просто згадаємо про деякі з назв: *Апокаліпсис Павла; Апокаліпсис Петра; Апокаліпсис Марії; Об'явлення Варфоломія;*

Вознесіння і видіння Ісаї; і Заповіти дванадцяти Патріархів. Вони рухаються у сфері поза думкою Писань і, частково, походять із Середньовіччя.

Деякі з апокрифів були відомі в Європі і їх читали ще в період Реформації, а інші апокрифи були за днів Лютера цілковито невідомими і їх знаходили, використовуючи сучасні дослідження з величезної кількості стародавніх манускриптів.⁶ Але навіть ті рукописи, які були відомі Лютерові, ним цілковито були відкинуті тоді, коли він перекладав Біблію, бо їхня релігійна цінність була навіть нижчою за Старозаповітні апокрифи. Навіть римська церква вважає їх негідними уваги.

Г. Манускрипти Нового Заповіту

282. Матеріали

Матеріали, якими користувалися письменники Нового Заповіту, називаються Іваном: чорнило і папір (2 Івана 12; 3 Івана 13). Ручки вирізалися із стовбурів очерету; чорнило було чорним, як про це зазначає його грецька назва. Папір, який в той час використовувався, виготовлявся із серцевини папірусу, який головним чином ріс у Єгипті. Серцевина розрізалася на тонкі смужки, які потім спресовувалися або склеювалися у два шари, які перехрещувалися. Цей матеріал був досить крихким і тому легко гинув. Жодна з книг, виготовлених із папірусу, не тривала упродовж і одного століття, навіть якщо нею користувалися час від часу.

Лише випадково певна кількість папірусових сувоїв збереглися до нашого часу у захищених сховищах єгипетських гробів і палестинських печер. Павло справді

---

⁶ До таких манускриптів, що представляють гностичну, еретичну літературу, безперечно, належить і Євангеліє від Юди. — *Прим. перекл.*

одного разу посилається на «пергаменти» (2 Тимофія 4:13). Тож резонно є припускати, що тут цим терміном позначено книгу, можливо, примірник Старого Заповіту, тому що пергамент був надто дорогим, щоби його використовувати для листування. В будь-якому випадку певні замітки ранніх письменників Церкви зазначають, що первісні манускрипти апостольських писань позникали до 150 року, бо на той час вже ніхто навіть не знав, коли їх востаннє бачили.

Але для використання в єврейських синагогах упродовж століть Старий Заповіт копіювався на пергамент для того, щоб забезпечити резонну тривалість дорогоцінних томів при постійному використанні. Оскільки християнські громади майже одразу зробили публічне читання Писань частиною своєї літургії, то ми можемо припустити, що вони також майже одразу почали використовувати пергаментові копії у своїх церквах. На додаток до цього багаті люди, безсумнівно, дозволяли собі розкіш мати такі дорогі книги для особистого використання у своїх домівках.

Пергамент отримав свою назву від міста Пергам у Малій Азії, у якому, як кажуть, цар Євменій (197-159 рр. до Р. Х.) винайшов процес вичинки шкур тварин у гладенький матеріал для писання. Але певним є те, що у такий спосіб шкури овечок та інших домашніх тварин використовувалися за багато століть до цієї дати. Цей дорогий матеріал головним чином використовувався для рукописних копій Біблії аж до того часу, поки в дев'ятому столітті не було винайдено процес виготовлення паперу з бавовни (такий папір називався дамаським). Полотняний папір з'явився через три століття.

Ті, чийм ремеслом було переписування Біблії, як правило, використовували дешевший і поширеніший матеріал. Власне кажучи, добрий пергамент був рідкістю, тож писар стирав попередній текст і використовував старий пергамент для нової праці. Такі манускрипти

називаються палімпсестами (кодексами, рескриптами, тобто переписаними кодексами). На них часом під другим записом можна розшифрувати попередній запис. Ясно, що матеріал, який використовувався для письма, може послужити для визначення його дати, принаймні приблизної.

На початку римляни і греки робили свої «книги», склеюючи листки разом на краях так, що утворювалася довга смуга, яка потім обгорталася довкола дерев'яної палиці. Юдеї також використовували такий процес зшивання (див. Луки 4:17; Ісус розгорнув книгу!). Для своїх синагог вони до цього часу готують такої форми сувой або рулони. У нас немає жодної повної рукописної копії Нового Заповіту у такому вигляді. Незадовго до четвертого століття поширеною практикою стало переплітати рукописні аркуші у знайому нам книжкову форму, оскільки всі головні відомі тепер манускрипти мають цю форму і називаються кодексами.

283. Кількість

Оскільки кожне велике місто Римської імперії охоче ставало центром літературної діяльності, у якій переписування книг було визнаною гілкою ремесла, то будь-яка людина, яка бажала володіти Новим Заповітом і мала для цього необхідні статки, могла дістати його копію. Оскільки сума грошей мала бути значною, то багато християн мали задовольнятися копіями частин цієї дорогоцінної книги, такими, як чотири Євангелія або Послання Павла. Лекціонерії, призначені для використання під час служб Божих, містили лише призначені уроки з Писань. Деякі з них були *евангелістарії*, тобто складалися з євангельських уроків, а ті, що пропонували вибірки з Дій і Послань, були *праксапостолями*.

Безперечно, свідченням Божого Промислу є те, що вражаюча кількість дорогоцінних кодексів Нового

Заповіту була збережена, незважаючи на замішання бурхливих століть. Якщо поєднати усіх грецьких і римських письменників, то в нас і близько не буде стільки багато стародавніх копій, скільки ми маємо з Нового Заповіту і його частин. Для досліджень найславетніших філософів, істориків і поетів язичницького світу у нашому розпорядженні в кожному випадку є ледь півдюжини копій. Але дослідники текстів, викладених натхненними євангелістами і Апостолами, мають у своєму розпорядженні понад 2300 манускриптів Нового Заповіту або його частин. Не є цілком неймовірним і те, що можна все ще знайти деякі цінні додатки у великих бібліотеках Європи і Азії, які ще не повністю є дослідженими.

284. Літери

Відповідно до стилю письма всі кодекси поділяються на два великих класи, які називаються відповідно *унціальними* і *курсивними*. Унціальні, також відомі як *маюскульні* кодекси, найдавніші рукописи, які є в нашому розпорядженні, написані в цілому великими літерами. (Звідси походить і їхня назва: латинське слово *унція*, тобто одна дванадцята, позначає дюйм і таким чином використовувалося для назви великих літер алфавіту, які також називалися *маюскулами*, «великими»). Стародавні копіювальники не розділяли ані слів, ані речень, вони розривали слова на кінцях рядків, не зважаючи на склади, і їм нічого не було відомо про пунктуацію. Терпляче вони вимальовували одну літеру за іншою, пишучи на одній сторінці одну, дві, рідше три колонки. Такі книжки було важко читати, хоча й стиль написання був досить простим. Якою головоломкою була би кожна сторінка нашої Біблії, якби вони були видрукувані у такому стилі:

ПРИСТОЛПРИІСУСОВІМЛОНІБУВОДИНЗ
ЙОГОУЧНІВЯКОГОЛЮБИВІСУС

ОТЦЬОМУКИВНУВСИМОНПЕТРО
ТАЙШЕПНУВЗАПИТАЙХТОБТО
БУВЩОПРОНЬОГОКАЖЕВІН (Івана 13:23, 24).

Через такі манускрипти ранні церкви призначали спеціальних читців, яких називали ще анагностами, які були навчені читати на службах ці уроки. Також природно ставалося, що вчені мужі не погоджувалися про належне поділення слів і речень. Про деякі місця дискусії тривають і донині.

Копіювальники так і не навчилися розпізнавати та використовувати правила пунктуації, які були винайдені деякими давніми грецькими вченими. Дещо справи поліпшилися після винаходу Євталієм Олександрійським правила, щоб кожен рядок манускрипту містив лише ті слова, які мали промовлятися разом (це називалося стихометрія від грецького слова *стихос* — «рядок»), бо навіть тоді слова залишалися нерозділеними. Для того щоб заощадити місце, словесні групи, які формували рядки, пізніше просто розділися крапками, і з поступовим додаванням різних крапок, до яких додавалися інші позначки, розвинулася система пунктуації.

Друга група кодексів, яка називалася курсивними, або ж *мінускулами*, записувалися таким видом шрифту, у якому форми великих літер заокруглювалися і таким чином ставали легшими для письма. Оскільки вони також виглядали меншими за унціальні літери, то природно, що їх називали *мінускульними* «маленькими». У кодексах цього класу слова також писалися окремо і поступово додавалися усі грецькі розділові знаки.

Найстаріші курсивні манускрипти, які в нас є, датуються дев'ятим століттям, а деякі унціальні сягають четвертого століття.

Г. Варіантні читання грецького Нового Заповіту

285. Походження

Якщо євреї завжди наполягали на найбільш педантичному піклуванні щодо виробництва Біблійних манускриптів, так що єврейські кодекси Старого Заповіту виявляють незвичайно малу кількість варіантних читань, то копіювальники Нового Заповіту працювали без прийнятих правил і, можливо, здійснювали свою працю відповідно до своїх особистих ідей і бажань.

У наші дні ніхто не очікує знайти друковану книгу без кількох помилок. Деся ви виявите букву не на своєму місці, а деся непотрібну букву або розділовий знак, або навіть і слово. І все-таки сумлінний видавець, перед тим як почати друк, знову і знову піддає свої сторінки найретельнішій перевірці.

Праця людини, яка переписує книги, є ще механічнішою і помилки там робити набагато легше, тому що розум у той час, коли рука виводить букви, часто зайнятий іншими думками. На додаток до цього, мабуть, рідко траплялося те, що хтось уважно переглядав нову копію для виправлення помилок. Тож досить природно так ставалося, що тоді, як копіювальники, або мимоволі, або навмисно змінювали текст, то поступово з'явилася велика кількість різних читань.

Ненавмисна зміна могла статися у копіювальника тоді, коли він невірні читав текст або пишучи під диктовку, він невірні розумів людину, яка диктувала текст. Він навіть міг допустити якусь несвідому зміну під час письма, хоча й одержував вірно диктовані слова.

Навмисні зміни майже без жодних винятків ставалися під час чесних спроб або виправити те, що видавалося невірним копіювальникові, або додати те, що здавалося

пропущеним, або гармоніювати уявні протиріччя. Дуже рідко видно, що тексти манускрипту фальшувалися навмисно в інтересах якоїсь ересі. Якщо таке траплялося серед еретичних сект, то православна церква була шокована такою святотатственною наругою над божественним Словом.

Більшість варіантних читань виникли під час перших трьох століть. 240 року у вченого дослідника Орігена вже була причина оплакувати те, що різноманітні манускрипти так сильно відрізнялися. Після того до кодексів, які використовувалися у церквах, ставилися уважніше і таким чином текст набув визначеної форми.

286. Характер

Усі варіанти тексту Нового Заповіту діляться на три групи, відповідно до їхнього походження, оскільки вони постають або через пропуски, або через додатки, або через непорозуміння.

Пропуски, вірогідно, могли траплятися тоді, коли два рядки з кодексу, з якого письменник робив копію, завершувалися тим самим словом. Його око могло скознути із закінчення другого рядка на третій рядок, і таким чином його копія показувала би розрив.

Додатки теж поставали з різних причин. Наприклад, дуже легко ставалося, що в паралельних текстах Євангелій слова, взяті з одного Євангелія, вставлялися в інше. Інколи власник манускрипту вписував ці додатки між рядками або на полі, і наступний копіювальник робив їх частиною тексту. Інколи копіювальники цитували тексти Старого Заповіту повніше від оригінальних письменників. Оскільки перші слова недільних читань у лекціонаріях часто дещо змінювалися, як наприклад, дописуванням імені Ісус замість займенника Він, то ці зміни часом вкрадалися у текст повних копій. Важливішими є ті

додатки, які ввійшли в текст з інших джерел і були перекладеними у ранніх версіях.

Таким чином, найранніші манускрипти пропускають славослів'я наприкінці Господньої молитви (Матвія 6:13), як це роблять і декілька давніх версій. Оскільки жоден манускрипт не містить цього славослів'я у паралельному місці (Луки 11:4), то було припущення, що перше воно використовувалося для завершення молитви у публічному Богослужінні і звідти додавалося до тексту Матвія. Подібним чином слова 1 Івана 5:7 («Бо трое свідкують на небі...») пропущено в усіх ранніх грецьких манускриптах. Їх можна знайти лише в деяких латинських копіях і в двох грецьких кодексах дуже пізнього датування. Лютер не перекладав цих слів; вони були додані до його версії після його смерті. Переглянуті версії Біблії англійською мовою їх пропустили також.

Непорозуміння про текст, який розміщено перед очима копіювальника, були можливими не лише через те, що певні грецькі літери є дуже подібні за формою, але радше через те, що певні слова зазвичай писалися у скороченій формі, а скорочення не завжди легко розрізнати.

Приклад першого виду розташовано в Римлян 5:1, яке деякі манускрипти викладають: «Ми маємо мир із Богом», тоді коли інші викладають: «Маймо мир із Богом». У грецькому тексті відмінність полягає у єдиній літері слова, яке позначає «мати»; у грецькому алфавіті є одна буква для короткого звуку о, а інша позначає довгий звук, і ці два звуки використовуються для розрізнення способів дієслів у такий спосіб, який зазначений перекладами, наведеними вище.

Приклади другого виду трапляються, наприклад, тоді, коли копіювальники змішували абрєвіації до слів *Бог* і *Син*. Таким чином у Івана 1:18 деякі кодекси читають: «Єдинородний *Син*», а інші: «Єдинородний *Бог*». Подібним чином слова «Церква *Божя*» у Діях 20:28 часом прочи-

тувалася як «Церква *Господня*», а в 1 Тимофія 3:16 можна було помилитися щодо слів «*Бог з'явився*» і «*Який з'явився*».

287. Кількість і важливість

Оскільки кожен манускрипт виявляє свої окремішні помилки, порівняння чисельних кодексів вилилося у величезну акумуляцію варіантних читань. Нині їх кількість досягла числа 150 000. Але ця кількість включає всі відмінності, які знаходяться у манускриптах, навіть такі дрібні, як-от: помилки правопису, інший порядок слів, і різний правопис одного і того самого слова. Ці дрібні відмінності формують величезний корпус варіантних читань і переважно вони є такими незначними, що на них навіть не зважають у найповніших критичних виданнях Нового Заповіту і, звичайно, їх неможливо було би відстежити в будь-якому із перекладів.

Компетентні дослідники переконують нас, що з усіх цих 150000 читань, не більше чотирьохсот відчутно впливають на значення місця, у якому вони трапляються, і лише 50 з 400 мають значну важливість з однієї причини або з іншої. Але навіть ті 50 читань не грають ніякої ролі щодо доктринального змісту Писань. Жодна стаття віри і жодне повчання до благочестивості життя не змінюється і не скасовується.

Далекі від того, щоб виправдовувати будь-який неспокій з нашого боку, маса належно обдуманих варіантних читань служить для того, щоб наголосити на тому, що Бог вжив особливих заходів для того, щоб зберегти Його дорогоцінне Слово, спричиняючи те, що було зроблено так багато копій, щоб їх не можна було зруйнувати навіть за тих днів, коли це намагалися здійснити жорстокі вороги Християнства. Жоден твір грецьких або латинських письменників не дає стільки різних читань,

як Новий Заповіт, тому що жодна книга з давніх днів не була поширена стількома копіями, як ця. І коли копії множилися, то кількість читань природно зростала.

На додаток до цього, характер варіантних читань є свідченням Божого Промислу. Оскільки копіювальники головним чином виконували свою роботу як ремесло, все одно тексти Нового Заповіту залишалися в їхніх руках практично незмінними. Таким чином, ми можемо почуватися певними того, що у нас справді є вірний текст Нового Заповіту. Якби лишень зберігся за всі століття перед винаходом друкарства лише *єдиний* манускрипт, то жодні резонування не змогли би стишити страху про те, що текст таким чином збережений, міг бути зміненим. Але оскільки сотні манускриптів показують практично один і той самий текст, то вони голосно свідчать про те, що в нас усе ще є слова євангелістів і Апостолів точно так, як вони були спершу записаними.

Д. Версії Нового Заповіту і цілої Біблії

288. Необхідність

За днів Апостолів і довший час після них, грецькою мовою говорили в цілій Римській імперії і її розуміли. І все-таки незабаром в певних регіонах відчувалася потреба перекласти Біблію, особливо Новий Заповіт, на мову, яка була найбільш зрозумілою звичайним людям. У такий спосіб між другим і п'ятим століттям було зроблено певну кількість перекладів, які мають велику цінність для дослідження первісного тексту.

Як і кожен переклад є певним чином коментарем Біблії, ці давні версії надають дуже цікаві дані про розуміння Писань, яке переважало серед певних груп християн. Але вони є набагато важливішими помічниками для віднов-

лення первісного тексту. Оскільки деякі з них були зроблені задовго до того часу, коли були переписані наші найстаріші манускрипти, то зворотній переклад на грецьку мову приводить нас до найбільш ранньої форми тексту. Чим краще такий переклад передавав смисл оригіналу на ідіомах мови, тим меншою є цінність для текстуальної критики. Якщо версії допускали рабське наслідування оригіналу, то останній можна було відтворити без особливих зусиль. Безперечною є одна послуга, яку надає кожна версія — вона покаже, що було пропущено в тексті, або додано до тексту, яким користувався перекладач.

289. Латинські версії

Перша латинська Біблія називалася Італа, тому що вважалося, що вона була зроблена в Італії. Однак через те, що церква в Римі використовувала під час своїх публічних служб упродовж двох століть грецьку мову, а християни в Північній Африці головним чином користувалися латиною, то більш імовірним є те, що в Італи — африканське походження. У нас немає повного тексту цієї версії, а лише ті фрагменти, які трапляються в писаннях латинських отців. Окрім того, здається, що Італа ніколи не користувалася великою популярністю, бо ті, що користувалися нею, зазвичай посилалися на грецький оригінал. Це пояснює той визначний факт, що кожен вважав, що має право робити ті зміни у цій версії, які забажає, аж допоки стала очевидною потреба у цілковитому перегляді цієї версії.

Єпископ Дамас Римський взявся до цієї справи 383 року і призначив відповідальним за неї ученого Ієроніма. Вибір був вдалим, бо Ієронім був не лише дуже обдарованою людиною, але й набув відмінного робочого знання і грецької мови, і єврейської. Він одразу розпочав свій

тяжкий труд і одразу зробив цілковито новий переклад Старого Заповіту. У Новому Заповіті він мудро опирався спокусі відкласти Італу, і притримувався її якомога ближче для того, щоби не образити ненавчених. Хоча його велика обачність не завадила штормові критики, незаперечна цінність його перекладу забезпечила цій версії стрімке розповсюдження і у восьмому столітті воно стало відоме як *Вульгата*, тобто загальноживана версія.

Подальша історія цієї версії є дуже цікавою. На час Карла Великого в неї вкралося дуже багато помилок через неуважність копіювальників і 802 року великий імператор наказав Алкуїну переглянути її і виправити. Але наскільки нам відомо, цей захід не приніс тривалих результатів. Вульгата була найпершою надрукованою книгою Європи. Вона була видана 1455 року Гютенбергом і Фаустом в Майнці. Це рідкісне видання Біблії називають Біблією Мазаріні, бо перший примірник, який усе ще існує, було розташовано в бібліотеці кардинала Мазаріні.

Коли винайдення друкарського верстата уможливило стрімке множення копій, дефекти цієї версії стали зовсім нестерпними. Тридентський Собор (1545-1563), який насмілювався учинити Вульгату основою своєї теології, відклав первісний текст і порадив здійснити його ревізію. Але цього не сталося аж до 1590 року за папи Сикста V. У хвалькуватій буллі Сикст наказав, щоб це видання Вульгати вважалося єдиним стандартом віри і моралі, проклинаючи будь-кого, хто насмілиться змінити його або видати інший текст Біблії.

Щойно було видано, може, сотню примірників, як виявилось, що це «непомильне» видання, на жаль, було спотворене чисельними помилками різного виду. Деякі з них було виправлено пером і чорнилом, а інші були заклеєні смужками паперу. Коли більше людей читали цю книгу, то кількість виявлених помилок зростала у жахливих пропорціях. У великому поспіху ад'ютанти папи

прагнули одержати назад усі продані примірники і їм майже вдалося зруйнувати ціле видання. Для того щоб зберегти обличчя папи, винним було визнано видавця, а також швиденько було підготовлено нове видання, яке було видано 1592 року за Климента VIII. Від того часу ця Клементина стала офіційною версією, надрукованою Римською Церквою.

290. Сирійські версії

Найбільш рання сирійська версія відома нам під назвою *Пешіто*, тобто «проста», через її просту, чітку мову та стиль. Вона, можливо, з'явилася наприкінці третього століття і використовується донині на публічних службах сирійської церкви, хоча з плином століть мова народу дуже змінилася. Всі вчені однак згодні в тому, щоби вважати Пешіто за найкращу з усіх давніх версій. Вона не лише з великою точністю відтворює смисл тексту, але й також говорить найчистішою сирійською мовою. Незважаючи на свій вік, вона не стала відомою в Європі аж до 1522 року. Її було видруковано вперше у Відні 1555 року коштом імператора Фердинанда I.

Друга сирійська версія, *Філоксеніана*, датується 508 роком. Її було підготовлено на пропозицію єпископа Філоксена Мабузького із Сирії. Як переклад, вона значно поступається, бо з рабською точністю відтворює грецький текст.

291. Версії коптською, ефіопською і вірменською мовами

У другому столітті в Єгипті коптські переклади з'явилися трьома діалектами: саїдським (або ж тебаїкським), мемфіським і башмурикським. Нам дуже мало відомо про їхнє походження.

Ефіопія була християнізована на початку четвертого століття. Корабельна команда, яка висадила на узбережжя Абіссинії, була замордована місцевими дикунами. Пощадили лише двох християнських юнаків, Фрументія і Едесія. Фрументій прекрасно скористався своєю нагодою для проповідування Євангелія. Потім його було рукопокладено Олександрійським патріархом на єпископа ефіопського і він став відомий як Авва Салама. Християни Абіссинії все ще зберігають про нього пам'ять.

Відповідно до традиції він також був автором ефіопської версії Біблії, яка високо шанується вченими за її точність і красу. Діалект, на якому вона була написана, вже заміщений іншим діалектом, але абіссінці все ще використовують на публічних службах давню версію.

Аж до п'ятого століття вірмени використовували сирійський алфавіт і, можливо, сирійську Біблію. Але коли 388 року патріархом став Ізаак, він спонукав свого друга Місроба, щоб той став невтормним місіонером і цей чоловік винайшов алфавіт для вірменської мови. Потім обоє цих мужів співпрацювали у ділі перекладу Біблії. Ізаак взявся за Старий Заповіт, а Місроб відповідав за Новий Заповіт.

292. Готська версія

Германські племена, які називалися вест-готами (візіготами), поселилися в третьому столітті вздовж нижньої течії Дунаю і там вони потрапили під вплив християнства. Честь бути їхнім Апостолом приписується Ульфїлі (або радше Вульфїлі, «Вовченяті»), предків якого було захоплено готами в полон у Каппадокії. Оскільки батьки Ульфїлі дали йому освіту відповідно до грецьких стандартів, то він був добре кваліфікованим для того, щоб стати учителем християнської віри. На жаль, він належав до секти аріан, які заперечували божественність Христа. 313 року його було рукопокладено єпископом готів і він

служив таким чином до 383 року. Винайшовши алфавіт для готської мови, він для свого народу переклав цілу Біблію. Але кажуть, що він пропустив книги Царів, оскільки вони були сповнені оповіданнями про війни і це могло учинити його войовничих одноплемінників ще більше некерованими. Ця версія збереглася лише фрагментарно.

293. Старі версії пізнішого датування

Певна кількість версій з'явилися якраз на початку Середньовіччя. Вони маловартісні для текстуальної критики, оскільки жодна з них не ґрунтується на дуже ранніх манускриптах. Грузини, які прийняли алфавіт після вірменів, одержали свою версію Біблії на початку шостого століття. Перші арабські версії, як і перські, завдячують своєму існуванню поширенню ісламу. В Аравії, Сирії і Єгипті магометанські завойовники нав'язували усім своїм жертвам свою мову так, що незабаром вони перестали використовувати свої попередні Біблії. Але в Персії, де християни до того часу використовували сирійську версію, під впливом магометанства почала процвітати перська мова і це спонукало християн перекласти Біблію на свою рідну мову. Слов'янський переклад було зроблено на початку дев'ятого століття двома братами із Солуні, Кирилом і Мефодієм, які провадили місійну працю посеред слов'ян.

294. Передреформаційні версії

Під час того періоду, коли Європа перебувала під ігом папства, діло поширення Біблії поволі затихло. Зі зростанням пустих людських доктрин, усе робилося для того, щоб зупинити будь-яке бажання звичайних людей ознайомитися з Біблією їхньою рідною мовою. Не в

інтересах захисників папських претензій було розвіювати морок невігластва звичайних людей, даючи їм в руки Біблію. Від самого початку папізм водився духом, який пізніше видавав укази про заборону читання Біблії.

Оскільки в Середньовіччя священники та монахи були єдиними освіченими людьми, то природно, що знання Біблії посеред звичайних людей пропало. Переклади, які здійснювалися за згодою священства, були або обмеженими до малих частин Біблії, таких, як Псалтир тощо, або ж вони передавали лише історичний зміст Біблії у поетичному переказі. Всі реальні зусилля зробити Біблію доступною для мирян робилися всупереч виразному протистоянню ієрархії.

Найцікавішим із поетичних переказів є *Геліанд*, тобто Спаситель, написаний давньосаксонською мовою. Своєю з'явою він завдячує визначному місіонерському зусиллю Луїса Побожного, сина і нащадка Карла Великого. Силою зброї великий імператор змусив саксонські племена прийняти зовнішній вигляд християнства. Але хоча вони і промовляли ім'я Христа та імена святих, їхні серця все ще залишалися сповненими думок про давніх богів, Вотана і Тора, і їхні старі язичницькі пісні співалися далі. Луїс користувався довірою саксонців через своє м'яке правління і він вирішив скористатися своїм впливом для релігійних цілей. Тож, можливо, десь після 830 року він наказав своїм ученим працювати над тим, щоб викласти Біблійні оповідання у поетичній формі, сподіваючись, що вчинений у такий спосіб Геліанд займе місце язичницьких пісень. Майже за двісті років до того, Кедмон Англійський, відомий як батько англійської пісні, написав подібну поему англо-саксонською мовою.

Упродовж Середньовіччя, де лишень поставала рішуча опозиція до ієрархії і так звані предтечі Реформації здобували послідовників, то там, як правило, як основа для нападів використовувалася Біблія і там вона

перекладалася на зрозумілу мову. Навіть секта катарів (які також відомі під назвою альбігойці), яка дуже процвітала під час 12-ого століття, мала принаймні Новий Заповіт у перекладі на прованську мову. І хоча доктрина цієї секти була повним відступництвом від християнської віри, їхній Новий Заповіт не показує жодних ознак фальсифікацій. Катари зникли без сліду. В минулому столітті було знайдено їхній переклад Біблії.

У другій половині 12-ого століття, чоловіком на ім'я Вальдез, побожним громадянином Ліону, який забажав досліджувати Писання, після того як почув читання Євангелія на публічних службах, була заснована секта вальдензіан. Хоча вальдензіани не мали чіткого знання про Євангеліє, Біблія показала їм помилки багатьох пап'єських догм. Вальдензіани були ревними у поширенні Писань і тому переклали їх на мову свого народу.

Те, наскільки сильно ієрархія боялася цих спроб вальдензіан, було показано її спробою знову вихопити Біблію з рук мирян. 1229 року Тулузький Собор заборонив мирянам читати Писання будь-якою мовою. 1244 року Тарагонський Собор постановив, що ані священники, ані миряни не повинні читати Біблії на романському діалекті. Це — перші дві заборони Біблії, які були видані антихристом! Будучи немилосердно переслідуваними, вальдензіанська секта все-таки продовжувала існувати. Донині церкви цієї конфесії можна розшукати в італійському П'ємонті.

В Англії, де королі і Парламент упродовж певного часу терпіли ярмо ієрархії, вчений Джон Вікліф із Оксфорду почав підносити свій голос проти папізму 1360 року. Він зумів дуже чітко побачити те, чому Рим був церквою антихриста. Він змушений був пережити важкі переслідування від захисників Риму і помер 1384 року, як знеславлений і безчесний муж, затаврований як еретик. Він переклав цілу Біблію на англійську мову, але не з оригінальних мов, а з Вульгати.

295. Німецькі версії

Було би помилкою вірити в те, що до Лютерової Біблії не було зовсім перекладів Біблії німецькою мовою. У тихому відокремленні монастирів досить велика кількість побожних мужів провадила свій вільний час у перекладі Святої Книги. Коли почалося друкарство книг, видавці насмілювалися не зважати на заборони церковних соборів і виставляли на ринок Біблії німецькою мовою. Наразі в нас є 17 Біблій німецькою мовою (14 високою і 3 низькою німецькою мовою), які були надрукованими в період між 1466 і 1522 роками.

Але цим перекладам не вдавалося стати популярними і вони не справили тривалого враження на народ. Мова, яка використовувалася перекладачами, була дуже дивною, а окрім того, вся їхня праця зосереджувалася на Вульгаті, а не на оригінальних текстах. Багато невірних перекладів, зроблених у Вульгаті, не лише повторювалися, але й до них додавалися інші через невмілих перекладачів.

Таким чином, для шедевру Лютера залишалося багато місця. В той час, коли його переховували в безпечному місці від його смертельних ворогів у Вартбурзі, невтомна діяльність його розуму знайшла задоволення у цілковитому присвяченні себе тому зусиллю, через яке Реформатор усе ще справляє живий вплив на Християнську Церкву більше від будь-якої іншої фази його праці. 18 грудня 1521 року він повідомив свого друга: «Я збираюся перекласти Біблію німецькою мовою». Безсумнівно, він одразу почав працювати і безупинно трудився над цим великим завданням, бо коли він повернувся через три місяці до Віттенбергу, то із собою привіз німецький текст Нового Заповіту і видав його у вересні 1522 року.

Багато інших завдань у той час потребували уваги цього великого мужа, — тож переклад рухався повільніше. 1523 року було видано книги Мойсея; потім 1524 року з'явився

Псалтир, а книга Пророків 1532 року. Решта книг Біблії були вперше надруковані у першому повному виданні німецької Біблії 1534 року.

Від того часу в німецького народу є Біблія, яка за своїм класом перевершує всі Біблії, перекладені на будь-яку мову. Всі компетентні критики визнають, що вона — неперевершена. Величний результат був наслідком частково Лютерових дарів і вченого таланту, але найбільше його суворої відданості здоровим правилам тлумачення. З одного боку він проголосив: «Я не відкладав надто вільно буквального значення, але пильнував, як і мої помічники, щоб буквально зберігати слово там, де в нього є особливе значення і не відходити від нього так вільно». Проте з іншого боку він користувався такими міркуваннями:

Не треба питатися у літер латинської мови, як розмовляти німецькою мовою, як це роблять ці віслюки [його злісні папістські критики], але треба питатися про це у матері вдома; у дітей на вулиці; у неосвіченої людини на ринку; треба спостерігати за їхніми вустами; за тим, як вони говорять, і перекладати відповідним чином. Тоді вони зрозуміють і знатимуть, що до них говорять німецькою мовою.

Для того щоб продемонструвати, як він дотримувався цього здорового принципу, розказують про один випадок, коли він попросив м'ясника забити та розбирати певну кількість овечок у його присутності для того, щоб навчитися, як цей ремісник називав різні частини тварини. У нього не було наміру надати буквальный переклад, який ніхто з німців не зрозумів би. Його ціллю було передати правдиве значення священного тексту відповідними німецькими ідіомами.

Використовуючи своє виняткове судження, він також уникнув небезпеки обирання одного з багатьох німецьких діалектів як засобу висловлення. З тонким відчуттям

доречності, він вибрав стиль, який використовувався німецькими канцеляріями, у тій формі, якою користувалися в електораті Саксонія, центральній провінції Німеччини. Ця говірка була розвиненою, тому що численні двори потребували посередника вираження вільного від особливостей багатьох діалектів. У своїх *Застільних розмовах* Лютер каже: «Я говорю, як у саксонській канцелярії, як говорять усі князі і королі Німеччини. Всі імперські міста, всі двори пишуть так, як це робить канцелярія нашого саксонського правителя; тому це найбільш загальна німецька мова».

Це не означає, що Лютер виявив, що цією говіркою користувалися люди. Радше його геній учинив її спільною мовою німців, облагородивши та удосконаливши її у своєму перекладі Біблії. Його справедливо називають творцем сучасної німецької літературної мови і його Біблія донині залишається неперевершеною моделлю цієї мови. У виконанні цього великого діла, Лютер виявив невтомну терпеливість і абсолютну точність. Він каже: «З нами часто бувало, що ми шукали якесь одне слово і роздумували про нього упродовж чотирнадцяти днів, трьох, чотирьох тижнів; а інколи ми його навіть так не знаходили. У Йова ми, магістр Филип [Меланхтон], Аврогаллій і я, трудилися так наполегливо, що ледь могли завершити три рядки за чотири дні».

Потім Лютер невтомно працював над удосконаленням і прикрашенням своєї версії. Хоча він був обтяжений багатьма вимогами свого часу, йому вдалося видати ще вісім видань (у 1535, 1536, 1538, 1539, 1540, 1541, 1543 і 1545 роках), кожне з яких носило на собі чіткі ознаки його невтомного пера. Для підготовки першого видання Лютер прийняв допомогу Меланхтона. 1539 року він заручився підтримкою певної кількості учених для детального перегляду перекладу. Серед його радників були такі мужі, як: Йоган Бугенгаген, Юстус Йонас, Круцігер, Матеас

Аврогаллій і Филип Меланхтон. Георг Рьоер служив коректором. Періодично деякі іноземні вчені, які відвідували Віттенберг, простягали свою руку допомоги. Але кінцеве рішення завжди залишалося за Лютером, так що вся честь настільки, наскільки вона може належати людині, належить Лютерові.

Наведені раніше дати Лютерових видань переконливо показують, що німецька Біблія швидко стала найпопулярнішою книгою в Німеччині. Для дальшого доказу можна зазначити, що три тисячі перших примірників Нового Заповіту були продані за три місяці, що не менше 17 видань цієї частини Біблії було випущено різними видавцями до 1534 року, і що 52 інших перевидання з'явилися в різних містах, виявляючи те, що видавці не пропускали цієї нагоди для швидкого і надійного прибутку. Тож не дивно, що німецька мова Лютера поширилася і засвоїлася так стрімко.

296. Англійські версії

Історія Вільяма Тиндейла (1484-1536) є ілюстрацією близького зв'язку між Лютеранською Реформацією і ділом перекладу Біблії на англійську мову. Тиндейла почали підозрювати в ересі, бо він прийняв і захищав фундаментальні правди, які лежали в основі Реформації. Після того як він розпочав перекладати Новий Заповіт на англійську мову і йому почала загрожувати інквізиція, він утік з Лондона в Європу.

Оповідання про його перебування у Німеччині не є досить чітким, але він, звичайно, відвідав Віттенберг і чув того чоловіка, бесіди якого послужили до відкриття його очей у Англії. Не можна сумніватися, що він також здобув таким чином чимало користі і для свого перекладу Біблії. Нам відомо, що він переклав багато заміток на полях

Лютера разом із частиною Лютерові передмови до Нового Заповіту, і видав ці фрагменти у першому виданні Нового Заповіту.

Тиндейл довірив свій манускрипт видавцеві у Кельні. Але після того, коли перші десять аркушів вийшли з-під верстата, його вороги знову оточили його так, що він ледь врятував своє життя і майно. Врешті-решт йому вдалося надрукувати Новий Заповіт у Вормсі (1525 р.). Шість тисяч примірників було доставлено до Англії і їх було радо розкуплено, хоча і не без сильної опозиції, оскільки Генріх VIII, запеклий ворог Лютера, не міг стерпіти книги, яка так очевидно своїм існуванням⁷ завдячувала впливові великого Реформатора. Все-таки п'ять видань Тиндейлового Нового Заповіту побачили світ упродовж чотирьох років, і він також завершив 1530 року переклад П'ятикнижжя.

Коли Тиндейл відкрито визнав свою причетність до нового видання Нового Заповіту, який було видано в Антверпені 1534 року, його було заарештовано і ув'язнено в Антверпені на вимогу англійського уряду. Після півтора року життя у в'язниці, його було задушено, а тіло спалено.

Версія Тиндейла залишалася основою для всіх наступних англійських перекладів Біблії. 1535 року було видано першу повну англійську Біблію у перекладі Майлза Кавердейла, який раніше допомагав Тиндейлові у його праці. Біблія Кавердейла формує основу для Великої Біблії, виданої 1540 року на пропозицію Томаса Кренмера, першого протестантського архієпископа Кентерберійського.

На противагу цим Бібліям у 1560 році з'явилася Женевська Біблія. Її упорядниками були певні англійські протестанти, які втекли в Європу під час правління (1553-

---

⁷ Тут, очевидно, мається на увазі існування в англійському перекладі. — *Прим. перекл.*

1558 pp.) королеви Марії («кривавої Мері», доньки Генріха VIII). Притулок знайшли вони у Швейцарії, де насолоджувалися гостинністю таких само протестантів. Кальвін і Беза, правлячі мужі Реформатської Церкви, своїм авторитетом підтримали новий переклад. Нотатки, додані до Женевської Біблії, передають дух тих лідерів. Ця версія пережила 117 видань і використовувалася у багатьох церквах аж до 17-ого століття.

Коли на англійський трон зійшов Яків I, то він одразу (1604 р.) скликав лідерів різноманітних партій і радився з ними про добробут співдружності. То була Гемптонська Дворова Конференція. Її найважливішим рішенням було те, що треба було підготувати нову версію Біблії. Внаслідок цієї домовленості і як голова церкви Англії, Яків доручив цю важливу справу товариству 55 вчених, які цю роботу розділили між собою. Вони зустрічалися тоді, коли вже було завершено якусь частину, щоб обговорити її та схвалити. Вони брали до уваги існуючі англійські переклади і також певну кількість версій іншими мовами.

Таким чином з'явилася *Авторизована версія* або ж *Біблія короля Якова*. Проте ця назва вибрана не зовсім вдало, оскільки не можна показати, що переклад взагалі був коли-небудь авторизований королем або будь-яким компетентним двором. Її було надруковано 1611 року і хоча її досить жорстко критикували, особливо друзі женевської версії, вона вкінці пережила весь спротив і була прийнята повсюди. Щодо досконалості, то вона стоїть поряд із шедевром Лютера і впродовж багатьох років вона залишалася першорядним стандартом довершеності у англійському стилі, як і Лютерова версія для німецької мови.

Але безумовна гідність Авторизованої версії не запобігла спробі, зробленій у 19-ому столітті, модернізувати її, забравши деякі архаїчні вислови і змінивши переклад там, де видавалося, що результати дослідження сучасної мови вимагали такої процедури.

Значна кількість англійських і американських учених, працюючи разом у комітеті, виробили Переглянуту версію, яка була видана в травні 1881 року. Проте це видання представляє текст відповідно до рішення англійських оглядачів, яким їхні американські співпрацівники передали право кінцевого рішення про ті місця, щодо яких дві частини спільного комітету не погоджувалися. Американці також заприсяглися не дозволяти видавництво будь-якого іншого перегляду упродовж 14 років. Після того як проминув цей період, американський комітет опублікував видання, яке вбирало всі виправлення, що були відкинуті англійським комітетом, разом із багатьма іншими змінами. Так 1900 року з'явилася Американська переглянута Біблія.

Хоча ми мусимо визнати, що оглядачі у багатьох випадках пропонують вірніше передавання оригінального тексту, аніж у Авторизованій версії (американські перегляди у цьому відношенні є успішнішими від англійських), популярний вердикт серед англійських християн, здається, віддає все ще перевагу Авторизованій версії у публічному та приватному використанні. Так є не лише через звичний текст, але також і через спостереження, що оглядачі належали до школи сучасної ліберальної теології і на їхній переклад часто впливали сумнівні результати «вищого критицизму». Це створює резонну недовіру щодо до їхньої спроможності тлумачити оригінальний текст. Прикладом такої тенденції до лібералізму, яка ображає багатьох християн, який ми згадуємо, є те, що Переглянута версія заміщає слово *пекло* словом *Ад* в десяти місцях з очевидною ціллю наголосити на відмінності між місцем вічного покарання і станом смерті, як в Луки 16:23.

297. Інші сучасні версії

Головним чином завдяки узгодженим зусиллям багатьох Біблійних товариств Біблія стала доступною майже всім людям на земній кулі. Її можна читати повністю або частково на більш як 350 мовах і діалектах. У багатьох випадках місіонери здійснювали важкі завдання дослідження тяжкої мови деяких примітивних товариств, а потім висловлювати незнайомі слова знаками алфавіту, і врешті-решт перекладі Писань або важливих його частин новою мовою. Це — один із блаженних плодів Реформації. За панування папства таке широке розповсюдження Біблії було би немислимим. Власне кажучи, Римокатолицька ієрархія опиралася всім зусиллям такого виду майже в усіх тих країнах, де вони контролюють уряд.

Додаток 1

СУВОЇ МЕРТВОГО МОРЯ І БІБЛІЯ

Джон Ф. Бруг

Що це таке?

Сувої Мертвого моря є збіркою давніх манускриптів, які було знайдено біля північно-західного узбережжя Мертвого моря, розпочинаючи із 1947 року. Їх багато хто вважає за найважливішу знахідку Біблійної археології ХХ століття. Більшість із них можуть датуватися від другого століття до Р. Х. до першого століття Р. Г. Дуже мало з них є властиво непошкодженими сувоями. Більшість із них є клаптиками. Багато з них є важкими для читання. Сувої були джерелом багатьох дискусій і суперечок від часу їхнього відкриття і донині. Хоча надії на них покладалися дуже високі, їхній внесок до нашого розуміння Біблії є дуже скромним.

Де їх знайшли?

Більшість сувоїв були знайдені в печерах біля руїн Кумрану, близько берега Мертвого моря. Меншу кількість сувоїв було знайдено в інших місцях в Юдейській пустині на захід від Мертвого моря або у фортеці Масада на південно-західному узбережжі Мертвого моря. Перші знахідки манускриптів можна назвати *археологічними знахідками* лише у довільному смислі, тому що їх було знайдено не археологам, а бедуїнськими пастухами. Увагу

вчених вони привернули лише тоді, коли вони потрапили на ринок старожитностей у Єрусалимі. Деякі з них були куплені ізраїльськими археологами і були поміщені у Святиню Книги в Музеї Ізраїлю. Інші були поміщені в Музей Рокфеллера/Палестини, який був під контролем Йорданії до 1967 року, а потім перейшов під контроль Ізраїлю. Додаткові манускрипти було знайдено археологами, які провадили систематичні пошуки в печерах у тій області, але більшість найважливіших сувоїв було знайдено бедуїнами.

Що в сувоях?

Існує загальна думка про те, що манускрипти, знайдені в печерах біля Кумрану, були поміщені туди мешканцями Кумрану в час близький до зруйнування римлянами Єрусалиму 70 Р. Г. Можливо, вони були покладені туди для зберігання під час війни. Існує загальна думка, що Кумран був місцем проживання єврейської секти, яка відома нам під назвою есенів. Усі ці думки піддавалися сумнівам, але немає жодного переконливого доказу, який би спростовував один із цих висновків.

Манускрипти можна поділити на чотири категорії:

Біблійні манускрипти. Було знайдено частини майже кожної книги Старого Заповіту. Проте лише один із сувоїв є повним — Великий Сувій Ісаї.

Апокрифічні писання і псевдоепіграфічні писання. Апокрифічні писання є релігійними або молитовними текстами, які не є частиною Біблійного канону, але в цілому визнаються цінними і юдейством, і християнством. Псевдоепіграфічні писання ще на один крок відступають від Біблії. Вони більше нагадують релігійні романи або художні твори. Ці тексти дають нам цікаві погляди на літературні смаки та релігійні ставлення в юдействі на стику ери, але в них є мало прямого відношення до розуміння Біблії.

Сектантські тексти. Їх можна ще назвати конфесійними текстами Кумранської секти. Вони включають такі речі, як богослужбні матеріали і правила спільноти. Якщо вони справді є документами есенів, то вони надають нам цінну інформацію про ту секту, але мало що дають для того, щоб збільшити наше розуміння Біблії.

Чому вони важливі?

Для Біблійних студій найважливішим внеском сувоїв Мертвого моря є те свідчення, яке вони надають про надійність передання тексту єврейської Біблії упродовж століть. Перед тим як було знайдено сувої Мертвого моря, найстарішим манускриптам єврейської Біблії, які були доступними, було приблизно одна тисяча років. А потім раптово з'явилися тексти, які були вдвічі старші. Деякі вчені зопалу припустили, що ця знахідка покаже те, наскільки Біблія змінилася упродовж років, коли вона переписувалася вручну. Але навпаки, — тексти, такі, як Великий Сувій Ісаї, в цілому мають від 8 до 15 місць, у яких вони приймають читання, яке відрізняється від старіших перекладів, які мали за своє джерело лише середньовічні єврейські манускрипти. Ці варіанти є меншими питаннями, які не впливають на вчення Біблії.

Можливість досліджувати ці тексти дає вченим більше цінної інформації про те, як вироблялися давні манускрипти, і про техніки, які використовували писарі. Це допомагає нам зрозуміти історію Біблійного тексту і того, як поставали текстуальні варіанти.

Як про це було згадано раніше, тексти надавали багатство інформації про єврейську літературу на початку ери і погляд на секту есенів.

Спекулятивні теорії, що ґрунтуються на сувоях

Хоча властивий внесок сувоїв до розуміння Біблії є малим, багато спекулятивних теорій, оснований на сувоях, спричинили клопіт або замішання.

Відкритий канон на початку ери: Оскільки, на додаток до Біблійної книги Псалмів, сувої містили ще одну книгу псалмів, яка має псалми в іншому порядку від Біблійних Псалмів і містить додаткові гімни, то дехто припускав, що канон Біблії на час Ісуса ще не був визначений. Це суперечить рясним історичним доказам про те, що цей канон вже визначений був. Другий псалтир Кумрану був, очевидно, просто співаником, як наші служебники.

Природа тексту єврейської Біблії: Деякі з Біблійних текстів із Кумрану показують більшу відмінність від Біблійних текстів, які ми використовуємо за основу наших перекладів. Дехто припускав, що в час Христа не було стільки переживання про точне копіювання Біблії. Але ці вільніші тексти не були офіційними копіями Біблії, якими були тексти в Храмі. Вони використовувалися для приватного дослідження, як наші книги про історію Біблії або розширені Біблії, у яких дозволяється більша свобода форми вислову.

Ступінь різноманітності юдейства 1-ого століття: Дехто використовує відмінність текстів, щоби сперечатися про те, що в часи Христа не було такого поняття як «ортодоксальність». Пам'ятайте, що група в Кумрані була відокремленою сектою. Їхнє існування спростовує існування юдейської ортодоксії не більше ніж існування мормонів у Солт Лейк Сіті спростовує існування ортодоксального або консервативного християнства.

Необґрунтовані теорії про походження християнства: Дехто припускав, що Ісус або Іван Христитель перебрали багато своїх ідей із кумранської секти. Подібність між

християнством і кумранською сектою не є більшою, аніж очікувалося би від двох груп, що мали своє походження у Старому Заповіті. Вони поділяли багато речей, хоча навіть і рухалися в різних напрямках.

Сховані таємниці: Було багато заявок про те, що в текстах були певні таємниці, які були шкідливими для християнства, і тому вони були придушені Католицькою церквою, оскільки її вчені контролювали багато манускриптів. Були ганебні затримки з повним і формальним виданням сувоїв, але це сталося радше через невміння і таємне накопичування сувоїв академічною клікою, а не через змову. Повідомлення про сотні або й навіть тисячі неопублікованих «манускриптів» стосуються клаптиків і фрагментів, які навряд чи заслуговують на назву сувою. Головні манускрипти тепер усі доступні і вони не виявлять ніякої вражаючої нової інформації про християнство.

Додаток 2

ПЕРШИЙ ПЕРЕКЛАД КНИГИ КНИГ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Дуже довгим і важким, з великими драматичними, можна навіть сказати з трагічними обставинами йшов до українського читача перший переклад Біблії українською мовою, який називають перекладом Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Нечуя-Левицького. Цих, таких різних, як за віком, так і за походженням місцем народження об'єднало те, що вони хотіли щоб український народ мав Біблію рідною мовою. Працю розпочав Пантелеймон Куліш (1819-1897) ще в далекому 1868 році, а закінчили вже у 1903 році по його смерті, коли побачила світ надрукована Книга, Іван Пулюй та Іван Нечуй-Левицький. Переклад йшов до читача цілих 35 роки. За цей час відбулося багато подій, які були здатні перервати цю роботу. Так у 1885 році у вогні пожежі на хуторі Мотронівка на Чернігівщині згорів єдиний рукописний примірник перекладеного Старого Заповіту разом з усім майном перекладача. Але Бог благословив його на ще один переклад майже всіх книг Старого Завіту. Після смерті Куліша залишилися неперекладеними ряд старозавітніх книг, працю над якими він не встиг закінчити. Їх переклад був завершений Іваном Пулюєм (Псалтир) та Іваном Нечуєм-Левицьким (Перша та Друга Книги Хронік, Книги Ездри, Неемії, Естери, Даниїла). У 1903 році переклад побачив світ за сприяння Лондонського Біблійного

Товариства, й відтоді витримав декілька перевидань. Останнє, ювілейне видання побачило світ в Україні у 2000-му році. Переклад Біблії Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Нечуя-Левицького залишався єдиним перекладом українською більш ніж 50 років, коли побачив світ переклад Івана Огієнка.

Переклад Біблії Івана Огієнка

Наприкінці 1958 року побачив світ другий переклад Біблії українською мовою, здійснений митрополитом Іваном Огієнком (1882-1972). Робота над перекладом зайняла довгі роки. Іван Огієнко розпочав свою працю ще в 1917 році, коли працював викладачем Київського університету. Після розгрому Української Народної Республіки перекладач емігрував закордон, й чотири Євангелія були надруковані у Львові, який тоді перебував під владою Польщі, в 1937 році, а весь Новий Заповіт з додатком Книги Псалмів – у 1939 році. Переклад всієї Біблії був закінчений у 1940 році. Через 8 років, у 1948 році перекладені канонічні книги Старого та Нового Заповітів було передано на рецензію до Британського Іноземного Біблійного Товариства, з яким Іван Огієнко раніше підписав угоду про продовження перекладу Старого Заповіту. Після 10 років невпинної праці Митрополита Іларіона з редакторами та рецензентами у 1958 році переклад Біблії Івана Огієнка побачив світ у Канаді. Відтоді він користується заслуженою популярністю серед українців, що живуть як в Україні, так і в діаспорі, й використовується найбільше серед інших перекладів Біблії. Переклад, здійснений митрополитом Іларіоном з давньоєврейської та грецької мов, неодноразово перевидавався у різних країнах, таких як США, Канада, Німеччина та ін. На території незалежної України Біблія у перекладі Івана Огієнка вперше надрукована Україн-

Перший переклад Книги Книг українською мовою

ським Біблійним Товариством у 1995 році й відтоді неодноразово друкувалася, нею користується переважна кількість українських церков.

Святе Письмо в перекладі Івана Хоменка

Невдовзі після виходу у світ перекладу Івана Огієнка, у 1963 році, під час роботи Другого Ватиканського Собору було надруковано третій переклад Біблії українською мовою, здійснений Іваном Хоменком (1892-1981). Переклад здійснювався під егідою Української Греко-Католицької Церкви, керівництво якої перебувало на той час в еміграції. Тим, що вирізняє його з поміж перших двох перекладів українською П.Куліша та І.Огієнка, є те, що Іваном Хоменком було перекладено не тільки канонічні, але й книги «другого канону», які містяться у Старому Заповіті. Це такі книги як Товита, Юдити, Сираха, Варуха, дві книги Маккавеїв та ін. При роботі над перекладом Іван Хоменко користувався масоретськими текстами, а також Септуагінтою при перекладі Старого Заповіту та критичними текстами – при перекладі Нового Заповіту. Праця Івана Хоменка проходила спочатку в Римі, а потім на острові Капрі, неподалік Неаполя. Робота над перекладом розпочалася в 1940 році, а закінчена була наприкінці 50-их років двадцятого століття. Після редагування та рецензування перекладу, його було надруковано в 1963 році. Переклад Івана Хоменка переважно вживається Католицькою та Греко-Католицькими церквами, хоча його висока якість та гарна літературна мова робить його важливим етапом у розвитку української біблеїстики.

Робота над перекладом Біблії в наші дні

Робота над перекладами Біблії на українську мову продовжується й нині. Архімандрит Рафаїл Турконяк під

Перший переклад Книги Книг українською мовою

єгідою Українського Біблійного Товариства працює над четвертим повним перекладом на українську мову. Патріарх Української Православної Церкви Київського Патріархату Філарет також переклав Біблію на українську мову, а влітку 2007 року має побачити світ вже друге, відредаговане видання перекладу Патріарха, здійснене спільно з Українським Біблійним Товариством.

Всім, хто цікавиться історією перекладів Біблії українською мовою рекомендуємо звернути увагу на книгу: Микола Жукалюк, Дмитро Степовик – Коротка історія перекладів Біблії українською мовою, вид. Українського Біблійного Товариства, м. Київ, 2003 р.

Василь Коршак